T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DÖNEMİ KOMUTANLARI

Yüksek Lisans

Hamza YILDIRICI

Çorum-2023

HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DÖNEMİ KOMUTANLARI

Hamza YILDIRICI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Zehra GENÇEL EFE

Çorum 2023

KABUL ONAY SAYFASI

Hamza YILDIRICI tarafından hazırlanan "Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Komutanları" Dönemi Komutanları" adlı tez çalışması 20/06/2023 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Zehra GENÇEL EFE

Doç. Dr. Vesile ŞEMŞEK

Dr. Öğr. Üyesi Halil YAVAŞ

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve ..... sayılı kararı ile .....'ın ..... Anabilim Dalında Yüksek Lisans/Doktora derecesi alması onanmıştır.

Prof. Dr. Muhammed Asıf YOLDAŞ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim. (20/06/2023)

Hamza YILDIRICI

HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DÖNEMİ KOMUTANLARI

Hamza YILDIRICI

ORCID: 0009-0005-6361-1575

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Haziran 2023

ÖZET

Hulefâ'yi Râşidîn döneminde görev alan komutanların hayatını ve İslâm Tarihi'ndeki yerini konu alan bu çalışma giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hz. Ebû Bekir döneminde Ridde hadiselerinde görevlendirilen komutanlar, Sâsânîler'in elinde bulunan Fırat'ın aşağı taraflarındaki bölgelere gönderilen komutanlar ve Suriye'nin güney ve güneydoğu sınırlarına gönderilen komutanların biyografileri ele alınmış ve savaşlardaki mücadelelerine yer verilmiştir. Bu dönemin ön plana çıkan komutanları şunlardır: Hâlid b. Velîd, Yezîd b. Ebî Süfyân, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Amr b. el-Âs, Şürahbil b. Hasene, Müsennâ b. Hârise'dir.

İkinci bölümde Hz. Ömer döneminde Irak-İran, Suriye, Mısır, Filistin, Azerbaycan ve Cezîre fetihlerinde aktif rol alan komutanların biyografileri ele alınmış ve savaşlardaki mücadelelerine detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Bu dönemin ön plana çıkan komutanları Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, İyâz b. Ganm, Nu'mân b. Mukarrin'dir. Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Amr b. el-Âs gibi komutanlar bu dönemde de önemini korumuştur.

Üçüncü bölümde Hz. Osman'ın halifeliği döneminde (644-656) İslâm toprakları Ermenistan ve Horasan'dan Sind -Hint sınırlarına, diğer yandan da Kızıldeniz ve Akdeniz sahillerinden Sudan, Libya ve Tunus'u içine alacak şekilde genişlemiştir. Bu fetihlerde görev alan komutanların hayatları hakkında bilgi verilmiştir. Bu dönemin ön plana çıkan komutanları ise Muâviye b. Ebî Süfyân, Abdullah b. Âmir'dir.

Dördüncü bölümde Hz. Ali'nin Cemel, Sıffîn, Nehrevan ve Muâviye'nin kuvvetlerine karşı görevlendirdiği komutanlar incelenmiştir. Bu dönemin öne çıkan komutanları Mâlik b. Eşter en-Nehaî ve Eş'as b. Kays'tır.

Anahtar Kavramlar: İslâm Tarihi, Râşid Halifeler, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali

Bilim Kodu: 60303

TITLE OF THE THESIS IS WRITTEN HERE

SECOND LINE IF NECESSARY, TITLE OF THE THESIS

Name SURNAME

ORCID: 0009-0005-6361-1575

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

June 2023

ABSTRACT

This essay that is about the life of commenders who took charge in the Khulafa-i Rashidin era and the importance of them in İslamic History consists of an entry and four chapters. In the First chapter, it mentions about the biographics and battles of the commanders who took place in Ridda Wars during the period of Abu Bakr, the commanders who were missoned to the area of lower Euphrates under the controlled of Sassanid and the commanders who sent to the south and southeast border of Syria. The prominent commanders of this period are: Khalid b. Velid, Yazid İbn Abi Sufyan, Ebû Ubeyde ubadiah ibn el-Jarrah, Amr İbn al-As, Shurahbil İbn Hasana, Musenna b. Harise

In the second chapter, you read the biographics of the commanders who effectively roled play in the conquest of Iraq, Iran, Syria, Egypt,Palestine, Azarbaycan and Jazira in period of Caliph Omar. Besides, their huge struggle is referred in details. The prominent commanders of this period were Sa'd Ibn Abi Waqqas, Abu Musa Ashaari, Iyaz İbn Ganm, An of Numan ibn Muqarrin. Ubeyde ubadiah ibn el-Jarrah and Amr İbn al-As Commanders such maintained their importance in this period.

In the third chapter, Islamic territories enlarge from Armania and Khorasan to the borders of China- India and also including from Mediterranean and Red Sea coastline to Sudan, Tunusia and Lebanon. Additionally, it is given information about the life stories of commanders took

part in these conquests. The prominent commanders in this period were Muawiyah İbn Abi Sufyan, Abd Allah İbn Amir b. Âmir.

In the last chapter, the commanders whom Caliph Ali gave responsibilities in the Battle of Camel, Sıffin, Nahrawan and against attacks of Muawiyah are studied. The prominent commanders of this period, Malik al-Ashtat, Al-Ash'ath Ibn Qays

Key Terms: Histori of İslam, Rashidun Caliphate, Ebu Bakr's, Umar, Uhtman, Ali

Science Code: 60303

TEŞEKKÜR

Bu çalışmam sırasında gerek konu seçimimde gerek tezimi tamamlamam hususunda bilgi ve tecrübesiyle her türlü destek ve yardımını esirgemeyen, çalışmalarımı titizlikle takip eden başta Doç. Dr. Zehra GENÇEL EFE hocama ve bu sürecin başından beri desteğini hiç esirgemeyen değerli eşim Merve Nur'a teşekkürü borç bilirim.

Hamza YILDIRICI

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET ..... **iv**

ABSTRACT ..... **vi**

TEŞEKKÜR ..... **viii**

İÇİNDEKİLER ..... **ix**

KISALTMALAR ..... **iv**

GİRİŞ **1**

1. BÖLÜM

HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ KOMUTANLARI

1.1. Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674) 5

1.2. Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) 7

1.3. Hâlid b. Velîd (ö. 21/642) 8

1.3.1. Buzâha Savaşı (11/632) 13

1.3.2. Temîm kabilesi üzerine sefer (11/632) 14

1.3.3. Mâlik b. Nüveyre üzerine sefer (11/632) 15

1.3.4. Yemâme (Akrabâ) Savaşı (11/632) 16

1.3.5. Irak fetihleri (12/633) 19

1.3.6. Übülle'nin fethi (12/633) 22

1.3.7. Hureybe'nin fethi (12/633) 22

1.3.8. Nehru'l-Mer'e'nin fethi (12/633) 23

1.3.9. Zendeverd-Dürtâ ve Hürmüzcerd'in fethi (12/633) 23

1.3.10. Mizâr Savaşı (12/633) 23

1.3.11. Vecele Savaşı (12/633) 24

1.3.12. Ülleys Savaşı (12/633) 24

1.3.13. Emgîşiyyâ Vakası (12/633) 24

1.3.14. Makr Savaşı (12/633) 25

1.3.15. Hîre'nin fethi (12/633) 25

Sayfa

1.3.16. Bânikyâ'nın fethi (12/633) ... 26
1.3.17. Enbâr'ın fethi (12/633) ... 26
1.3.18. Aynüttemr'in fethi (12/633) ... 27
1.3.19. Hâlid b. Velîd'in Şam'a gelişi ve yolda fethettiği yerler (13/634) ... 29
1.3.20. Dûmetülcendel'in yeniden fethi (13/634) ... 29
1.3. 21. Hâlid b. Velîd'in Kurâkır ile Süvâ arasındaki çölü geçmesi (13/634) ... 30
1.3.22. Busrâ'nın fethi (13/634) ... 31
1.3. 23. Ecnadeyn Savaşı (13/634) ... 31
1.3.24. Fih Savaşı (13/634) ... 32
1.3.25. Dımaşk'ın fethi (13/634) ... 33
1.3.26. Yermük Savaşı (15/636) ... 34
1.4. Tureyfe b. Hâciz ... 34
1.4.1. Fücae b. Abduyâlîl es-Sülemî üzerine yapılan sefer (11/632) ... 34
1.5. Arfece b. Herseme ... 35
1.6. İkrime b. Ebû Cehil (ö. 13/634) ... 35
1.6.1. Uman üzerine sefer (11/632) ... 37
1.6.2. Mehre üzerine sefer (11/632) ... 38
1.7. Alâ b. Hadramî (ö. 21/642) ... 39
1.7.1. Bahreyn'in üzerine sefer (11/632) ... 40
1.8. Muhâcir b. Ebû Ümeyye ... 42
1.8.1. Hadramut üzerine sefer (11/632) ... 42
1.8.2. Yemen'de ikinci ridde (11/632) ... 43
1.9. Süveyd b. Mukarrin ... 44
1.10. Tâhir b. Ebî Hâle ... 45
1.11. Cerîr b. Abdullah (ö. 51/671) ... 45
1.12. Müsennâ b. Hârise (ö. 15/636) ... 47
1.12.1. Büveyb Savaşı (14/635) ... 47
1.12.2. Hanâfis ve Bağdâd haberleri (14/635) ... 48
1.13. Amr b. el-Âs (ö. 43/664) ... 48
1.13.1. Ferma'nın fethi (19/640) ... 51

Sayfa

1.13.2. Bülbeys'in fethi (19/640) 51
1.13.3. Ümmü Düneyn'in fethi (19/640) 52
1.13.4. Bâbilon'un fethi (19/640) 52
1.13. 5. İskenderiye'nin birinci fethi (21/642) 53
1.13.6. Berka ve Trablusgarb'ın fethi (22/642-643) 54
1.13.7. İskenderiye'nin ikinci fethi (25 /646) 54
1.14. Şürahbîl b. Hâsene (ö. 18/639) 56
1.14.1. Beysân'ın fethi (13/634) 57
1.14.2. Taberiye'nin fethi (13/634). 57
1.15. Yezîd b. Ebû Süfyân (ö. 18/639) 57
1.16. Ebû Ümâme el-Bâhilî (ö. 86/705) 58
1.17. Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ö. 18/639) 59
1.17.1. Mercü'r-Rûm Savaşı (14/635) 60
1.17.2. Ba'lebek'in fethi (16/637) 61
1.17. 3. Hıms'ın fethi (16/637) 61
1.17. 4. Hamâ ve Lazkiye'nin fethi (15/636) 61
1.17.5. Kınnesrîn'in fethi (16/637) 62
1.17.6. Halep ve Antakya'nın fethi (16/637) 62
1.17.7. Kudüs'ün fethi (16/637) 64

2. BÖLÜM

HZ. ÖMER DÖNEMİ KOMUTANLARI

2.1. Muâviye b. Ebû Süfyan (ö. 60/680) 66
2.1.1. Kaysâriyye'nin fethi (15/636, 16/637) 67
2.1.2. Kıbrıs'ın fethi (28/648-49) 68
2.1.3. Kıbrıs'ın yeniden fethi (33/653-654) 69
2.1.4. Rodos'un fethi (33/654) 69
2.1.5. Zâtüssavârî Savaşı (34/655) 70
2.2. İyâz b. Ganm (ö. 20/641) 70
2.2.1. Cezîre fetihleri (18/639) 71
2.2.2. Ruha'nın (Urfa) fethi (18/639) 72

Sayfa

2.2.3. Harrân'ın fethi (19/640) 72
2.2.4. Sümeysât'ın fethi (19/640) 73
2.2.5. Tell Mevzen'in fethi (19/640) 73
2.2.6. Meyyâfârikîn'in (Silvan) fethi (19/640) 74
2.2.7. Kefertûsa'nın fethi (19/640) 74
2.2.8. Nusaybin'in fethi (19/640) 74
2.2.9. Tur-Abdîn ve Mardin'in fethi (19/640) 75
2.3.Umeyr b. Sa'd 76
2.3.1. Re'sü'l-'Ayn / 'Aynü'l-Verde'nin (Ceylanpınar) fethi (19/640) 76
2.3.2. Sincâr'ın fethi (19/640) 76
2.4. Meysere b. Mesrûk el-Absî 77
2.4.1. Habur'un fethi (19/640) 77
2.5. Ebû Ubeyd es-Sekafî (ö. 13/634) 77
2.5.1. Nemârık Savaşı (13/634) 78
2.5.2. Kesker (Sakâtiyye) Savaşı (13/634) 78
2.5.3. Cisr (Köprü) Savaşı (13/634) 78
2.6. Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675) 79
2.6.1. Kâdisiye Savaşı (15/636) 80
2.6.2. Medâin'in fethi (16/637) 82
2.7. Hâlid b. Urfuta (ö. 60/680) 83
2.8. Hâşim b. Utbe (ö. 37/657) 83
2.8.1. Celûlâ Savaşı (16/637) 84
2.9. Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 44/665) 84
2.9.1. Ahvaz ve Nehr Tira'nın fethi (17/638) 86
2.9.2. Tüster'in fethi (17/638) 87
2.9.3. Cündişâpûr'un fethi (17/638) 89
2.9.4. Menâzir ve Sûs'un fethi (17/638) 90
2.9.5. Dinâver'in fethi (21/642) 91
2.9.6. İsfahân fethi (23/644) 91
2.10. Ahnef b. Kays (ö. 67/686-87) 92

Sayfa

2.10.1. Kûhistan'ın fethi (30/651) ... 92
2.10.2. Merverrûz'un fethi (31/651-652) ... 93
2.10.3. Tohâristan'ın fethi (31/651-652) ... 94
2.10.4. Belh'in fethi (32/653) ... 94
2.11. Utbe b. Gazvân (ö. 17/638) ... 95
2.12. Nu'mân b. Mukarrin (ö. 21/642) ... 96
2.12.1. Nihâvend Savaşı (21/642) ... 97
2.13. Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656) ... 98
2.14. Berâ b. Âzib (ö. 71/690 [?]) ... 99
2.14.1. Kazvîn ve Zencân'ın fethi (22/642) ... 99
2.15. Urve b. Zeydi'l-Hayl et-Taî ... 100
2.16. Kesîr b. Şihâb el-Hârisî ... 100
2.17. Rebî' b. Ziyâd (ö. 53/673) ... 100
2.17.1. Sicistân'ın fethi (30/650) ... 101
2.18. Mücâşi' b. Mes'ûd (ö. 36/656) ... 102
2.18.1. Tevvec'in fethi (23/644) ... 102
2.18.2. Kirman'ın fethi ... 102
2.19. Sâib b. Akra' es-Sakafî (ö. 36/656'dan sonra [?]) ... 103
2.20. Utbe b. Ferkad ... 104
2.20.1. Musul ve Tikrît'in fethi (20/641) ... 104
2.21. Mugîre b. Şu'be (ö. 50/670) ... 104
2.22. Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ' el-Huzâî (ö. 37/657) ... 106
2.23. Sürâkâ b. Amr (ö. 30/650) ... 107
2.23.1. el-Bâb'ın fethi ... 107
2.24. Abdurrahmân b. Rebîa el-Bâhilî (ö. 32/652) ... 107
2.25. Selmân b. Rebîa el-Bâhilî (ö. 32/652-53) ... 108
2.26. Bükeyr b. Abdullah ... 110
2.27. Huzeyfe b. Esîd (ö. 42/662) ... 110
2.28. Abdullah b. Huzâfe (ö. 35/655-56) ... 110
2.29. Hârice b. Huzâfe (ö. 40/661) ... 111

Sayfa

2.30. Umeyr b. Vehb b. Halef ... 111
2.31. Ukbe b. Âmir el-Cühenî (ö. 58/678) ... 112
2.32. Ukbe b. Nâfi el-Fihrî (ö. 62/682) ... 112
2.33. Osman b. Ebü'l-Âs es-Sekafî (ö. 51/671) ... 113
2.34. Hakem b. Ebü'l-Âs es-Sekafi ... 114
2.35. Herim b. Hayyân el-Abdî ... 114
2.36. Sâriye b. Züneym ed-Düelî (ö. 30/650-51) ... 114
2.36.1. Fesâ ve Dârabcird'in fethi (23/643-44) ... 115
2.37. Hakem b. Amr et-Tağlîbî ... 115
2.37.1. Mükrân'ın fethi (23/644) ... 115

3. BÖLÜM

HZ. OSMAN DÖNEMİ KOMUTANLARI

3.1. Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh (ö. 36/656-57) ... 117
3.1.1. Sudan/Nûbe Seferi (31/652) ... 118
3.2. Habîb b. Mesleme el-Fihrî (ö. 42/662) ... 119
3.2.1. Kâlîkalâ'nın (Erzurum) fethi (31/651) ... 120
3.3. Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt (ö. 61/680-81) ... 122
3.4. Abdullah b. Âmir (ö. 59/679) ... 123
3.4.1. Horasan'ın fethi (31/652) ... 123
3.4.2. Herât'ın fethi (31/652) ... 125
3.5. Yezid el-Cüreşî ... 125
3.6. Esved b. Külsûm el-Adevî (ö. 30/650-51) ve Ethem b. Külsûm el-Adevî ... 126
3.7. Abdullah b. Hâzim (ö. 71/690) ... 126
3.7.1. Humrândiz ve Nesâ'nın fethi (31/651-652) ... 126
3.7.2. Serahs'ın fethi (31/651-52) ... 127
3.7.3. Kârin ile savaş (33/653) ... 127
3.8. Hâtim b. Nu'mân el-Bâhilî ... 127
3.8.1. Merv'in fethi ... 128
3.9. Akra' b. Hâbis et-Temîmî (ö. 33/653-54) ... 128
3.10. Abdurrahmân b. Semüre (ö. 50/670) ... 129

Sayfa

3.10.1. Zerenc ve diğer şehirlerin fethi (33/653) ... 129
3.11. Saîd b. el-Âs (ö. 30/650) ... 130
3.11.1. Taberistan ve Cürcân Seferi (30/650-51) ... 130
3.12. Alâ' b. Vehb (ö. 35/655-56) ... 131
3.13. Karaza b. Kâ'b (ö. 41/661) ... 131
3.14. Süfyân b. Mücîb el-Ezdî ... 131
3.15. Cenâde b. Ebî Ümeyye (ö. 80/699) ... 132
3.15.1. Arvâd Adası'nın fethi 35/656 ... 132

4. BÖLÜM

HZ. ALİ DÖNEMİ KOMUTANLARI

4.1. Abdullah b. Ca'fer (ö. 80/699-700) ... 133
4.2. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 38/658) ... 134
4.3. Saîd b. Kays el-Hemedânî ... 134
4.4. Ziyâd b. Nadr el-Hârisî ... 135
4.5. Adî b. Hâtim (ö. 67/686) ... 135
4.6. Hucr b. Adî (ö. 51/671) ... 136
4.7. Sa'd b. Mes'ûd es-Sekafî ... 136
4.8. Mihnef b. Süleym el-Ezdî ... 137
4.9. Mahdûc ez-Zühelî ... 137
4.10. Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657) ... 137
4.11. Ma'kıl b. Kays er-Riyâhî ... 138
4.11.1. Cemel Savaşı (36/656) ... 139
4.12. Eş'as b. Kays (ö. 40/661) ... 143
4.13. Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) ... 145
4.14. Süleyman b. Surad (ö. 65/685) ... 145
4.15. Hâris b. Mürre el-Abdî (ö. 42/662). ... 146
4.16. Hudayn b. Münzir (ö. 97/716) ... 146
4.17. Amr b. el-Hamık (ö. 50/670) ... 146
4.18. Nuaym b. Hubeyre (ö. 66/685-686) ... 147
4.19. Câriye b. Kudâme (ö. 64/683 [?]) ... 147

Sayfa

4.20. Yezîd b. Ruveym eş-Şeybânî ... 149
4.21. Rifâa‘ b. Şeddâd el-Fityânî (ö. 66/666) ... 149
4.22. A‘yen b. Dubay (ö. 38/658) ... 149
4.23. Abdullah b. Hacel el-İclî ... 150
4.24. Muhammed b. Utarid ... 150
4.25. Cündeb b. Züheyr ... 150
4.26. Halîd b. Muammer es-Sedûsî ... 150
4.27. Şebes b. Rib‘î et-Temîmî ... 150
4.28. Hureys b. Câbir el-Hanefî ... 151
4.29. Tufeyl Ebû Sarîme ... 151
4.30. Mâlik b. Eşter en-Nehaî (ö. 38/ 659) ... 151
4.31. Sa‘sa‘a b. Sûhân ... 153
4.32. Abdullah b. Tufeyl el-Bekkâî ... 153
4.33. Amr b. Hanzala ... 153
4.34. Hâris b. Nevfel el-Hâşimî ... 153
4.35. Kabîsa b. Şeddâd el-Hilâlî ... 153
4.36. Kâsım b. Hanzale el-Cühenî ... 154
4.36.1. Sıffîn Savaşı ... 154
4.37. Ebû Eyyûb (ö. 49/669) ... 165
4.38. Ebû Katâde (ö. 54/674) ... 166
4.39. Kays b. Sa‘d (ö. 60/680) ... 166
4.39.1. Nehrevan Savaşı (38/658) ... 167
4.40. Kinâne b. Bişr (ö. 39/659) ... 169
4.41. Ziyâd b. Hasefe ... 170
4.42. Sa’d b. Mes’ûd ... 171
4.43. Şureyh b. Hânî ... 171
4.44. Ebraş b. Hassân ... 171
4.45. Mâlik b. Ka'b ... 172
4.46. Müseyyeb b. Necebe ... 172
4.47. Şebîb b. Âmir ... 173

Sayfa

SONUÇ 174

KAYNAKÇA 176

KISALTMALAR

bk.	Bakınız
ed.	Editör
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
km.	Kilometre
m.	Milâdî
h.	Hicrî
sy.	Sayı
ts.	Tarihsiz
ö.	Ölüm tarihi
yy.	Yayın yeri yok

GİRİŞ

Bir savaşta komutan çok önemli bir konuma haizdir. Komutanın yeteneği, cesareti ve bilgisi savaşın sonuncunu belirlemede çok büyük bir öneme sahiptir. Hatta savaşların kazanılmasında komutanlar en büyük paya sahiptir diyebiliriz. Komutan güçlü, kuvvetli ve dirayetli ise askeri de ona göre yönlendirir. Hatta bir komutan kötü giden savaşı yaptığı hamlelerle değiştirebilir.

Çalışmamızda komutanların doğum tarihi, nesebi, ailesi, künyesi, ne zaman Müslüman olduğu, katıldığı savaşları, fethettiği yerleri, yaptığı görevleri ve vefat tarihlerine yer verilmiştir. Ayrıca konuyu ele alırken Halifelerin komutan tayin ederken hangi hususları gözettiklerine kısaca değinilmiştir.

Çalışmamız hazırlanırken mümkün olduğunca tarafsızlık ilkesi çerçevesinde tüm olayları aktarma çabası içine girilmiştir. Araştırmamız bir biyografi olmakla birlikte çalışmamız kaleme alınırken sadece komutanların hayatıyla sınırlı kalınmamış, ayrıca onların aktif rol aldığı savaşlara genişçe yer verilmiştir. Çalışmamız Hulefâ-yi Râşidîn dönemini kapsamaktadır. Hemen hemen bütün komutanlara yer verilmiştir. Komutanları ilk geçtiği dönemde ele aldık. Bir komutan diğer dönemlerde de görev üstlenmesi durumunda ilk geçtiği dönemin hemen akabinde ayrı bir başlık açılarak yer verilmiştir. Bazı komutanların biyografisi ile ilgili bir malumat bulunmadığı için sadece savaşları zikredilmiştir.

Çalışmamız Hulefâ-yi Râşidîn dönemini kapsayan bir süreci ele aldığından dolayı pek çok eserden yararlanılmıştır. Yararlanılan kaynakların tamamının bu başlık altında aktarılması mümkün olmadığı için alanında en çok kullandığımız kaynaklar zikredilecektir. Araştırmamız fetihler ve savaşlar indeksli bir çalışma olmasından dolayı fütûhât kitaplarına sıkça başvurulmuş, bunun yanı sıra kumandanların biyografileri sebebiyle de tabakât kitapları çalışmamızın ana kaynakları arasında yerini almıştır.

Ele aldığımız komutanların Hz. Peygamber döneminde vuku bulan olaylarını aktardığımız bölümlerde ilk başvurduğumuz kaynak İbn İshâk'ın es-Sîre'si ve İbn Hişâm'ın es-Sîretü'n-Nebeviyye adlı eserleri olmuştur.

Hulefâ-yi Râşidîn döneminde özellikle fetih faaliyetlerini içine alan İslâm tarihi kaynaklarından çokça yararlanılmıştır. Bunlar içerisinde Halîfe b. Hayyât'ın Târîh, Belâzürî'nin Fütûhu'l-Büldân, İbn A'sem'in Fütûh, Taberî'nin Târihu't-Taberî, İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil fi't-Târih ve İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-Nihâye adlı eserleri araştırma boyunca sık sık başvurduğumuz başlıca kaynaklar arasındadır.

Fethedilen bölge ve savaşların meydana geldiği yer hususunda ise coğrafya kitaplarından Yâkût el-Hamevî'nin Mu'cemü'l-Büldân adlı eserinden çokça istifade ettik.

Çalışmada yer alan komutanların doğumundan vefâtına kadar geçen hayatını ele alan İbn Sa'd'ın Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr'i, İbn Abdülberr'in el-İstiâb fî Mârifeti'l-Ashâb'ı, İbnü'l-Esîr'in

Üsdü'l-Gâbe fî Mârifeti's-Sahâbe'si, İbn Hacer el-Askalânî'nin el-İsâbe fî Temyizi's Sahabe'si, Ziriklî'nin el-A'lâm isimli eserleri daha çok yararlandığımız kaynaklar olmuştur. Bu kaynaklarda komutanların doğum tarihi, soyu, kabilesi, Müslüman oluşu ve üstlendiği görevler ile ilgili bilgiler elde etme imkânı bulduk.

Çalışmamızda çağdaş araştırmacı ve yazarların Hulefâ-yi Râşidîn dönemi hakkında genel olarak bilgi veren Mahmut Kelpetin, Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği, Mustafa Fayda'nın Hulefâ-i Râşidîn Devri, Âdem Apak'ın Ana hatlarıyla İslâm Tarihi-2 başvurduğumuz kaynaklar ve çalışmalar arasında yer almıştır.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi çalışmamız boyunca başvurduğumuz kaynaklar arasında olup bu ansiklopedide yazılı maddeler bir yol gösterici olarak da kullanılmıştır.

1. BÖLÜM

HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ KOMUTANLARI

Hz. Peygamber karşılaştığı her türlü baskı ve zorluğa rağmen İslam dinini kısa sürede Arap yarımadasının büyük bir bölümüne yaymaya muvaffak oldu. 23 yılda büyük zorluklar çekilerek kurulmuş olan bu devlet, Peygamberimizin vefatının hemen akabinde kartopu gibi büyüyen olaylarla parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Hz. Peygamber hayatta iken ortaya çıkmaya başlayan yalancı peygamberlerin faaliyetleri devletin birliğini ve bütünlüğünü tehdit etmeye başladı. Bu durumu fırsat olarak gören muhalif güçler topyekûn isyan hareketine giriştiler. İsyana tamamen iştirak etmeyen bazı Arap kabileleri de dinin bütünlüğünü bozar bir mahiyette davranarak namaz kılmaya devam edeceklerini fakat otorite boşluğundan dolayı zekât vermeyeceklerini bildirdiler. Hz. Ebû Bekir işte tam bu sırada halife oldu ve kendini problemler yumağı içinde buldu. Dinde engin bir vukûfiyete sahip olan Hz. Ebû Bekir gerek irtidat eden gerekse zekât vermekten imtina eden kabileler üzerine askerî harekât düzenleme kararı aldı. Bu sırada Medine dışında bulunan askeri ve idarecilere mektup yazarak onları başkentte çağırdı. Hz. Ebû Bekir dinden dönme girişimi ve isyanları bastırma için komutanlarına birliklerini hazırlanma emri vermiştir.[1]

Hz. Peygamberin vefatıyla birlikte Müslümanların karşı karşıya kaldıkları en önemli sorun, Hz. Peygamberin siyasi liderliğini devam ettirecek halef seçimi idi. Bir diğer önemli sorun ise Allah Rasulünün vefatından sonra Müslümanların karşı karşıya kaldığı Ridde hareketleridir. Bu hareketlerin bir kısmı sahte peygamberlerin etrafında toplanıp tamamen Müslümanlık dairesi dışına çıkarlarken, bazıları ise dine bağlı kalacaklarını, ancak zekât vermeyecekleri ilan etmişlerdi. Hz. Ömer başta olmak üzere bazı Müslümanlar, diğer dini görevleri yerine getirmeyi kabul etmekle birlikte sadece zekât vermekten kaçınanlara bir süreliğine de olsa ayrıcalıklı davranılması teklif etmişlerse de bu konuda Hz. Ebû Bekir tavizsiz bir politika izlemiştir. Müslümanların bütünlüğünü tehdit eden bu hareketlerin dini, siyasi ve ekonomik sebeplerini zikretmek istiyoruz.

Ridde hareketlerinin dini boyutu hakkında şunları söyleyebiliriz: Hz. Peygamber'in vefatına kadar Müslümanlar Arap Yarımadası'nda siyasi hakimiyeti sağlamış olmakla birlikte, bu dönemde tam anlamıyla bir İslâmlaşma gerçekleşmemiştir. Çünkü, kabilelerin İslam'a girişleri üzerinden çok az bir süre geçmiş, inanışları sathi olmaktan öteye geçememişti. Bundan dolayı onların İslâm dininden ayrılmaları hızlı oldu. İslam'ı tam olarak özümseyemedikleri için kolayca terk ettiler. Siyasi varlıklarını devam ettirebilmek adına zorunlu olarak dini kabullenmiş gibi göründüler. Hz. Peygamber'in ömrünün son evresinde ve vefatıyla gerçek yüzlerini gösterdiler.

[1] Adem Apak, *Amr b. El-As Hayatı, Şahsiyeti, Devlet Adamlığı* (Bursa: Bursa Uludag Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999), 67.

Ridde hareketlerinin dini olduğu kadar siyasi sebepleri de vardır. İsyanlarda etkili olan bir önemli faktör de kabilesel rekabettir. Bu hareketlerde önemli bir rol üstlenen sahte peygamberlerin ruhanî değil, kabileleri adına Medine'nin otoritesine başkaldıran siyasi nitelikli kabile reisleri olmalarıdır. Arap yarımadasındaki kabileler, özellikle Hicaz bölgesi sakinleri, başlangıçtan beri merkezi idareye bağlı olarak hareket etmemişlerdi. Hep siyasi bağımsızlık içerisinde yaşamlarını sürdürüyorlardı. Hiçbir dönemde başka toplulukların gözetim ve denetimi altında olmamışlardır. Mekke'nin fethiyle artan Müslümanların gücü karşısında varlıklarını koruyabilmek için istemli veya istemsiz olarak Müslümanların siyasi birliğine boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra biatlarından vazgeçerek isyan etmişlerdir.

Zekât ibadeti devlete tâbi olanlar tarafından küçümsenme ve boyun eğme sembolü sayıldığı için dini olduğu kadar ekonomik ve siyasi anlamda taşıyordu. Bağımsız yaşamaya aşırı düşkün olan Araplar, Hz. Peygamberin vefatı ile birlikte merkezi yönetime zekât vermeyerek bağımsızlıklarını ilan etmek istemişlerdir. Güçlünün zayıfı ezdiği bir toplum olan Araplarda sürekli bir eskiye öykünme vardır. Yağmalama, gasp etme ve tahakküm kurmaya alışmış olan kabileler yeni düzenden rahatsızdı. Bazı kabileler dine bağlı kalacaklarını, ancak zekât vermeyecekleri ilan etmişler. Zekâtı neden istisna tuttuklarının farkında olan Hz. Ebû Bekir ise zekâtı sadece dini ve vicdanı bir sorumluluk olarak kabul etmemiş bu hususta gösterilecek en küçük bir taviz, Müslümanların siyasi birliğini tehdit edeceği için bir kısım kabilelerin zekâttan muaf tutulma taleplerini kesin bir şekilde reddetmiştir.[2]

[2] Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebû Bekir* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 79-83.

1.1. Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674)

Tam adı Üsâme b. Zeyd b. Hârise b. Şerâhîl b. Abduluzzâ b. Zeyd b. İmruülkays b. Âmir b. en-Nu'mân b. Âmir b. Abdi Vüdd b. Avf b. Kinâne b. Bekr b. Avf b. Uzre b. Zeydüllât b. Rufeyde b. Sevr b. Kelbî b. Vebre el-Kelbî şeklindedir.[3] Künyesi, Ebû Muhammed'tir. 614 yılında Mekke'de doğdu.[4] Babası Zeyd b. Hârise, Hz. Hatice'nin kölesiydi. Zeyd b. Hârise küçük yaşlarda iken annesi ile birlikte dayılarının yurdu olan Ma'noğullarını ziyarete gitti. Bu sırada Kayn b. Cesreoğullarının süvarileri baskın verdi. Onu esir alıp Ukaz panayırına götürdüler ve köle olarak satışa çıkardılar. Hakîm b. Hizâm, Zeyd'i satın alıp halası Hz. Hatice'ye hediye etti. Hz. Hatice, Hz. Peygamber'le evlenince Zeyd'i kendisine hediye etti. Zeyd'in mensup olduğu kelb kabilesinden bir kısım insanlar Hac için Mekke'ye gelince onu tanıdılar. Bu durumu gidip babasına haber verdiler. Bunun üzerine Zeyd'in babası ve amcası Mekke'ye geldiler. O, babasıyla gitmek yerine Hz. Peygamberin yanında kalmayı tercih etti. Hz. Peygamber bu olaydan sonra onu evlat edindi.[5] Annesi Ümmü Eymen'in asıl adı Bereke'dir. Hz. Peygamberin dadısı ve azadlı kölesidir. Hz. Peygamber, Hz. Hatice ile evlenince onu azâd etti. Bundan sonra Benî Hâris b. Hazrec'den Ubeyd b. Zeyd ile evlenerek Medine'ye yerleşti. Ancak bir müddet sonra eşi Ubeyd vefat etti. Ümmü Eymen Hz. Peygambere karşı son derece nazik davranır ve ilgi gösterirdi. Bir gün Hz. Peygamber etrafındaki sahâbelere "Kim cennet ehlinden bir kadınla evlenmekten hoşlanırsa Ümmü Eymen ile evlensin" buyurdu. Bunun üzerine Zeyd b. Hârise onunla evlendi. Bu evlilikten Üsâme adlı çocukları oldu.[6] Hz. Peygamber, Zeyd b. Hârise ve eşi Ümmü Eymeni sevdiği gibi Üsâmeyi de çok severdi. Ona olan sevgisini şu şekilde ifade ediyordu: "Üsâme b. Zeyd en çok sevdiğim insanlardan biridir." Babası gibi Üsâme de "hibbü Resûlullah" (Resûlullah'ın sevdiği kişi) diye ün kazanmıştır.[7]

Üsâme yaşının küçük olmasından dolayı Bedir savaşına katılmadı. Aynı şekilde Uhud gazvesine katılmak istemiş ancak yaşı küçük olduğu için Hz. Peygamber tarafından bu istediği geri çevrilmiştir. Bu duruma Üsâme çok üzülmüş ve ağlamıştır. Hendek savaşı öncesinde Üsâme yaşının küçüklüğünü kapatmak için Hz. Peygambere boyunu uzun göstermeye çalıştı. Hz. Peygamber Üsâme'yi savaşa katılma hususunda çok istekli görünce bu defa izin verdi.[8] Daha sonra Üsâme babası Zeyd b. Hârise'nin sancağı altında Mûte Savaşına katıldı. Babasınının şehit olmasına bizzat tanıklık etti. Daha sonra Ca'fer b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Revâha ve Hâlid b. Velîd

[3] Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Haydarâbat: Dâiratü'l-Maârifi'n-Nizâmiyyeti, 1326), 1/202.

[4] Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019), 4/68; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, thk. Ali Muhammed el-Muavviz - Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1/194.

[5] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/42-44; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilber, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dârü'l-Ceyl, 1412), 2/543.

[6] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/47; İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/242-243; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, 4/1793.

[7] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, 2/546; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/194.

[8] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2021), 3/94.

kumandası altında savaşmaya devam etti.[9] Üsâme, Mekke'nin fethinde Hz. Peygamber ile birlikte Kâbe'ye girdi.[10] Huneyn Gazvesi'nde Müslümanların büyük çoğunluğunun dağılmasına rağmen savaş meydanından kaçmayıp Hz. Peygamberin yanında kalan çok az sayıdaki asker arasında yer almaktaydı.[11] Hz. Peygamber 8/630 Safer ayında Gâlip b. Abdullah kumandasında 200 kişilik bir birliği Mürre kabilesi üzerine gönderdi. Üsâme bu seriyyede yer alan askerlerdendi. Üsâme, Beni Mürre'nin müttefiki Cüheyne'nin Hurka koluna mensup Mirdâs b. Nehîk'i "Lâ ilâhe illallâh" dediği halde öldürdü. Bu haber Hz. Peygambere ulaşınca Üsâme'yi çağırıp "Lâ ilâhe illallâh'' diyen bir insanı neden öldürdüğünü sordu. Üsâme ise onun öldürülmekten korktuğu için böyle söylediğni ifade etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber "kalbini yarıp baktın mı?" buyurarak yaptığının doğru olmadığını belirtti. Üsâme yaptığı bu hatadan ötürü çok üzülmüştür.[12] Hz. Peygamber 11/632 yılında Şam bölgesine göndermek üzere Üsâme b. Zeyd kumandasında bir ordu teçhiz etti. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer gibi sahâbîlerin önde gelenlerini onun emrine verdi. Hz. Peygamber, Üsâme'ye Filistin bölgesinin Belkâ ve Dârûm diye bilinen yerleşim yerlerinin iç taraflarına kadar ilerlemesini emretti. Bazı sahâbîler, azâdlı bir kölenin genç ve tecrübesiz oğlunun kumandan tayin edilmesine karşı çıktı. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Bir kısım insanlar benim Üsâme'yi emir yapmama karşı çıktılar. Nitekim onlar benim onun babasının emir yapmama da karşı çıkmışlardı. O, doğrusu emirliğe layık olan bir kişidir." buyurmuştur. Hz. Peygamberin bu konuşmasından sonra ordu hazırlanmaya başladı. Ardından ordu harekete geçti. Medine'ye bir fersah mesafede bulunan el-Curf denilen yerde karargâhını kurdu. Ancak Hz. Peygamber'in rahatsızlığının şiddetlenmesi üzerine ordu beklemeye başladı. Çok geçmeden Hz. Peygamber vefat etti.[13]

Hz. Peygamberin vefatından sonra insanlar Hz. Ebû Bekir'e biat etti. Hz. Ebû Bekir halife seçildikten sonra ilk icraatı Hz. Peygamberin Şam bölgesine sefer için görevlendirdiği Üsâme b. Zeyd kumandanlığındaki orduyu bölgeye sevk etmek oldu. Bazı sahâbîler Üsâme'nin yaşının küçük olması ve irtidad edenlerin Medine'ye saldırabileceklerinden endişe ettiklerini Hz. Ebû Bekir'e bildirerek bu ordunun gönderilmemesi gerektiğini bildirdiler. Hz. Ebû Bekir, bütün bu itirazları reddedip hicri 11. yılda Rebîülâhir ayının 1. gününde (26 Haziran 632) Üsâme ordusuna hareket emrini verdi.[14] Üsâme komutasındaki İslâm ordusu Suriye'de bulunan Belkâ bölgesine kadar ilerledi ve Mute yakınlarında yer alan Übnâ köyüne baskın verdi. Üsâme, bu harekâtı savaş yapmadan ve ganimetler elde ederek başarıyla gerçekleştirdi. İslâm ordusu kırk (diğer bir rivayete göre yetmiş gün) içinde görevini yerine getirip Medine'ye geri döndü. Hz.

[9] Mehmet Salih Arı, "Üsâme b. Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

[10] İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/71.

[11] İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/154.

[12] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1989), 2/723-725; İbn Hişâm, *Sîre*, 1/367-368; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/129.

[13] İbn Hişâm, *Sîre*, 4/387, 395-396; İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/72-77.

[14] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târihu't-Taberî*, ed. Mehmet Azimli, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 3/220-224; İzzüddîn Alî b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, thk. Mertol Tulun, çev. Beşir Eryarsoy - Ahmet Ağırakça (İstanbul: Ravza Yayınları, 2019), 2/286-288.

Ebû Bekir, Üsâme Medine'ye döndükten sonra onu mürtedlerlere karşı savaşmak için Hâlid b. Velîd'in arkasından Yemâme'ye gönderdi.[15]

Üsâme'nin Hz. Ömer döneminde de askeri önemi devam etmiştir. Hz. Ömer devrinde devletin sınırları genişlemiş ve elde edilen gelirler artmıştır. Hz. Ömer de fetihler sonucunda edilen ganimetleri dağıtmış, paylaşımı yaparken de ilk muhacirleri üstün tutmuştur. Taksimatı yaparken Üsâme'ye 4000 oğlu Abdullah'a 3000 dirhem verdi. Abdullah b. Ömer, Üsâme'nin kendisinden daha faziletli olmadığını ileri sürerek kendisinden fazla atıyye verilmesine karşı çıktı. Bunun üzerine Hz. Ömer: "O, Hz. Peygamber'e senden daha sevimli idi. Onun babası da Hz. Peygamber'e senin babandan daha sevimli idi.'' dedi.[16] Üsâme, Hz. Osman'ın da teveccühünü kazandı, Halife, ona iktâ olarak bir parça arazi Verdi. Daha sonra kendisini 34/654 yılında siyasi durumu hakkında bir rapor hazırlamak üzere Basra'ya gönderdi. Üsâme, Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde ortaya çıkan fitne ve iç savaşlar sırasında, Hz. Peygamber döneminde "lâ ilâhe illallah" diyen bir kişiyi öldürmesinden dolayı duyduğu pişmanlığın da etkisiyle "Müslümanlar arasında kan dökülmesinden çekiniyorum" diyerek tarafsız kaldı, fakat daha sonra Hz. Ali'nin haklı olduğuna kanaat getirip ona yardım etmediğine çok pişman oldu. Hz. Peygamber'in vefatının ardından bir süre Dımaşk'a bağlı Mizze'de ikamet eden Üsâme Vâdilkurâ'da ve Medine'de yaşadı. Muâviye b. Ebî Süfyân'ın hilâfeti döneminde 54/674'te Curf'ta vefat etti.[17]

1.2. Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634)

Hz. Peygamberin vefatından sonra zekât vermeyerek merkezi otoriteye başkaldıran Esed, Gatafân ve Fezâre kabileleri Tuleyha b. Huveylid el-Esedî'nin etrafında toplandı. Esed kabilesi Semîrâ'da, Fezâre ve Gatafânlılar Tayba'nın güney taraflarında, Tay kabilesi de kendi bölgelerinde ayaklandılar. Abs, Sa'labe ve Mürre kabileleri Rebeze'nin el-Ebrak mevkiinde bir araya geldiler. Kinâneoğullarının da onlara iltihak etmesiyle bölgeye sığmayan mürtedler iki kola ayrıldılar. Bir grup Ebrak'ta kaldı diğerleri ise Zü'l-Kassa'ya[18] hareket etti. Tuleyha onlara destek olması için kardeşi Habâl'i gönderdi. Habâl, hem onların hem de onlara yandaşlık yapanların başına geçti. Medine'ye elçiler gönderen mürtedler, namaz kılacaklarını fakat zekât vermek istemediklerini bildirdiler. Hz. Ebû Bekîr, onlara: "Allah'a yemin ederim benden bir deve yularını esirgeyecek olsalar onu almak için onlarla savaşırım'' dedi. Halife tarafından

[15] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/287; el-Mutahhar b. Tâhir Makdisî, *Kitâbü'l-Bed' ve't-Târîh*, (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1919), 5/152.

[16] Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, thk. Melih Oktay, çev. Ali Özek (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019), 54; İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/78-79.

[17] İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/81; Arı, "Üsâme b. Zeyd".

[18] Zü'l-Kassa, Medine'ye 24 mil uzaklıkta, Necid yolu üzerinde bir yerdir. Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, thk. İhsan Abbas (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1900), 18; Şihâbüddîn Ebû Abdillâh er-Rûmî el-Hamevî Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1995), 4/336.

teklifleri reddedilen elçiler geri döndüler. Heyet Müslümanların azınlıkta olduğunu, onlarla savaşmanın uygun olacağını ifade etti.[19]

Hz. Ebû Bekîr irtidad edenlerin Medine'ye saldıracaklarını düşünerek şehrin girişlerindeki dağ geçitlerine bir grup sahabeyi yerleştirdi. Baskın yapacakları endişesiyle Medine ehlini mescitte toplayıp teyakkuzda olmalarını istedi. Nitekim üç gün geçtikten sonra gece vakti Medine'ye baskın verdiler. Bu sırada dağın yamaçlarında bekleyen gözcü birlikler gelişmeleri Halife'ye bildirdiler. Hz. Ebû Bekir mescitte toplanan Müslümanlarla düşman üzerine yürüdü. Onları Zî Husâ denilen yere kadar kovaladı. Ancak burada bulunan destek kuvvetleri iplere bağladıkları tulumları bineklere doğru sarkıtınca develer ürktü ve kaçışmaya başladı. Daha Müslümanlar burada hiçbir kayıp vermeden Medine'ye döndü.[20]

Hz. Ebû Bekîr, hicretin 11. yılında Üsâme ordunun Medine'ye gelmesinden sonra Sinan ed-Damrî'yi yerine vekil bırakıp Zü'l-Kassa'ya hareket etti. O, bizzat orduyu kendisi sevk ve idare etmiştir. Müslümanlar, Hz. Ebû Bekîr'e savaşa katılamaması yönünde ısrar ettilerse de kabul etmeyip "Ben sizleri bizzat kendim koruyacağım'' diyerek beraberinde bulunanlarla Zü'l-Kassa'ya doğru yola koyuldu. Ebrak mevkiinde Avf, Hâris, Abs, Benî Zübyân ve Kinâneoğullarıyla karşılaştı. İslâm ordusu karşısında tutunamayan isyancılar dağıldı. Çok sayıda esir ele geçirildi. Bozguna uğrayan Abs ve Zübyân kabileleri Buzâha'da bulunan Tuleyha'ya iltica ettiler.[21]

Zü'l-Kassa savaşı Hz. Ebû Bekir ilk savaşıdır. Bu yönüyle önemlidir. Hz. Ebû Bekir'in bizzat ordunun başında sefere çıkması Medine'de siyasetin aksamasına neden olmuştur. Müslümanlar da Hz. Ebû Bekir'in ordunun başında savaşa çıkmasını istemiyorlardı. Şayet Halife'nin başına bir şey gelmesi durumunda İslam devletinin başsız kalacağını, bunun da daha büyük sıkıntılar doğuracağını biliyorlardı. Bunun üzerine o, savaşa gitmekten vazgeçti.

1.3. Hâlid b. Velîd (ö. 21/642)

Tam adı Hâlid b. Velîd b. el-Muğîre b. Ömer b. Mahzûm şeklindedir. Künyesi Ebû Süleyman'dır. Babası Velîd b. Mugîre Kureyş'in ileri gelenlerindendir. Annesi Lübâbe es-Suğrâ Esmâ bt Hâris'tir. Kureyş kabilesinin Mahzumoğulları koluna mensuptur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir.[22] Doğumundan sonra Mekke'deki geleneğe göre temiz ve sağlıklı bir iklimde yetiştirilmek üzere Bâdiyedeki bir aileye verildi. Altı yaşına girince ailesinin yanına döndü. Oğlunun yetişmesine önem veren Velîd, bütün Arapların sahip olmayı arzu ettikleri yiğitlik ve atılganlık duygusunu ona aşılamaya çalıştı. Kureyş askerinin teçhizi ve atlı birliklerin

[19] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/295; Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitâbü'l-'İber ve Dîvânü'l-Mübtede' ve'l-Haber* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 2/490; Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir Makrîzî, *İmtâ'u'l-Esmâ'*, thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 14/232.

[20] Taberî, *Târih*, 3/241-242; Makrîzî, *İmtâ'u'l-Esmâ*, 14/538.

[21] Taberî, *Târih,* 3/244-246; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/295-296.

[22] İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/27; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, 2/427; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/140; Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 2/215.

kumandanlığını üstlenmiş olan Mahzûmoğulları, çocuklarını yetiştirirken ata binmeyi, ok, yay, mızrak, kalkan ve kılıç kullanmayı öğretirlerdi. Bu sebeple Hâlid iyi bir askeri eğitim aldı. Yetişme çağında okuma yazma öğrenmiş ve Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamberin vahiy kâtipleri arasında yer almıştır.[23]

İslam dinine karşı düşmanlıkta babası, kabilesi ve Kureyş'in ileri gelenleri gibi hareket ediyordu. Hicretin 2. yılında (624) yapılan Bedir gazvesine Hâlid b. Velîd'in katılıp katılmadığı kesin olarak tespit edilememiştir.[24] Ancak İbn Sa'd, onun müşriklerle birlikte Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına iştirak ettiğini nakletmektedir.[25] Bedir savaşında Ebû Cehil'in öldürülmesi üzerine Uhud Gazvesi'nde Kureyş ordusunun süvari birliklerinin kumandanlığını üstlendi.[26] Müslümanların galibiyetiyle neticelenmek üzere olan Uhud Gazvesi'nde, Hz. Peygamberin Ayneyn tepesindeki okçulara görev yerlerini terk etmemeleri yönünde kesin emri olmasına rağmen büyük çoğunluğu bu talimata uymayarak ganimet elde etmek için bulundukları yerden ayrıldı. Bunu gören Halîd, Müslümanları arkadan kuşatıp büyük bir darbe indirerek savaşın kaderini değiştirdi.[27] Hendek Gazvesi'nde de (5/627) Kureyş'in süvari birliklerini komuta eden Hâlid, hendeği geçmek için hücumlarda bulunsa da bir sonuç alamamıştır.[28]

Hz. Peygamber gördüğü bir rüya üzerine Mekke'ye gitmeye ve Umre ziyareti yapmaya karar verdi. Bu kararını ashabına bildirdi ve umre için hazırlanmalarını istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber hicretin 6. yılı Zilkâde ayı içinde 1500 sahâbe ile birlikte Medine'den Mekke'ye hareket etti. Müslümanlar yanlarına sadece yolculuk silahı aldılar. Hz. Peygamber Zu'l-Huleyfe denilen yere gelince ihrama girdi.[29] Kureyşliler Hz. Peygamberin Mekke'ye gelmekte olduğunu haber alınca telaşa kapıldılar. Bu gelişmeyi görüşmek için Kureyş'in ileri gelenleri toplandılar. Onlar, Müslümanları Mescid-i Haram'a sokmamak üzere anlaştılar. Ardından harekete geçen Kureyşli müşrikler Beldeh'te karargâh kurdu. Hâlid'i de 200 süvari ile birlikte Usfan önündeki vadide bulunan Kürâ'ül-Gamîm'e gönderdiler.[30]

Hz. Peygamber Usfan'a gelince Kureyş süvarileri göründü. Hâlid komutasındaki atlı birlik Hz. Peygamberin konakladığı yere yaklaştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber Abbâd b. Bişr'e harekete geçmesini emretti. Abbâd da süvarileriyle ilerleyerek Hâlid'in karşısında durdu.[31] Öğle vakti girince Bilâl-i Habeşî ezan okudu arkasından namaz kıldılar. Hz. Peygamber ve ashabı namaz kılarken ansızın baskın yapmayı düşünen Hâlid, bu planını başka bir namaz vaktinde gerçekleştireceğini askerlerine bildirdi. Hz. Peygamber ikindi namazını ashabına korku namazı

[23] Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid* (İstanbul: İFAV, 2020), 84-88.

[24] Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, 88-89.

[25] İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/400.

[26] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/140; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/215.

[27] Vâkıdî, *Meğâzî*, 1/283-284.

[28] Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/465-466.

[29] Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/572-573; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/97.

[30] Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/579-580; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/97-98.

[31] Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/582; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/98.

(salâtü'l-havf) olarak kıldırdı. Bu sırada onu seyreden ve yaptığı değişikliği fark eden Hâlid, durumdan etkilenmiş olmalı ki saldırmaktan vazgeçti.[32] Hudeybiye antlaşması'ndan bir yıl sonra 7/629 ylında Umretü'l-Kazâ yapmak için Mekke'ye gelen Hz. Peygamber'le karşılaşmamak için şehri terk etti.[33] Hz. Peygamber'le Umretü'l- kazâ için Mekke'ye gelen Velîd b. Velîd, kardeşi Hâlid'i göremeyince kendisine bir mektup yazdı. Bu mektupta İslâm dinini kabul etmesini ve bu dinden uzak kalmasını yadırgadığını belirttikten sonra, Hz. Peygamberin kendisini sorduğunu ve onun için: "Hâlid gibi birisi İslâm'dan cahil kalamaz. Şayet Müslümanların safına geçip şiddet ve azmini müşriklere karşı kullanmış olsaydı, bu kendisi için çok daha hayırlı olurdu. Biz de onu başkalarına tercih ederdik.'' dediğini bildirdi. Kardeşinin mektubu kendisine ulaşınca Hâlid, Müslüman olmaya karar verdi ve 1 Safer 8 (31 Mayıs 629) tarihinde Osman b. Talha ve Amr b. Âs ile birlikte Medine'ye gittiler. Mescidi Nebevî'de Hz. Peygamber'in huzurunda kelime-i şehâdet getirerek Müslüman oldu.[34] Hz. Peygamber, Mescid-i Nebevî yakınlarında bulunan ensar'dan Hârise b. Nu'mân'ın kendisine hibe ettiği bir evi Hâlid'e verdi. Bu ev kendisine dar gelmeye başlayınca durumu Hz. Peygamber'e bildirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona "Binayı yukarı doğru yükselt; Allah'tan da genişlik iste.'' dedi.[35]

Hz. Peygamber Hudeybiye barış antlaşmasının oluşturduğu olumlu havayı değerlendirmeye başladı. Bu sebeple İslâm'a davet amacıyla komşu ülke hükümdarlarına birçok mektup gönderdi. Elçilerinden Hâris b. Umeyr'i bir mektupla Bizans'a bağlı Busrâ emiri Hâris b. Ebî Şamir'e gönderdi. Hz. Peygamberin elçisi Gassan topraklarından geçtiği sırada şehrin valisi Şurabbil b. Amr tarafından yakalanıp öldürüldü. Gönderilen elçinin öldürülmesi devletler hukukuna aykırıdır. Bu nedenle Hz. Peygamber misillemede bulunmak için 3.000 kişilik bir ordu hazırladı. Orduyu komuta etmek için Zeyd b. Hârise'yi, onun şehit olması durumunda Ca'fer b. Ebû Tâlib'i, onun da şehit olması durumunda ise Abdullah b. Revâha, onun da şehit olması durumunda kendi aralarından birisini seçip başa geçirmelerini istedi. 3.000 kişilik Müslüman askeri birliği Rumlardan ve Araplardan müteşekkil 100.000 kişilik Bizans ordusuyla Mûte'de karşılaştı. Savaş sırasında Hz. Peygamber' in tayin etmiş olduğu üç komutanda şehit düşünce sancağı Sâbit b. Akram aldı. Ancak Sâbit komutanlığı kabul etmeyip sancağı Hâlid'e tevdi etti. İnsanlar Hâlid'in komutanlığı üzerinde ittifak etti. Hâlid sancağı eline alınca başarılı bir harp taktiği denedi. Sağ kanattaki askerleri sol kanada, sol kanattakileri sağ kanada, öndekileri arkaya, arkadakileri öne çekerek yeni takviye birlikleri gelmiş izlenimi uyandırdı. Bizans ordusu karşılarında değişik askerler görünce şaşırdılar. Bizans ordusunun maneviyatını

[32] Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/746; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetür-Risale, 1985), 2/215.

[33] İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/28; Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2000), 1/250.

[34] Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/745; İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/28-29, 9/400-401.

[35] İbn Sa'd, Tabakât, 5/29-30; Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî -Semhûdî, *Vefâ'ü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 2/244; Muhammed Hamîdullah, *Mecmû'atü'l-Vesâ'ikı's-Siyâsiyye li'l-'Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide* (Beyrut: Daru'n-Nefâis, 1987), 18.

sansan Hâlid, çok şiddetli bir hamle ile düşman çemberini yarıp askerlerini Medine'ye getirmeyi başardı. Bizans ordusu İslâm ordusunu takip etmeyi göze almadı.[36]

Hz. Peygamber Mekke'nin fethi öncesi şehre girmeden ordusunu dört kola ayırdı. Her birliğe şehre hangi taraftan gireceklerini bildirdi. Fetih günü Hâlid'e el-Lît denilen yerden Mekke'ye girmesini emretti. Hâlid'de oradan şehre girerken, Kureyş'in ileri gelenlerinden Safvân b. Ümeyye, İkrime b. Ebû Cehil ve Süheyl b. Amr'ın da içinde bulunduğu bir grup asker, Handeme mevkiinde ona saldırdılar. Kısa süren çatışmada Kureyş birlikleri hezimete uğrayarak dağıldı.[37] Hz. Peygamber onu Mekke'nin fethinden hemen sonra Nahle bölgesinde bulunan Uzzâ putunu yıkmakla görevlendirdi. Hâlid otuz kişilik bir süvari birliği ile yola çıktı. Nahle'ye ulaşınca Uzzâ putunu kırıp Hz. Peygamberin yanına döndü.[38] Mekke'ye gelince Hz. Peygamber onu İslâm'ı tebliğ etmek için ensar, muhacir ve Benî Süleym'den oluşan 350 kişilik bir birlikle Benî Cezîme kabilesi üzerine gönderdi. Emrindekilerle Cezîmeoğulları yurduna varınca onlara "siz nesiniz'' dedi. Kabile mensupları ise Müslüman olduklarını ve namaz kıldıklarını söylediler. Ardından kabileye silahlarını bırakıp teslim olmalarını söyledi. Onlar da silahlarını bırakıp teslim oldular. Hâlid, esirlerin ellerini ve ayaklarını bağlattıktan sonra askerleri arasında taksim etti. Ancak onların Müslüman olup olmadıkları hususunda kesin bir kanaat getiremeyince öldürülmelerini emretti. Benî Süleym mensupları ellerinde bulunan esirleri öldürdüler. Ensar ve muhacir ise esirlerin Müslüman olduklarını ileri sürerek serbest bıraktılar. Hz. Peygamber Hâlid'in yaptıkları öğrenince çok üzüldü. "Allah'ım Hâlid'in yaptığından sana sığınırım "diyerek onun hatalı olduğunu ifade etti. Hz. Ali'yi Benî Cezîme kabilesine göndererek öldürülenlerin diyetini ödedi ve zararlarını tazmin etti.[39]

Hz. Peygamber Mekke'yi fethettikten sonra Medine'ye hemen dönmemiş; Mekke çevresindeki kabileleri İslâm'a davet etmek ve onları itaat altına almak için birlikler göndermişti. Bu girişimler neticesinde pek çok kabile Müslüman olarak onun yanında yer aldı. Hevazin ve Sakîf kabileleri ise henüz Müslüman olmadıkları gibi, Hz. Peygamber'e karşı büyük kin ve düşmanlık içindeydiler. Bu kabileler Hz. Peygamberin Mekke'nin fethi için büyük bir ordu ile Medine'den çıktığını öğrenince kendi üzerlerine yürüyeceğini düşünerek hazırlıklara koyuldu.[40] Hz. Peygamber, onların ittifak içinde olduklarını ve faaliyetlerini haber alınca hazırlıklara başladı. Hâlid, bu gazvede Hz. Peygamberin emri altında İslâm ordusunun süvari birliklerini yöneten kumandandı. Hz. Peygamber hicrî 8. yıl 6 Şevval günü (27 Ocak 630) Mekke'den 12.000 kişilik bir orduyla hareket ederek Huneyn'e ulaştı. Hevâzinliler, Müslümanlar gelmeden önce Huneyn vadisine ulaşıp gizli yolları ve dar geçitleri tutarak pusu kurdular. İslâm ordusu sabahın alaca

[36] Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/764; İbn Hişâm, *Sîre*, 1/56-65; İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/30; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 277-278, 282-283.

[37] İbn Hişâm, *Sîre*, 4/97-99; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/138-139, 5/33-34.

[38] Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, thk. Ahmed Zekî Paşa (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2000), 25, 27; Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/870; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/149.

[39] İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/150-151.

[40] İbn Hişâm, *Sîre*, 4/125; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/153; Taberî, *Târih*, 3/72.

karanlığında buraya varınca Hevâzin bölükleri vadinin boğazından çıkarak toplu halde saldırdılar. Yoğun ok atışlar karşısında öncü birliği teşkil eden Hâlid'in emrinde olan Benî Süleym'in atlıları dağılmaya başladı. Onları gören diğer birlikler de dağılmaya ve kaçmaya başladılar. Kur'ân-ı Kerim'de bozgunun sebebi şu şekilde anlatılır:

> "Andolsun ki Allah birçok (savaş) yerler(in)de ve Huneyn gününde size yardım etmiştir. (O Huneyn gününde ki) çokluğunuz o zaman sizi kibirlendirmişti de bu, size (gelecek Allah'ın takdir ettiği hükümden) bir şeyi gidermeye yaramamıştı. Yeryüzü, bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Nihayet (bozularak) gerisin geri dönüp gitmiştiniz."[41]

Hz. Peygamber bu ani saldırı ve pusu karşısında dağılan ordusunu toplamak için şu sözleri söyledi: "Ey insanlar bana gelin, ben Allah'ın Resulü'yüm, ben Abdullah'ın oğlu Muhammed'im. '' diye seslendi. Hz. Peygamberin bu çağrısı üzerine kaçışan askerler geri döndü. Toparlanan İslâm ordusu şiddetli bir mukavemetten sonra Hevâzinlileri bozguna uğrattı.[42] Huneyn Gazvesi'nde yenilen Hevâzinliler'in ve Sakîfliler'in büyük bir kısmı soluğu Tâif'te aldılar. Sakîf kabilesi kalelerini güçlendirmiş ve bir yıllık erzak ihtiyacını depolayıp kendilerini müdafaa etmeye başlamışlardı. Hz. Peygamber Huneyn'de işini bitirince Tâif üzerine hareket etti. Ordunun öncü kuvveti olarak Hâlid'i bin kişilik süvarilerinin başında Tâif'e gönderdi. Hâlid, Tâif'e ulaşınca Sakîfliler'in kalelerine sığınıp şehirlerinin kapılarını kapattıklarını gördü. Onları İslâm dinine girmeye ve Müslüman olmaya çağırdı. Ancak onlar bu teklifi reddetti. Hz. Peygamber komutasındaki asıl ordu Tâif'e gelerek şehrin kalesine yakın bir noktada karargâh kurdu. Uzun süren kuşatmadan bir netice alamayan Hz. Peygamber ashabıyla yaptığı istişareler sonucunda muhasarayı kaldırdı.[43]

Hz. Peygamber küçük bir askeri birliğin başında Hâlid'i Benî Mustalik kabilesinin zekâtını toplamak için görevlendirdi. Hâlid bölgeye yaklaştığında Müslüman olup olmadığını tespit etmek için ajanlar gönderdi. Ajanlar yaptıkları incelemeler sonucunda Mustalikoğullarının Müslüman olduklarını, namaz vakitlerinde ezan okuyup namaz kıldıklarını kumandanlarına bildirdiler. Sabah olunca Hâlid, Mustalikoğullarının yanına gitti ve kabile reisleri Haris b. Dırâr'ın, Hz. Peygamber'e verilecek zekât mallarını hazırlayıp bir heyet halinde Medine'ye gitmek üzere hazır olduğunu görünce bu durumdan hoşnut oldu. Heyet ile birlikte Medine'ye döndü. Mustalikoğullarının yurdunda gördüklerini ve onların İslâmiyet'e bağlı olduklarını Hz. Peygamber'e bildirdi.[44]

Hâlid'in Hz. Peygamberin kumandası altında katıldığı son sefer Tebük Gazvesi'dir. 9/630 yılında vuku bulan bu seferde düşman ordusuyla karşılaşılmadığı için savaş olmadı. Hz. Peygamber, Hâlid'in kumandasında 400 kişilik bir askeri birliği emirliğini Ükeydir b.

---

[41] Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, çev. Hasan Basri Çantay (İstanbul: Bilimevi Basım yayın, 2019) Tevbe 9/25.

[42] İbn Hişâm, *Sîre*, 4/140-150; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/153-155.

[43] İbn Hişâm, *Sîre*, 4/191-200; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/161-162; Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, thk. Âdil Abdülmevcûd-Ali Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 382-283.

[44] Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, 211-212.

Abdülmelik'in yaptığı Dûmetülcendel'e gönderdi. Hâlid, Dûmetülcendel'e varınca şehrin kalesini ele geçirdi ve Ükeydir'i esir alarak Medine'ye götürdü. Hz. Peygamber, Ükeydir ile cizye ödemesi şartıyla anlaştı. Bazı kaynaklar ise onun Müslüman olduğunu ve Hz. Peygamberin ona ve Dûme halkına bir vesika yazdığını nakletmektedirler.[45] Hz. Peygamber 10/630 yılında Hâlid'i 400 kişilik bir kuvvetle Necran'daki Benî Hâris b. Kâ'b kabilesine emir ve davetçi olarak gönderdi. Hâlid, bölgeye varınca onları İslâm'a davet etti. Onlar da savaşmadan İslâm'ı kabul ettiler. Hâlid, bu durumu Bilâl b. Hâris el-Müzenî ile gönderdiği bir mektupla Hz. Peygamber'e bildirdi. Hz. Peygamber cevabî mektubunda Hâlid'den onları müjdelemesini ve aralarından seçecekleri bir heyetle beraber Medine'ye gelmesini emretti.[46] Hz. Ebû Bekir döneminde irtidad hareketlerinin bastırılmasında önemli görevler aldı. Daha sonra Halife tarafından Irak bölgesine başkumandan tayin edildi. Burada pek çok şehri fethetti. Ardından Hz. Ebû Bekir onu Şam bölgesine gönderdi. Aynı şekilde burada birçok şehri İslâm topraklarına kattı. Hz. Ömer devlet başkanı olunca Hâlid'i Suriye orduları başkomutanlığından azledip yerine Ebû Ubeyde Cerrâh'ı getirdi. Hâlid, Ebû Ubeyde'nin emri altında savaşmaya devam etti. Hicrî 21/642 yılında Hıms'ta vefat etti.[47]

1.3.1. Buzâha Savaşı (11/632)

Tuleyha b. Huveylid, Benî Esed'in liderlerinden olup Araplar arasında cesareti, savaş yetenekleriyle bilinirdi. Hicretin 9. yılında Esedoğulları'ndan bir grupla Medine'ye gelerek Hz. Peygamberle görüşerek İslâm'ı kabul ettiğini söyledi. Hz. Peygamber Vedâ Haccı'ndan döndükten sonra hastalığa yakalandı. Hz. Peygamberin rahatsızlığını fırsat bilen Tuleyha, taraftar sayısını arttırma, kabile asabiyeti, Kureyş'in hakimiyetini sindirememe ve zekât vermeme gibi nedenlerden ötürü isyan etti. Benî Esed'le birlikte Tay ve Gatafân kabilelerinden pek çok kişi ona tâbi oldu.[48] Hz. Peygamber, hayatta iken peygamberlik iddiasında bulunan Tuleyha b. Huveylid üzerine Dırâr b. Ezver el-Esedî'yi görevlendirdi. İki taraf arasındaki mücadele de Tuleyha mağlup olup geri çekilmek zorunda kaldı. Hz. Peygamberin vefatından sonra Benî Esed'le birlikte Tay ve Gatafân kabilelerinden birçok kişi Tuleyha'ya tâbi oldu. Hz. Ebû Bekir, Zü'l-Kassa'da Hâlid b. Velîd'i Tuleyha karşı sevk etmeden önce Tay kabilesi reisi Adî b. Hâtim'i mensubu olduğu Benî Tay kabilesi üzerine gönderdi.[49] Gelişmelerin ardından Hz. Ebû Bekir, Hâlîd'e ilk önce Taylıların yurduna daha sonra da Buzâha'ya yönelmesini oradan da Bütah'ta bulunan Mâlik b. Nüveyre üzerine yürümesini emretti. Adî nüfuzunu kullanarak

---

[45] Ebû Amr eş-Şeybânî Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, çev. Ömer Sabuncu-Mahmut Sabuncu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 77; Ebû Ca'fer Muhammed İbn Habîb, *el-Muhabber*, ed. Mehmet Azimli, çev. Adem Apak - İsmail Güler (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 105; Ahmed b. Yahya b. Câbir Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 70.

[46] İbn Hişâm, *Sîre*, 4/ 336-337; İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/36-37.

[47] İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/46.

[48] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/156-157; Adem Apak, "Tay (Benî Tay)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011) 187-188.

[49] Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde*, thk. Yahya el-Caburî (Beyrut: Dâru'l-Garbu'l İslâmî, 1990), 62-66; Taberî, *Târih,* 3/250-251; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/ 294-298.

Taylıları Tuleyha'nın safından ayırmayı başardı. Bu girişimden sonra pek çok kişi mütenebbî diğer bir deyişle yalancı peygamberlik iddiasında bulunan Tuleyha'yı terk edip Hâlid'in güçlerine katıldılar. Bu sefer Hâlid, Tay'ın bir kolu Cedile üzerine yürümek için harekete geçti. Ancak Adî, İslâm'a tekrar dönecekleri hususunda onları ikna edeceğini söyledi. Adî onları İslâm'a davet etti. Bu çağrı üzerine Cedile halkı İslâm'ı kabul etti. Böylelikle Adî, Tay ve kollarını tekrar İslâm'a kazandırdı. Daha sonra Taylılar bin atlıyla Hâlid'in birliğine katıldı.[50]

Büzâha'ya doğru hareket eden Hâlid, Ukkâşe b. Mihsan ve Sâbit b. Akram'ı keşif için gönderdi. Gözcüler düşmanın bulunduğu bölgeye çok yaklaşınca Tuleyha ve kardeşi tarafından baskın yediler. Her ikisi de şehit edildi. Daha sonra Hâlid kuvvetleriyle bölgeye geldiğinde her ikisinin cansız bedenine ulaşan Müslümanlar bu duruma çok üzüldüler.[51] Hâlid komutasındaki ordu Tuleyha'nın bulunduğu Buzâha'ya yöneldi. Taraflar burada karşı karşıya geldi. Temkinli hareket eden Hâlid, Tuleyha'ya elçiler gönderip onu ashabının kanını dökmekten sakınmaya davet etti.[52] O ise bütün bu uyarıları dinlemedi ve savaş kaçınılmaz hale geldi. İki grup arasında çetin bir savaş oldu. İslâm ordusu Tuleyha ve Benî Fezâre birliklerini mağlup etmeyi başardı. Tuleyha askerlerinin bozguna uğradığını görünce kaçıp Şam'a sığındı. Hz. Ebû Bekir devlet başkanlığı boyunca burada kaldı.[53]

1.3.2. Temîm kabilesi üzerine sefer (11/632)

Secâh baba tarafından Temîm kabilesinin Yerbû' koluna, anne tarafından çoğu Hristiyan olan Benî Tağlib kabilesine mensuptur.[54] Peygamberlik iddia etmeden önce Hristiyan olduğu, bu din hakkında bilgi sahibi olduğu, ayrıca kâhinlik yaptığı söylenmektedir.[55] Hz. Peygamber vefat ettikten sonra Temîm kabilesi ikiye bölündü. Nitekim Temîm kabilesinin bazı kolları İslâm dinine bağlılığını sürdürürken diğer bir kısmı zekât amillerine olumsuz cevap vererek irtidat etmiştir. Bu sırada Irak'ta Benî Tağlib arasında yaşayan Secâh, Temîm kabilesinde ihtilaf çıktığı bir sırada kabilesine gelerek peygamber olduğunu iddia etti. Secâh'ın ilk hedefi kendisine uyanlarla birlikte Hz. Ebû Bekir ile savaşmaktı. Bunun için harekete geçen Secâh Hazn denilen yere gelince Benî Yerbû'nun lideri Mâlik b. Nüveyre ve Benî Mâlik'in lideri Vekî' ile yazışarak aralarında saldırmazlık mutabakatı olmasını istedi. Her iki liderde onun çağrısına icabet ettiler. Ancak bu iki kabilenin ileri gelenlerinden bir kısmı bu ittifaka karşı çıkarak

---

[50] Muhammed Rızâ, *Ebû Bekir es-Sıddîk Evvelü'l-Hulefâ'i'r-Râşidîn*, thk. Şeyh Halîl Şîcâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 2004), 39; Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs* (Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.), 205.

[51] Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, thk. Muhibbiddîn Ebî Sa'îd Ömer b. Garâme el-'Amravî (Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1995), 11/111; Abdurrahmân b. Abdillah b. Ahmed Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye Li'bni Hişâm*, thk. Ömer Abdusselam es-Selâmî (Beyrut: Dâru İhyai'tTürasi'l-Arabi, 2000), 5/101-102.; İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (y.y: Dâru Hicr, 1997), 9/491.

[52] Ebû Muhammed Ahmed İbn A'sem, *Fütûh*, ed. Mehmet Azimli, çev. Mehmet Cevher Caduk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 1/ 27.

[53] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/157; Taberî, *Târih,* 3/252-260; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/304-306.

[54] Vâkıdî, *Ridde*, 49.

[55] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 117; Taberî, *Târih,* 3/271.

yurtlarını terk ettiler. Bu durumun olumsuz sonuçlar doğuracağını düşünen Mâlik b. Nüveyre, Secâh'a Medine üzerine yürümek yerine kendilerinden ayrılan Temîmliler'e karşı yürümeyi önerdi. Secâh hazırlıklarını tamamladıktan sonra Ribâblılar'a karşı harekete geçti. Ribâb kabilesi durumu haber alınca müttefikleri olan Dabbe ve Abdi Menât ile birlikte hazırlıklara giriştiler. Meydana gelen mücadelede Secâh hezimete uğradı. Daha sonra Secâh yandaşlarıyla Nibac'a ulaşınca burada Evs b. Huzeyme el-Hüceymî kendisine katılan Benî Amrlılarla onlara baskın vererek Hüzeyl ve Akka esir alındı. Daha sonra taraflar aldığı esirleri iade etmek, Secâh'ın topraklarından çekilmek ve yurtlarına ayak basmamak kaydıyla anlaşmaya vardılar. Her iki mücadeleden de istediği sonucu elde edemeyen Secâh, Müseylimetülkezzâb'ın kabilesi Benî Hanîfe'nin yurduna yöneldi. Bu sırada Müslümanlarla mücadele eden Müseylimetülkezzâb endişeye kapıldı. Bu sebeple ona hediyeler gönderip yanına gelebilmek için kendisine eman verilmesini istedi. Secâh'ın eman vermesi üzerine Müseylime kırk kişilik bir heyetle ona gitti. Müseylime, Secâh'a kendi peygamberliğini kabul ettirip yanına çekmeyi başardı. Bu olaydan sonra Secâh peygamberlik iddiasından vazgeçerek Cezîre'deki Tağlibli dayılarının yanına dönmüştür.[56] Her ikisi çıkarları gereği ve menfaatleri doğrultusunda evlenme kararı alarak birleşti. Secâh bu anlaşmayla Müseylime'nin peygamberliğini kabul etti. Ancak ona tabi olanlar bu anlaşmadan umduklarına nail olamayınca çoğu tekrar Müslüman oldu.[57]

1.3.3. Mâlik b. Nüveyre üzerine sefer (11/632)

Mâlik b. Nüveyre Temîm kabilesinin Hanzale koluna bağlı olan Benî Yerbû'nun reisidir. Mâlik, Temîm heyetiyle birlikte hicretin 11/632 yılında Medine'ye gelerek Müslüman oldu. Hz. Peygamber, onu reisliğini yaptığı Yerbû'un zekâtını toplamak için görevlendirdi. Ancak kısa bir süre sonra Hz. Peygamberin vefat etmesi üzerine topladığı zekât mallarını Medine'ye göndermeyerek kabilesi arasında paylaştırdı.[58] Bununla yetinmeyen Mâlik, Medine'ye bağlı kalıp vergileri götürmek isteyenlere de engel oldu. Ayrıca yalancı peygamber Secâh ile iş birliği içinde olması Medine yönetimi açısından tehlike arz etmekteydi.[59]

Hz. Ebû Bekir tarafından yalancı peygamberlere ve isyancılara karşı görevlendirilen Hâlid b. Velîd, Esed, Gatafan, Tay ve Fezâre kabilelerini itaat altına aldıktan sonra Bütâh'ta[60] bulunan Mâlik b. Nüveyre üzerine hareket etti. Ancak ensar, Hz. Ebû Bekir'in kendilerine Buzâha'da

---

[56] Taberî, *Târih,* 3/266-273; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/303-307; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkādir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 4/22-24.

[57] Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, ed. Mehmet Azimli, çev. Mithat Eser (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 3/268-273; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts), 1/240-241.

[58] İbn Hişâm, *Sîre*, 4/297-298; İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/166; Ebû Abdillah Muhammed b. Sellâm Cumahî, *Tabakâtü Fuhûli'ş-Şu'arâ'*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru'l-Medenî, ts), 1/ 205; Ebû Ubeydillah Muhammed b. İmrân Merzübânî, *Mu'cemü'ş-Şu'arâ'*, thk. Fritz Krenkow (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982), 360.

[59] Taberî, *Târih,* 3/268-269; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/304-305.

[60] Bütâh, Benî Esed topraklarında bir su kuyusudur. İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/166.

kontrolü sağladıktan sonra yazılı bir emir gelinceye kadar beklemeleri gerektiği yönünde talimatı olduğunu ileri sürerek onunla beraber hareket etmediler. Hâlid, emrindeki muhacirlerle Bütâh'a yöneldi. Geride kalan ensar, kendi aralarında istişare yaparak yaptıklarının doğru olmadığı kanaatine vardılar. Daha sonra orduya katılmak için Hâlid'e haber gönderdiler. Ensar harekete geçti ve Hâlid'e ulaştı. Böylece İslâm ordusu tek bir grup halinde hicrî 11 Cemâziyelâhir'inde (Eylül 632) Bütâh'a vardı. Mâlik b. Nüveyre bu hareketinde başarılı olamayacağını anlayınca askerlerini toplu bir şekilde bulunmasını yasakladı. İslâm ordusu buraya intikal ettiğinde kimseyi bulamadı. Bunun üzerine Hâlid, bölgenin farklı noktalarına birlikler sevk etti. Bu müfrezelerden biri Mâlik b. Nüveyre ve taraftarlarını yakalayıp Hâlid'e getirdiler. Müslümanlar Mâlik'in mürted olup olmadığı hususunda ihtilafa düştüler. Ebû Katâde, Mâlik ve arkadaşlarını esir aldığımızda bizler ezan okuyup namaz kılınca onlarında kendilerine iştirak ettiklerinden dolayı öldürülmemeleri gerektiğini ileri sürdü. Ordu içindeki diğer bir grup ise onların Müslüman olmadıklarını, ezan okumadıkları gibi namazda kılmadıklarını, bu yüzden erkeklerin öldürülmesi, kadın ve çocuklarının esir alınması gerektiğini söylediler. Hâlid de bu görüşü benimsedi. Bu konuda farklı ifadeler ortaya çıkınca Hâlid, esirlerin öldürülmesini emretti. Hâlid, Mâlik öldürülünce onun dul kalan hanımı Ümmü Temîm bt. Minhâl ile evlendi. Mâlik'in haksız yere öldürüldüğünü düşünen Ebû Katâde, Hâlid'i şikâyet etmek için Medine'ye gitti. Fakat Hz. Ebû Bekir, Ebû Katâde'ye kızarak onu tekrar birliğine dönmesini istedi.[61] Hâlid'in Mâlik ve arkadaşları hakkında ileri sürülen ithamların netlik kazanmadan onları öldürmesi ve Mâlik'in hanımı Ümmü Temîm bt. Minhâl ile evlenmesi çok farklı yorumların yapılmasına neden olmuştur.[62] Nitekim Hâlid'in Mâlik'i karısı için öldürdüğü iddiaları ortaya atılmıştır. Hz. Ebû Bekir dedikodular artınca durumun tahkiki için Hâlid'i Medine'ye çağırdı.[63] Hz. Ömer bu iddialara bakarak Hâlid'in azledilmesi gerektiğini söyleyince Hz. Ebû Bekir Mâlik'in öldürülmesi meselesinde onu sorguladı ve yaptıklarında kasıt olmadığını, olayın hata ile bu noktaya geldiğini ifade etti. Nitekim Hz. Ebû Bekir, Hâlid'i azletmeyip görevinde bırakarak mürtedlere karşı savaşmak üzere yeniden cepheye göndermiştir.[64]

1.3.4. Yemâme (Akrabâ) Savaşı (11/632)

Müseylimetü'l-Kezzâb, Arabistan'ın tahıl ambarı olarak değerlendirilen,[65] ziraate elverişli topraklar üzerinde bulunan Yemâme'de doğdu. Künyesi tam olarak; Ebû Sümâme Rahmânü'l-Yemâme Mesleme b. Sümâme b. Kebîr (Kesîr) el-Hanefî el-Vâilî'dir.[66] Bekir b. Vâil kabilesinin bir kolu olan Benî Hanîfe'ye mensuptur. Müseylime hicretin 8. yılında Hevze b. Ali'nin

[61] İbn A'sem, *el-Fütûh*, 1/32-34; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 1/247; Taberî, *Târih*,, 3/274-279.

[62] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 4/78; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/48.

[63] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/462.

[64] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/308.

[65] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/252, 402.

[66] Ahmet Önkal, "Müseylimetülkezzâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/406.

ölümünden sonra Benî Hanîfe'nin lideri oldu. Daha sonra Hz. Peygamberle görüşmek için bir heyetle Medine'ye geldi. Ancak bizatihi görüşmeyip kervanı gözetlemek için yanında kaldığını yahut Hz. Peygamberle görüşüp ondan birtakım ayrıcalıklar istediğini, Hz. Peygamberin ise onun bu talebini reddettiği yönünde faklı aktarımlar mevcuttur. Müseylime Medine'den ayrılıp Yemâme'ye varınca peygamberliğini ilan etmiş hatta bunun Hz. Peygamber tarafından onaylandığı iddiasında da bulunmuştur. Bu durum Hz. Peygamber'in sohbetlerinde bulunan ve Übey b. Ka'b'dan Kur'an-ı Kerim öğrenen Reccâl b. Unfuvâ tarafından da tasdik edilince Benî Hanîfeliler onun etrafında toplandı.[67]

Hz. Peygamberin hastalığı ile başlayan akabinde vefatıyla artan irtidad hareketleri Hz. Ebû Bekir döneminin başlıca gündemini oluşturuyordu. Hicaz bölgesinin önemli şehirleri olan Mekke, Medine ve Taif ahalisi dışında pek çok kabilenin katıldığı bu toplu isyan hareketleri Medine'nin siyasi ve ekonomik nüfuzunu kırma girişimi olarak değerlendirmek mümkündür. Hz. Ebû Bekir bu isyan hareketlerini bastırmak için on bir birlik oluşturup yarımadanın farklı noktalarına sevk etti. İkrime b. Ebû Cehil'i de Müseylime ve ona tabi olanlarla savaşmak üzere Yemâme üzerine görevlendirdi. İkrime b. Ebû Cehil, Hz. Ebû Bekir'den direktifleri aldıktan sonra Yemâme üzerine hareket etti. İkrime, Benî Hanîfe yurduna ulaşmadan önce Sümâme b. Üsâl,[68] Müseylime ile mücadele ediyordu. Hz. Ebû Bekir Sümâme'ye yardımcı olması için İkrime'yi bir miktar kuvvetle Yemâme'ye yolladı. Daha sonra yardımcı birlik olarak Şürahbîl b. Hasene komutasında bir orduyu arkasından gönderdi. İkrime henüz Şürahbîl bölgeye gelmeden ün kazanmak için Müseylime'ye karşı savaşmakta aceleci davranarak harekete geçti. Nitekim bu girişim çok pahalıya mal oldu. Müseylime'nin ordusunun bir hayli kalabalık olması, ayrıca teçhizat bakımından Müslümanlara oranla daha donanımlı olması hasebiyle hezimet kaçınılmaz oldu.[69] İkrime durumu Hz. Ebû Bekir'e bildirdi. Bu duruma çok öfkelenen Hz. Ebû Bekir, İkrime'ye Umman ve Mehre'de bulunan Huzeyfe ve Arfece'ye yetişip irtidad edenleri bertaraf etmesini, daha sonra da yoluna devam ederek Yemen ve Hadramut'ta bulunan Muhâcir b. Umeyye'ye katılmasını emretti. Hz. Ebû Bekir takviye kuvvet olarak gönderdiği Şürahbîl b. Hasene'ye Hâlid b. Velîd gelinceye kadar yerinden ayrılmamasını emretti. İkrime

[67] İbn Hişam, *Sîre*, 4/318-319; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/303.

[68] Sümâme b. Üsâl, Yemâme'deki Benî Hanîfe kabilesinin iki emîrinden biridir. Diğer emîr ise Hevze el-Hanefî dir. Hz. Peygamber, hicretin 6. yılı Muharrem (Mayıs 627) ayında her iki emîre Selît b. Amr'ı göndererek kendilerini İslâmiyet'e davet etti. Ancak kabilenin iki lideri de Hz. Peygamberin çağrısını kabul etmedi. Sümâme, umre için Yemâme'den Mekke'ye giderken Medine yakınlarında Muhammed b. Mesleme kumandasında Kuratâ Seriyyesi'ne katılan süvariler tarafından yakalanarak Hz. Peygamber'in yanına getirildi. Hz. Peygamber onu üç gün süreyle mescidin direklerinden birine bağlatarak hapsetti ve kendisine iyi davranılmasını emretti. Sümâme'ye evinden yiyecekler gönderdi ve üç gün boyunca onu İslâmiyet'e davet etti. Fakat Sümâme bu çağrıyı kabul etmedi. Bir müddet sonra Hz. Peygamber onu affederek serbest bıraktı. Sümâme kendisine gösterilen güzel muameleden dolayı Müslüman oldu. Müseylime hicretin 8. yılında (630) Hevze el-Hanefî'nin ölümünden sonra Benî Hanîfe'nin reisi oldu. Sümâme, Müseylime'nin peygamberlik iddia etmeye başladığını görünce durumu Hz. Peygamber'e bildirdi. Hz. Peygamber, Furât b. Hayyân'ı Müseylime'nin üzerine gönderdikten kısa bir süre sonra vefat etti. Müseylime'nin baskısı artınca Hz. Hz. Ebû Bekir'e bildirdi ve Halife'den yardım gelinceye kadar Müslümanlarla birlikte Müseylime'ye karşı koymaya çalıştı. (İbn Hişâm, *Sîre*, 4/351, 383-385; İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/96-97; İbn Abdilber, *el-İstîʿâb* 1/213-216)

[69] Taberî, *Târih,* 3/279; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 4/ 80; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/465-466.

hadisesini gözetip temkinli hareket etmesi gerekirken aynı senaryosunun bir benzerini Şürahbîl b. Hasene gerçekleştirdi. Şürahbîl, Hâlid kumandasındaki asıl ordunun bölgeye gelmesini beklemeden Müseylime üzerine saldırıya geçti. Bu saldırı başarısızlıkla neticelendi. İkrime ile aynı akıbeti paylaşmış oldu.[70]

Müseylime, Hâlid b. Velîd'in üzerine doğru gelmekte olduğunu haber alınca Akrabâ mevkiinde ordugâhını kurdu ve tedbirlerini arttırdı. Ordusuyla ilerleyen Hâlid, el-İrd denilen yere geldiğinde keşif için iki yüz süvariyi bölgeye gönderdi. Önlerine çıkan herkesi esir alıp kendisine getirmelerini emretti. Öncü grup Benî Hanîfe'nin ileri gelenlerinden Müccâ'a ve beraberinde bulunan yirmi üç kişiyi esir aldı. Müccâ'a ve beraberindekiler Hâlid'in huzuruna getirildi. Halid, onlara birtakım sorular sordu: "Ey Benî Hanife mensupları! Adamınız (Müseylime) hakkında ne düşünüyorsunuz?'' diye sordu. Müccâa hariç diğerleri Müseylime'nin peygamber olduğunu ileri sürdüler. Hâlid, Müccaa'ya ne düşündüğünü sordu; "Vallahi ben, bizim kabileden birisini öldüren Nümeyrli bir adamı aramak için yola çıktım; Müseylime'nin yanında hiçbir zaman bulunmadım. Çünkü ben Resulüllah'ın huzuruna gittim ve Müslüman oldum. O zamandan beri dinimi değiştirmedim.'' Hâlid, Müccâa hariç diğer adamların hepsini öldürdü.[71] Sâriye b. Amr'ın tavsiyesi üzerine Hâlid, Müccâa'yı öldürmeyip esir aldı.[72]

Yemâme topraklarında ilerleyişini sürdüren Hâlid, Akrabâ'ya gelerek Müseylime'nin tam karşısına karargâhını kurdu. Ordunun sağ tarafına Zeyd b. Hattab'ı sol tarafına da Üsame b. Zeyd'i yerleştirdi. Her iki taraf da askerlerini saf düzenine koydu. Daha sonra iki ordu çetin bir savaşa tutuştu. Düşmanın şiddetli saldırısı karşısında Müslümanlar geri çekilmek zorunda kaldı. İbn Sa'd'a göre Müslümanlar bu savaşta iki veya üç kez geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. Başkomutan bu durumu görünce şöyle dedi: "Ey insanlar! Saflarınızı ayırın ki her kabilenin icraatını bilelim ve zafiyetin nereden kaynaklandığını tespit edelim.'' Müslümanların savaşta bu kadar çok geri çekilme nedenleri arasında bedevilerin düşmanın şiddetli mukavemeti karşısında zaaf göstermeleri kabul edilmektedir. Onların bu durumu diğer askerleri olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun üzerine başkomutan muhacir ve ensar'ı ön saflara, bedevîleri ise arka safa çekerek bu duruma engel olmaya çalıştı. Bu değişiklikten sonra İslam ordusunda hiç gerileme olmadı. Muhacir ve ensar'ın güçlü mukavemeti karşısında mürtedler geri çekilmeye başladı. Müseylime ve askerleri Hadîkatü'r-Rahmân denilen etrafı yüksek duvarlarla çevrili bahçeye sığınmak zorunda kaldı. Berâ b. Mâlik askerlerden yardım isteyerek kapıları kapalı olan bahçe duvarının üzerine çıkarıldı. Berâ, her türlü riski göze alarak bahçedeki askerlerin üzerine atladı. Çarpışa çarpışa kale kapısının önüne kadar geldi ve kapıyı açmaya muvaffak oldu. Hâlid ve bir grup asker içeri girip kapıyı kilitlediler, anahtarı da dışarı attılar. İçeri de çok şiddetli muharebe gerçekleşti. İki tarafta büyük kayıplar verdi. Müseylime

[70] Taberî, *Târih*, 3/280; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/310; Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* (Kahire: Dârul-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1993), 19/89-90.

[71] Vâkidî, *Ridde*, 118-119; İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/95-96.

[72] İbn A'sem, *Fütûh*, 1/39-40.

öldürüldü ve taraftaları hezimete uğradı. Savaştan sonra bu bahçe tarihte "Ölüm Bahçesi'' diye anıldı.[73]

Bu çetin ve zorlu savaştan sonra Müccâ'a, Hâlid'e Yemâmeliler adına sulh yapma teklifinde bulundu. Müccâ'a, böyle yaparak kendi kavmini tamamen silinip yok olmaktan kurtarmayı başarmıştır. Hâlid'e blöf yapıp kaledeki Yemâmeli kadınlara zırh giydirerek silahlı olduklarını ve savaşa hazır izlenimi verdi. Müccâa kaleye barış şartlarını görüşmek için gittiğinde kalede kadınlar, yaşlılar ve çocuklar dışında hiç kimse yoktu. Hâlid kale burçlarına bakınca kalenin askerlerle dolu olduğunu gördü. Başkomutan askerlerinin savaşta bitap düştüğünü görünce savaşın devam ettirilmemesi gerektiğini kanaatine vardı. Bu nedenle Müccâ'a' ile altın, gümüş, at ve silah, her bölgede bir bahçe ve kölelerin yarısı mukabilinde anlaşma yaptı. Anlaşmanın ardından kaleye giren Müslümanlar kalede; sadece kadın ve çocuklardan başka asker göremeyince Hâlid'in Müccâ'a tarafından kandırıldığını anladılar. O, bunu kavmi için yaptığını Yemâmeliler'in akrabaları olduğunu ve onların tamamen yok olmaktan kurtarmak için böyle davrandığını ifade etti. Hâlid, onlarla olan taahhüdüne sadık kaldı ve akdedilen sözleşmenin gereğini yaptı. Ardından Benî Hanîfeliler başkomutana giderek biat edip bağlılıklarını bildirdiler.[74]

Akrabâ savaşı Müslümanların Bedir'den sonra gerçekleşen savaşlar içinde en zorlusu ve en çetini idi. Taberî, bu savaşta Müseylime taraftarlarından yaklaşık yirmi bin kişinin öldürüldüğünü, Müslümanlardan ise şehit olanların 600 kişi olduğunu söyler.[75] Vâkidî ise 2200 kişinin şehit düştüğünü ve bunlardan 700'ünün hafız olduğunu rivayet eder.[76]

1.3.5. Irak fetihleri (12/633)

Irak, dünyanın en eski medeniyetlerine beşiklik yapmış stratejik bir bölgedir. Bu coğrafya da başta Sümerler olmak üzere Bâbilliler, Âsurlular, Ârâmîler gibi devletlere ev sahipliği yapmış daha sonra da bu topraklar, Sâsânîler'in idaresi altına girmiştir. Bekr b. Vâil kabilesinin bu bölgeye iskanıyla başlayan süreç, zamanla diğer Arap kabilelerinin bu havzaya yerleşmesinin önünü açmıştır.[77]

Hz. Ebû Bekir, halife seçildikten sonra Arap yarımadası dışında fetihler gerçekleştirmek için Irak topraklarını hedef aldı. İ'lâ-yi kelimetullahı hâkim kılma ve bunu farklı topraklara ulaştırma konusunda, Hz. Peygamber'in başlattığı fetih politikasını sürdürmeyi planlayan Hz. Ebû Bekir, Sâsânîler'in idaresinde bulunan tampon bölge olan Fırat'ın aşağı taraflarındaki bölgelere ordu göndermeye karar verdi. Öncelik Hîre topraklarıydı. Bu topraklarda Lahmîler

---

[73] İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/381-382; Taberî, *Târih,* 3/279-295; İbn A'sem, *Fütûh*, 1/40-46; Süleyman b. Mûsâ Kelâî, *el-İktifâ' fî Meğâzî Resûlillâh ve's-Selâseti'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 2/119-124.

[74] İbn A'sem, *Fütûh*, 1/46-47; Taberî, *Târih*, 3/295-298.

[75] Taberî, *Târih*, 3/296.

[76] Vâkidî, *Ridde*, 140.

[77] İmâdüddin Halîl, "Irak (Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).

diye isimlendirilen Güney Arabistan asıllı soyu Lahm kabilesine dayanan Hîre halkı yaşamaktaydı. Hîreliler, Sâsânîler'in egemenliği altında yaşamış ve göçebe Arap kabilelerin saldırılarına karşı İran sınır muhafızlığını üstlenmişlerdi. Daha sonra bu bölgeye Rebîa kabilesi yerleşti. Pers kralı Kisrâ II. Perviz ile Hîre kralı Nu'mân b. Münzir'in arasındaki yaşanan anlaşmazlık neticesinde, Nu'mân b. Münzir'in öldürülmesiyle patlak veren süreç, Hîreliler Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesine neden oldu. Bu olaydan sonra Kisra, Münzir hanedanını yönetim kadrosundan el çektirip yerine Tay kabilesinden Îyâs b. Kabîsa'yı vali tayin etti. Îyâs, Nu'man'ın Şeybânoğullarına teslim ettiği ailesini ve hazinelerinin geri verilmesini istedi. Ancak kabile liderleri İyas'ın baskısına boyun eğmeyip onun bu teklifini reddetti. Sâsânîler'den askeri destek alan Îyâs, bu kabileleri cezalandırmak için harekete geçti. Hîre yakınlarında Zû Kâr mevkiînde Şeybânoğullarının da yer aldığı Bekr b. Vâil kabilesi ile Sâsânî devleti arasında gerçekleşen ilk savaşta İranlılar hezimete uğradı. Arapların bu mutlak zaferi Sâsânî İmparatorluğunun çöküş sürecinin başlangıcıdır. Tarih boyunca Sâsânîlerin gücünden çekinen, korkan ve bu yüzden baskılara boyun eğen Arap aşiretleri bu savaştan sonra İranlılara karşı cesaret ve güven kazanmışlardır.[78]

Bekr b. Vâil kabilesinin Şeybânoğulları kolundan olan Müsennâ b. Hârise ve İcl kabilesinden Suveyd b. Kutbe el-İclî, İran kisrâsının ölümüyle oluşan otorite boşluğunu avantaja çevirmek için harekete geçtiler. Her iki lider kendi kuvvetleriyle İran sınırları yakınlarında karargâh kurdular. Hîre tarafında Müsennâ, Übülle tarafında ise Suveyd dihkânlara karşı sürekli baskınlar düzenliyordu.[79] Müsennâ, Sâsânîlere karşı mücadelesini daha güçlü bir şekilde sürdürmek için Hz. Ebû Bekir'e mektup yazarak İran'ın içinde bulunduğu iç karışıklıkları ve zayıf durumu bildiğini bildirdi. Sâsânîlerin içinde bulunduğu bu durumundan faydalanmak için kendisine ordu göndermesini istedi.[80]

Halîfe, Kays b. Âsım Minkarî'den Müsennâ hakkında malumat istedi. Müsennâ'yı tanıyan Kays b. Âsım, onunla ilgili olarak "Bu adam, nesebi bilinmeyen sıradan Araplar arasında ünlü olmayan birisi değildir" açıklamasını yaptı. Onun Şeybânoğullarının lideri, Müsennâ b. Hârise eş- Şeybâni olduğunu ifade etti.[81]

Daha sonra Müsennâ Medine'ye gelerek Hz. Ebû Bekir ile görüştü. Ondan kendisini emîr tayin etmesi durumunda Sâsânîlerle savaşacağını, bölgesinin sınır güvenliğini Halife adına koruyacağını söyledi.[82] Onun teklifini halkına sunan Hz. Ebû Bekir, yapılan istişareler

[78] Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 2* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 70-71; İsrafil Balcı, "İran Sömürgesine Karşı Arap Aşiretleri Direnişinin Önderi Müsennâ b. Hârise ve Siyasî Faaliyetleri", *EKEV Akademi Dergisi* VIII/19 (2004), 179.

[79] Elias Shoufany - Ahmet Turan Yüksel, "Hz. Ebû Bekir Döneminde Elde Edilen Başarılar", *İstem* 6 (2005), 289.

[80] Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd Dîneverî, Ahbâru't-Tıvâl, çev. Zekeriya Akman - Hüseyin Siyabend Aytemür (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 171.

[81] İbn A'sem, *Fütûh*, 1/84-85.

[82] Taberî, *Târih,* 3/344.

neticesinde onu kavmine emir tayin etti.[83] Müsennâ'yı gönderdiği zaman kendisine Medine hükümetini temsilen bir hilat giydirdi.[84] Bu sırada Müslümanlar Arap yarımadasının farklı noktalarında ortaya çıkan irtidad hareketleriyle mücadele ediyorlardı. Bu durum onların harekât sahasını daraltarak Irak sınırları ile ilgilenme fırsatı bırakmıyordu.[85]

Halife'den destek sözü alan Müsennâ yurduna döndükten sonra Hire yakınlarındaki karargâh merkezi Haffan'a[86] geldi ve bu bölgede İran' a karşı akınlar yapmaya devam etti.[87] Diğer taraftan amcasının oğlu Süveyd b. Kutbe'yi de Übülle[88] (Eski Basra) bölgesine gönderdi. Her iki lider de bulundukları bölgelerden Sâsânîlere karşı daha etkili baskınlar düzenlemeye başladılar. Sâsânîlere karşı birçok cephe açarak onları zor durumda bıraktılar.[89]

Müsennâ b. Hârise düzenlediği akınlarda elde etmiş olduğu başarıları ve gelişmelerle ilgili Hz. Ebû Bekir'i bilgilendirip bu mücadelesinin kapsamını daha genişletmek ve sürdürmek amacıyla kardeşi Mes'ûd b. Harise'yi destek istemek için tekrar Medine'ye gönderdi.[90] O, gönderdiği haberde bizzat halife tarafından askeri olarak desteklenmesi durumunda birçok Arap aşiretinin kendisine katılacağını ve İran'a karşı topyekûn hareket edildiğinde daha güçlü seferler düzenleneceğini bildirdi. Hz. Ebu Bekir bu hususta sahabîlerle yaptığı istişareler neticesinde Hz. Ömer'in görüşünü baz alıp Akraba savaşını kazanan ve bu sırada Yemâme'de bulunan Halid b. Velid'e Irak üzerine harekete geçmesini emreden bir mektup yazdı.[91] Bir mektupta Müsennâ'ya yazdı. Kendisine takviye kuvvet olarak Hâlid b. Velîd'i gönderdiğini, geldiğinde onun komutası altına girmesini emretti. Değişiklik durumunda komutanlık görevinin yine kendisine verileceğini bildirdi. Hz. Ebû Bekir, Fırat'ın aşağı kısımlarına ordu göndererek Sâsânîlere karşı başlatmış olduğu mücadele bir anlamda Müslümanların dış dünyaya açılmalarında belirleyici olmuştur.[92] Bu sırada Irak bölgesinde Müsennâ'nın Halife'den destek alarak Sâsânîlere karşı mücadelede önderlik yapmasını hazmedemeyen Mez'ûr b. Adî el-İclî, Hz. Ebû Bekir'e mektup yazarak İran'a karşı direniş başlatmak için görev istemiştir.[93] Ancak Halife'den menfi cevap almış, ayrıca Hâlid b. Velîd bölgeye ulaştığında ona katılmasını ve Irak seferinde kendisine eşlik etmesini emretmiştir.[94]

---

[83] Ahmet Güzel - Ali Rıza Bahadir, *"Hulefâ-i Râşidîn Dönemi'inde Halifelerin Halkla İlişkileri"*, *İstem* 6 (01 Aralık 2005), 254.

[84] Hamîdullah, *Mecmû'atü'l-Vesâ'ikı's-Siyâsiyye*, 371.

[85] Balcı, *Müsennâ b. Hârise ve Siyasi Faaliyetleri*, 184.

[86] Haffân, Kûfe yakınlarında bir yerdir. İbn Sa'd, Tabakât, 5/43.

[87] Vâkıdî, *Ridde*, 217.

[88] Übülle, Basra'nın deniz tarafına yakın bir beldedir. Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 171.

[89] Vâkıdî, *Ridde*, 217; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 171; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/221.

[90] İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 4/1457; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l- Gâbe*,5/55.

[91] Vâkıdî, *Ridde*, 219-221; İbn A'sem, *Fütûh*, 1/85.

[92] İbn A'sem, *Fütûh,* 1/85-87.

[93] Hamidullah, *Vesâik,* 371- 372.

[94] Taberî, *Târih,* 3/344; Hamidullah, *Vesâik*, 372.

Irak cephesi başkomutanlığına getirilen Hâlid b. Velîd, Irak bölgesine intikal edince bölge liderleri olan Harmele, Sülmâ, Müsennâ ve Mez'ur'a mektuplar yazarak emri altında toplanmalarını istedi. Mektupta bölge sınırlarının sorumlularına da çağrıda bulundu.

> "Ben ölümü hayattan daha çok seven bir toplulukla üzerinize gelmekteyim. Müslüman olursanız kurtuluşa erersiniz. Kabul etmezseniz hem kendiniz hem halkınız zimmî duruma düşer ve cizye ödemek zorunda kalırsınız. Bunu da kabul etmediğiniz takdirde başınıza geleceklerden kendiniz sorumlusunuz." dedi. Hâlid, böylece onları itaat etmeye çağırdı.[95]

1.3.6. Übülle'nin fethi (12/633)

Hâlid b. Velîd, Yemâme'den ayrıldıktan sonra Basra yakınlarındaki Nibâc'a[96] geldiğinde Müsennâ b. Hârise ile buluştu. Bölge hakkında bilgiler aldıktan sonra önce Übülle'ye, ardından Kûfe'ye[97] doğru hareket etti. Übülle'ye indiğinde Süveyd b. Kutbe ile karşılaştı. O burada Sâsânîlere karşı mücadele ediyordu. Hâlid ile görüşen Süveyd, Übülle halkının kendisine cephe aldıklarını, kendisinden hiç korkmadıklarını dile getirdi. Arkasından Hâlid'in ordusunun büyüklüğünden korkuya kapıldıklarını bildirdi. Kutbe'nin verdiği haberler üzerine Hâlid, planını açıkladı: "Öyleyse ben gündüz olunca Basra'dan ayrılacağım, sonra geceleyin gizlice geri döneceğim ve askerlerimi senin ordugâhına yerleştireceğim; onlar sabahleyin sana saldırırlarsa bizde savaşırız'' Hâlid, bu planın yürürlüğe koymak için harekete geçti. Askerleri ile birlikte Übülle ehlinin görebileceği Hîre topraklarına doğru gidiyormuş izlenimi verdi. Gece olunca gizlice geri dönerek Süveyd'in ordugâhında yerini aldı. Hâlid'in Übülle'den Hîre taraflarına gittiğini zanneden Übülle halkı, sabah olunca Süveyd ile çarpışmak için harekete geçti. Ancak hiç beklemedikleri bir durumla karşı karşıya kaldılar. Süveyd'in ordugâhındaki kalabalığı görünce telaşa kapıldılar. Onların ortaya çıktıklarını gören başkumandan taarruz emri verdi. Übülle halkının büyük bir bölümü savaş meydanında yok edildi; bir bölüme de Basra Diclesi'ne kaçmaya çalışırken boğuldu.[98]

1.3.7. Hureybe'nin fethi (12/633)

Hâlid b. Velîd, Übülle'yi fethettikten sonra Fars askeri birliklerinin karargâh merkezi olan Hureybe[99] üzerine ilerledi. Buradaki Sâsânî askerlerinin bir kısmını bertaraf etti, bir kısmını da esir aldı. Benî Sa'd'dan Şureyh b. Âmir'i buraya vekil tayin etti. Bu şekilde isimlendirilmesinin

---

[95] Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, 223; Vâkıdî, *Ridde*, 221-222; Taberî, *Târih,* 3/346-347.

[96] Nibâc, Yemâme-Basra körfezi yolu üzerinde bulunan bir yerleşim yeridir. Yâkût, *Mu'cem*, 5/255.

[97] Her ne kadar olaylar anlatılırken Kûfe adı geçiyorsa da bu şehrin henüz o dönemde kurulmadığını hatırlatmakta yarar vardır. Kûfe şehri Hz. Ömer döneminde Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından kurulmuştur. Ancak müelliflerin olayları kaleme aldığı dönemlerde bu şehir mevcut olduğu için bu isim kullanılmıştır. Bkz. Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 275.

[98] Vâkıdî, *Ridde*, 221-222; *Fütûhu'l-Büldân*, 275-276; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/332-333.

[99] Hureybe, Basra'da bir yerdir. Yâkût, *Mu'cem*, 2/362-363.

nedeni Müsennâ b. Hârise tarafından harabeye çevrildiği için buraya "Hureybe'' adı verilmişti.[100]

1.3.8. Nehru'l-Mer'e'nin fethi (12/633)

Hâlid b. Velîd, Hubeyre'den sonra Nehru'l-Mer'e[101] üzerine yürüdü. Mer'e nehrinin sahibi Nersî bt. Kâmindar adında bir kadındır. Muhasara devam ederken Nersî adına akrabalarından Nûşecân kaleden inerek Hâlid ile anlaşma yaptı. Halîfe b. Hayyât'ın eserinde on iki bin dirhem; Yâkût'un rivayetinde on bin dirhem vergi ödemeleri şartıyla muahede yapıldı. Hâlid, bölge idaresi için Süveyd b. Kutbe'yi vekil tayin etti.[102]

1.3.9. Zendeverd-Dürtâ ve Hürmüzcerd'in fethi (12/633)

Hâlid b. Velîd, Mer'e'yi fethettikten sonra sevâd bölgesine doğru ilerlerdi. İlk durağı Zendeverd[103] idi. Zendeverd ehli ilk etapta Müslümanlara karşı ok atışlarıyla mukavemet gösterdiyse de sonunda teslim oldu. Ardından Dürtâ[104] üzerine hareket etti. Dürtâ ve çevresini savaşsız teslim ele geçirdi ve yoluna devam etti. Daha sonra Irak eteklerinde yer alan Hürmüzcerd'e[105] yürüdü. Buranın halkı da savaşsız bir şekilde teslim oldu ve kendilerine eman verildi.[106]

1.3.10. Mizâr Savaşı (12/633)

Hâlid b. Velîd'in mektubu Hürmüz'e ulaşınca Sâsânî hükümdarı Erdeşîr'e durumu bildirdi. Bunun üzerine Erdeşîr, Hürmüz'e destek olması için Kârin komutasında bir ordu teçhiz ederek Mizâr'a[107] sevk etti. Ordu Siny[108] denilen yerde kamp kurdu. Müsennâ ve kardeşi bu durumu haber alınca Hâlid b. Velîd'e bildirdiler. Hâlid, hemen Mizâr'a hareket etti. Müslümanlar bölgeye intikal edince iki taraf çetin bir mücadeleye tutuştu. Kârin, mübareze için meydana atıldı. Onun üzerine aynı anda Hâlid ve Ma'kıl b. A'şâ ileri atıldılar. Ancak Ma'kıl, daha çabuk davranıp hasmının yanına vardı ve onu bertaraf etti. İran ordusu ağır bir yenilgi aldı.[109] İran askerlerini büyük bir bölümü suda boğuldu. Savaşta otuz bin düşman askeri öldürüldü. Müslümanlar Nehir engelinden ötürü kaçanların izini süremedi. Ganimetlerin humusu ayrılıp Medine'ye gönderildi.[110]

---

[100] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 276. Yâkût, *Muʿcem,* 1/431, 2/363-364.

[101] Nehru'l-Mer'e, Basra'da bir nehirdir. Yâkût*, Muʿcem*, 5/323.

[102] Halife b. Hayyât, *Târîh*, 98; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 276; Yâkût, *Muʿcem*, 5/323.

[103] Zendeverd, Basra'nın aşağısında Vâsıt yakınlarında bir şehirdir. Yâkût, *Muʿcem*, 154.

[104] Dürtâ, Yemâme taraflarında bir yerdir. Yâkût, *Muʿcem*, 2/452.

[105] Hürmüzcerd, Irak taraflarında bir bölgedir. Yâkût, *Muʿcem*, 5/402.

[106] Halife b. Hayyat *Târîh*, 98; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 276-277. Yâkût, *Muʿcem*, 2/452, 3/154; 6/461, 5/402.

[107] Mezâr, Meysanda Vâsıt ile Basra arasında bir yerdir. bk. Yâkût, *Muʿcem*, 5/88.

[108] Araplar nehir için Sini tabirini de kullanırlar. Taberî, *Târih*, 3/351.

[109] Benzer bir rivayet için bk. Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 276.

[110] Taberî, *Târih,* 3/350-353; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/334; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/517.

1.3.11. Vecele Savaşı (12/633)

Kisrâ Erdeşîr, Mizâr'daki ağır mağlubiyeti haber alınca Ender Zagar öncülüğünde bir orduyu Hâlid'in üzerine gönderdi. Ardından da Behmen Câzeveyh komutasında büyük bir ordu daha sevk etti. Ondan Ender Zagar'ın izlediği güzergâhı takip etmesini istedi. Kesker'e gelen Ender Zagar oradan Vecele'ye[111] geçti. Hîre ile Kesker arasında yer alan bölge arapları ve dihkanlar harekete geçerek Vecele'de bulunan Ender Zagar'a iltihak ettiler. Onların bu durumunu haber alan Hâlid hiç vakit kaybetmeden yola koyuldu. Vecele'ye gelince bir grup askerini savaş meydanına sürmedi. Her iki tarafta takatleri tükeninceye kadar savaştı. Hâlid, düşman ordusunu epey yorduktan sonra asıl planı devreye soktu. Sakladığı askerler önden ve arkadan saldırıya geçince Acemler dağılmaya başladı. Böylece Sâsânîler ağır bir yenilgiye uğradı.[112]

1.3.12. Ülleys Savaşı (12/633)

Vecele savaşında pek çok ferdini kaybeden Bekir b. Vâil kabilesi Farslılarla yazıştıktan sonra Müslümanlara karşı harekete geçerek Abdülesved el-İclî liderliğinde Ülleys'te toplandılar. Kisra Erdeşîr, Behmen Câzeveyh'i Ülleys'e[113] gönderdi. Behmen Câzeveyh de onlara öncü olarak Câbân'ı gönderdi. Bekir b. Vâil ve diğer grupların Ülleys'te toplandıkları haberi Hâlid'e ulaşınca hemen harekete geçti. Müslümanlar Ülleys'e intikal edince başkomutan Hâlid, mübareze için Abdülesved, Mâlik ve Ebcer'in meydana çıkmalarını istedi. Mâlik dışındakiler onunla karşılaşmaktan kaçındılar. Hâlid, Mâlik'e bir darbe indirerek saf dışı bıraktı. Ardından iki taraf çok şiddetli bir muharebeye tutuştu. Nehru'd-Dem ırmağının kenarında onlara çok ağır bir darbe vurarak Sâsânî ordusunu hezimete uğrattı.[114]

Diğer kaynakların konuyla ilgili rivayetlerine gelince Hâlid b. Velîd'in ordusuyla Hîre'ye ilerlerken Ülleys'e geldi. Hire valisi Câbân komutasında Sâsânî kuvvetleri Müslümanlara karşı koydu. Hâlid, Câbân üzerine Müsennâ b. Hârise'yi görevlendirdi. Müsennâ, Nehru'd-Dem'de onunla karşılaşarak Fars ordusunu mağlup etti. Savaş sonrası Ülleys halkı ile yapılan anlaşmaya göre Müslümanlara yıllık bin dinar ödemek üzere anlaştılar. Ayrıca Sâsânîlere karşı Müslümanların gizli bilgiler toplayan casusları, gereksinim duyulduğunda yol göstericileri ve yardımcıları olmayı kabul ettiler.[115]

1.3.13. Emgîşiyyâ Vakası (12/633)

Hâlid b. Velîd'in Ülleys'ten sonraki hedefi Emgîşiyyâ[116] oldu. Müslümanlar şehre ansızın girince şehir halkı mallarını, ev eşyalarını, bineklerini yanlarına alamadan beldeyi terk edip Sevâd

---

[111] Vecele, Kûfe ve Basra arasında bir kasaba olan Kesker'de bulunan bir yerdir. bk. Yâkût, *Muʿcem*, 5/383.

[112] Taberî, *Târih, 3/*353-354; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/335; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/519; Muhammed Rızâ, *Ebû Bekir es-Sıddîk*, 66-66.

[113] Ülleys, Fırat'n aşağısında bulunan bir yerdir. İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/43.

[114] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/335-336; Kelaî, *el-İktifâ*, 2/379-381; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* 9/519-521.

[115] Halife b. Hayyat, *Târîh*, 98; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 277.

[116] Emgîşiyyâ, Fırat nehri yakınlarında Irak'ta bir yerdir. İbn Abdülhak el-Bağdâdî, *Merâsıdü'l-Ittılâ*, 1/118.

bölgesine doğru kaçtılar. Müslümanlar Irak fetihleri içerisinde en fazla ganimeti burada elde etti. Başkomutan, Hz. Ebû Bekir'e fetih haberlerini ve elde edilen ganimetleri gönderdi. Kazanılan zaferleri haber alan Hz. Ebû Bekir şu meşhur sözü söyledi: "Kadınlar Hâlid gibisini doğuramamıştır.''[117]

1.3.14. Makr Savaşı (12/633)

Hâlid b. Velîd, Emgîşiyyâ'nın fethinden sonra Sâsânîlerin önemli merkezi olan Hîre üzerine yürüdü. Hîre valisi Âzâzbeh, Hâlid'in Emgîşiyyâ'dan sonra kendi üzerine geleceğini düşünerek hazırlıklara koyuldu. Âzâzbeh, ilk olarak oğlunu öncü kuvvetlerin başında Fırat nehri kenarına gönderip akarsuyun ana akım havzasının yatağını keserek suyu farklı kollara akıttı. Hemen akabinde kendisi de onu takip ederek Hîre dışında karargâh kurdu. Hâlid, askerlerini ve yüklerini filolara yükleyerek harekete geçti. Ancak savaş gemilerinin hareket edemeden birdenbire karaya oturduğunu gördü. Gemi kaptanları Farslar'ın nehir yatağını değiştirdiğini, suyun başka akarsu yataklarına aktığını söylediler. Bunun üzerine Hâlid, Âzâzbeh'in oğlu komutasındaki birlikler üzerine yürüdü. Makr mevkiinde düşman kuvvetleriyle karşı karşıya gelen İslâm ordusu ani baskın düzenleyerek Sâsânîleri yenilgiye uğrattı. Âzâzbeh'in oğlu savaşta öldürüldü. Hiç vakit kaybetmeden Âzâzbeh'le Furât Bâdeklî'de karşılaşmak için harekete geçti. Ancak Âzâzbeh, oğlunun öldürüldüğünü ve Kisrâ Erdeşîr'in öldüğünü haber alınca bölgeyi terk etti. Ardından Hâlid, Nehir yatağını eski haline geri çevirdi.[118]

1.3.15. Hîre'nin fethi (12/633)

Seferlerine devam eden Hâlid b. Velîd, Lahmîler'in başkenti Hîre'ye[119] yöneldi. Daha önce bu bölgede Lahm, Gassân, Temîm, Tayy ve Tenuh gibi Arap kabileleri yaşamaktaydı.[120] İslâm ordusu Hîre'ye geldiğinde şehir halkının yüksek surlarla çevrili el-Kasru'l-Ebyâd, Kasru ibn Bukayle ve Kasru'l-Adesiyyîn isimlerindeki meşhur kalelerine sığındıklarını gördü. Hâlid, komutanlarından Dırâr b. el-Ezver'i Beyaz Saraya; Dırâr b. Hattâb'ı Adesilerin Sarayına; Müsennâ b. Hârise'yi İbn Bukayle Sarayını kuşatmak için görevlendirdi. Komutanlar görev bölgelerini çevreledi.[121] Daha sonra başkomutan bir elçi gönderip görüşmeler yapmak istediğini bildirdi. Bunun üzerine şehrin ileri gelenlerinden Abdülmesih b. Bukayle ve Sâsânîlerin Nu'mân b. el-Münzir'den sonraki Hîre merzubânı İyâs b. Kebîsa, kaleden dışarı çıkarak Hâlid'i yanına geldiler. Hâlid, onlara İslâmiyet'i seçmek, cizye vermek ve savaşmak şeklindeki üç seçenekten birisini seçmeleri istedi. Yapılan görüşmeler neticesinde şehrin ileri gelenleri cizye karşılığında barış yapmayı kabul ederek yıllık 90.000 dinar cizye vermek üzere anlaştılar. Ayrıca Müslümanların gizli bilgilerini düşmana ifşa etmeyecekler. Hastalık, sakatlık

---

[117] Taberî, *Târih,* 3/358-359; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/521.

[118] Taberî, *Târih*, 3/359-360.

[119] Kûfe'ye üç mil uzaklıkta ve Kûfe ile Havernak arasında bulunan bir şehirdir. Yâkût, *Mu'cem*, 2/328.

[120] Kâsım b. Sellâm Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Halîl Muhammed Herrâs (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts), 35; Yâkût, *Mu'cem*, 2/328.

[121] Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, 225; Taberî, *Târih*, 3/360-361; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/337.

ve çalışmaktan aciz kalan kendi dindaşlarının yardıma ihtiyaç duyan kimselerden cizye alınmayacaktır. Taahhütlerine uydukları takdirde canları ve malları Müslümanların koruması altında olacaktır.[122]

1.3.16. Bânikyâ'nın fethi (12/633)

Irak'ın önemli merkezi olan Hîre'nin ele geçirilmesi çevre bölgelerde yaşayan dihkanların da Müslümanların hegemonyası altına girmesini hızlandırdı. Hîre'nin fethinin ardından Müslümanlar sevâd bölgesine akınlarını hızlandırdı. Başkomutan Hîre'den ayrıldıktan sonra Fırat'ın kıyısında bulunan Bânikyâ'ya[123] indi. Bu bucak içinde Kisrâ'nın silah ambarı yer alıyordu. Hâlid ordusuyla buraya gelince onlara Müslüman olmayı ya da cizye vermeyi kabul etmelerini, aksi takdirde kendileriyle savaşacağını bildirdi. Ancak bu çağrıya olumlu cevap vermeyen Bânikyâlıları kuşatma altına aldı. İki taraf arasında çetin bir mücadeleden sonra Müslümanlar düşman kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Kadın ve çocukları esir aldı. Kalede bulunan malları da ganimet olarak aldı. Bânikyâ halkı sulh isteyince Hâlid, halkı temsilen Hânî b. Câbir et-Tâî ile 80.000 dirhem cizye vergisi ödemeleri şartıyla anlaştı.[124]

Konuyla ilgili Belâzurî iki farkı rivayette bulunmuştur. Naklettiği ilk rivayete göre Hâlid b. Velîd, Numan Beşîr'i Bânikyâ üzerine gönderdiğidir. İkinci rivayete göre Hâlid b. Velîd, Cerîr b. Abdullah'ı Bânikyâ üzerine gönderdi. Bununla birlikte Hâlid ile Bânîkyâ halkı adına anlaşma yapan Salûbâ Nastûnâ olduğunu nakleder.[125]

1.3.17. Enbâr'ın fethi (12/633)

Hâlid b. Velîd'in ordusuyla yeni hedefi daha kuzeyde yer alan Enbâr şehriydi. Enbâr şehri, bugünkü Bağdat'a yaklaşık 70 km. uzaklıkta, aynı zamanda Sâsânîler'in önemli bir erzak ve mühimmat deposu konumunda olması itibariyle büyük önem arz ediyordu. Fırat nehrinin sol sahilinde, Fırat'ı Dicle'ye bağlayan iki büyük kanalın yakınında olması onu, ayrıca önemli kılıyordu.[126]

Hâlid'in üzerlerine doğru geldiğini haber alan şehir sakinleri muhkem kalelerine çekildiler. İslâm ordusu Enbâr yakınlarına gelince bir adam Hâlid'e gelerek Sûk-u Bağdâd (Bağdat pazarı) panayırının yerini haber verdi. Başkomutan bu panayır için Müsennâ b. Hârise'yi görevlendirdi. Müsennâ, pazara baskın yaparak yüklü miktarda ganimet ele geçirdi. Müsennâ kumandasındaki Müslümanlar burada kontrolü sağladıktan sonra Enbâr'a hareket etti.[127]

---

[122] Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, 225-227; Vâkidî, *Ridde*, 226-229; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 171-172; Taberî, *Târih*, 3/360-365; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*,2/337-339.

[123] Bânikyâ, Kûfe'ye bağlı bir nahiyedir. Yâkût, *Muʿcem*, 1/331.

[124] Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, 228; İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/43.

[125] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 279.

[126] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 281; Yâkût, *Muʿcem*, 1/257-258, 457.

[127] Halife b. Hayyat, *Târîh*, 98; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 281.

İslam ordusu Enbâr'a ulaşınca şehri muhasara altına aldı. Abluka devam ettiği sırada Hâlid, daha önceki savaşlardan farklı bir taktik denedi ve okçularına kale üzerindeki düşman askerlerinin gözlerine nişan almalarını emretti. Peş peşe gerçekleştirilen atışlar neticesinde yaklaşık bin kişi gözlerinden vuruldu. Enbâr ehli başlangıçta Müslümanlara karşı mukavemette bulunduysa da şartların giderek ağırlaştığı fark edilince komutanları Şîrzâz, Hâlid'e birtakım şartlar ileri sürerek barış talebinde bulundu. Hâlid ise onların bu teklifini reddetti. Görüşmenin ardından hemen harekete geçen Hâlid, kalelerin etrafına kazılan hendekleri aşabilmek için sıra dışı bir çözüm denedi. Hendeğin en dar noktasına gelerek ordusunda bulunan cılız develeri kestirip hendeğe doldurarak karşı tarafa geçmelerine imkân sağladı. İki taraf hendeğin üzerinde karşılaştı. Mağlubiyetin kaçınılmaz olduğunu anlayan Enbâr halkı kalelerine sığınmak zorunda kaldı. Şîrzâz, Hâlid'in istediği şartlarda anlaşmayı kabul etti. Anlaşmaya göre; Enbâr halkının direniş göstermeden ve kargaşaya mahal vermeden güvenli bir şekilde şehri terk etmelerine müsaade eden bir anlaşma yapıldı. Bu şekilde Enbâr bölgesi de tamamen Müslümanların hâkimiyeti altına girmiş oldu. Savaş sırasında Hâlid'in emri ile Sâsânî savaşçılarının gözlerinin nişan alınmasından dolayı bu savaşa "Zâtü'l-Uyûn" adı verilmiştir.[128]

1.3.18. Aynüttemr'in fethi (12/633)

Hâlid b. Velîd'in Enbâr'ın fethini tamamladıktan sonra buraya Zikrikân b. Bedr'i vekil bırakarak Aynüttemr[129] üzerine yürüdü. Burası ticaret kervanlarının uğradığı önemli bir merkezdi. İkili yönetim sistemiyle yönetilmekteydi. Burada Mihrân b. Behrâm idaresinde Farslılardan muhafız birliği yer alıyordu. Aynı zamanda Akka b. Ebî Akka, Araplardan Nemr, Tağlib, Îyâd ve onlara destek olan kabilelerden oluşan Arap federasyonunun idaresini yürütüyordu. Hâlid b. Velîd'in şehirlerine yaklaştığını haber alan Akka, Mihrân'a: "Araplar, Araplarla savaşmayı daha iyi bilirler. Bizi komutan Hâlid ile baş başa bırakın." diyerek öne atıldı. Bunun üzerine Mihrân kendisini riske atmamak için yapılan bu teklifi hemen kabul etti ve savaşın sonucunu beklemeye başladı. Akka, Hâlid ile karşılaşmak için hazırlıklarını bitirdikten sonra harekete geçti. Çarpışmanın henüz başında iken Hâlid, Akka'nın üzerine hamle yaparak onu esir aldı. Akka'nın esir düştüğünü gören askerleri savaş başlamadan mağlup oldular. Yenilgi haberini alan Mihrân askerleri ile birlikte şehri terk etti. Diğer taraftan Akka'nın dağılan Arap ve Acem askerleri kalelerine çekildiler. Hâlid, kaleye sığınan askerleri muhasara etti. Çaresiz kalan Aynüttemr halkı Müslümanlardan eman istemek zorunda kaldı. Ancak Hâlid, onların bu talebini reddetti. Şartlar iyice ağırlaşınca Hâlid'in vereceği karara razı olarak kaleden indiler. Hâlid, kendisine kılıçla mukabelede bulunanların tamamını öldürdü. Kalede bulunan kadın ve çocukları esir aldı, mallarını da ganimet kabul etti.[130] Irak cephesi genel komutanlığına getirilen

[128] Taberî, *Târih*, 3/375-376; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 340-441; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/526-527.

[129] Fırat nehrinin batısında ve Enbâr'ın güney batısında yer alan Aynü't-Temr, Suriye ile Arabistan çölünün birleştiği noktada bulunan bir yerleşim merkezidir. bk. Yâkût, *Muʿcem*, 4/176.

[130] Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, 229; Vâkıdî, *Ridde*, 231; İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/43; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 99; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 282-283; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 172; Taberî, *Târih*, 3/377-378; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/341-342.

Hâlid liderliğinde İslâm orduları Basra körfezinden başlayan Irak fetihleriyle, Fırat nehri boyunca uzanan topraklar bir yıl gibi kısa bir sürede Müslümanların hâkimiyetine girdi.[131]

Hz. Ebû Bekir, Filistin bölgesine Amr b. el-Âs'ı, Ürdün bölgesine Şürahbil b. Hasene'yi, Şam bölgesine Yezîd b. Ebî Süfyân'ı fetihler yapmaları için görevlendirdi. Suriye'deki İslâm ordularının komutanları çok kalabalık Bizans birlikleri ile karşılaşınca endişeye kapıldı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir'e içinde bulundukları durumu anlatan bir mektup yazarak yardım talebinde bulundular.[132]

Hz. Ebû Bekir, 13/634 yılının başında Irak Cephesinde faaliyetlerini sürdüren Hâlid'e Suriye'deki ordularına yardımcı olması için bölgeye intikal etmesini emreden bir mektup yazdı. Bunun üzerine Hâlid, yerine Sâsânîlere karşı direnişin öncüsü Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî'yi vekîl bıraktı.[133] Başkomutan Irak'tan Şam'a hareket edeceği sırada Müsennâ b. Hârise'ye: "Allah sana rahmet eylesin! Kusur etmeksizin ve zaaf göstermeksizin idare edeceğin yere dön." diyerek tavsiyede bulundu.[134] Hâlid'in ayrılmasıyla tekrar Irak bölgesi genel komutanı olan Müsennâ, Hîre'de kaldı. Müsennâ, askerlerini dinlendirirken istihbaratı güçlendirmek için ajanlarının sayısını arttırıp farklı bölgelere gönderdi. Hâlid'in bölgeden ayrılmasından kısa bir süre sonra (13/634) İranlılar, Şehriyâr b. Erdeşîr'in liderliğinde toplanarak iç karışıklıklarına son verdiler.[135]

Kisrâ Şehriyâr, İran'ın iç işlerindeki karışıklıklara son verdikten sonra Müsennâ b. Hârise üzerine Hürmüz Câzeveyh komutasında on bin kişilik bir ordu sevk etti. Hudut muhafız birlikleri vasıtasıyla durumdan haberdar olan Müsennâ, Hîre'den ayrılarak Bâbil'e hareket etti. Ordusunun sağ ve sol kanatlarına iki kardeşi olan Muannâ ve Mes'ud'u getirdi. Ordu Bâbil'de kamp kurdu. Hürmüz de Müsennâ'nın üzerine doğru yürüdü. İki ordu Bâbil'de karşılaştı. Acemlerin ordusundaki filler, Müslümanları safını, tahkimatını ve istihkâm yapılarını bozuyordu. Bu durum için çözüm arayan Müsennâ, ordunun içinden birkaç mahir askeri seçerek filleri bertaraf etti. Fillerin saf dışı bırakılmasıyla büyük bir güç kaybına uğrayan İranlılar için yenilgi kaçınılmaz oldu. Müslümanlar, Fars kaçkınlarını Medâin'e kadar kovaladı. Hürmüz Câzveyh'in ağır mağlubiyet aldığı sırada Şehriyâr öldü. Şehriyâr'ın ölmesi üzerine Fars toplumumda siyasi kaos yeniden ortaya çıktı. Bu durumu fırsata çeviren Müsennâ, Dicle ile Basra arasındaki Sevâd topraklarına hâkim oldu.[136]

Şehriyâr b. Erdeşîr'in ölümünden sonra İran'da yaşanan taht kavgalarının sonunda Kisrâ'nın kızı Azermiduht İran kraliçesi oldu. Ancak dört ay gibi kısa bir saltanat sürdükten sonra

---

131 Mahmut Kelpetin, "Hz. Ebû Bekir Döneminde Irak Fetihleri", *EKEV Akademi Dergisi* 14/43 (Bahar 2010), 284.

132 Taberî, *Târih*, 3/389-398.

133 İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/43-44.

134 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 285.

135 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 2/359.

136 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 4/123-124; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/359-360.

zehirlenerek öldürüldü.[137] Taht kavgaları ve başa geçirilen krallara karşı memnuniyetsizlik hastalığı Sâsânîlerin güç kaybetmesini hızlandırdı. Müsennâ b. Hârise, yerine vekil olarak Beşîr b. el-Hassâsiyye'yi bırakarak Hz. Ebû Bekir ile görüşüp durum değerlendirmesi yapmak ve zayıflayan ordusunu güçlendirmek için Medine'ye geldi. Ancak Müsennâ yardım talebini elde edip şehirden ayrılmadan Hz. Ebu Bekir vefat etti. Hz. Ebû Bekir, ölüm döşeğindeyken Hz. Ömer'e vasiyette bulunarak ona destek olmasını ve Irak bölgesini ihmal etmemesini ısrarla istedi.[138]

1.3.19. Hâlid b. Velîd'in Şam'a gelişi ve yolda fethettiği yerler (13/634)

Irak fetihlerini tamamlayan Hâlid b. Velîd, Hz. Ebû Bekir'in emriyle Şam'a hareket etti. Yol güzergâhında bulunan Sandavdâ'ya geldi. Orada Kinde, İyad ve Acem grupları yaşıyordu. Oranın ahalisi Hâlid'e mukavemette bulundu. Müslümanlar buranın halkına karşı zafer elde edip yollarına devam ettiler. İlerlemeye devam eden Hâlid, Benî Tağlib kabilesine mensup bazı grupların Mudayyah ve Husayd'da dinden döndüklerini haber aldı. Bunun üzerine onların üzerine yürüme kararı aldı. Rebî'a b. Büceyr liderliğindeki mürtedler İslâm ordusuna karşı koydu. Savaş Müslümanların zaferiyle neticelendi. Mücadelenin sonunda esir ve ganimet ele geçirildi.[139]

1.3.20. Dûmetülcendel'in yeniden fethi (13/634)

Dûmetülcendel önemli kervan yollarının geçiş noktası olmasının yanı sıra stratejik bakımdan da önemli bir konumda yer alıyordu. Aynüttemr'de işlerini bitiren Hâlid, buraya Uveym b. Kâhil'i yerine vekil bırakarak Dûmetülcendel üzerine hareket etti. Dûmetülcendel iki başlı yönetim tarzı mevcuttu. Burası Ükeydir b. Abdülmelik ve Cûdî b. Rebîa tarafından yönetiliyordu. Dûme ehline Hâlid'in üzerlerine doğru geldiği haberi ulaşınca kabile reisleri nasıl hareket edeceklerine dair ihtilafa düştüler. Ukeydir, kabilesine Hâlid'i yenmenin neredeyse imkânsız olduğunu, savaşmanın doğru olmadığını, onunla anlaşmanın daha doğru olacağını tavsiye etti. Fakat onlar bu teklifi reddetti ve onunla savaşmayı tercih ettiler. Ükeydir sözlerinin dinlenilmemesi üzerine şehri terk etti. Bunu haber alan başkomutan, Âsım b. Amr'ı onu yakalamak için görevlendirdi. Âsım onu yolda yakalayıp getirince Hâlid'in emriyle öldürüldü. İlerlemeye devam eden Hâlid, Dûmetülcendel'e varınca şehir halkı Müslümanlarla mücadeleye girişti. İslâm ordusu düşmanı bozguna uğrattı. Hâlid, bizzat Cûdî'yi esir aldı. Düşman askerleri kaleye sığındılar. Ancak kale bu büyüklükteki orduyu almak için yeterli olmayınca askerlerin bir kısmı dışarda kaldı. Benî Temîm kabilesi Kelb kabilesine eman verdiğinden ötürü onlara dokunulmadı. Bunların dışında Cûdî dahil olmak üzere kaleye sığınanların tamamını öldürüp kadın ve çocukları esir aldı. Mallarını da ganimet kabul etti.[140] Yoluna devam eden Hâlid, Kusam'da Meşca'a oğullarıyla anlaştı. Ardından Tedmür üzerine

---

[137] Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Maʿârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: Mısır Genel Kitap Kurumu, 1992), 666.

[138] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/360.

[139] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 130.

140 Taberî, *Târih,* 3/379-381; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/342-343; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/530-531.

yürüyüp halkı ile sulh yaptı. Daha sonra sırasıyla Karyeteyn, Huvvâreyn yerleşim yerlerini savaşarak fethetti.[141] Seferlerine devam eden Hâlid, Hristiyan Gassânîlerin Mercirâhıt'ta Paskalya bayramını kutladıkları sırada baskın düzenleyerek onları mağlup etmeyi başardı.[142] Ardından Dımaşk Gûtasına (çevresindeki bağlık bahçelik yerler) Habîb b. Mesleme ve Büsr b. Ebî Ertât'ı gönderdi. Onlar buranın bazı köylerine baskın yaptılar. Hâlid, Dımaşk ile Hıms yolu üzerinde bulunan Seniyyetü'l-Ukab diye bilinen es-Seniyye'ye geldi. Orada sancak dikti. Bu sancak Peygamberimize ait olup rengi siyahtı. Bundan ötürü Araplar bu yere Seniyyetü'l-Ukab diyorlardı.[143]

1.3. 21. Hâlid b. Velîd'in Kurâkır ile Süvâ arasındaki çölü geçmesi (13/634)

İslâm'ı farklı coğrafyalara yaymak isteyen Hz. Ebû Bekir, Suriye topraklarına muhtelif ordular sevk etti. Bu durumu haber alan Bizans imparatoru Herakleios cepheye ordular gönderdi. Gelişmeleri öğrenen İslâm ordusu komutanları kendilerinden sayıca çok fazla olan düşman kuvvetleri karşısında Halife'den yardım istediler. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Irak cephesi başkomutanı Hâlid b. Velîd'e emirnâme yazarak Müsennâ b. Hârise'yi yerine vekil bırakıp Suriye bölgesine geçmesini emretti. Hâlid b. Velîd, yanına aldığı altı bin askerle Hîre'den ayrılıp Dûmetülcendel'e geldi ve oradan da Kurâkır'a ulaştı. Rumları arkadan kuşatmak isteyen Hâlid, bilinen ve kullanılan yol güzergâhının dışında zorluklarından ötürü hiç kimsenin cesaret edemeyeceği çöl yolundan gitmeyi kararlaştırdı. Ancak Hâlid, bu yolu bilmediği için klavuz istedi. Kendisine Râfi' b. Umeyre'yi tavsiye ettiler. Râfi o yolun orduların geçişine müsait olmadığını ve çölde su bulunmadığı için bol miktarda su almalarını, semiz ve büyük gövdeli yirmi deveyi yanlarında bulundurmalarını istedi. Hâlid develeri iyice susayıncaya kadar susuz bıraktı. Daha sonra onları suyun başına getirip develer kanıncaya kadar su içirdi. Râfi' develerin su kaybını önlemek için geviş getirip susamasınlar diye dudaklarını kesti ve ağızlarını bağladı. Hazırlıklarını tamamlayan Hâlid, harekete geçti. Ordu her konakladığı yerde develerden dört tanesini keserek karnındaki suyu alarak atlara içirdiler. Askerler de yanlarında getirdikleri suları içtiler ve dört gün boyunca bu yolla su ihtiyaçlarını karşıladılar. Çöl yolculunun biteceği son günde suya ulaşan Müslümanlar iyice rahatladılar. Halîd'in çölü geçişi tarihteki ünlü komutanlara örnek olmuştur Meşakkatli ve tehlikeli bir yolculuğun ardından İslâm ordusu Süvâ'ya ulaştı. Sabaha karşı buranın sakinleri Behrâlılardan içki içen bir gruba baskın düzenledi ve onları kılıçtan geçirdiler. Oradan ayrılan Hâlid, Erek'e ulaşınca buranın halkı onunla anlaştı.[144]

---

[141] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 131.

[142] Taberî, *Târih*, 3/412.

[143] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 132.

[144] İbn Habîb, *el-Muhabber*, 148; Taberî, *Târih*, 3/421-423; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/351-354; İbn Abdilmün'im el-Himyerî, *Ravzü'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Müessesetü Nâsır, 1980), 460; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/549.

1.3.22. Busrâ'nın fethi (13/634)

Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde Şam fetihleri için gönderilen orduların ilk fethettiği şehir[145] olan Busrâ, Suriye'nin güneyinde Yermük nehrinin kaynağına yakın bir yerde Cebel-i Dürüz'ün (Cebel-i Arab) batı yamacında, denizden 850 m. yükseklikte verimli bir ovada kurulmuştur.[146] Hâlid b. Velîd, Mercirâhıt'tan sonra güney istikametinde yoluna devam ederek İslâm ordularının bulunduğu Busrâ'ya yöneldi. Diğer taraftan Şürahbil b. Hasene, Busrâ şehrini çevrelediği bir sırada Rumas isimli bir din adamı halka hitaben bir konuşma gerçekleştirmekteydi. Şürahbîl, Rumas ile bizzat görüşerek ona İslâmiyet'i seçmek, cizye vermek ve savaşmak şeklindeki seçeneklerden birini tercih etmelerini istedi. Görüşmeden sonra halkının yanına dönen Patrik Rumas, halkına Şürahbîl'in sözlerini aktardıktan sonra Müslümanlara karşı şehir sakinlerini tahrik edip kışkırtarak harekete geçirdi. 12.000 kişilik Rum ordusu ile İslâm ordusu arasında mücadele öğle vaktine kadar devam etti. Müslümanlar Rum askerlerine karşı çetin bir mücadele verdiği sırada Hâlid b. Velîd'in ordusu savaş meydanına intikal etti. Hâlid, Şürahbîl'e Şam ve Irak bölgesinin önemli bir şehri olan Busrâ üzerine küçük bir kuvvetle yürümenin doğru olmadığı söyledi. Askerlerin yorgun düştüğünü gören Hâlid, onları geri çekti. Başkomutanın gelmesiyle güçlenen İslâm ordusu ikinci gün tekrar harekete geçerek Busrâ'yı muhasara altına aldı. Herhangi bir çarpışma olmadan kısa süren kuşatmanın ardından şehir barış yoluyla ele geçirildi.[147]

Belâzurî bu savaşın kumandanının Yezîd b. Ebî Süfyân olduğunu nakleder.[148]

1.3. 23. Ecnadeyn Savaşı (13/634)

Kaynaklarımız bu savaşın tarihini 13 yılı Cemâziyelevvel ayı (31 Temmuz 634) olarak zikretmektedirler.[149] Müslüman ordularının Şam'ın muhtelif bölgelerine yerleştiklerini haber alan Rumlar, durumu Heraklieos'a bildirdi. Bunun üzerine harekete geçen Bizans kralı Hıms'a geldi. Burada ordusunu bölüklere ayırarak her Müslüman grup arasında paylaştırdı. Heraklieos, Kardeşi Tezârik komutasında 90.000 kişilik bir orduyu Filistin'de bulunan Amr b. el-As üzerine gönderdi.[150] Arabe'de kamp kuran ve bu büyüklükteki Bizans ordusuyla savaşmanın mümkün olmadığını düşünen Amr, Halife'den yardım istedi.[151] Hz. Ebû Bekir bu durumu Müslümanlarla görüştü. İstişarenin ardından Irak'ta bulunan Hâlid b. Velîd'i Suriye

[145] Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtim İbn Hibbân, *es-Siretü'n - Nebeviyye ve Ahbâru'l - Hulefâ*, ed. Mehmet Azimli, çev. Harun Bekiroğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 359; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/355.

[146] Yâkût, *Mu'cem*, 1/441; Mustafa Fayda, "Busrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/470.

[147] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Vâkıdî, *Fütûhu'ş-Şâm*, (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye,1997), 1/25-27.

[148] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 133.

[149] Halîfe b. Hayyât, *Târîh,* 99-100.

[150] İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 2/160-161; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam,* 4/116-117; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/547.

[151] İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/71; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 128.

cephesine göndermeye karar verdi. Hâlid b. Velîd Irak'ta yerine Müsennâ b. Hârise'yi vekil bırakarak Şam'a hareket etti.[152]

Tezârik, Hâlid'in Şam'a doğru gelmekte olduğu ve yol güzergahındaki beldeleri sırasıyla hâkimiyet altına aldığını haber alınca kamp kurduğu Cıllık Ovasını[153] terk ederek Ecnâdeyn'e[154] hareket etti. Hâlid, onun hareketini öğrenince Yezîd Ebû Süfyân, Şürahbil b. Hâsene gibi komutanlarla birlikte Ecnâdeyn'e yöneldi. Amr b. el-Âs, İslâm ordularının bu hareketini haber alınca kamp kurduğu Ğamru'l-Arabat'ı terk ederek Ecnâdeyn'e hareket etti. İslâm orduları komutanları Ecnâdeyn'de buluştu ve burada karargâh kurdular.[155] Başkomutan Hâlid b. Velîd, ordusunun merkez kuvvetlerine Ebû Ubeyde'yi, sağ kanada Muâz b. Cebel'i, sol kanada Saîd b. Âmir'i, atlı birliklere de Saîd b. Zeyd'i kumandan tayin etti. Ardından iki taraf muharebeye tutuştu. İslâm ordusunun dirayeti ve kararlılığı karşısından Bizans ordusu çözülmeye başladı. Savaş Müslümanların mutlak zaferiyle neticelendi. Savaşın sonucunu haber alan İmparator Herakleios endişeye kapılarak Hıms'ı terk edip Antakya'ya çekildi. Bu savaş, Filistin'in kapılarını Müslümanlara açtı.[156]

1.3.24. Fih Savaşı (13/634)

Fihl Suriye bölgesi toprakları içerisinde Beysân'ın doğusunda yer alan Ürdün'ün şehirlerinden birisidir.[157] Ecnâdeyn Meydan muharebesi'nde mağlup olan Bizans askerleri savaş meydanını terk ederek Ürdün toprakları içinde yer alan Fihl'de toplandılar. Onları takip eden Müslümanlar önlerinde kumandanları Hâlid b. Velîd olduğu halde Fihl üzerine hareket etti. Bizans askerleri Beysân'a ulaşınca buradaki nehirlerin bendlerini yıkarak arazilerin su altında kalmasını neden oldular. Böylece Müslümanlar bu bataklıktan geçemeyip kendilerini takip edemeyecekti. Rumların yaptıklarından habersiz olan Müslümanlar bölgeye geldiklerinde ovanın bataklığa çevrildiğini gördüler. Atları çamura saplandı. Büyük meşakkatler çeken İslâm ordusu bataklığı aşmayı başardı. Ardından Filh'de toplanan Bizanslılar üzerine yürüdü. İslâm ordusu Fihl'e gelip Rumların karşısında karargâh kurdu. Sakalar b. Mihrâk komutasındaki Rumlar Müslümanları gafil avlamak için saldırıya geçti. Ancak her daim teyakkuzda olan Müslümanlar onlara karşılık verdi. Bizans ordusu Müslümanların kararlılığı karşısında dağılmaya başladı. Büyük bir hezimete uğradılar. İslâm ordusunu yok etmek için bataklığa çevirdikleri arazi kendi sonlarını getirdi. Rum askerleri kendi kazdıkları kuyuya kendileri düşerek büyük kayıp verdiler. Geride kalan az sayıdaki Rum askeri Dımaşk'a sığındı. Kalelerine

---

[152] İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/43-44, 71; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 128;Ebû Yûsuf Ya'kūb b. Süfyân Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Bağdat: Matbaatu İrşâd, 1974), 3/291-292.

[153] Cıllık, Şam köylerinden birisidir. bk. Yâkût, *Mu'cem*, 2/154.

[154] Ecnâdeyn, Filistin topraklarında bulunan bir yerdir. Remke ile Beyt-i Cibrin arasında bulunur. Abdullah b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî Bekrî, *Mu'cemü Me'sta'cem min Esmâ'i'l-Bilâd ve'l-Mevâzi'* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983), 1/114.

[155] Taberî, *Târih*, 3/423; İbn Hibbân, *Sikât*, 2/188; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/361-362; İbn Haldun, *İber*, 2/517.

[156] Halîf b. Hayyât, *Târîh*, 99; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 134-135; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/132-134.

[157] Yâkût, *Mu'cem*, 4/237.

sığınan Fihl halkı daha fazla dayanamayarak cizye ve haraç vergisi vermeyi kabul edip eman istediler. Müslümanlar da onların canlarını ve mallarını korunacağına ve duvarlarını yıkmayacaklarına dair eman verdi.[158]

Halîfe b. Hayyât ve Belâzurî Fihl'in Ebû Ubeyde b. Cerrâh komutasındaki İslâm ordusu tarafından fethedildiğini haber vermektedirler.[159]

1.3.25. Dımaşk'ın fethi (13/634)

Dımaşk, Şam topraklarının en büyük şehirlerinden birisidir.[160] Filh savaşında hezimete uğrayan Bizans askerleri Müslümanların önünden kaçarak Dımaşk'a sığındı. Onları takip eden İslam ordusu şehri muhasara etti. Bu sırada Rumların komutanı Nistâs b. Nustors'du. Kuşatma sırasında komutanlardan Hâlid b. Velîd şehrin doğu kapısını, Amr b. el-Âs Tuma kapısını, Yezîd b. Ebû Süfyan Keysan kapısını, Ebû Ubeyde de Câbiye kapısını tuttu.[161] Dımaşk ehli kendilerini Müslümanların saldırılarından korumak için kalelerine çekilip savunma pozisyonu aldılar. Müslümanlar şehri yetmiş gün boyunca çok şiddetli bir şekilde muhasara etti. Rumlara karşı piyadeler ve mancınıklarla savaştılar. Dımaşk ehli muhasaranın uzaması üzerine Bizans İmparatoru Heraklieos'tan yardım istedi. Bunun üzerine Heraklieos, bir ordu tertip ederek Dımaşk üzerine gönderdi. Ebû Ubeyde tarafından Hıms ile Dımaşk arasında konuşlandırılan Zülkelâ', İmparator'un süvarilerini engelleyerek düşmana büyük bir darbe vurdu. Şehir halkı yardımların kendilerine ulaşamayacağını anlayınca psikolojik çöküntüye uğrayıp karamsarlığa kapıldılar. Bu durum ise Müslümanların ise ümidini arttırdı. Muhasaranın devam ettiği sırada bir gelişme yaşandı. Hâlid, kale surlarını korumakla görevli olan askerlerin yerlerinde olmadığını fark etti. Daha sonra Dımaşk ahalisinin başına geçen patriğin çocuğu olması dolayısıyla yemek ziyafeti vereceği ve eğlence düzenleyeceği bilgisi kendisine ulaştı. O, sürekli teyakkuz halindeydi. Ayrıca istihbaratı çok sağlamdı. Savunma zafiyetini görünce hemen harekete geçerek maiyetindeki askerlerle birlikte hazırlatmış olduğu merdiven ve kement halatlarla kale burçlarına çıktı. Gizlice içeri sızan Hâlid, emrindeki askerlerle kale kapısına yöneldi. Kapılar açılıp İslam ordusu içeri girince ani bir baskınla karşı karşıya kalan şehir halkı panik içinde dağılmaya başladı. Şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Müslümanlara karşı daha fazla mukavemet edemeyen Bizanslılar Ebû Ubeyde'den barış talebinde bulundu. Ebû Ubeyde de onların teklifini kabul etti. Hâlid ve diğer komutanlarla şehir merkezinde buluştular. Hâlid savaşarak hedefe ulaşırken diğer komutanlar sulh ve sükûnetle bulundukları yere kadar geldiler. Hâlid fethettiği tarafa da sulh hükmü uygulanmıştır.[162]

---

158 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 136; Taberî, *Târih*, 3/447-449; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/370-371; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/589-590; Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, 393.

159 Halife b. Hayyât, *Târîh,* 105; Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 136.

160 Yâkût, *Mu'cem,* 2/463.

161 Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 143; Ya'kûbî, *Târîh*, 2/139-140; Taberî, *Târih*, 4/443; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 4/143; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/370-371.

162 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 104; Taberî, *Târih,* 3/,443-446; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam,* 4/143; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/370-372; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/21-22.

1.3.26. Yermük Savaşı (15/636)

Hz. Ebû Bekir'in gönderdiği ordular karşısında tutunamayıp yenilgiye uğrayarak Suriye ve Filistin'deki hâkimiyetinin tehlikeye girdiğini gören Bizans İmparatoru Herakleios, Müslümanları bölgeden çıkarmak için büyük bir ordu teçhiz ederek Ürdün'ün doğusunda bulunan Yermük vadisine büyük bir ordu sevk etti. Ordunun başkumandanlığına Theodoros Trithurios'u (Sakellarios), yardımcı kumandanlığına da Vâhân'ı getirdi. Kendisi de Antakya'da kaldı. Orduda Gassânî emîrlerinden Cebele b. Eyhem'in komutasında Lahm, Cüzam gibi Şam'lı Araplar'la Ermeniler de yer alıyordu. Suriye orduları başkumandanı Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Herakleios'un kendilerine karşı büyük bir ordu hazırlayıp üzerlerine gönderdiğini haber alınca fethettikleri yerleri bırakarak Yermük'e hareket etti. Müslümanlar kendilerine cizye ödemiş gayrı müslimleri bu savaştan ötürü himaye edemeyecekleri için toplanan vergileri geri iade ettiler. Ebû Ubeyde'nin kumandası altında yirmi dört bin kişilik İslâm ordusu Yermük'te toplandı.[163]

Müslümanlar düşmanlarının savaş için harekete geçtiklerini fark edip de müstakil birlikler halinde karşı koymaya yeltenince Hâlid b. Velîd, Ebû Ubeyde ve diğer kumandanlarla istişare ettikten sonra Arapların daha önce bir benzerini tatbik etmedikleri bir savaş nizamını (bölük ve tabur sistemi) ilk defa bu muharebede uygulamaya karar verdi. Hâlid, İslâm ordusunu otuz altı ile kırk küçük bölüğe ayırıp her bir alaya bir kumandan tayin etti. Yermük Muharebesi, Bizans'ın çok şiddetli bir saldırısıyla başladı ve Bizans birlikleri İslâm ordugâhına kadar ilerledi. Hâlid, gerekli tedbirleri alıp Bizans ordusunun ilk saldırılarını karşıladıktan sonra merkez kuvvetiyle harekete geçerek Bizans süvari ve piyadelerinin üzerine saldırdı. Rum süvari birliği çözülerek savaş meydanından kaçmaya başladı. Sonuç olarak Müslümanlar Rumlara karşı büyük bir zafer elde etti. Savaşta yetmiş bin Rum askeri öldürüldü. Savaştan sağ kurtulanlar Filistin, Antakya, Halep, el-Cezîre ve İrmîniye'ye sığındı.[164]

1.4. Tureyfe b. Hâciz

Tureyfe b. Hâciz'in hayatı hakkında siyer, meğâzî ve tabakât kitapları taranmış olup bir malumat bulunamamıştır. Bu başlıkta sadece Tureyfe'nin askeri mücadelesine yer verilecektir.

1.4.1. Fücae b. Abduyâlîl es-Sülemî üzerine yapılan sefer (11/632)

Süleym kabilesine mensup Fücae es-Sülemî Hz. Ebu Bekir'e gelerek Müslüman olduğunu belirttikten sonra dinden dönenlerle savaşmak için askeri destek istedi. Bunun üzerine Halife, ona binek hayvanı ve silah desteği verdi. Fücae, Medine'den ayrıldıktan sonra Hz. Ebû Bekir'in emrine aykırı hareket ederek emrindeki birliklerle el-Cevâ denilen yere gelince, Şerîd kabilesinden Necbe b. Ebi'l-Maysâ'yı Müslümanların üzerine sevk etti. Necbe de Benî Süleym, Âmir ve Hevâzin kabilelerinden Müslüman olanlara saldırarak çok sayıda insanı katletti ve

---

[163] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân,* 158;Mustafa Fayda, "Yermük Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/485.

[164] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân,* 158; Taberî, *Târih*, 3/398-406; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/358-359.

mallarını yağmaladı. Onun yaptığı bu katliamı haber alan Hz. Ebû Bekir, Tureyfe b. Hâciz'e bir mektup yazarak Fücâe'nin üzerine yürümesini emretti. Arkasından ona yardımcı olması için Abdullah b. Kays'ı gönderdi. Tureyfe, Fücâe ile giriştiği mücadeleden galip ayrıldı. Ardından onu yakalayıp Medine'ye getirdi. Fücâe, Hz. Ebû Bekir tarafından sorgulandı ve ardından Tureyfe onu götürüp namaz kılınan yerde yaktı.[165] Fücâe, irtidat etmesi nedeni ile değil daha çok işlediği vahşet gerekçesiyle öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu hususta Hz. Ebû Bekir'in uygulamalarına baktığımızda birçok isyancı ve mürtedi affettiği görülürken bir kısmını yaktırarak cezalandırdığını söylemek tutarlı gözükmemektedir. Nitekim irtidat ederek Müslümanların varlığının tehdit eden Tuleyha b. Huveylid, Amr b. Ma'dikerib, Kays b. Mekşûh, Uyeyne b. Hısn ve Eş'âs b. Kays gibi kimseleri öldürmediği ve affettiği görülmektedir. Ayrıca Hz. Peygambere sıkı sıkıya bağlı olan Hz. Ebû Bekir'in Kur'an ve sünnette yeri olmayan bu uygulamayı hayata geçirmesi düşünülemez.

1.5. Arfece b. Herseme

Tam adı Arfece b. Herseme b. Abdüluzzâ b. Züheyr b. Sa'lebe b. Amr'dır. Ezd kabilesinin Bârık koluna mensuptur.[166] Câhiliye döneminde kavmi içinde bir kan davasından dolayı kabilesinden ayrılıp Becîle kabilesi arasına yerleşti ve orada önemli bir konuma yükseldi.[167] Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde irtidad eden Araplar'a karşı açılan savaşlarda bir askerî birliğin başında Mehre üzerine gönderildi. Aynı zamanda Hz. Ebû Bekir Uman'a Huzeyfe b. Muhsin el-Gâlfâni'yi gönderdi. Her iki komutana emir vererek harekâtta birleşmelerini istedi. İslâm ordusu Debâ'da mürdetleri mağlup ederek asayişi sağladı. Elde edilen ganimetleri Arfece ile Medine'ye gönderildi.[168] Hz. Ömer Irak Cephesine takviye kuvvet gönderirken, Arfece'yi Becîleli birliklere kumandan tayin etmek isteyince, kabile mensupları buna itiraz ederek kendi kabilelerine mensup birinin kumandan olmasını istediler. Bunun üzerine Hz. Ömer ihtilaf büyümeden Cerîr b. Abdullah'ı Becîle'ye Arfece'yi de Ezd'e kumandan tayin etti.[169] Irak-İran bölgesinde Büveyb, Tikrît ve Musul fetihlerine katıldı.[170] Musul'un fethinden sonra Hz. Ömer tarafından şehrin haraç işlerinin başına getirildi.[171] Daha sonraki dönemlerde kendisinden hiç bahsedilmeyen bu sahâbî ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir.

1.6. İkrime b. Ebû Cehil (ö. 13/634)

Tam adı İkrime b. Ebû Cehil Amr b. Hişâm b. el-Muğîre b. Abdullah b. Amr (veya Ömer[172]) b. Mahzûm'dur. Annesi Hilâl b. Âmiroğulları'dan Yerbû'nun kızı Ümmü Mücâlid'dir.[173] İkrime

---

[165] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 115; Taberî, *Târih*, 3/263-264; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/301.

[166] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/22.

[167] Taberî, *Târih*, 3/471-472, 482.

[168] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 2/322-323.

[169] Taberî, *Târih,* 3/471-473, 482.

[170] Taberî, *Târih*, 3/473, 4/45-46; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/457-458.

[171] Taberî, *Târih*, 4/46, 49.

[172] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/67.

[173] İbn Sa'd, *Tabakât,* 8/2.

Hicret'ten 47 veya 49 yıl önce, M. 573 veya 575'te dünyaya gelmiştir.[174] İslâmiyet'in ilk dönemlerinde babası gibi Müslümanların en katı muhaliflerinden biri olduğu göze çarpmaktadır. İslâm karşıtı yürütülen bütün faaliyetlerde aktif rol aldı. İkrime'nin adının geçtiği ilk olay 622 yılında gerçekleşen Râbiğ Seriyyesidir. Hz. Peygamber Medine'de iken Ubeyde b. Hâris'i hepsi de muhacirlerden oluşan altmış veya seksen kişilik bir birliğin başında sefere gönderdi. Ubeyde, hicretin 8. ayında Râbiğ bölgesinde Ahyâ suyunun yanında İkrime'nin başında bulunduğu Kureyş'ten 200 kişilik bir toplulukla karşılaştı. Aralarında savaş olmadı.[175] Kaynaklarda müşriklerin komutanın Ebû Süfyân[176] veya Mikrez b. Hafs[177] olduğu da geçmektedir.[178] Daha sonra Bedir Savaşı'na katıldı ve savaşta babasının bacağını koparan Muâz b. Amr b. Cemûh'un kolunu bir kılıç darbesiyle kopardı. Babasının Bedir'de öldürülmesinden sonra Mahzûmoğulları'nın reisi oldu.[179] Uhud Gazvesi'ne karısı Ümmü Hakîm ile birlikte katıldı ve atlı birliklerin sol kanadının komutanlığını yaptı.[180] İkrime'yi Hendek Gazvesi'nde de aktif bir rolde görmekteyiz. Müşrik ordusunun lideri Ebû Süfyan olmasına rağmen diğer komutanlarla nöbetleşe orduyu yönetiyordu. Bir gün Ebû Süfyan b. Harb, başka bir gün İkrime b. Ebû Cehil, bir gün Hâlid b. Velîd, bir gün Hübeyre b. Ebû Vehb, bir gün Dırâr b. el-Hattâb, bir gün ise Amr b. el-Âs komuta ediyordu. Böylece her gün orduyu bir başka lider komuta ediyordu. Ancak müşrikler bu kuşatmadan bir netice alamadan geri döndü.[181] Mekke'nin fethi sırasında Hâlid b. Velîd kumandasındaki birlikler şehre girerken Safvân b. Ümeyye, İkrime b. Ebû Cehil ve Süheyl b. Amr üçlüsü yanlarında bulunanlarla birlikte Müslümanları ok yağmuruna tuttular. Bu çarpışmada Müslümanlardan Huneys b. Hâlid ve Kürz b. Câbir şehit oldu. Müşriklerden ise on iki veya on üç kişi öldürüldü.[182] Mekke fethedilince Hz. Peygamber İslâm düşmanlığında aşırı giden ve Müslümanlar aleyhindeki faaliyetlere her tür desteği veren İkrime ile bazı kimselerin görüldüğü yerde öldürülmesini emretti. Öldürüleceğini düşünen İkrime, Yemen taraflarına doğru kaçtı. Fetih günü İkrime'nin karısı Ümmü Hakîm, Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman oldu. Kocası İkrime'nin bağışlanmasını isteyince Hz. Peygamber ona eman verdi. Bunun üzerine Ümmü Hakîm kocasını aramak için yola çıktı ve Kızıldeniz'deki Tihâme kıyılarındaki bir sahilde ona yetişti. İkrime'ye Hz. Peygamberin kendisini affettiğini ve can güvenliği için teminat verdiğini bildirdi. Bunun üzerine İkrime,

174 Abdullah Aydınlı, "İkrime b. Ebû Cehil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/42.

175 Vâkıdî, *Meğâzî*, 1/10; İbn Hişâm, *Sîre,* 2/285; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/2-3.

176 Vâkıdî, *Meğâzî,* 1/10; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meʿâd fî Hedyi Hayri'l-ʿİbâd* (Beyrut: Müessesetür-Risale, 1994), 3/147.

177 İbn Hişâm, *Sîre,* 2/285.

178 Kureyşlîlerin başında kimin olduğu ihtilaflıdır. Ali Cevâd, e*l-Mufassal fî Târîhi'l-ʿArab Kable'l-İslâm* (Beyrut: Dârüs-Sâk, 2001), 13/298.

179 Vâkıdî, *Meğâzî,* 1/87; İbn Hişâm, *Sîre,* 2/428; Zehebî, *Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ'*, 1/323.

180 Vâkıdî, *Meğâzî,* 1/220; İbn Hişâm, *Sîre*, 2/90; İbn Sa'd, *Tabakât,* 2/39

181 *Vâkıdî, Meğâzî, 2/470; Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed Mâverdî, el-Hâvi'l-Kebîr, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 14/42; Alî b. Burhâniddîn Halebî, es-Sîretü'l-Halebiyye* (İnsânü'l-ʿuyûn fî sîreti'l-emîni'l-meʾmûn) (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 2/422.

182 İbn Hişâm, *Sîre*, 4/98-99.

karısıyla birlikte Mekke'ye geri dönüp Müslüman oldu. Bu habere çok sevinen Hz. Peygamber, İkrime kendisine geldiğinde "Süvari muhacir hoş geldin!" diyerek mutluluğunu dile getirdi. Hz. Peygamber 11/632 yılında Hevâzin kabilesine zekât memuru olarak görevlendirdi.[183] Hz. Peygamber döneminde başlayan irtidad dalgası Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde daha da artmıştır. Hz. Ebû Bekir irtidad edenlere karşı birlikler sevk etti. Bu birliklerden birinin komutanlığına İkrime'yi getirerek önce Müseylime üzerine, ardından Uman, Mehre ve Debâ'daki mürtedlerle savaşmak için gönderdi.[184] Bizanslılar'la yapılan Ecnâdeyn Savaşı'nda (13/634) şehit oldu.[185]

1.6.1. Uman üzerine sefer (11/632)

Huzeyfe b. Mıhsan el-Ğılfânî Himyerîlerdendir. Hz. Ebû Bekir Uman'da ortaya çıkan ridde hareketlerini bastırmakla Huzeyfe b. Mıhsan'ı görevlendirdi. Huzeyfe buradaki ayaklanmayı bastırınca Hz. Ebû Bekir onu buraya vali tayin etti. Hz. Ömer devrinde hem Uman hem de Yemâme valiliği yaptı. Daha sonra Kâdisiye savaşına katıldı ve Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından Rüstem'e elçi olarak gönderildi.[186]

Uman nüfusunun çoğunluğunu Ezd kabilesi oluşturuyordu. Hz. Peygamber hicretin 8. yılında Hazrec kabilesinden Ebû Zeyd el-Ensarî ile Amr b. el-Âs'ı Cülendâ'nın iki oğlu Abd ve Ceyfer'e bir mektupla gönderdi. Hz. Peygamber mektubunda onları İslâm'a davet ediyordu. Şayet Uman halkı hakk'ı tanır, Allah'a ve elçisine itaat ederse, Amr vali olacak; Ebû Zeyd ise İslâm'ı tebliğ edip namaz kaldıracak. Ebû Zeyd ve Amr Uman'a geldiklerinde bölge hâkimi Abd ve Ceyfer kardeşleri deniz sahilindeki Suhar şehrinde buldular. Hz. Peygamberin mektubunu onlara verdiler. Her ikisi de bu çağrıyı olumlu karşılayıp Müslüman olunca bölgedeki Arapları İslâm'a davet ettiler. Onların bu çağrısı Araplar üzerinde etkili oldu. Arapların çoğu İslâmiyet'i kabul etti.[187]

Hz. Peygamberin vefatından sonra arka arkaya patlak veren irtidad hareketleri Uman'a da sıçradı. Bu bölge Ezd kabilesinden olan Ceyfer ve Abd tarafından yönetilmekteydi. Bu iki liderin gölgesinde yaşamak istemeyen Züt-Tâc Lakît b. Mâlik el- Ezdî, peygamberlik iddiasında bulundu. Onun liderliğinde Ezd kabilesi irtidad etti. Bu durum karşısında Ceyfer ve Abd şehirden ayrılmak zorunda kaldılar. Ceyfer, durumu Hz. Ebû Bekir'e bildirdi ve ondan yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Himyerden Huzeyfe b. Mihsan el-Galfânî'yi Umân'a, Ezdlilerden Arfece el-Bârıkî'yi Mehre üzerine gönderdi. Her ikisine Uman'a yaklaştıklarında Ceyfer ve Abd ile iletişime geçmelerini emretti. Daha sonra Yemâme'de istenilen başarıyı elde edemeyen İkrime b. Ebû Cehil'i Huzeyfe ve Arfece'ye destek olması için gönderdi. Hz. Ebû Bekir, İkrime'ye bölgede işleri yoluna koyduktan sonra Yemen üzerine

[183] Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/851; İbn Hişâm, *Sîre,* 4/100-101; İbn Sa'd, *Tabâkat,* 6/87-89.

[184] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 4/85-85.

[185] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 134.

[186] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/750; İbnü'l-Esîr*, el-Kâmil*, 2/322-223, 404, 425.

[187] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 89; Halebi, *Sîretü'l-Ḥalebi*, 3/354-356.

gitmesini emretti. İkili Umman'a varmadan onlara ulaştı. İslam ordusu İkrime'nin de kendilerine katılmayasıyla daha da güçlendi. Halife her iki komutana da İkrime'nin görüşüne göre hareket etmelerini emretti. Komutanlar Umman yakınlarında Ricâm denilen yere vardıklarında Ceyfer ve Abd ile irtibata geçtiler. Gelişmelerden haberdar olan Lakît ve adamları Deba'da[188] karargâh kurdu. Ceyfer ve Abd'da gizlendikleri yerlerden çıkarak Suhâr'da karargâhlarını kurdu. Diğer komutanlara haber göndererek yanlarına çağırdılar. Üç komutanda Suhâr'a hareket etti ve burada Ceyfer ve Abd ile birleşti. Ardından bir plan dahilinde Lakît'in komutanlarına mektuplar yazarak onları Lakît'ten koparıp gücüne kırmak için girişimde bulundular. Komutanların bir bölümü kendisinden ayrıldılar. Böylelikle Lakît'in gücüne bir darbe vuruldu.

Daha sonra iki ordu Debâ'da karşılaştı. Büyük bir mücadeleye sahne olan savaşta Müslümanlarda bir an çözülme müşriklerde ise zafer belirtisi göründü. Tam bu sırada Benî Nâciye ve Abdülkays kabilelerinden takviye birlikleri geldi. Destek kuvvetlerinin gelmesiyle güçlenen İslam ordusu Lakît ve taraftarlarını mağlup etmeyi başardı. Meydana gelen bu savaşta müşriklerden on bin kişi öldürüldü. İslâm ordusu savaş meydanından kaçanların peşine düşülerek daha çok kayıp vermesini sağladılar. Yapılan bu savaşta çok sayıda kadın ve çocuk esir ele geçirildi. Ganimetleri taksim edildikten sonra beytülmâla ayrılan kısım Arfece ile Hz. Ebû Bekir'e gönderildi.[189]

1.6.2. Mehre üzerine sefer (11/632)

İkrime b. Ebû Cehil, Umân'da asayiş ve güvenliği sağladıktan sonra emrindeki ordusuyla Mehre'ye hareket etti. Ordusunu Umman halkından ve Umman yöresinden olan Benî Nâciye, Ezd, Abdülkays, Râsih ve Benî Sa'd gibi kabileler teşkil ediyordu. Mehre'ye intikal eden Müslümanlar burada iki grupla karşılaştı. Bu gruplardan birisi Şehrit önderliğinde, diğeri ise Benî Muhârib'den Musabbah önderliğinde toplanmışlar. Buradaki çift başlılığı gören İkrime, bu durumu değerlendirmek için harekete geçti. Şehrit'in maiyetindeki askerlerin az ve zayıf olduğu gören İkrime, O'nu İslam'a davet etti. Şehrit, İkrime'nin çağrısını olumlu karşıladı ve Müslüman oldu. İkrime Musabbahı'da İslâm'a davet etti. Lakin askerlerinin çok olması onu bu davete icabetten alıkoydu. İki liderin hakimiyet mücadelesini yaptığı hamlelerle fırsata çeviren ikrime, Musabbah'ın yalnız kalmasını sağladı. Bundan sonra Şehrit, İkrime ile birleşti. İki ordu Necid'de karşılaştı. Savaşta mürted ordusu ağır bir yenilgi aldı ve komutanları öldürüldü. İkrime ele geçirilen ganimetleri paylaştırdıktan sonra beytülmâlın hissesini Şehrit ile birlikte Medine'ye gönderdi.[190]

[188] Mustafa Ağırman, "Debâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/61.

[189] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 89-90; Taberî, *Târih*, 3/312-315. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 2/321-322.

[190] Taberî, *Târih,* 3/315-316.

1.7. Alâ b. Hadramî (ö. 21/642)

Tam adı Abdullah b. Dımâd b. Selmâ b. Ekber olup Yemen'in Hadramevt bölgesinde yaşayan Kinde kabilesine mensuptur.[191] Alâ b. Hadramî, babası Abdullah b. Dımâd'ın Benî Ümeyye b. Abdüşems b. Abdümenâf'ın halîfi (anlaşmalısı) olarak Mekke'de yaşaması sebebiyle burada dünyaya geldi.[192] Annesi ensar'ın Evs kolundan olup Zühre bt. Mâlik b. Huzeyfe b. Âmir b. Cehcebâ b. Hureyş b. Cehcebâ'dır.[193] Alâ, hicretten önce Müslüman oldu. Hz. Peygamberin Eslem kabilesine yazdırdığı mektuba kâtiplik yapmıştır.[194] Hz. Peygamber, Alâ b. Hadramî'yi bir mektupla Bahreyn lideri Münzir b. Sâvâ'yı İslâm'a davet etmesi için gönderdi.[195] Bahreyn'e varınca Hz. Peygamberin mektubunu Münzir b. Sâvâ'ya okudu. Mektupta şu ifadeler yer almaktaydı:

> "Allah'ın elçisi Muhammed'den Münzir b. Sâvâ'ya. Selam hakikat yolunu izleyenlerin üzerine olsun. O halde ben seni İslâm'a davet ediyorum. İslâm'a boyun eğersen sonunda esenliğe kavuşursun ve Allah şu anda iki elinin (iktidarı) arasında sahip olduğun şeyleri gerçekten sana bağışlayıp, senin yapar. Şunu da bil ki benim dinim (güç ve iktidarım) yumuşak tabanı üzerine basan develerle tek tırnaklı atların erişebileceği sınırlara dek uzanan ülkelerde, çok yakın bir zamanda muzaffer olacaktır."[196]

Alâ, mektubu okuduktan sonra Münzir'i ikna etmek için etkili bir konuşma yaptı. Konuşmada Mecûsîliğin olumsuz yönlerine vurgu yapması Münzir'in İslâm'ı kabulünü kolaylaştırmıştır. Bu açıklamalar karşısında Münzir, İslâm dininin hem dünyayı hem de ahireti gözeten bir din olduğunu ifade ederek Müslüman oldu.[197] Hz. Peygamber İslâm beldelerindeki Müslümanlardan zekât toplamaları için görevliler tayin etti. Alâ'yı başarılı bir elçilik görevinin ardından Bahreyn'e deve, sığır, koyun gibi hayvanların yanında tarım ürünleri ile diğer malların zekâtlarını toplaması için tahsildar olarak görevlendirdi. Hz. Peygamber Alâ'ya Bahreyn zenginlerinden aldığı zekâtı yine orada yaşayan fakir halka vermesini emretti. Bir müddet sonra Hz. Peygamber Alâ'ya mektup yazıp Abdülkays'lılardan yirmi kişilik bir grupla kendisine gelmesini emretti. Alâ da Abdullah b. Avf el-Eşec'in liderliğindeki bir heyetle birlikte Medine'ye geldi. Heyetin Alâ'yı şikâyet etmesi üzerine Hz. Peygamber, onu görevinden azledip yerine Ebân b. Saîd b. el-Âs'ı tayin etti. Ancak kaynaklarımızda Alâ'nın neyle itham edildiğine

---

[191] İbn Sa'd, *Tabâkat*, V, 287; İbn Abdülber, *el-İstîâb,* 3/1085; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, 1/262; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/445.

[192] İbn Sa'd, *Tabâkat*, 5/287; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 1/239; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/71; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/245.

[193] Ebû Amr eş-Şeybânî Halîfe b. Hayyât, *Kitâbü't-Tabakât*, thk. Süheyl Zekkâr (y.y: Dâru'l-Fikr, 1993), 133.

[194] Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 2/782; Muhammed Hamîdullah, *Vesâ'ik*, 271-272.

[195] Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî İbn Seyyidinnâs, *'Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve'ş-Şemâ'il ve's-Siyer*, thk. İbrahim Muhammed Rıdvan (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1993), 2/334.

[196] Hamîdullah, *Vesâ'ik,* 144-145.

[197] Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 316.

bir bilgiye rastlanmamıştır.[198] Hz. Ebû Bekir devrinde ortaya çıkan ridde olayları Bahreyn'de de baş gösterince Alâ'yı mürtetlerle savaşmak için ordu komutanı tayin etti.[199]

1.7.1. Bahreyn'in üzerine sefer (11/632)

Bahreyn toprakları Sâsânî imparatorluğunun hâkimiyeti altındaydı. Sahalarında ise Abdülkays, Bekr b. Vâil, Temîm ve pek çok Arap kabilesi bunuyordu. Hz. Peygamber döneminde Bahreyn hâkimi Münzir b. Sâvâ idi. Hudeybiye anlaşmasının oluşturmuş olduğu barış atmosferini fırsata çeviren Hz. Peygamber, komşu ülkelerin devlet ve bölge yöneticilerine İslam'a davet mektupları gönderdi. Alâ b. Hadramî'yi Bahreyn halkını İslam dinine davet etmek veya cizye ödemeleri için gönderdi. Ayrıca Münzir b. Sâvâ ve Hecer valisi Sîbunt'a İslâm'ı kabul etmeye ya da cizye vergisi vermeye davet eden bir mektup yazdı. Bahreyn emîri Münzir b. Sâvâ bu mektubu olumlu karşılayarak Müslüman oldu. Münzir b. Sâvâ kendi nüfuz ve etkisini kullanarak Bahreyn bölgesinde İslâm'ın yayılmasına büyük katkı sağladı.[200] Münzir b. Sâvâ, Hz. Peygamberle eş zamanlı olarak hastalanandı. Allah Rasûlü'nün vefatından kısa bir süre sonra da hayatını kaybetti.[201]

Abdülkays kabilesinin lideri Cârûd b. Muallâ 10/631 yılında kabilesinden oluşan bir heyetle beraber Medine'ye geldi. Cahiliye döneminde Hristiyanlığı benimsemiştir. Hz. Peygamber onu İslam'a davet etmiş o da bu davete icabet edip Müslüman olmuştur. Bir müddet Medine kalıp dini bilgi hususunda belli seviyeye geldikten sonra Hz. Peygamber onu kavmine gönderdi. Hz. Peygamberin vefatının ardından Abdülkaysoğulları hariç Bahreyn'in tamamı irtidad etti. Cârûd, Abdulkaysoğullarını bir araya toplayıp birtakım telkinlerde bulunarak dinlerinde sebat etmelerini sağladı.[202]

Bekr b. Vail kabilesinden irtidad edenler Kisra'ya giderek Peygamber'in ahirete irtihal ettiğini, O'nun yerine geçen Hz. Ebu Bekir'in ise zayıf olduğunu ve nüfuzunun olmadığını bildirdiler. Bahreyn'de Abdülkaysoğullarının dışında O'na tabi olanları kalmadığı, sayısal olarak da onlardan fazla olduklarını anlattılar. Bunun üzerine Kisra, onlarında istediği henüz çok toy olan Münzir b. Numan'ın başına bir taç giydirerek kendisinin temsilcisi olarak Bahreyn'e vali tayin etti.[203] Bekr b. Vail kabilesi onun liderliğinde Müslümanlara karşı harekete geçti. Fakat aynı kabileden olan Müsennâ b. Hârise ise bu duruma engel olmak için onlara, kardeşleri Abdülkaysoğulları ile çatışmaya girmemeleri hususunda uyardı. Onları Ensar ve muhacirlerle

[198] İbn Hişâm, *Sîre,* 4/317-318, 344; İbn Sa'd*, Tabakât*, 5/288.

[199] Taberî, *Târih*, 3/246-247.

[200] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 92.

[201] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/317.

[202] İbn Hişâm, Sîre, 4/316-317; İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/106.

[203] İbn A'sem, *Fütûh*, 1/51-52.

tehdit etti. Ancak kabilesi Müsennâ'nın kıskançlıktan dolayı kendilerine bu şekilde karşı çıktığını öne sürdüler.[204]

Bekr b. Vail kabilesinin bir kolu Benî Kays b. Sa'lebe'den Hutam b. Dubay harekete geçip Dârîn halkının dışında müşrikleri etrafına toplayıp Katif ve Hecer'e kadar ilerledi. Ardından Dârîn ve Cuvâsâ'ya askeri birlik gönderdi.[205] Kendisi de maiyetindekilerle birlikte Rebia kabilesine katıldı.[206] Cuvâsâ[207] denilen yerde Müslümanları muhasara ettiler. Kuşatmanın şartları ağırlaşınca Müslümanlar açlıktan ölme noktasına geldiler.[208] Benî Kilâb kabilesine mensup Abdullah b. Hazef şu anlamda bir şiir söyledi. "Bir elçi göndererek Ebu Bekir'e ve Medine gençlerine bizim içinde bulunduğumuz halimizi bildirmez misin? Cuvâsâ'da kuşatılmış esir olarak geceyi geçiren gençlere yardım edecek misiniz?"[209]

Hz. Ebû Bekir, Bayreny'de ortaya çıkan irtidad hareketlerini bastırmak için Alâ b. el-Hadramî'yi komutan olarak görevlendirdi.[210] Bayreny üzerine hareket eden Ala, Yemâme bölgesi yakınlarına geldiği sırada Benî Hanîfe'den Sümâme b. Üsâl ve pek çok Müslüman onun ordusuna katıldı.[211] Alâ, Cârûd b. Mualla'ya haber gönderip Abdülkays kabilesini yanına alarak Hutam üzerine harekete geçmesini emretti. Kendisi de emrindeki askerlerle Hecer tarafından harekete geçti.[212] İslâm ordusu Cüvâsâ şehrini kuşatan Hutam'ın askerlerinin bulunduğu yere geldi. Her iki taraf da ordularının etrafını hendeklerle çevirip şiddetli ve uzun süren bir mücadeleye tutuştu. Alâ, bir gece düşman kuvvetlerinin yüksek bağrışmalarını işitti. Onların gaflette olduklarını hissetti ve durumu yerinde tespit etmek için Abdullah b. Hazef'i casus olarak görevlendirdi. Abdullah, askerlerin eğlenceye dalıp sarhoş olduklarını müşahede edince hemen geri dönüp durumu Alâ'ya bildirdi. Bunun üzerine Alâ, hiç vakit kaybetmeden saldırı emrini verdi. Düşman kuvvetleri beklemedikleri bir anda baskın yedi. Müslümanlar şiddetli savaş sonrası Allah'ın yardımıyla mürtedleri hezimete uğratıp başta liderleri Hutam el-Abdî olmak üzere askerlerinin çoğunu öldürdüler. Bahreyn yeniden İslâm topraklarına katıldı ve Alâ bu bölgenin valisi oldu.[213]

---

[204] Vâkıdî, *Ridde*, 149-151; İbn A'sem, *Fütûh,* 1/52.

[205] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/318.

[206] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 98.

[207] Cuvâsâ, Bahreyn'de Abdülkaysoğullarına ait bir kalenin adıdır. İrtidad hareketleri sırasında Bahreyn'de ilk Cuma namazı kılınan yer olarak bilinir. Yâkût, *Muʿcem*, 2/174; İbn Kesîr, *el-Bidâye* 9/421.

[208] Vâkıdî, *Ridde*, 153.

[209] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 98.

[210] Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 2/221.

[211] Saîd Havvâ, *el-Esâs fi's-Sünne ve Fıkhihâ* (y.y: Dâru's-Selâm, 1995), 3/1553.

[212] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/319.

[213] Halîfe b. Hâyyat, *Tarîh*, 96; Taberî, *Târih,* 3/306-307; Kelâî, *el-İktifâ*, 3/149-151; Mevlüt Poyraz, "Alâ' b. el-Hadramî'nin İslâm Tarihindeki Yeri", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 52 (31 Aralık 2019), 325-326.

1.8. Muhâcir b. Ebû Ümeyye

Tam adı el-Muhâcir b. Ebî Ümeyye b. el-Muğîre b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm el -Kureşî el-Mahzûmî'dir. Kureyş'in Mahzûmoğulları kolundandır. Annesi Âtike bt. Âmir b. Rebî'a b. A'yâ b. Mâlik b. Alkame b. Firâs b. Ganm b. Mâlik b. Kinâne'dir. Hz. Peygamberin eşi Ümmü Seleme'nin kardeşidir. Muhâcir, Bedir'de kardeşleriyle birlikte Müslümanlara karşı savaştı. Bu savaşta kardeşleri Mes'ûd ve Hişâm öldürüldü.[214] Kaynaklarımızda Muhâcir'in ne zaman Müslüman olduğuna dair bir bilgiye ulaşamadık. Muhtemelen hicretin 4. veya 5. yılında Müslüman olduktan sonra Medine'deki Hz. Peygamberin eşlerinden olan kız kardeşi Ümmü Seleme'nin yanına gitti. Muhacir, Tebük Gazvesi'ne katılmayıp geri kalan Sahâbîlerden olduğu için Hz. Peygamber ona kırgındı. Kız kardeşi Ümmü Seleme araya girip mazeretinin olduğunu söyleyince onu bağışladı. Hz. Peygamber, Muhâcir'i zekât memuru olarak Kinde ve Sadef'e görevlendirdi. Daha sonra da San'a'ya vali olarak atadı. Hz. Ebû Bekir iktidara gelince Yemen ve Hadramut'ta ortaya çıkan isyanları bastırmak için ordu komutanı tayin etti.[215]

1.8.1. Hadramut üzerine sefer (11/632)

Hadramut, Arabistan'ın güney sahilinde olup batısında Yemen vilayeti, doğusunda Umman ve kuzeyinde Dahne (Dahna) Çölü ile çevrilidir. Arabistan yarımadasının güney sahillerinde dar bir şerit halinde uzanan bölgenin doğusunda Uman, kuzeyinde Suudi Arabistan'la arasını ayıran Rub'ul hâlî çölü, güneyinde Aden körfezi bulunmaktadır.[216]

Hz. Peygamber vefat ettikten sonra Hadramût'un farklı bölgelerinde irtidât hareketleri baş gösterdi. Allah Rasulü tarafından İslâm'ı tebliğ etmek ve zekât toplamak için Ziyâd b. Ebî Lebîd el-Ensarî'yi Hadramut'a, Muhacir b. Ebî Umeyye'yi de Kinde'ye vali tayin etti. Muhacir[217] görev yerine varmakta gecikince Ziyâd'a mektup yazarak kendi yerine onu vekil olarak atadı. Hz. Peygamberin vefatından sonra Kinde ve Hadramutlular arasında yaşanılan anlaşmazlıktan dolayı Ziyâd b. Lebîd, Benî Amr b. Muâviye'nin zekâtını bizzat kendisi toplamaya karar verdi. Zekât toplama zamanı geldiğinde Ziyâd b. Lebîd, Kindeli Amr b. Muâviyeoğullarına mensup olan Şeytan b. Hucr'dan genç bir dişi deveyi zekât olarak aldı. Ziyâd, aldığı bu deveye zekât mührünü vurdu. Şeytan, devenin kendisine ait olmadığını, zekât vermekle mükellef olmayan kardeşi Addâ b. Hucr'a ait olduğunu söyledi. O, bu devenin yerine başka bir deve alınmasını talep etti. Ancak Ziyâd, bu deveye damga vurduğu için geri veremeyeceğini söyledi. Bunun üzerine Kindeliler ile Ziyâd arasındaki gerginlik arttı. Kinde ve Benî Muâviye Ziyâd'a karşı birleştiler. Hadramut ve Sekun Ziyâd'ın yanında yer aldı. Ziyâd taraftarlarıyla gece ansızın

---

[214] İbn Sa'd,*Tabakât*, 6/94; İbn Hacer, el-İsâbe, 6/180.

[215] İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 94-95; Halîfe b. Hayyât, *Târîh,* 81; İbn Abdilber, *el-İstî'âb,* 4/1452-1453; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/265; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/180; Hayruddin Mahmud b. Muhammed ed-Dımaşkî Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm lil-melâyîn, 2002), 7/310.

[216] Hüseyin Algül, "Hadramut", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/65; Rumbeyoğlu Fahreddin - Mehmed Nabi, "Hadramut Meselesi", *Tarih Okulu Dergisi* 6/XVI (01 Ocak 2013), 757-760.

[217] Hz. Peygamber, Muhacir'i Kinde'ye vali olarak tayin etmiş fakat Rasulullah vefat edinceye kadar yola çıkmamıştı. Bu yüzden Hz. Ebû Bekir O'nu önce Yemen'deki isyancılarla savaşmak ve daha sonra da görevine gitmek için görevlendirdi. Bkz. Taberî, *Târih*, 3/329.

Muâviyeoğullarına baskın düzenledi. Bir kısmı bertaraf edildi bir kısmı da kaçtı. Ziyâd, ele geçirilen ganimet ve esirlerle oradan ayrıldı. Yolda Eş'as b. Kays ile Benî Hâris b. Muâviye'nin karargâhlarına uğradı. Bu sırada Amr b. Muâviye kabilesinden esir alınmış kadınlar "Ey Eş'as biz senin teyzeleriniz'' diye seslenip yardım istediler. Bundan etkilenen Eş'as, Benî Hâris Muâviye, Benî Amr b. Muâviye, Sekâsik, Hasâis ve Hadramut kabilelerinin bir kısmını kendi etrafında toplamayı başardı. Benî Muâviye'nin başını çektiği dinden dönenleri mağlup ettikten sonra savaştan kaçan ve Ziyâd'ın serbest bıraktıkları esirler bir araya gelerek birlikte hareket etmeye başladılar. Böylece büyük bir grup zekât vermeyecekleri ilan etmiş oldu. Bu durum karşısında Ziyâd, beklemeye başladı ve aralarındaki anlaşmazlığı çözmek için Husayn b. Numeyr'i onlara elçi olarak gönderdi. İki taraf arasında kısa süren sükûnetten sonra Ziyâd gelişmeleri haber vermek ve yardım istemek için Hz. Ebû Bekir'e bir mektup yazdı. Mektubu alan Halife, Muhâcir b. Ümeyye'yi ona destek olması için gönderdi. Muhâcir, İkrime'yi ordusunun başında bırakıp yola koyuldu. Daha sonra Ziyâd'ın yanına vardı ve Kinde üzerine ilerledi. İki ordu Zürkan mevkiinde karşılaştı. Kindeliler hezimete uğradılar. Kaçanlar da Nüceyr kalesine sığınmak zorunda kaldı. Muhacir askerleriyle Nüceyr'i kuşattı. Bu kaleye giden üç yol bulunuyordu. Yolların birini Ziyâd, diğerini Muhacir tuttu. Halifenin emriyle bölgeye intikal eden İkrime üçüncü yola mevzilendi. O'nun gelmesiyle Müslümanlar daha da güçlendi. Muhasara iyice şiddetlendi. Bu esnada Kinde'ye mensup kabileler üzerine askeri birlikler gönderildi. Kindelilerin hasımları bertaraf edildi. Kaledeki Kindeliler diğer Kindelilerin başına gelenleri haber alınca savaşmaktan başka çarelerinin olmadığını anladılar ve savaşmak üzere ahitleştiler. Sabahın ilk saatlerinde Eş'as ve askerleri kaleden çıkıp saldırı başlattılar. Eş'as ve taraftarları mağlup olup tekrar kalelerine sığındı. Müslümanlarla baş edemeyeceklerini anlayan Eş'as, kendisi, ailesi ve kavminin önde gelenleri için eman istedi. Muhâcir kendisine emânnameyi hazırlayıp getirmesini istedi. Eş'as, belgeyi hazırladı ancak kendi adını yazmayı unutmuştu. Savaş sona erdikten sonra ganimet ve esir sayımı yapılıp eman alınanların ismi zikrolununca Eş'as'ın bu listede olmadığı anlaşıldı. Muhâcir, onu öldürmek istediyse de İkrime buna karşı çıkıp onu Hz. Ebû Bekir'e göndermesinin daha doğru olacağını söyledi. Muhâcir de onu esirlerle birlikte Hz. Ebû Bekir'e gönderdi. Hz. Ebû Bekir, O'nu bağışlayıp kız kardeşi Ümmü Ferve bt. Ebî Kuhâfe ile evlendirmiştir.[218]

1.8.2. Yemen'de ikinci ridde (11/632)

Hz. Peygamberin sağlığında Yemen'de irtidad eden Esvedül-Ansî'nin başını çekmiş olduğu hareket bertaraf edilerek bölge yeniden İslam'a kazandırıldı. Ancak kısa süren bu dinginlik Hz. Peygamberin vefat etmesi üzerine son buldu. Hz. Ebû Bekir, halife olunca Esved'in öldürülmesinde büyük rol oynayan Fîruz ed-Deylemî'yi San'a'ya vali tayin etti. Daha sonra Yemen'in ileri gelenlerinden Umeyr b. Eflah Zî Mürrân, Saîd b. Âkıb, Sümeyfa b. Nâkûr, Havşeb Zî Zuleym, Şehr Zî Yenâf'a[219] mektup yazdı. Onlara dinlerinde sebat etmelerini, Ebnâ'ya

[218] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 119-120; Taberî, *Târih*, 3/329-339; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/326-330.

[219] İbnü'l-Esîr'de Niyâf olarak geçmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/324.

yardımcı olmalarını ve onun emirlerini dinlemelerini istedi. Fîruz'un emîr olarak atanmasını ve Yemen'in ileri gelenlerine mektuplar göndermesine tahammül edemeyen Kays b. Mekşuh, hazırlıklara başladı. Kays, kendisine rakip olarak gördüğü Fîruz ve Dâzeveyh'i ortadan kaldırmak için kumpas kurmaya başladı. İlk olarak Himyer'li Zu'l-kelâ' ve arkadaşlarına mektup yazarak Ebnâ'ya karşı birlikte hareket etme teklifinde bulundu. Lakin istediği desteği bulamadı. Sürekli taraftar arayan Kays, Esvedü'l-Ansî'nin ordusundan geriye kalanlarla temasa geçerek onlara etrafında toplanmaları için çağrıda bulundu. Onlar bu teklifi olumlu karşıladı. San'a ehli bu başıbozuk grupların kendilerine doğru geldiklerini haber alınca korkuya kapıldı. Kays, bu durum karşısında telaşa kapılmış izlenimi verip kendisine rakip olarak gördüğü Fîruz ve Dâzeveyh ile dirsek temasında bulundu. Gerçekleştirilen görüşmelerde şüpheleri üzerine çekmemek için kuzu postuna büründü. Onlarla birlikte hareket ediyormuş gibi davrandı. Fîruz ve Dâzeveyh'in güvenini kazandıktan sonra komplo planlarını hayata geçirmek için kolları sıvadı. Ertesi gün onları yemeğe davet etti. Hedefte ise Fîruz, Dâzeveyh ve Cüşeyş vardı. Davete ilk icap eden Dâzeveyh, Kays'ın evine gerince öldürüldü. Olan bitenden haberi olmayan Fîruz davete gitmek için yola çıktı. Kays'ın evine giderken damları üzerinde bulunan iki kadından birisinin Dâzeveyh'in öldürüldüğünü bununda onunla aynı akıbeti paylaşacağına dair konuşmaları işiten Fîruz, hemen oradan ayrıldı. Yolda Cüşeyş ile karşılaşınca O'na olup biteni haber verdi. Beraber Fîruz'un dayılarının bulunduğu Havlân Dağı'na sığındılar. Kays'ın atlıları peşlerine düşmesine rağmen onlara yetişemediler. Bunun üzerine Kays, kısa süre içinde San'â'yı ele geçirdi. Kays, kendisine muhalif olan Ebnâ'yı sürgün etti. Ebnâ'nın bir kısmını kara yoluyla bir kısmını da deniz yoluyla Aden'e göndererek Yemenden uzaklaştırdı.

Fîruz, Kays'ın faaliyetlerini haber alınca ilk olarak gelişmeleri Hz. Ebû Bekir'e bildirdi. Daha sonra Benî Ukeyl b. Rebîa ve Akklılar'a elçi gönderip yardım talebinde bulundu. Bu iki kabile Fîruz'a takviye birlik gönderdi. Fîruz bu yardımcı birlik ve maiyetinde toplananlarla Kays'ın üzerine yürüdü. İki ordu San'â yakınlarında karşılaştı. Mürtedler mağlup olup oldu. Yenilgiye uğrayan Mürtedler San'â ve Necran taraflarına doğru kaçtılar. Kays ise Amr b. Ma'dîkerib'e sığındı. Daha sonra Muhâcir b. Ebî Ümeyye maiyetindeki Mekkeli, Taifli ve Becelîlerden oluşan bir orduyla Necran'a ulaştı. Burada ona Murâd kabilesinden Ferve b. Müseyk'te katıldı. Amr b. Ma'dîkerib eman isteyip teslim oldu. Muhâcir, Kays'ı da yakalayıp Halife'ye gönderdi. Hz. Ebû Bekir, Dazeveyh'in ölümünden sorumlu tuttuğu için onu öldürmek istedi. Ancak Kays, bu olayda elinin olmadığını söyledi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir de onu affetti. Amr b. Ma'dîkerib de yaptıklarından üzüntü duydu. Hz. Ebû Bekir onu affedip kabilesine gönderdi.[220]

1.9. Süveyd b. Mukarrin

Tam adı Nu'mân b. Mukarrin b. Âiz b. Mîcâ b. Hüceyr b. Nasr b. Hubşiyye b. Ka'b b. Abd b. Sevr b. Hüzme b. Lâtım b. Osman b. Müzeyne'dir. Müzeyne kabilesine mensuptur. Künyesi Ebû Adî'dir. Hicretin 5. yılında (Aralık 626) Medine'ye giderek Müslüman oldu. Babası ve altı

[220] Taberî, *Târih*, 3/321-329; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/324-326; Bahriye Üçok, *İslâmdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1967), 47-48.

kardeşiyle buraya yerleşti.[221] Hz. Ebû Bekir hilâfete geldikten sonra Peygamberlik iddiasında bulunan Tuleyha b. Huveylid'in Ebrak'ta toplanan kuvvetleri üzerine yürümek için hazırlıklara başladı. Piyadelerin başına Süveyd b. Mukarrin'i getirdi.[222] Hz. Ebû Bekir, Süveyd'i bir askeri birliğin başında irtidat eden Yemen Tihâmesi üzerine gönderdi.[223] Daha sonra Hâlid b. Velîd'in kumandası altında ırak fetihlerine katıldı.[224] Hz. Ömer döneminde Nihâvend savaşına katıldı.[225] Kûfe'de vefat etti.[226]

1.10. Tâhir b. Ebî Hâle

Hz. Hatice'nin oğludur. Hz. Peygamber döneminde Yemen'nin bir kısmında zekât memurluğu yaptı.[227] Hz. Peygamber, Tâhir b. Ebî Hâle'yi Yemendeki Akklılara ve Eş'arîlere vali tayin etti. Nitekim Hz. Peygamber vefat ettikten sonra ilk irtidad eden Tihâme'deki Akk ve Eş'arîler oldu. Onlara güneyde bulunan Haddamlılar ve bazı başıbozuk gruplar katılarak sahil yolundaki Alâb'da karargâh kurdular. Bunun üzerine Tâhir b. Ebî Hâle harekete geçerek irtidad edenlere baskın yaparak onları hezimete uğrattı. Böylece irtidad edenler itaat altına alındı.[228]

1.11. Cerîr b. Abdullah (ö. 51/671)

Tam adı Cerîr b. Abdullah b. Câbir eş-Şelîl b. Mâlik b. en-Nasr b. Sa'lebe b. Cüşem b. Uveyf b. Huzeyme b. Harb b. Ali b. Mâlik b. Sa'd b. Nezîr b. Kasr b. Abkar b. Enmâr'dır. Becîle kabilesine mensuptur. Künyesi Ebû Amr'dır. Müslüman olmadan önceki hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Hicretin 10. yılında Müslüman oldu. Hz. Peygamber Zülhalesa putunu yıkmak için bir seriyye hazırladı ve kumandanlığına Cerîr'i getirdi. Cerîr, Becile kabilesine mensup Ahmesilerden 150 veya 200 birlikle yola çıktı. Zülhalesa'ya varınca herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan buradaki putu yıktı.[229] Daha sonra Hz. Peygamber, Cerîr'i Yemendeki Himyerîler'in emîri Zü'l-Kelâ' ile Yahudi olan Zû Amr'a elçi olarak gönderdi. Cerîr, onları İslâm'a davet edince her ikisi de Müslüman oldu.[230] Hz. Ebû Bekir, Cerîr'e Hz. Peygamber'in vefatından sonra irtidad eden Has'am ve Becîle kabilelerine karşı savaşmasını emretti. Küçük çaplı çarpışmalardan sonra burada sükûneti sağladı. Daha sonra Necran'a yöneldi. Halife'nin talimatı doğrultusunda yeni bir emir gelinceye kadar Necran'da bekledi.[231] Ardından Cerîr, Yemen'deki irtidat hareketlerini önlemek için görevlendirilen Muhâcir b. Ebî Ümeyye'nin

[221] İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/160-161; İbn Abdilber, *el-İstî'âb,* 2/280; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/600.

[222] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/295-296.

[223] Taberî, *Târih,* 3/246-247.

[224] Taberî, *Târih,* 3/352.

[225] İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/160.

[226] İbn Abdilber, *el-İstî'âb,* 2/680.

[227] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/71.

[228] Taberî, *Târih*, 3/319.

[229] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/282-288.

[230] İbn Habîb, *el-Muhabber*, 68.

[231] Taberî, *Târih*, 3/320-321.

kumandası altında savaştı.[232] Hz. Ebû Bekir onu kendisinden yardım isteyen Hâlid b. Velîd'in emrinde savaşmak üzere Yemâme'ye gönderdi. Cerîr, Halîd b. Velîd Şam'a gönderilinceye kadar Irak topraklarında onun maiyetinde bulundu.[233]

Hz. Ömer döneminde İslâm ordusunun Cisr (Köprü) Savaşı'nda mağlup olması üzerine Halife, Cerîr'i Neha, Becîle ve diğer Arap kabilelerinin başında Irak cephesine sevk etti. Cerîr, kabilesinin başında çarpışarak Nuhayle Savaşı'nda İranlıları hezimete uğrattı. Seferlerine devam eden Cerîr, Sevâd'ın bir bölümünü fethetti. Yürüyüşüne devam ederek Kûfe yakınlarında bulunan Kussü'n-Nâtıf'ta el-Hâcip ile karşılaştı ve onu mağlup etti. Kâdisiye Savaşı'nda Müslümanların sağ kanadını kumanda etti.[234] Hâşim b. Utbe kumandası altında Celûla Savaşı'na katıldı. Bu savaşta Hâşim b. Utbe, onu kuvvetli bir süvari birliğinin başına getirerek Sâsânîler'le Müslümanlar arasında tampon vazifesi görmesi için görevlendirdi. Daha sonra Cerîr, Hanikîn'de bulunan Acemlerin üzerine yürüdü. Onları mağlup etti. Böylece Dicle Sevadı tamamıyla Müslümanların eline geçti.[235] Celûla savaşından sonra Irak cephesi başkumandanı Sa'd b. Ebî Vakkâs takviye olarak gönderdiği 3000 kişilik bir birlikle Hulvân üzerine hareket etti. Hulvân'a yaklaşınca Kisrâ III. Yezdicerd İsfahan'a doğru kaçtı. Cerîr halkını serbest bırakmak, onların canlarına ve mallarına eman vermek, yurtlarını terk etmek isteyen kimselere izin verilmesi şartıyla Hulvân'ı barış yoluyla ele geçirdi. Daha sonra Dînever üzerine yürüdü, ancak şehri fethedemedi. Bu sırada Karmâsîn'i de savaş yapmadan fethetti. Sonra Hulvân'a döndü. Ammâr b. Yâsir'in Kûfe'ye vali tayin edilmesine kadar Hulvân'da valilik yaptı. Hz. Ömer Kûfe valisi Ammâr b. Yâsir'e bir mektup yazarak Cerîr'i Tüster'i kuşatan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye yardıma göndermesini emretti. Bin kişilik bir kuvvetin başında Tüster'e doğru yola çıktı. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin emrinde Tüster'in fethine katıldı.[236] Cerîr'in Hz. Ömer'in yanında büyük bir itibarı olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Ömer Nihâvend Savaşı kumandanlığına Nu'mân b. Mukarrin'i, onun öldürülmesi durumunda kumandan Huzeyfe b. Yemân, onun da öldürülmesi halinde Cerîr'in kumandan olacağını bildirdi. Hz. Ömer, Ammâr b. Yasîr'i Kûfe valiliğinden azlettikten sora oraya Mugîre b. Şu'be'yi atadı. Muğîre b. Şu'be, 23 (644) yılında Cerîr'i Hemedan üzerine gönderdi. Cerîr, şehir halkının güçlü direnişi karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Ayrıca bu savaşta bir gözünü de kaybetti. 23/644 yılı sonlarında Hemedan'ın üzerine tekrar yürüyüp Nihâvend sulh şartlarına göre burayı fethetti.[237]

Mugîre b. Şu'be Kûfe valisi olunca Cerîr'i Hemedan'a vali tayin etti Daha sonra Saîd b. Âs kumandasında Azerbaycan fetihlerine katıldı. Azerbaycan halkı Velîd b. Ukbe ile yapmış olduğu anlaşmayı ihlal edince Kûfe valisi Saîd b. el-Âs, Azerbaycan üzerine sefere çıktı. Mûkan ve Cîlan halkı üzerine baskınlar düzenledi. Bu sıralarda, Ermeni ve Azerbaycanlı bir grubun Ürm ve

[232] Taberî, *Târih*, 3/328.

[233] İbn Sa'd, *Tabakât,* 6/282-288.

[234] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/292-295; Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 289-290.

[235] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 301.

[236] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 123; *Belâzûrî, Fütûhu'l-Büldân*, 343.

[237] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 352.

çevresinde toplanması üzerine Saîd, Cerîr'i onların üzerine gönderdi. Cerîr, bu grubu bozguna uğratarak liderlerini Bâcervan kalesine astı. Böylece bölgede devlet hâkimiyeti yeniden tesis edildi. Hz. Osman Fırat kenarındaki savâfî topraklarından bir kısmını ona iktâ etti.[238]

Hz. Ali, Cemel Vak'ası'ndan sonra 36/656 yılında Cerîr'i Muâviye'ye elçi olarak gönderdi. Daha sonra Cerîr, Hz. Ali'nin yanına dönerek olup bitenleri haber verdi. Hz. Ali ile Muâviye arasındaki mücadelede tarafsız kalmayı tercih etti. Karkîsiyâ'da 51/671 veya 54/674 yılında vefat ettiği nakledilmektedir.[239]

1.12. Müsennâ b. Hârise (ö. 15/636)

Müsennâ b. Hârise'nin doğumu ile ilgili kaynaklarda bilgi bulunamamıştır. Tam adı Müsennâ b. Hârise b. Seleme b. Damdam b. Sa'd b. Mürre b. Zühl Şeybân er-Rab'î eş-Şeybânîdir.[240] Müsennâ b. Hârise, Bekr b. Vâil kabilesinin önemli kollarından biri olan Şeybânoğulları koluna mensuptur. Bazı kaynaklarda, hicrî 9. veya 10. yılda Şeybanoğulları heyeti ile birlikte Medine'ye geldiği, Hz. Peygamber ile görüşerek Müslüman olan Şeybânoğulları heyeti içinde yer aldığı ve İslâm'ı kabul ettiği rivayet edilir.[241] Cisr Savaşı'nda aldığı yaranın nüksetmesi üzerine vefat etti.[242]

1.12.1. Büveyb Savaşı (14/635)

Cisr Savaşı'nda Ebu 'Ubeyd'in ihmali ve taktik hatasından kaynaklanan yenilgiye rağmen Sâsâniler, taht kavgalarıyla uğraştıklarından dolayı durumu lehlerine çeviremediler. Bu durum Müslümanlara yeniden toparlanma imkânı verdi. Bunu gören Hz. Ömer hiç vakit kaybetmeden seferberlik için girişimlere başladı. Becîle, Kinâne, Ezd, Ribâb ve Has'am gibi pek çok kabile mensubunu içlerinden seçtiği komutanlarla birlikte cepheye gönderdi. Farslılar da Mihrân'ı Müsennâ üzerine gönderdiler. Müsennâ, kendisine yardımcı olmak üzere gelen bütün kuvvetlere Büveyb mevkiinde buluşmayı emretti. İslâm ordusu Büveyb'te toplandı. Her iki ordu Fırat nehrinin iki yakasında tekrar karşı karşıya geldiler. Mihrân, Müsennâ'ya haber göndererek, iki taraftan birinin karşı tarafa geçmesini istedi. Cisr savaşında yaşanılan acı tecrübeden ders alan Müslümanlar, nehri geçmeyip bulundukları yerde beklemeyi tercih etti. Hz. Ömer komutanlarına nehri geçmemeleri yönünde tavsiyelerde bulunmuştu. Bunun üzerine Mihrân, nehri geçti. Her iki taraf gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra savaş başladı. İki tarafın merkez kuvvetleri arasında şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Bu sırada Tağlibli Hristiyan bir genç tarafından İranlıların komutan Mihrân'ın öldürülmesi üzerine Sâsânî ordusunda bozulma baş gösterdi. Müslümanlar sayıları az olmasına rağmen yekvücut hareket ederek kısa bir süre içinde Müşriklerin merkez kuvvetlerini tümüyle yok etti. Korku içinde

[238] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 366, 375.

[239] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/24-25, 298; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, 1/238.

[240] İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/568.

[241] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/55; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/569.

[242] Taberî, *Târih*, 3/499.

dağılmaya başlayan Sâsânî askerleri nehrin karşı tarafına geçmek için köprülere yöneldiler. Ancak Müsennâ onlardan hızlı davranıp köprüleri tutunca Acemler büyük bir hezimete uğradı. Müsennâ, Müslümanların kıskacından kurtulabilen İranlıları takip ettirerek kayıplarını daha da arttırdı. Öldürülen düşman askerinin sayısı yüz bin kişi olduğu tahmin edilmektedir. Büveyb savaşı bugüne değin Araplar ve İranlılar arasında geçen en çetin savaş olarak kabul edilmiştir.[243]

1.12.2. Hanâfis ve Bağdâd haberleri (14/635)

Büveyb Savaşının ardından Müsennâ b. Hârise, Hîre'de yerine Beşir b. el-Hasâsiyye'yi bırakarak Irak'ın aşağı bölgelerine doğru harekete geçti. Ordusuyla Ülleys'te konakladı. Bu sırada biri Enbâr'lı diğeri Hîreli iki adam kendisine gelerek birer pazarı hedef gösterdi. Biri Sûku'l-Hanâfis'i diğeri Bağdat'ı anlattı. Verilen malumatlar doğrultusunda harekete geçen Müsennâ ilk olarak Hanâfis üzerine yürüdü. Pazarın kurulduğu gün Hanâfis'e baskın verdi. Pazarı talan etti ve gelen herkesin malına el koydu. Hanâfis'i ele geçirdikten sonra Enbâr'a hareket etti. Enbâr halkı askerlerin geldiğini görünce kalelerine çekildiler. Enbâr'ın ileri gelenleri onu tanıyınca yanına gittiler ve hayvanlara yem, insanlara azık getirdiler. Müsennâ kendilerinden Sûku Bağdâd'a gitmek için kılavuz talep etti. Ardından rehberler eşliğinde gece Bağdâd'a ulaştı. İslâm ordusu sabah ansızın pazara baskın yaptı ve mallara el koydular. Yüklü miktarda ganimet ele geçirildi.[244]

1.13. Amr b. el-Âs (ö. 43/664)

Tam adı şöyledir: Amr b. el-Âs b. Vâil b. Hâşim b. Su'ayd b. Sehm b. Amr b. Husays b. Ka'b b. Lüey b. Galip el-Kureşî'dir. Künyesi Ebû Abdullah ve Ebû Muhammed'dir. Amr b. el-Âs, Kureyş kabilesinin Sehmoğularına koluna mensuptur.[245] Amr, Müslüman olmadan önce Mekke'nin ticaret ve siyaset hayatında önemli bir yere sahipti. O, Mısır, Habeşistan, Şam ve Yemen gibi ülkelere giderek ticari seyahatler yapmıştır. Mekke'nin önde gelen tüccarlarından olan babası Âs b. Vâil'in yanında yetişmiş, yaptığı ticari seyahatler sırasında birçok idareci ile görüşüp tanıştığı ve itibarlı bir kişi olduğu nakledilmektedir.[246] Bu sırada Habeşistan hükümdarı ile iyi ilişkiler kurmuştur.[247]

İslâm'ın Mekke'de yayılmasına engel olmak isteyen Müşrikler Müslümanlara her türlü zulüm ve işkenceyi reva görüyorlardı. Bu eziyetler dayanılmaz bir hal alınca Hz. Peygamber'in tavsiyesi üzerine bir grup Müslüman milâdî 615 yılında Habeşistan'a hicret etti. İlk kafilenin hoş karşılanması üzerine bunu milâdî 616 yılında ikinci kafile takip etti. Habeşistan da muhacirlerin sayısının artması üzerine endişeye kapılan Kureyşliler, Necâşî'ye Amr b. el-Âs ve

---

[243] Taberî, *Târih*, 3/469-483; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/382-385.

[244] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 281; Taberî, *Târih,* 3/483-488; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/385-386.

[245] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, 3/1184; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/232.

[246] Hasan İbrâhim Hasan, *Târîhu Amr b. Âs* (Kahire: Madbouly Kütüphanesi, 1996), 39-41.

[247] Ahmed b. Yahya b. Câbir Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyad Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 1/233; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 248.

Abdullah b. Ebî Rebî'a'yı elçi olarak gönderdiler. Kralın huzuruna çıkan Amr, söz hakkı alarak bu kimselerin kendi toplumlarının dinini terk ettiğini, yeni bir din icat ettiklerini, Habeşistan'a sığındıklarını ve yakınları onların iade edilmesi için kendilerini gönderdiklerini söyledi. Ancak bu isteği Necâşî tarafından reddedildi.[248] Hicretin 2. yılında (624) Kureyşlilerin Ebû Süfyân başkanlığındaki Suriye'ye gönderdiği ticaret kafilesinde yer aldığından Bedir Savaşı'na katılamamıştır.[249] Uhud Savaşı'nda Kureyş'in süvari birliklerini kumanda etti. Hendek Savaşı'nda ise orduya nöbetleşe kumandanlık yapanlardan biriydi.[250] Amr, Hendek harbinden sonra Hz. Peygamber'in mücadelesinde galip gelip Mekke'ye hâkim olacağını düşünüyordu. Bu sebeple akrabalarından bazı kimselerle Necâşî'ye sığındı. Ancak burada Necâşî'nin teşvikiyle Müslüman oldu. Ardından Medine'ye gitmek için harekete geçti. Yolda karşılaştığı Hâlid b. Velîd ve Osman b. Talha ile birlikte Medine'ye giderek Hz. Peygambere biat etti.[251]

Hz. Peygamber, Kudâ'a'dan bir grup insanın bir araya gelerek Medine'ye saldırmak için hazırlık yaptıklarını haber aldı. Bunun üzerine Hz. Peygamber hicretin 8. yılında Benî Cüzâm kabilesinin topraklarında Vâdilkurâ'nın arka taraflarında Zâtüsselâsil bölgesine muhacir ve ensar'dan oluşan üç yüz kişilik bir askeri kuvvetin başında Amr'ı gönderdi. Ona yolda uğradığı Belî, Uzre ve Belkayn kabilelerden yardım almasını tavsiye etti. Gündüzleri gizlenip geceleri yol alan Müslümanlar düşmanlarının bulunduğu yere yaklaştıklarında onların sayıca fazla olduklarını haber aldılar. Amr, Râfi b. Mekîs el-Cühenî'yi Medine'ye gönderip Hz. Peygamberden takviye kuvvet istedi. Hz. Peygamber Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a bir sancak vererek aralarında Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in de bulunduğu muhacir ve ensar'dan oluşan iki yüz kişilik yardımcı kuvveti destek olarak bölgeye sevk etti. Yardımcı kuvvet Amr'ın yanına varınca hep birlikte düşmanın toplandığı yere yürüdüler. Müslümanların üzerlerine doğru geldiğini haber alan kabilelerin çoğu dağıldı. İslâm ordusu Kudâa kabilelerinin topraklarında ilerlerken bir grup düşmanla karşılaştı. Karşılıklı ok atışlarından sonra Müslümanlar topluca saldırıya geçti. Çarpışmada Kudâa, Lahm, Cüzâm ve Âmile kabilelerinden birçok insan öldürüldü.[252] Hz. Peygamber Mekke'yi fethettikten sonra Amr'ı Hüzeyl kabilesinin putu olan Süvâ'yı yıkmakla görevlendirdi.[253] Hicretin 9. yılında Hz. Peygamber, Amr'ı Benî Fezâre'nin zekatını toplamakla görevlendirdi.[254] Daha sonra Hz. Peygamber Uman'ı idare eden Cülenda'nın iki oğlu Ceyfer ve Abd'a elçi olarak gönderdi. Umanlıların İslâm'ı kabul etmesi üzerine Amr, burada bazı idari görevler üstlenmeye başladı. Onların zenginlerinden zekât alarak fakirlerine dağıtmaya

[248] İbn Hişâm, *Sîre,* 424-428; Hamîdullah*, İslâm Peygamberi*, 104-105.

[249] Vâkıdî*, Meğâzî* 1/28; İbn Hişâm, *Sîre*, 2/305.

[250] İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/39, 68.

[251] İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/53-57.

[252] Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam b. Nafi' el- Hımyeri es-San'ânî Abdürrezzâk, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî (Hindistan: el-Meclisu'l-İlmi, 1983), 5/452.İbn Hişâm, *Sîre*, 4/368-369; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/134; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1/380-381.

[253] İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/63.

[254] İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/63.

başladı. İnsanlar arasındaki anlaşmazlıkta hüküm vermesi onun bir nevi özel valilik görevi yürüttüğünü gösteriyordu.[255] Hz. Peygamber vefat ettiğinde burada bulunuyordu.[256]

Hz. Ebû Bekir hilâfete geçince Amr'ı irtidat eden Kudâa, Vedîa ve Hâris kabileleri üzerine gönderdi. Amr, bu savaşlarda daha önce Zâtüsselâsil Seriyyesi'nde mağlup ettiği Benî Kudâa kabilesini üzerine düzenlediği ikinci seferde de onları mağlup edip isyanı bastırdı.[257] Hz. Ebû Bekir Amr'ı 3000 kişilik bir askeri birliğin başında Filistin topraklarına gönderdi ve bu bölgenin fethedilmesinde önemli yararlılıklar göstermiştir. Daha sonra Ecnâdeyn, Filh, Mercu's-Suffer, Dımaşk ve Yermûk savaşlarına katıldı.[258] Amvâs Vebası'nda Muaz b. Cebel'in vefat etmesi üzerine komutanlığı ele alan Amr, insanları taun salgınından korumak için bu bölgeden uzaklaştırıp dağlara çıkardı. Aldığı tedbirlerle İslâm ordusunu yok olmaktan kurtardı.[259] Hz. Ömer 'e Mısır'ın fethinin stratejik açıdan önemli olduğundan, topraklarının verimliliğinden, tabii zenginliklerinden ve savaş gücünün zayıflığından bahsederek onu bu ülkenin fethine ikna etti. Bunun yanında Filistin ve Suriye bölgesinde mağlup olan Bizans kumandan ve askerlerinden bir kısmının Mısır'a kaçtıklarını ve her an Mısır tarafından bir tehlike gelebileceğini söyleyerek fethin önemini vurguladı. Ordusuyla harekete geçen Amr, sırasıyla Ariş, Ferma, Ümmü Düneny, Babilon ve İskenderiye'yi ele geçirerek bütün Mısır'a hâkim oldu.[260] Hz. Ömer vefat edip yerine Hz. Osman halife olunca Amr'a mektup yazarak görevine devam etmesini istedi. Ardından Bizanslılar tarafından işgal edilen İskenderiye'yi geri aldı. Bir süre sonra Hz. Osman, Amr'ı Mısır'ın haraç amilliğinden azledip Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i getirdi. Amr'a ise sadece ordu komutanlığı görevi kalmıştı. Hz. Osman'ın Mısır'da uygulamaya koyduğu ikili yönetim anlayışı kısa süre içinde Amr ile Abdullah'ı birbirine düşürdü. Abdullah Halife'ye bir mektup yazarak Amr'ın Mısır haracını kendisinden kestiğini haber verdi. Amr'da Halife'ye yazarak Abdullah'ın ordu ve savaş işlerine müdahale ettiğini bildirdi. Bunun üzerine Hz. Osman Amr'ı Mısır valiliğinden azlederek bölgenin idaresini tam yetkiyle Abdullah b. Sa'd'a tevdi etti. Bu olay üzerine Hz. Osman yönetimine karşı muhalif bir tavır almaya başladı.[261] Asiler tarafından Hz. Osman kuşatılınca Medine'den ayrılarak Filistin'e as-Seb adı verilen arazisine ulaşarak orada bulunan el-Aclân sarayına gitti. Burada bulunduğu sırada Hz. Osman'ın isyancılar tarafından öldürüldüğünü haber aldı. Bir müddet sarayında kalıp halkın ne yapacağını beklemeye başladı. Bu sırada kendisine halkın Hz. Ali'ye biat ettiği haberi ulaşınca bu gelişmeden hiç memnun olmadı. Hz. Aişe, Zübeyr ve Talha'nın Cemel'e gittiklerini öğrendi. Bu hareketin sonucunu beklemeye başladı. Cemel Savaşı'nda Talha ve Zübeyr'in öldürüldüğünü ve Şam valisi Muâviye'nin Hz. Ali'ye biat etmek istemediğini haber

[255] Apak, *Amr b. El-As Hayatı, Şahsiyeti, Devlet Adamlığı*, 63-64.

[256] İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/65-66.

[257] Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu Amr b. Âs,* 60-62.

[258] İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/70-71; Belâzûrî, *Futûhu'l-Büldân*, 127-126, 162-164.

[259] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 4/248; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/491.

[260] İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/776-78; Apak, *Amr b. el-Âs*, 98-119.

[261] İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/85-86.

aldı. Amr, Hz. Ali'nin halife olmasını istemiyordu. Çünkü Hz. Ali'nin yönetim işlerini kendisiyle paylamayacağını düşünüyordu. Daha sonra iki oğlu ve kölesi Verdan ile birlikte Şam'a giderek Muâviye b. Ebî Süfyân'ın safına katıldı. Hz. Ali ile Muâviye arasında ihtilaf diplomatik yollarla çözülemeyince Sıffîn Savaşı meydana geldi. Amr, bu savaşta Şam birliklerini sevk ve idare etmiştir. Şam tarafı savaşta yenilmek üzereyken Kur'ân sayfalarını mızraklara taktırarak Irak halkını Kur'an'ın hakemliğine çağırdı. Hz. Ali, Irak halkının gevşekliğini ve isteksizliğini görünce Muâviye'nin bu teklifini kabul etmek zorunda kaldı. Ardından her iki taraf aralarındaki ihtilafı Allah'ın kitabına göre çözmek için birer temsilci seçmeye karar verdiler. Muâviye, Amr b. el-Âs'ı Hz. Ali de Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi hakem olarak belirledi. Bir araya gelen hakemler Hz. Ali ile Muâviye'nin azledilmesini, bu durumun Müslümanların şurası tarafından seçilmesini kararlaştırdılar. Alınan bu kararı ilk önce Ebû Mûsâ açıkladı. Daha sonra Amr, orada bulunan halka hitaben hem kendisinin hem de Ebû Mûsâ'nın Hz. Ali'yi azlettiğini, Muâviye'yi ise halife ilan ettiğini duyurdu. Hakem olayının ardından Şamlılar Muâviye biat etti. Bu olaydan Muâviye güç kazanarak çıkmıştır. Iraklılar ise Hz. Ali'ye muhalefet edip kendi aralarında ayrılığa düşmüşlerdir. Daha sonra Amr, Muâviye tarafından Mısır'ı ele geçirmekle görevlendirildi. Emrindeki orduyla Kinâne b. Bişr komutasındaki orduyu mağlup edip Mısır'ın idaresini yeniden ele aldı. Ölümüne kadar da bu görevini sürdürdü. Mısır valiliğini üç yıl yaptı ve 42/663 yılında Mısır'da vefat etmiştir.[262]

1.13.1. Ferma'nın fethi (19/640)

Amr b. el-Âs komutasındaki İslam ordusu Ürdün ve Filistin topraklarını geçtikten sonra Sînâ çölünü aşarak Mısır'daki ilk durağı olan Arîş'e[263] ulaştı. Burada herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan şehri fethetti. Buranın fethini tamamladıktan sonra Ferma[264] üzerine yürüdü. Burası kuzey yönünden Mısır'ın sınır kapısıydı.[265] Ferma ahalisi Müslümanlara karşı savunma pozisyonuna geçti. İslam ordusu Ferma'ya ulaşınca şehri muhasara altına aldı. Yaklaşık bir ay süren direnişten sonra şehir ele geçirildi. Ferma, Müslümanların Rumlarla Mısır topraklarında savaştıkları ve fethettikleri ilk şehirdir.[266]

1.13.2. Bülbeys'in fethi (19/640)

İslam ordusu Ferma'dan sonra Bülbeys[267] üzerine hareket etti. Buraya ulaşan Müslümanlar şehri kuşatma altına aldı. Bir aylık süren muhasara ve çarpışmalardan sonra şehir fethedildi.

---

[262] İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/85-96; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/209-213.

[263] Ariş, Filistin'den Mısır'a gidiş yolu üzerinde deniz kıyısında bir şehirdir. Ahmed b. Ebî Ya'kûb Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 168.

[264] Ferma: Ariş ve Fustat arasında bulunan antik bir şehirdir. Yâkût, *Mu'cem*, 4/256.

[265] Yâ'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân,* 168.

[266] İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/76; Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısr ve'l-Mağrib* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1415), 80; Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmi'u'l-Gurer*, thk. İsa el-Babî el-Halebî (y.y, 1981), 3/222.

[267] Bülbeys: Suriye yolu üzerinden Mısır'a gidildiğinde Fustat'a on fersahlık uzaklıkta yer alan bir şehirdir. Yakut, *Mu'cem*, 1/479.

Esirler arasında Kostantin ve Mukavkıs'ın kızı Ermanuse'de bulunuyordu. Ancak Amr, Ermanuse'ye esir muamelesi yapmadığı gibi büyük bir jest yaparak Kays b. Ebi'l-Âs es-Sehmî gözetiminde babası Mukavkıs'a gönderdi. Amr'ın bu centilmen hareketi Müslümanlarla Kıptîler arasında yeni bir sayfanın açılmasını sağladı. Bu gelişme ikili ilişkilerde buzların erimesini sağladı. Bundan sonraki süreçte ilişkiler yumuşama ve restorasyon sürecine girdi. Kıptîler, bu yakınlaşmanın yansımalarını Mısır'ı fethi esnasında Bizans'a karşı Müslümanlara destek olarak göstermişlerdir.[268]

1.13.3. Ümmü Düneyn'in fethi (19/640)

Amr b. el-Âs, Bülbeys'in fethinin tamamladıktan sonra Bâbilon üzerine sefere çıkması beklenirken o, hedef değiştirip Rumlar için stratejik öneme sahip Ümmü Düneyn[269] üzerine hareket etti. Bu şehir Rumların üç askeri ana üssü olan Bâbilon, Nakyûs ve İskenderiye arasında yer alıyordu.[270] Rumlar buradan sonra Amr b. el-Âs'ın Babilon üzerine yürüyeceğini düşünerek askeri ağırlığı Babilon'a verip Ümmü Düneyn'i savunmasız bırakmışlardı. Amr'ın taktiği onları yanıltmıştı. Bu durum Müslümanların elini güçlendirdi. Ancak şehir halkı kararlı bir şekilde direnince kuşatmanın haftalarca uzaması üzerine Amr, Halife'den takviye birlik istemek zorunda kaldı. Hz. Ömer, Zübeyr b. Avvâm komutasında bir orduyu Mısır'a sevk etti. Ancak bu yardımcı birlik Babilon'un kuşatması sırasında Mısır'a ulaştı. Amr, destek birliğinin gecikmesi üzerine emrindeki orduyu gruplara ayırarak şehrin çeşitli yerlerine gönderdi. Onun bu kurgulamış olduğu plan dahilinde meydana gelen savaşlardan sonra şehir fethedildi. Şehir ahalisi ile cizye karşılığında anlaşma yapıldı. Böylece Müslümanlara Bâbilon'un yolu açılmış oldu.[271]

1.13.4. Bâbilon'un fethi (19/640)

Amr b. el-Âs, Ümmü Düneyn'in fethini tamamladıktan sonra nihai hedefi olan Bâbilon[272] üzerine hareket etti. Bâbilon halkı şehrin kuşatılacağını öngörerek tedbirlerini almışlardı. İslam ordusu Bâbilon'a ulaşınca şehri kuşatma altına aldı. Ancak büyük bir mukavemetle karşılaştılar. Siper ve hendekler Müslümanların hareket sahasını kısıtlıyordu. Amr, bu durum karşısında Rumların şehir dışına çıkıp saldırı düzenlemelerine engel olmak için ordusunu

---

[268] İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısr*, 80; Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-(fî) Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 1/339; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara fi Ahbâri Mısr ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1967), 1/107; Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed Sehâvî, *Büldâniyyât*, thk. Hüsâm b. Muhammed el-Kattân (Riyad: Dârü'l-Ata, 2001), 113; Mustafâ Sâdık b. Abdirrezzâk b. Saîd b. Ahmed b. Abdilkadir Râfiî, *Vahyü'l-Kalem* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 1/16.

[269] Ümmü Düneyn, Kahire ile Nil arasında bir yerleşim alanıdır. Yakut, *Mu'cem,* 4/251.

[270] Yâkût, *Mu'cem,* 4/251.

[271] İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısr*, 81; Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-(fî) Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, 2/73-74; Muhammed Suheyl Takkûş, *Târîhu'l-Hulefâi'r-Râşidîn el-Fütûhât ve'l-İncâzât es-Siyâsiyye* (y.y: Daru'n-Nefâis, 1424), 301-302.

[272] Bâbilon: Mısır diyârına verilen genel bir isimdir. Bâbilon, Mısır ve Fustat aynı yerin adıdır. Yâkût, *Mu'cem,* 1/311.

gruplara ayırıp kale çevresinde konuşlandırdı.[273] Zübeyr b. Avvâm komutasındaki takviye birlikler gelene kadar Amr, Rumları abluka altında tuttu. Zübeyr kumandanlığındaki birlikler Aynu'ş- Şems'de[274] orduya katıldılar. Yardımcı kuvvetin gelmesiyle tekrar saldırıya geçildi. Yapılan bütün saldırı girişimleri sonuç vermeyince Zübeyr, bir fırsatını bulup kale surlarına çıkıp kale kapılarını açabileceğini söyledi. Plan dahilinde Zübeyr ve askerleri kale duvarlarına çıktıklarında tekbir getirecekler kale dışındakilerde buna iştirak edeceklerdi. Rumlar ise Müslümanların kale içerisine girdiğini düşünüp korkuya kapılarak dağılacaklardı, bu esnada Zübeyr ve askerleri kale kapılarını açacaklardı. Plan dahilinde Zübeyr ve az sayıdaki askeri kale duvarına çıkıp tekbir getirdiler. Dışarıda bekleyen askerlerde tekbire eşlik etti. Rumlar, Müslümanların kalelerine girdiklerini zannedip korku içinde kaçışmaya başladılar. Rumlar dağılınca Zübeyr, kapıya yöneldi. Kale kapıları açılınca yaklaşık yedi ay süren kuşatmanın ardından şehrin fethi tamamlanmış oldu.[275]

Bâbilon'un İslâm ordusu tarafından fethedileceği anlayan Mukavkıs, şehri terk ederek Ravda[276] adasına sığındı.[277] Müslümanlarla anlaşmaktan başka çarelerinin olmadığını anlayan Mukavkıs, Amr'a elçiler gönderdi.[278] Görüşmelerden sonra Kıptîlerin cizye, Rumların da haraç vermeleri karşılığında anlaşma yapıldı.[279] Kıptîler, anlaşmaya riayet ettikleri takdirde canları ve malları korunacak, kadın ve çocuklar satılmayacak ve esir edilmeyecekti.[280]

1.13. 5. İskenderiye'nin birinci fethi (21/642)

Amr b. el-Âs, Bizans'ın Mısır'daki en önemli şehri olan İskenderiye üzerine yürümek için Hz. Ömer'den izin talebinde bulundu. Halife'den olumlu yanıt alınca hazırlıklara başladı. Yerine Hârice b. Huzâfe'yi vekil bıraktı. Mukavkıs ile akdedilen Babilon anlaşması gereği Mısır'ın yerli halkı olan kıptîler, Müslümanlara güzergâh hususunda rehberlikte bulunmakla beraber yol boyu gıda temininde bulundular. Müslümanların İskenderiye'ye ulaşmasını engellemek için Bizanslılar Nakyûsta[281] asker toplayıp harekete geçti. Nakyûsta meydana gelen savaşta Rumlar ağır bir mağlubiyet aldı. İslam ordusu kaçan Bizans askerlerini takip edip Sultays'ta[282] bir kez daha hezimete uğrattı. Buradan ayrılan Bizans askerleri bu seferde Kiryevn'e çekildi. Nitekim burası İskenderiye öncesi son engeldi. Bu nedenle Konstantiniyye tehlikenin iyice yaklaştığını

[273] İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısr*, 82-83; Ahmed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Ca'fer b. Vehb Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1995), 2/148.

[274] Aynu'ş- Şems: Fustat'a üç fersah uzaklıkta bir şehirdir. Yâkût, *Mu'cem*, 4/178

[275] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 243-245; Mahmûd Şît Hattâb, *Beyne'l-'Akîde ve'l-Kıyâde* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1998), 252-253.

[276] Mısır ile Gize şehirleri arasında bulanan bir adadır. Makrzî, *Hıtat*, 3/312.

[277] Makrzî, *Hıtat*, 3/312-313.

[278] İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısr*, 85-86; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 19/291-292; Suyûtî, *Husn*, 1/109-110.

[279] Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Asru'l-Hilâfeti'r-Raşide* (Riyad: Mektebetu'l-Ubeykân, 2009), 377.

[280] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 246.

[281] Nakyus, Fustat ile İskenderiye arasında bulunan bir şehirdir. Yâkût, *Mu'cem*, 5/303.

[282] Sultays, Eski Mısır şehirlerinden biridir. Bkz. Yâkût, *Mu'cem,* 3/236.

görünce Kiryevn'e asker yığdı. Sehâ, Bilhît, Hays ile Sultays ehli onlara destek veriyordu. Bu yüzden şehrin ele geçirilmesini zorlaştırıyordu. Kuşatma on gün sürdü. Meydana gelen muharebede iki tarafta büyük zayiat verdi. Neticede kazanan taraf Müslümanlar oldu. Rumlar İskenderiye'ye çekilmek zorunda kaldı. İskenderiye'ye hareket eden Müslümanlar şehri kuşatma altına aldı. Şehrin güneyi Meryût gölü, kuzeyi Akdeniz'le batı tarafı Nil'in Nez´atu Sa´ban kanalı ile çevrili olması İslam ordusunun hareket sahasını daraltıyordu. Bu nedenle şehre sadece doğu ve güneydoğu tarafından saldırmak mümkündü. Ancak buralarında sağlam surlarla çevrili olması ayrıca bu surların korunaklı bir biçimde iç içe olması taarruzdan sonuç alınmasını zorluyordu. Rumlar bu surlara mancınıklar yerleştirmişlerdi. Görüldüğü üzere şehir komumu itibariyle aşılması zor engellerle çevrili olduğu gibi, idareciler şehri muhafaza etmek için her türlü önlemi almışlardı. Kuşatma devam ederken İskenderiye kapısında kapıcılık görevi yapan İbn Bessâme, Amr b. el-Âs'a gelerek kendisi, ailesi ve toprakları için eman verilmesi karşılığında, kalenin gizli bir kapısının olduğunu ve şayet bu teklifi kabul ettikleri takdirde kendilerine burayı göstereceğini ifade etti. İbn Bessâme'nin bu teklifini kabul eden Amr, ordusuyla "Kantaratü Süleyman'' kapısından girerek şehri fethetti.[283]

1.13.6. Berka ve Trablusgarb'ın fethi (22/642-643)

İskenderiye'nin fethi ile tamamlanan Mısır fetihleri Müslümanlara Kuzey afrika'nın yolunu açtı. Nitekim Amr b. el-Âs, Mağrib'e yönelerek Berkâ üzerine ilerledi. Buranın halkı herhangi bir mukavemette bulunmayarak teslim oldular. Şehir halkı yıllık 13000 dinar cizye vermek üzere anlaşmayı kabul etti.[284]

Amr, Ukbe b. Nâfî'yi Berka'da bırakıp Trablusgarp üzerine hareket etti. O, güzergahları üzerinde bulunan Sürt ve Lebde gibi şehirleri ele geçirdi. Ardından Trablusgarp ulaşan İslam ordusu şehri kuşattı. Burayı tam bir ay boyunca muhasara altına almasına rağmen şehrin fethini gerçekleştiremedi. Tam bu sırada Benî Müdlic'ten bir grup asker avlanmak için şehrin batısına doğru yola çıkmıştı. Geri dönüşte havanın çok sıcak olması onların sahil tarafından gitmelerine sebep oldu. Bu esnada askerlerin dikkatlerinden kaçmayan bir durum oldu. Deniz tarafında surların bulunmadığını gördüler. Durumu Amr'a haber verdiler. Gizlice içeri giren bir grup asker kale kapılarını açtılar. Kısa süreli çarpışmadan sonra şehir ele geçirildi. Amr, Traplusgarb'ın fethinden sonra bir grup askeri Sabrâta şehri üzerine gönderdi. Müslüman askerler şehri fethedip Amr'ın yanına geri döndüler. [285]

1.13.7. İskenderiye'nin ikinci fethi (25 /646)

Amr b. el-Âs, Bizans'ın ikinci büyük şehri olan İskenderiye'yi fethettikten sonra burada kalmayıp 21/642 yılı Zilhicce ayı, Babilon Muhasarası sırasında kurduğu çadırının olduğu yere

[283] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 252; Adem Apak, "Kuzey Afrika'da İlk İslâm Fetihleri", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 163.

[284] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 256; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/ 520.

[285] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 2/520-521.

(Fustât) döndü. Hz. Ömer, vefatından biraz önce, Mısır'ın Saîd bölgesi valiliğinden Amr b. el-Âs'ı alarak, Feyyûm'a kadar olan yerlerin valiliğini Abdullah b. Sa´d'a vermiştir. Hz. Osman dönemine gelindiğinde ise malî işlere Abdullah b. Sa´d'ın, siyasî ve askerî işlere de Amr b. el-Âs'ın getirilmiştir. Ancak Amr, bu durumu kabullenemeyip Mısır fatihi olarak daha büyük yetkiler beklerken aksine yetkileri kısıtlanmıştı. Amr b. el-Âs bu duruma itiraz etmiş ve Hz. Osman'a, "İneği tutan benim, sağan başkası"[286] diyerek malî yetkilerin elinden alınmasına tepkisini göstermiş, Abdullah'ı azledip tüm yetkileriyle Mısır'ın tamamının kendi kontrolünde olmasını istemiştir. Ancak Halife tarafından bu teklifi kabul edilmeyerek 645-646'da azledilmiş, bu defa Abdullah bütün yetkileriyle Mısır valiliğine getirilmiştir.[287]

İskenderiye ehli Amr b. el-Âs'ın yönetimden alındığını ve şehirde bulunan Müslüman askerlerinin az olduğunu görünce harekete geçti. Bizans İmparatoru Kostantin'e bir mektup yazarak kendilerinin zelîl bir hal içinde olduklarını ve cizye ödediklerini, yardımcı olmaları halinde bu durumdan kurtulabileceklerini, şehirde az sayıda Müslüman asker olduğunu bildirdiler. Bizans imparatoru Kostantin, bu çağrıya olumlu cevap vererek 25/646 yılında Manuel komutasında üç yüz gemilik büyük orduyu İskenderiye'ye gönderdi. Manuel liderliğinde Rumlar, İskenderiye'ye ulaşınca oradaki az sayıdaki Müslüman muhafız birliklerinden kaçanların dışındaki herkesi öldürdü.[288] İskenderiye'deki katliamın ardından Rum askerleri, kendilerine tabi olmayan Kıptî köyleri üzerine yürüdü. Çevredeki Kıptî köylerini yağmalayarak onların mallarına el koydular. Rumlarım İskenderiye'ye yaptığı bu çıkarma karşısında zor durumda kalan Müslümanlar Hz. Osman'a bir mektup yazıp Amr b. el-Âs'ı tekrar görevlendirmesini istediler.[289] Onların bu teklifini kabul eden Hz. Osman, Amr b. el-Âs komutasında 15000 kişilik bir orduyu İskenderiye'ye gönderdi. İki ordu ilk olarak Nakyûs'ta karşılaştı. Burada yapılan savaşta Rumlar'a büyük bir darbe vuruldu. Ardından Rumlar İskenderiye'ye sığındılar ve kale surlarının üzerine taş atan aletler yerleştirerek İslâm ordusunu geri püskürtmeye çalıştılar. Onları takip eden Müslümanlar şehri üç ay muhasara etti. Amr, mancınık kullanarak kale surlarını yıktı. Nihayetinde Müslümanlar savaşarak şehre girdi. Böylece Amr, İskenderiye'yi 25/646 yılında ikinci kez fethetti.[290]

Rumların bir kısmı gemilerle kaçtı. Komutanları Manuel başta olmak üzere pek çok Rum öldürüldü. Geride kalan Rumlar ile anlaşma yapıldı. Amr, şehirde ele geçirilen malları ganimet saydı, ancak Rumları savaş esîri yapmadı. İskenderiye topraklarına haraç, sakinlerine de cizye vergisi koydu. Rumlara tabi olmayan Kıptîler ise Amr'a gelerek Rumlar tarafından zorla gasp edilen mallarının karşılanasını istediler. Amr da yerli halkın zararlarını tespit ettirip ödedi.[291]

---

[286] İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısr*, 205; Suyûtî, *Husn*, 1/162.

[287] İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısr*, 201-202.

[288] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 253; Ebü'l-Ferec el-Bağdâdî Kudâme b. Ca'fer İbn Kudâme, *Kitâbü'l-Harâc ve Sınâ'at(san'at)i'l-Kitâbe* (Bağdat: Dâru'r-Reşid, 1981), 1/341.

[289] İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısr*, 202.

[290] Halife b. Hayyât, *Târîh*, 137; İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısr*, 205; Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 253.

[291] İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısr*, 203.

1.14. Şürahbîl b. Hâsene (ö. 18/639)

Tam adı ise Şürahbîl b. Abdillah b. Muta' b. Amr el-Kinde şeklindedir. Kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmasa da ölüm tarihinden yola çıkılarak onun 571 veya 572 yılında doğduğu bilgisine ulaşılabilmektedir.[292] Kinde kabilesine mensuptur. Benî Zühre'nin anlaşmalısıydı. Şürahbîl küçük yaşta iken babası Abdullah vefat edince annesine nispet edilmiştir. Babasının vefatından sonra annesi Hasene ile evlenen Süfyân b. Ma'mer'in yanında büyüdü.[293] Kaynaklarda net olarak hangi tarihte Müslüman olduğu geçmemektedir. Sadece erken dönemde Müslüman olduğu rivayet edilmektedir. Zira Hz. Peygamberin İslâm'ı tebliğ etmeye başlaması üzerine Şürahbîl, annesi Hasene, onun kocası Süfyân b. Ma'mer el-Cumahî ve oğullarıyla birlikte Müslüman olmuştur. İlk Müslümanların maruz kaldığı baskı ve işkencelerden dolayı Habeşistan'a yapılan ikinci hicrete katılanlar arasında yer almıştır.[294] Şürahbîl ve ailesi, Hayber'in fethinin hemen akabinde hicretin 7. yılında Ca'fer b. Ebû Talib'in de içinde yer aldığı bir grupla Medine'ye döndü.[295] Bu tarihten sonra Hz. Peygamber ile birlikte birçok savaşa katılmıştır.[296] Kaynaklar, Şürahbîl'in Hz. Peygamberin ilk vahiy kâtipleri arasında yer aldığını nakletmedir.[297] Hz. Peygamberin anlaşma metinlerini yazdığı belirtilmektedir.[298] Hz. Peygamber Şürahbîl'i Mısır Melikine elçi olarak gönderdi. Şürahbîl elçilik görevini yerine getirdiği sırada Hz. Peygamber vefat etti. O, ancak Hz. Peygamberin vefatından sonra Medine'ye dönebildi.[299] Hz. Ebû Bekir döneminde önemli askerî faaliyetlerde, fetih hareketlerinde ve idarî görevlerde yer aldı ve vefatına kadar ilk iki Halife döneminde adı daha da ön plana çıktı. Şürahbîl 18/639 yılında meydana gelen Amvâs vebasında vefat etti.[300]

Araştırmamızın bu bölümünde sadece Şürahbîl b. Hâsene'nin komutanlığını yaptığı Ürdün fetihlerinden bahsedilecek olup Ridde Olaylarındaki görevleri ve Şam fetihleri zikredilmeyecektir.

---

[292] İbn Sa'd, *Tabakât,* 4/142, 9/400; İbn Abdilber, *el-İstîʿâb,* 2/697-698.

[293] Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1962), 161-162; Ebû Sa'd 'Abdulkerîm b. Muhammed et-Temîmî Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî (Haydarâbat: Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmaniyye, 1962), 4/161; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 2/499.

[294] Ebû Abdillâh Muhammed İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1978), 225. İbn Sa'd, Tabakât, 4/143, 9/400; İbn Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/619; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 22/467

[295] İbn Hişâm, *Sîre*, 4/40, 52; İbn Abdilber, *el-İstîʿâb*, 1/242; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 22/471.

[296] İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/400.

[297] Muhammed Abdülhay Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, thk. Abdullah el-Hâlidî (Beyrut: Dârü'l-Erkam, ts.), 1/153; Cevâd, *el-Mufassal*, 15/121, 127.

[298] Kettânî, *Terâtîbu'l-İdâriyye*, 1/156.

[299] Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed İbn Yûnus, *Târîhu İbn Yûnus el-Mısrî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421), 1/231; Ebû Nasr Alî b. Hibetillâh İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fî Refʿi'l-İrtiyâb 'ani'l-Mü'telif ve'l-Muhtelif mine'l-Esmâ' ve'l-Künâ ve'l-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî (Hindistan: Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1962), 2/469.

[300] İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/143.

1.14.1. Beysân'ın fethi (13/634)

Beysân, Havrân ve Filistin arasında yer alan bir şehirdir.[301] Filh'de Bizanslıları hezimete uğratan Müslümanlar, Şürahbîl b. Hasene liderliğinde Beysân'a hareket etti. Maiyetinde Amr b. el-Âs yer alıyordu.[302] Şürahbîl komutasındaki İslâm ordusu şehri kuşatma altına aldı. Günlerce süren kuşatmanın ardından vuku bulan savaş Müslümanların zaferiyle noktalandı. Dımaşk sulhu çerçevesinde Beysân halkı ile anlaşma yapıldı.[303]

1.14.2. Taberiye'nin fethi (13/634).

Günümüzde Filistin ülke sınırları içerisinde bulunan Taberiye, Tûr Dağı'nın çevrelediği Teberiye Gölü yanına kurulmuş bir şehirdir.[304] Şürahbîl b. Hasene, Beysân'ın fethini tamamlayınca Ürdün'ün diğer bir şehri olan Taberiye'ye yöneldi. Şürahbil emrindeki Müslümanlarla Taberiye'ye intikal edince şehri muhasara altına aldı. Günlerce süren muhasaranın ardından Müslümanlara karşı daha fazla direnemeyeceklerini anlayan şehir halkı barış talebinde bulundu. Böylece Taberiye Ürdün şehirleri içinde herhangi bir çatışma olmadan ele geçirilen tek şehir olmuştur.[305] Yapılan anlaşmaya göre evlerin bir kısmını Müslümanlara bırakacaklar, diğer bir kısmında da kendileri kalacaklardır. Kişi başı yıllık bir dinar baş vergisi ve toprağa ekilen ürün cinsinden vergi verilecektir[306]

Hz. Ömer döneminde Taberiyye halkı bu muahedeyi ihlal etmiş ve Kostantiniyye'den Ürdün sahillerine gönderilen yardımcı birliklerin gelmesi üzerine Müslümanlara karşı Rumlara destek vermişlerdir. Amr b. el-Âs tarafından şehir bir önceki antlaşmanın şartlarına göre yeniden fethedildi. Diğer bir rivayete göre ikinci defa da yapılan fethin komutanı yine Şürahbîl b. Hasene'dir.[307]

Şürahbîl b. Hasene, Ürdün'ün Taberiye dışındaki bütün şehir ve beldelerini savaşarak fethetmiştir. Ürdün fatihi, Sûsiye, Efik, Beytü Re's, Cereş, Kades, Akkâ, Sûr, Saffûriyye ve el-Cevlân şehirlerini fethetti. Bunların yanı sıra Sevadü'l-Ürdün'ün diğer topraklarına hâkim olmuştur.[308]

1.15. Yezîd b. Ebû Süfyân (ö. 18/639)

Doğum tarihi net olarak bilinmemektedir. Yezîd b. Ebî Süfyân'ın tam adı şöyledir: Yezîd b. Ebî Süfyân b. Harb b. Ümeyye b. Abdüşems b. Abdümenâf b. Kusay'dır. Annesi Zeyneb bt. Nevfel b.

---

[301] Yâkût, *Mu'cem*, 1/527.

[302] Taberî, *Târîh*, 3/449.

[303] Taberî, *Târîh*, 3/449; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam,* 4/144.

[304] Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, 165; Yâkût, *Mu'cem*, 4/17.

[305] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 137.

[306] Taberî, *Târîh, 3*/449-450.

[307] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 137.

[308] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 137-138.

Halef b. Kevvâle b. Cezîme b. Alkame b. Firâs b. Ganm b. Mâlik el-Kinâne'dir.[309] Künyesi Ebû Hâlid'dir. Habîbe bt. Ebî Süfyân ve Muâviye b. Ebî Süfyân'ın kardeşidir. Mekke'nin fethinde Müslüman oldu. Ardından Hz. Peygamber ile birlikte Huneyn Savaşı'na katıldı. Hz. Peygamber bu savaşta ele geçirilen ganimetleri taksim ederken kendisine 100 deve, kırk ûkıyye gümüş verdi. Hz. Peygamber onu annesinin kabilesi Kinâne'nin Benî Mâlik kolundan olan Benî Firâs'a zekât amili olarak gönderdi.[310] Daha sonra Yezîd'i Teymâ'ya vali tayin etti.[311]

Hz. Ebû Bekir, ridde hadiselerini bastırdıktan sonra yönünü Şam topraklarına çevirdi. Halife Yezîd'e bir sancak verip 3000 kişilik bir kuvvetin başında Şam'a gönderdi. Hz. Ebû Bekir orduyu uğurlarken Yezîd'e tavsiyelerde bulundu. Tebük yolunu takip eden Yezîd, ordusuyla Bizanslılar arasındaki ilk savaş Gazze'nin köylerinden Dâsin'de meydana geldi. Bu savaş Müslümanların zaferiyle noktalandı.[312] Daha sonra Yezîd, Hâlid b. Velîd'in başkomutanlığında Busrâ şehrinin fethine ve Ecnâdeyn Savaşı'na katıldı. Dımaşk muhasarasında Yezîd, emrindeki birliklerle Keysan diye bilinen küçük kapıya indi. Şehrin fethedilmesinden sonra yapılan anlaşmaya şahitlik yaptı.[313] Dımaşk'in fethinden kısa bir süre sonra Yezîd, Amman'ı barış yoluyla ele geçirdi. Ardından Belkâ topraklarına da hâkim oldu. Ebû Ubeyde'nin Şam valiliği sırasında Arandel'i de sulh yoluyla fethetti. Ebû Ubeyde Dımaşk'ın fethinden sonra Hıms'a hareket edince Yezîd'i buraya vekil bıraktı. Bu sırada Yezîd sahil yerlerinde bulunan Saydâ, Irka, Cübeyl ve Beyrut'u fethetti. Yermûk Savaşı'nda ordunun sol kanadını kumanda etti.[314] Ebû Ubeyde Cerrâh, Şam'da vuku bulan Amvâs vebasında vefat edince Hz. Ömer Yezîd'i Şam orduları kumandanlığı yanında Filistin'e de vali tayin etti. Ancak kısa bir süre sonra Yezîd de 18/639 yılında aynı vebadan vefat etti.[315]

1.16. Ebû Ümâme el-Bâhilî (ö. 86/705)

Tam adı Ebû Ümâme Sudey b. Aclân b. Vehb el-Bâhilî'dir. Bâhile kabilesine mensuptur. İslâmiyet'i ne zaman kabul ettiği tam olarak bilinmemektedir. Hz. Peygamber onu irşad maksadıyla kendi kabilesi Bâhile'ye gönderdi.[316] Hz. Ebû Bekir komutanlarından Yezîd b. Ebî Süfyân, Dâsinde Rumları mağlup edince kaçan Gazze patriğini takip etmek için harekete geçti. Bu sırada Filintin bölgesindeki el-Arabe'de Rumların toplandığını haber aldı. Bunun üzerine Ebû Ümâme el-Bâhilî'yi onlara karşı sevk etti. Ebû Ümâme komutasındaki İslâm ordusu Arabe'de Rumları mağlup etmeyi başardı. Kaçan Rum askerlerini ed-Dâbiye'ye kadar takip etti.

---

309 İbn Sa'd, *Tabakât,* 6/11.

310 İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, 4/1575; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/516-517; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîhi Dımaşk*, thk. Ravhiyye en-Nahhâs (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1984), 27/362.

311 İbn Habîb, *El-Muhabber*, 105.

312 İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/11-13; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 128-129.

313 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 133-134, 143-145; Taberî, *Târih,* 3/413-414.

314 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 148-149, 154; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 2/356.

315 İbn Sa'd, *Tabakât,* 6/13; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 164.

316 İbn Sa'd, *Tabakât*, 13; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 164.

Müslümanlar bu savaşta çok sayıda ganimet elde etti.[317] Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin safında yer aldı. Ebû Ümâme 86/705 yılında Abdülmelik b. Mervân'ın hilafeti zamanında 106 yaşında iken Hıms'ta vefat etti.[318]

1.17. Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ö. 18/639)

Mekke'de 583 yılında doğdu. Tam adı şöyledir: Âmir b. Abdullah b. el-Cerrâh b. el-Hilâl b. Üheyb b. Dabbe b. el-Hâris b. Fihr'dir. Annesi ise Ümeyye bt. el-Ganm b. Câbir b. Abdüluzzâ b. Âmire b. Amîre'dir. Benî Hâris b. Fihr kabilesine mensuptur. Ebû Ubeyde, Câhiliye devrinde Mekke'de okuma yazma bilen birkaç kişiden biri olduğu için Kureyşliler kendisine değer verirdi. Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğ etmeye başladığı ve henüz Dârülerkam'a girmediği bir dönemde Müslüman oldu. İslâm dini Mekke'de yayılmaya başlayınca Kureyşlilerin baskısı arttı. Eziyet ve işkence dayanılmaz hale gelince 616 yılında yapılan ikinci Habeşistan hicretine katıldı. Bir süre Habeşistan'da kaldıktan sonra Mekke'ye döndü. Daha sonra Medine'ye hicret etti. Burada Külsûm b. Hidm'in evine misafir oldu. Hz. Peygamber onunla Sa'd b. Muhammed b. Mesleme'yi kardeş (muâhât) yaptı.[319] Medine devrinde önemli görevlerde bulunmuştur. Hz. Peygamberle birlikte Bedir, Uhud, Hendek ve diğer bütün gazvelere iştirak etti.[320] Bedir Gazvesi'nde müşriklerin safında bulunan babasının ısrarla oğlunun karşısına çıkması sonucu babasını öldürmek zorunda kaldı.

> "Allah'a ve ahiret gününe imanda sebat eden hiçbir kavmin Allah'a ve Resulüne muhalefet eden kimselerle velev ki onlar, bunların babaları ya oğulları ya biraderleri yahut soysopları olsunlar dostluk ilişkisine gireceklerini görmezsin. Onlar, o kimselerdir ki (Allah) imanı kalplerine yazmış, bunları kendinden bir ruh ile desteklemiştir. Bunları altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. Bunlar orada ebedî kalıcıdırlar. Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. İşte onlar Allah fırkasıdır. Gözünüzü açın ki Allah fırkası (mensupları) umduklarına erenlerin ta kendileridir."[321]

Ayetinin bundan dolayı nazil olduğu rivayet edilmektedir.[322] Uhud Gazvesi'nde İslâm ordusunun mağlup olup dağılmaya başladığı sırada Hz. Peygamberin yanında kalarak sebat etti.[323] İkinci Zülkassa (6/627) ve Sîfülbahr (Habat) (8/629) seferlerine kumandan tayin edildi. Zâtüsselâsil Seriyyesi'nde arkadan gönderilen yardımcı kuvvetleri Ebû Ubeyde kumanda etti (8/629).[324] Hudeybiye barış anlaşmasına şahitlik yaptı. Hz. Peygamber'le birlikte Mekke'nin fethine katıldı.[325] Hz. Peygamber tarafından Yemen'e İslâm'ı ve sünneti öğretmek üzere

---

[317] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 129.

[318] İbn Kuteybe, *el-Maʿârif*, 1/309.

[319] İbn Sa'd, *Tabakât,* 3/477.

[320] İbn Sa'd, *Tabakât,* 9/390.

[321] Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, çev. Hasan Basri Çantay (İstanbul: Bilimevi Basım yayın, 2019) Mücâdele, 58/22.

[322] Ahmet Önkal, "Ebû Ubeyde b. Cerrâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/250.

[323] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/477.

[324] İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/87-88, 134-135.

[325] İbn Sa'd*, Tabakât,* 2/100.

gönderildi. Hz. Peygamber ile dini konularda münakaşa eden ve Hristiyan kalıp cizye vermeyi kabul eden Necran heyeti, cizyenin toplanması için güveniler bir kişinin gönderilmesini istediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara "Ben size emin bir kişi, tam emin bir kişi, tam emin birini göndereceğim'' diyerek Ebû Ubeyde'yi Necran'a gönderdi.[326]

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir, Sakîfetü Benî Sâide'deki toplantıda Hz. Ömer ile Ebû Ubeyde'yi işaret ederek ikisinden birine biat edilmesini önerdi. Fakat Ebû Ubeyde, bu göreve Hz. Ebû Bekir'in lâyık olduğunu söyleyerek teklifi kabul etmedi.[327] Hz. Ebû Bekir döneminde devletin maliye işlerinde görev yaptı. Hz. Ömer halife olunca Hâlid b. Velîd'i Şam bölgesindeki orduların kumandanlığından azledip yerine Ebû Ubeyde'yi getirdi. Onun kumandanlığında Dımaşk, Hıms başta olmak üzere Suriye bölgesindeki birçok şehir fethedildi.[328] Hz. Ömer'in hilafeti döneminde 18/639 yılında Amvâs vebasından vefat etti.[329]

1.17.1. Mercü'r-Rûm Savaşı (14/635)

Ebû Ubeyde b. Cerrâh ile Hâlid b. Velîd Filh'den ayrılıp Hıms yoluna koyuldular. Yolda Herakleios'un Dımaşk'a yardımlarını engelleyen Zülkelâ'ya uğradılar. İslâm ordusunun hareketlerini takip eden Herakleios, Patrik[330] Teodor'u Müslümanlar üzerine gönderdi. Teodor kumandasındaki Bizans kuvvetleri Mercü'r-Rum'a gelerek burada karargâh kurdu. Rumların bu girişimleri karşısında harekete geçen Ebû Ubeyde de onlara karşı mevzilendi. Heraklieos, Teodor'a takviye destek sağlamak ve Hıms halkını korumak için Rum komutan Şenes'i de bölgeye sevk etti. Ebû Ubeyde Şenes'in Hâlid b. Velîd de Teodor karşısında idi. Gece vakti Teodor, ordugâhtan ayrılarak Dımaşk üzerine yürüdü. Durumdan haberdar olan Halîd, emrindeki birliklerle Teodor'u takip etti. Bu durum Yezîd b. Ebî Süfyân tarafından öğrenilince Bizans ordusunu karşılamak için harekete geçti. İki ordu şiddetli bir muharebeye tutuştu. Çarpışma devam ederken Hâlid, süvari birliği ile bölgeye ulaştı. Rumlar önden ve arkadan sıkıştırıldı. Bu durum karşısında Bizans ordusu büyük bir hezimete uğradı. Müslümanlar, Rumların geride kalan mallarını ganimet olarak aldı. Ebû Ubeyde de Şenes ile Mercü'r-Rum'da karşılaştı. Bizans kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğradı. Komutanları da öldürüldü. Müslümanlar, kaçanları Hıms'a kadar kovaladı.[331]

Belâzurî bu savaşın hicrî 14 yılında vuku bulduğunu aktarırken Taberî ve İbnü'l-Esîr hicrî 15 yılında gerçekleştiğini aktarırlar.[332]

---

[326] İbn Sa'd, *Tabakât,* 1/340-342, 3/479.

[327] Taberî, *Târih*, 3/203; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/283.

[328] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân,* 137, 143-145, 153.

[329] İbn Sa'd, *Tabakât,* 9/391.

[330] Bizans mahalli komutanlarına verilen ad. Dini bir mevki olan Patriklik değildir.

[331] Taberî, *Târih,* 3/620-621; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 2/426-427.

[332] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 143; Taberî, *Târih*, 4/619-620; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 426.

1.17.2. Ba'lebek'in fethi (16/637)

Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Dımaşk'in fethini tamamladıktan sonra Hıms üzerine yöneldi. Bu sırada Ba'lebek[333] istikametinden giderek orayı kuşatma altına aldı. Şehir halkı eman ve sulh talebinde bulundu. Ebû Ubeyde, malları, canları ve kiliseleri emniyette bulunması şartı ile onlarla anlaştı. Böylece Ba'lebek barış yoluyla ele geçirilip İslâm topraklarına katıldı. Ebû Ubeyde, Hz. Ömer'in talimatıyla buranın idâresini Yezîd b. Ebî Süfyân'a bırakmıştı. Onunda selefleri gibi Amvâs vebâsına yenik düşerek hayatını kaybetmesinden ötürü bu göreve Muâviye getirilmiştir.[334]

1.17. 3. Hıms'ın fethi (16/637)

Baalbek yolu üzerinden Hıms'a hareket eden İslâm ordusu zorlu kış şartlarının hüküm sürdüğü bir sırada şehre ulaştı. Şehir halkı Müslümanlarla savaştı. Daha sonra geri çekilerek şehre sığındılar. Şehrin muhkem surlarla çevrili olması ele geçirilmesini zorlaştırıyordu. İslâm ordusu şehri kış mevsimi boyunca muhasara altında tuttu. Oysa ki Hıms ehli Müslümanların çetin kış şartları karşısında zorluk yaşayıp şehri terk edeceklerini düşünüyorlardı. Bu yüzden epey dayandılar. Herakleios'un kendilerine vaat etmiş olduğu yardım gelmeyince ümitleri iyice tükendi. Daha fazla kendilerini savunamayacakları anlayan Hıms halkı, sulh talebinde bulundu. Yapılan görüşmeler sonucunda yüz yetmiş bin dinar karşılığında anlaştılar. Ancak Bizans imparatoru Herakleios'un Müslümanları bölgeden söküp atmak için Yermûk vadisine büyük bir ordu sevk etmesi üzerine İslâm ordusu hem Dımaşk'ı hem de Hıms'ı boşaltmak zorunda kaldı. Hıms halkına, kendilerine yardım edemedikleri ve güvenliklerini sağlayamadıklarından ötürü almış oldukları vergiyi geri iade ettiler. Şehir halkı Müslümanların bu asil davranışı karşısında çok etkilendi.[335] Belâzurî'de yer alan yer alan farklı rivayetlerde Ebû Ubeyde, savaş yapmaksızın Hıms halkı ile anlaşma yapmıştır.[336]

1.17. 4. Hamâ ve Lazkiye'nin fethi (15/636)

Ebû Ubeyde, Hıms'ı fethettikten sonra Hâma üzerine hareket etti. Hâma ehli Müslümanlara karşı mukavemette bulunmayarak teslim oldu. Bunun üzerine Ebû Ubeyde, kendileri ile cizye, arazileri içinde haraç ödemeleri suretiyle onlarla anlaşma yaptı.[337] Daha sonra Ebû Ubeyde, Şeyzer'e yöneldi. Buranın ahalisi kendisini karşılayarak Hamâ halkının kabul ettiği şartların aynısını kabul ettiler.[338] Ebû Ubeyde'nin atlı birlikleri Zerrâ'a ve Kastal'a ulaştı.[339] Daha sonra

---

[333] İdris Bostan, "Ba'lebek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/9.

[334] Kudâme b. Cafer, *Kitabü'l-Harâc*, 296; Yâkût, *Mu'cem*, 1/454.

[335] Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, 50; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 108-109; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 153; Taberî, *Târih*, 3/621-622; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/427-428; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 2/95; Ayrıca geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Fayda, *Halid b. Velid*, 408-410.

[336] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 154.

[337] Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed Uleymî, *Târîhu'l-Mu'teber fî Enbâ'i men 'Aber*, thk. Heyet (Suriye: Daru'n-Nevâdir, 2011), 1/247.

[338] Nüveyri, *Nihayetü`l-Ereb,* 19/163.

[339] Muhammed b. Abdurrezzak b. Muhammed Kürd Ali, *Hıtatü'ş-Şâm* (Dımaşk: Mektebetü en-Nûrî, 1983), VI/1/88.

Ebû Ubeyde, Hıms'da Ma'arratu'n-Nu'mân denilen yere gitti. Buranın halkı onun önünde def çalıp oynadılar. Ardından Hıms anlaşmasına göre onunla anlaştılar. Daha sonra Fâmiye üzerine yürüdü. Şahıslardan cizye almak, topraklarından da haraç almak üzere onlarla anlaştı. Böylelikle Hıms bölgesinin fethi tamamlandı.[340]

Ebû Ubeyde, daha sonra Lâzkiye üzerine hareket etti. İslam ordusu Lazkiye önlerine geldiğinde şehir sakinleri kale kapılarını kapatıp savunmaya geçtiler. Şehir Müslümanlar tarafından kuşatma altına alındı. Lâzkiye'nin ancak bir topluluğun açabileceği büyüklükte bir kapısı bulunmaktaydı. Bundan dolayı şehir halkı direnişini sündürüyordu. Burasının aşılması zor müstahkem kalelere sahip olduğunu gören Ebû Ubeyde, şehirden uzak bir noktada karargâh kurdu. Bu durum karşısında farklı taktikler uyguladı. Kale muhafızlarını yanıltmak için bulunduğu noktada derin hendekler kazdırmaya başladı. Bu hendeklerin her biri bir askerin kendisi ile atını saklayacak büyüklükte kazıldı. Uzun süren emekler sonucu kazma işi bitince, İslâm ordusu muhasarayı bırakıp Hıms'a dönüyormuş izlenimi verip gecenin karanlığında geri dönüp siperlerine gizlendiler. Bu durumu fark etmeyen Lazkiye halkı Müslümanların kuşatmayı bırakıp geri çekildiklerini sandılar. Sabah olunca da şehrin kapılarını açtılar. Ansızın Müslüman askerlerin şehre girmesiyle karşı karşıya kaldılar. Böylece şehir savaş yoluyla ele geçirilmiş oldu. Hrıstiyan tebaanın bir bölümü bu sırada şehri terk ederek el-Yüseyyid'e kaçtı. Ancak daha sonra topraklarına geri dönmek için eman istediler. Sayılarına bakılmaksızın haraç ödemek kaydıyla kendileriyle anlaşma yapıldı.[341]

1.17.5. Kınnesrîn'in fethi (16/637)

Suriye bölgesinin önemli yerleşim merkezlerinden biridir.[342] Belâzürî buranın 16/637 yılında fethedildiğini kaydetmektedir.[343] Suriye orduları başkumandanı Ebû Ubeyde, Yermûk muharebesinden sonra Hıms'a geldi. Ardından öncü kuvvetlerin başında Hâlid b. Velîd olduğu halde Kınnesrîn'e yöneldi. Şehir halkı onlara karşı koydu. Bir süre savaştıktan sonra kalelerine çekildiler ve sulh talebinde bulundular. Ebû Ubeyde buranın halkı ile Hıms anlaşmasına benzer şekilde bir anlaşma yaptı. Haleb'e gitmek için harekete geçen başkumandan Kınnesrîn halkının anlaşmayı bozduklarını öğrenince Sımt b. el-Esved el-Kindî'yi onların üzerine sevk etti. Sımt, isyancıları kuşatıp şehri yeniden fethetti.[344]

1.17.6. Halep ve Antakya'nın fethi (16/637)

Halep ile Antakya büyük ve geniş topraklara sahip, havası ve suyu güzel, her bakımdan zengin bir yerdi. Zira Halep Antakya ile birlikte kuzeyde kalan ve Bizans toprağına daha yakın olan

[340] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 154.

[341] Sedat Bilinir, "Lazkiye'de İslâm Fethinden Haçlı Kontrolüne Kadar Geçen Hâkimiyet Süreci (636-1098)" 4/3 (30 Eylül 2018), 119.

[342] Yâkût, *Muʿcem*, 4/403-404.

[343] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 169.

[344] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân,* 169.

önemli merkezlerdendi.[345] Bu iki şehir her an için Müslümanlara karşı birer askeri merkez olarak kullanılabilirdi. Onun için güneydeki Filistin toprakları yerine bu bölgelerin fethi öne alınmıştır.[346]

Kınnesrîn'in fethinden sonra başkomutan Ebû Ubeyde Halep üzerine gitmeyi kararlaştırdı. Halep yakınlarına vardığında çeşitli Arap kabileleriyle anlaşma yaptı. Onlardan bir kısmı Müslüman oldu bir kısmı da cizye ödeme karşılığında anlaşma yaptı. Yapılan bu anlaşma fetih sırasında İslâm ordusunun rahat hareket etmesini sağladı. Nitekim arkadan saldırılacak bir tehlike ortadan kalkmış oldu.[347] Ebû Ubeyde, İslâm ordusunu emniyete alınca Halep şehri üzerine gitti. Öncü kuvvetlerin başında İyâz b. Ganm el-Fihrî bulunuyordu. Halep halkı Müslümanların üzerlerine doğru geldiklerini öğrenince kalelerine sığındılar. İyâz, Haleb'e varınca şehri kuşatma altına aldı. Düşman kuvvetleri kalelerinin muhkem olması ve gerilla savaşı taktiğiyle vur-kaç yaparak savaşmalarına karşı Müslümanlar onlara karşı direndi. Bunun üzerine şehir halkı eman istemek zorunda kaldı. Canları, malları, şehirlerinin surları, kiliseleri, evleri ve sığındıkları kalelere dokunulmaması şartıyla anlaşma yapıldı. Müslümanların da şehirde camii inşa etmesini kabul ettiler. Anlaşmayı yapan İyâz, yürürlüğe koyan ise Ebû Ubeyde olmuştur.[348]

Ebû Ubeyde Haleb'i fethettikten sonra Antakya üzerine yürüdü. Kınnesrîn'den kaçan askerlerin yanı sıra farklı bölgelerden pek çok asker buraya sığındı. Başkomutan buradaki tehlike daha fazla büyümeden şehri ele geçirmek istedi. Antakya şehri yakınlarında bulunan Mehrûbe'ye gelince bir grup düşmanla karşılaştı. Düşman kuvvetleri Müslümanlar karşısında tutunamayarak dağıldı ve şehre sığınmak zorunda kaldı. Böylece Antakya sığınmacı grupların merkezi haline geldi. Kısa bir süre sonra İslâm ordusu şehri tamamen kuşattı. Zor durumda kalan şehir halkı anlaşma istemek durumunda kaldı. Anlaşmanın şartlarına göre bir kısmı sürgün edilecek bir kısmı da cizye vergisi ödemek suretiyle şehirde bırakılacaktı. Ayrıca şehirde kalmak isteyenlere eman verilerek, her mükellef kişi başına bir dinar ile bir ölçek buğday (cizye ve haraç) alınması kararlaştırıldı.[349] Ancak bir müddet sonra Antakya halkı ahitlerini bozunca Ebû Ubeyde, İyâz b. Ganm ile Habîb b. Mesleme'yi onların üzerine gönderdi. Müslümanlar onları yeniden itaat altına aldılar.[350] Seferlerine devam eden Ebû Ubeyde, Ma'arratı Mısrıyn ile Haleb arasında Rum askerlerinin toplandığını haber alınca onların üzerine yürüdü. Ebû Ubeyde bu gölgeye gelince düşman askerleriyle karşılaştı ve onları hezimete uğrattı. Ma'arratu Mısrıyn'i Haleb anlaşmasına göre fethetti. Başkomutanın süvarileri etrafa dağılarak Bûkâ'ya kadar ilerledi. Cûme, Sermin, Mertehvan, Tîzîn kasaba ve köylerini fethettiler. Tabâyâ ve Fesîle manastırları sakinleriyle, onlara uğrayan Müslümanları misafir

[345] Yâkût, *Muʿcem*, 2/282-290

[346] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/431.

[347] Belâzûrî, Fütûhu'l-Büldân, 169-170; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/ 431.

[348] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 170; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 2/431.

[349] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 170-171; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/431.

[350] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/431.

etmeleri şartıyla anlaştılar. Hunâsıra Hristiyanları, Ebû Ubeyde'ye gelerek onunla anlaştı. Ebû Ubeyde, Kınnesrîn ile Antakya'nın bütün topraklarını fethetti.[351] Antakya ve çevresinin bu şekilde tamamen Müslümanların eline geçmesi üzerine o gün için Bizans ile belli bir sınır oluşmuş oldu. Böylece Antakya bölgesinden Fırat nehrine kadar Suriye bölgesi Müslümanların hâkimiyetine girmişti. Bu yönüyle Antakya fethi bir dönüm noktası teşkil etmiştir denilebilir.

Fetihlerine devam eden Ebu Ubeyde, Kûrus'a gitmek üzere yola koyuldu. Öncü kuvvetlerin başında İyâz b. Ganm bulunuyordu. Buranın rahiplerinden birisi onu yolda karşıladı ve halkı adına anlaşma talebinde bulundu. İyâz, onu Cibrin ile Tell-'A'zâz arasında bulunan Ebû Ubeyde'ye gönderdi; o da kendisiyle anlaştı. Ardından Ebû Ubeyde, daha sonra Kûrus'a geldi ve halkı ile Antakya halkına verdiği hakların aynısını onlara da verdi. Süvarilerini çeşitli yerlere gönderdi. Nikablush sınırına kadarki bütün Kûrus topraklarını fethetti. Daha sonra Halebu's-Sâcur'a indi. Öncü birliklerin başında İyâz'ı Menbic'e gönderdi. İyâz buranın halkıyla Antakya sulhu şartlarına göre anlaşma yaptı. Ebû Ubeyde bölgeye intikal edince yapılan bu anlaşmayı yürürlüğe koydu. Ardından İyâz'ı Dülük ve Ra'bân'a gönderdi, o da buranın halkıyla, Menbic sulhu gibi bir anlaşma yaptı. Ayrıca Rumların durumundan Müslümanları haberdar etmelerini şart koştu. İlerlemesini sürdüren Ebû Ubeyde Arâcîn'e geldi; öncü kuvvetlerini Bâlis'e gönderdi. Habîb b. Mesleme kumandasındaki başka bir orduyu Kâsırîn'e yolladı. Müslümanlar buraya indiklerinde, buraların halkıyla cizye ödemek veya bölgeyi terk etmek şartıyla anlaşma yaptı. Böylece Müslümanlar Fırat'a kadar olan Şam bölgesini ele geçirdi. Ebû Ubeyde Filistin'e döndü.[352]

1.17.7. Kudüs'ün fethi (16/637)

Hz. Ömer Filistin ve çevresinin fethi için Amr b. el-Âs'ı görevlendirilmiştir. O, Kudüs'ü (Îliyâ) ele geçirmeden evvel Filistin'in Gazze, Sebastiye, Nâblus, Lüdd, Yübnâ, Amvâs, Beyt-i Cibrîn, Yafâ[353] ve Refah şehirlerini bir bir fethetmiş, sıra merkezi öneme sahip olan Kudüs'e gelmiştir. Askerin çokluğu ve kalelerinin sağlamlığı, Amr tarafından gerçekleştirilen Kudüs muhasarasının uzamasına sebep oldu. Amr, bir türlü şehri ele geçirmeye muvaffak olamadı. Bu sırada Suriye orduları başkomutan Ebû Ubeyde b. Cerrâh bölgeye intikal etti.

Ebû Ubeyde, Beytü'l Makdis ahalisine bir mektup gönderdi. Kudüs ehli buna olumlu yanıt vermeyince Ebû Ubeyde emrindeki birliklerle onların üzerine yürüdü. Onlarda savaşmak için kalelerinden indiler. İki taraf arasında meydana gelen savaşta Kudüs ordusu bozguna uğrayıp kalelerine çekildiler. Müslümanlara karşı nefesleri tükenince Ebû Ubeyde'ye haber gönderdiler. Kudüs ehli Dımaşk'ın fethedilen şehirleri ile yapılan antlaşmalara benzer şekilde cizye ile haraç ödemek ve diğer şehirlerin halkına verilenlerin aynısı ile sulh yapmak, ancak bu emannâmenin bizzat Hz. Ömer'in vermesini istediler. Ebû Ubeyde bu durumu Halife'ye bildirdi.

---

[351] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 173.

[352] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân,* 174-175.

[353] Başka bir rivayete göre Yafâ'yı Muâviye b. Ebû Süfyan fethetmiştir. Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 164.

Hz. Ömer ashabın ileri gelenlerini toplayıp bu konuyu istişare etti. Toplantı sonucunda Şam'a gitme kararı aldı. Kendi yerine Hz. Ali'yi vekil bıraktı. Ordu komutanlarına haber yollayarak belirlediği bir günde Câbiye'de[354] toplanmalarını emretti. Kendi görevlerine ordudan birilerini vekil bırakmalarını istedi. Medine'den hareket eden Hz. Ömer, Dımaşk'ın 80 km. kadar güneybatısında bulunan Müslümanların bölgedeki garnizon'u Câbiye'ye geldi. Nihayet Câbiye'ye intikal eden Hz. Ömer'i Ebû Ubeyde, Hâlid b. Velîd ve Yezid b. Ebî Süfyân gibi komutanlar karşıladı. Belli bir süre burada konakladıktan sonra Kudüs üzerine yürüdüler. Beytü'l Makdis şehrinin kapısının önüne gelen Hz. Ömer, burada Kudüs elçileriyle görüşüp onlara eman verdi. Emannâme metninde şu hususlar yer almıştır:[355]

> "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu sözleşme müminlerin emirî ve Allah'ın kulu Ömer tarafından, Kudüs halkına verilen bir emandır. Onların canlarına, mallarına, kiliselerine, haçlarına, hastalarına ve bütün fertlerine verilen bir teminattır. Onların kiliseleri kullanılmayacak ve yıkılmayacaktır. Kiliselerinden, arsalarından, haçlarından ve mallarından hiçbir şey eksiltilmeyecektir. Kimse dini inanışından dolayı baskıya maruz kalmayacak ve onlara asla zarar verilmeyecektir. Yahudilerden hiç kimse Kudüs'te ikamet etmeyecek, Kudüs ehli Medâin ehli gibi cizye verecektir. Orada bulunan Rumlar çıkarılacak, fakat gidecekleri yere kadar onların can ve mal güvenlikleri sağlanacaktır. Ancak burada kalmak isteyenler ise Kudüs halkı gibi cizye verecektir. Kudüs halkından kim malını alarak Rumlara gitmek üzere kiliselerini ve haçlarını bıraksa emin olarak gideceği yere kadar gidebilecek, mabetleri ve haçları konusunda güvende olacaktır. Burada kalıp hasadını biçinceye kadar mükelleflerden bir şey alınmayacaktır.''[356]

Bu emannâme günümüze kadar ulaşmıştır. Antlaşmaya komutanların önde gelenleri şahitlik yapmıştır. Anlaşmanın ardından Hz. Ömer Kudüs'te birkaç gün konakladıktan sonra Medine'ye dönmüştür.[357]

---

[354] Dımaşk'ın 80 km. kadar güneybatısında Havran bölgesindeki Cevlân'da, bugünkü Nevâ'ya çok yakın bir yerde kurulmuş bir şehirdi. Mustafa Fayda, "Câbiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/538.

[355] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 162-163; Muammer Gül, "Müslümanların Kudüs'ü Fethi", *Harran Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (01 Aralık 2001), 48-49.

[356] Taberî, *Târih*, 3/632-633.

[357] İbn A'sem, *Fütûh*, 1/247-248; Taberî, *Târih*, 3/633.

2. BÖLÜM

HZ. ÖMER DÖNEMİ KOMUTANLARI

2.1. Muâviye b. Ebû Süfyan (ö. 60/680)

Tam adı Muâviye b. Ebî Süfyân b. Harb b. Ümeyye b. Abdüşems b. Abdümenâf b. Kusay'dır. Annesi Hind b. Utbe b. Rebî'a b. Abdüşems b. Abdümenâf b. Kusay'dır. Künyesi Ebû Abdurrahman'dır. Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olduğu için Tulakâ'dan sayılır. Hz. Peygamber ile Huneyn Gazvesi'ne katıldı. Hz. Peygamber bu savaşta ele geçirilen ganimetleri dağıtırken müellefe-i kulûba dahil ettiği Muâviye'ye 100 deve, 40 ukıyye gümüş verdi. Müslüman olduktan sonra okuma yazma bildiği için Hz. Peygamber'e katiplik yaptı.[358] Hz. Ebû Bekir, ridde olaylarını bastırdıktan sonra Şam'a ordu göndermeye karar verdi. Sancak verdiği Yezîd Ebî Süfyân kumandasındaki birliği Belkâ (Ürdün) ve Suriye'ye gönderdi. Muâviye, abisi Yezîd ile yola çıktı.[359] Yezîd b. Ebû Süfyân, Dımaşk'ın fethinden sonra Suriye'nin sahil bölgeleri olarak adlandırılan Akdeniz sahillerinde bulunan ve bugünkü Lübnan toprakları içerisinde kalan Sayda, Cübeyl ve Beyrut şehirleri üzerine yürüdü. Öncü kuvvetlerin başında Muâviye vardı. Buraları fethetti ve halkından birçok kimseyi sürdü. Daha sonra Irka'nın fethini Yezîd'in başkomutanlığı altında Muâviye gerçekleştirdi. Hz. Osman'ın hilâfetinin başlarında Rumlar bu sahilleri ele geçerdiler. Muâviye, yeniden onlara karşı sefere çıktı ve bu sahilleri tekrar ele geçirdi.[360] Yezîd b. Ebû Süfyân, Amvâs vebasında vefat edince Hz. Ömer Muâviye'yi Şam'a vali tayin etti. Muâviye Şam valiliği yaptığı sırada Kaysâriyye'yi fethetti. Hz. Ömer Kaysâriye'nin fethinden sonra Şam valisi Muâviye'ye yazdığı mektupta, Filistin'in geri kalan yerlerinin fethine devam etmesini emretti. Bu emir üzerine Muâviye, 19/640 yılında Askalân'ı sulh yoluyla fethetti ve oraya askerî birlikler yerleştirdi. Diğer bazı rivayetlerde ise Amr b. Âs'ın daha önce burayı fethetmiş olduğu, ancak Askalân halkının Rumlar'ın (Bizanslılar) kendilerine yardım etmeleri üzerine yapılan antlaşmayı bozmuş oldukları ve Muâviye'nin burayı Hz. Ömer'in vefat ettiği 644 yılında yeniden fethettiği nakledilmektedir.[361] Daha sonra Muâviye Şam sahillerine yakın olan Kıbrıs adasının yakınlığını ve fethetmenin kolaylığını Hz. Ömer'e bildirerek sefer için izin istedi. Ancak Hz. Ömer, deniz yolculuğunun can güvenliği açısından riskli olduğunu belirterek Muâviye'nin isteğini reddetti.[362] Hz. Osman hilâfete gelince Suriye bölgesinin idaresinin tamamını Muâviye'ye verdi. Muâviye yoğun uğraşlar sonucu Hz. Osman'ı Kıbrıs'ın fethi hususundan ikna etmeyi başardı. Ardından bir donanma teçhiz edip Kıbrıs'a açıldı. Müslümanlar Kıbrıs'a gelince şehrin valisi bir elçi gönderip sulh istedi. Bunun üzerine Muâviye, Kıbrıslılar'la yıllık yedi bin iki yüz dinar ödemeleri, Müslümanlar aleyhinde

[358] İbn Sa'd, *Tabakât,* 6/13-15.

[359] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 128-129.

[360] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 138, 149

[361] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 164-166.

[362] İbn A'sem, *Fütûh*, 286-287.

bulunmamaları ve Rumlara karşı düzenlenen seferlere engel olmamaları şartıyla onlarla anlaştı.[363]

Hz. Osman'ın isyancılar tarafından öldürülmesinin ardından Medine'de Hz. Ali'ye biat edildi. Muâviye, Hz. Ali'ye Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmadığı müddetçe biat etmeyeceği bildirdi. Bununla birlikte yakın akrabası olması hasebiyle Hz. Osman'ın kanını talep etmek için Şam halkından biat aldı. Daha sonra Hz. Âişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm Mekke'de bir araya gelerek, Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğünü ve onun kanını dava edecekleri hususunda anlaştılar. Muâviye, bu gruplarla Hz. Ali arasındaki mücadelenin sonucunu beklemeyi tercih etti. Hz. Ali, Cemel Savaşı'nda galip geldikten sonra Cerîr b. Abdullah el-Becelî'yi Muâviye'ye göndererek tekrar itaate davet etti. Ancak Muâviye, Hz. Osman'ın katillerini kendisine teslim etmesini ve hilâfetin şuraya bırakılmasını talep etti. Hz. Ali ise onun bu taleplerini geri çevirince savaş kaçınılmaz oldu. Bunun üzerine iki taraf Sıffîn'de karşılaştı. Aralıklarla üç ay süren çarpışmaların son gününde Hz. Ali'nin kumandanı Mâlik b. Eşter, Şamlıları hezimete uğratmak üzer iken Amr b. el-Âs, siyasi ortağı olduğu Muâviye'ye karşı tarafı Allah'ın kitabına ve onun içindekilerle hükmetmeye çağırmasını önerdi. Bu hamle Muâviye'yi bozguna uğramaktan kurtardı. Neticede savaş durdu ve aralarındaki işlerle ilgilenmek ve hüküm vermek için kendilerinden razı oldukları iki hakem belirlemek üzere anlaştılar. Hz. Ali, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Muâviye de Amr b. el-Âs'ı hakem tayin etti. Bu olay Hz. Ali'nin ordusunun bölünmesine neden oldu. Hâriciler denilen grup "Hüküm yalnızca Allah'a aittir.'' diyerek hakem olayına karşı çıktı. Ardından Hz. Ali'nin ordusundan ayrılıp ona karşı mücadeleye giriştiler. Bir yıl geçtikten sonra iki hakem Ezruh'ta bir araya geldi. Yapılan görüşmelerden sonra Amr b. el-Âs ilk önce Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin konuşmasını sağladı. Ebû Mûsâ, Hz. Ali ile Muâviye'yi görevden uzaklaştırdığını bildirdi. Daha sonra Amr, ayağa kalkarak Hz. Ali'yi azlettiğini ve Muâviye'yi göreve getirdiği açıkladı. Bunun üzerine Şamlılar Muâviye biat etti. Hakem olayı ile birlikte siyasi hava Muâviye, lehine gelişmeye başladı. Muâviye, Hâricîler'le meşgul olan Hz. Ali'ye bağlı eyaletlere Şam'dan ordu göndererek saldırı başlattı. Bu saldırı girişimleri sonucunda Muâviye Mısır'ı ele geçirdi. Her ne kadar Hz. Ali diğer saldırı girişimlerini geri püskürmeyi başardıysa da zor bir duruma düştü. Hz. Ali 40/661 yılında bir Hâricî tarafından şehit edilince Muâviye'yi hedefine biraz daha yaklaştırdı. Hz. Hasan kendisini halife seçen ordusuna güvenememesi ve askerleri arasında karışıklık çıkması üzerine Muâviye ile anlaşarak yönetimi ona bıraktı. Böylece hicrî kırk birinci yılda hilâfet Muâviye'nin eline geçti. On dokuz yıl devlet başkanlığı yapmıştır. Dımaşk'ta 60/680 yılında vefat etti.[364]

2.1.1. Kaysâriyye'nin fethi (15/636, 16/637)

Kaysâriyye'ye ilk fetih girişimi Amr b. Âs ile başlamıştır. Amr, şehri birkaç defa kuşatmasına rağmen bir sonuç elde edemedi. Müslümanlar adına her şey doludizgin giderken 17/638

[363] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 178-179.

[364] İbn Sa'd, *Tabakât*, 24-26; İrfan Aycan, "Muâviye b. Ebû Süfyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/330-332.

yılında meydana gelen Amvâs vebasında Suriye orduları başkomutanı Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın ardından halefi Muâz b. Cebel'in de vebaya kurban gitmesi emir-komuta zincirinin değişmesine yol açtı. Daha sora Suriye bölgesi başkomutanlığına Yezid b. Ebû Süfyan getirildi. Hz. Ömer ona Kaysâriyye[365] üzerine yürümesini emretti. Yezid, emrindeki ordusuyla şehri kuşattı. Muhasara sırasında selefleri gibi Amvâs vebasına yakalanan başkomutan Yezid, yerine kardeşi Muâviye b. Ebî Süfyan'ı bıraktı. Kendisi de Dımaşk'e döndü. Muâviye, Kaysâriyye'yi abluka altına aldı. Rumlar, zaman zaman kalelerinden çıkıp baskın düzenliyorlardı. Her defasında da mağlup olup kalelerine geri dönüyorlardı. Nihayet topyekûn kalelerinden çıkıp Müslümanların üzerine yürüdüler. İki ordu arasında meydana gelen şiddetli çarpışmada Rumlar ağır bir yenilgiye uğradı. Düşman askerinin kaybı yüz bindi. Muâviye, zafer müjdesini Halife'ye bildirdi. Hz. Ömer, Muâviye'ye mektup yazarak Filistin toprakları fethine devam etmesini emretti. Askalan üzerine hareket eden Muâviye burayı sulh yoluyla fethetti.[366]

Kaynaklarımızda söz konusu fetihle ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Kaysâriyye'nin Muâviye tarafından fethedildiğinin dışında şehrin Ebû Ubeyde'nin vekili İyâz b. Ganm, Amr b. el-Âs ya da Saîd b. Âmir b. Hizyem tarafından fethedildiği de nakledilmektedir. Ayrıca diğer bir farklılık ise Kaysâriyye'nin fetih tarihi ile ilgilidir. Yer alan rivayetler fethin hicretin 18/639, 19/640 ve 20/641 yıllarında vuku bulduğu haberlerine yer verilmektedir.[367]

2.1.2. Kıbrıs'ın fethi (28/648-49)

Hz. Ömer zamanında Muâviye b. Ebî Süfyân, Kıbrıs'a çıkarma yapmak için izin istedi. O, adanın çok yakın bir noktada yer aldığını, hatta sahil kıyısındaki köylerde oturan Müslümanlara köpeklerin havlama sesi ve horozların ötüşünün duyulduğunu ifade etmişti. Hz. Ömer, bu konuda Amr b. Âs'a bir mektup yazarak deniz seferleri hakkında ne düşündüğünü sormuş, cevabi mektubu okuyan Halife bu talebi kat'î surette geri çevirmişti.[368] Onun bu konuda Muâviye'ye izin vermemesi, muhtemelen Müslümanların Kızıldeniz ve İran körfezindeki bazı başarısız girişimlerinden dolayı deniz seferi konusunda henüz hazır olmadıkları kanaatinden kaynaklanmaktaydı. Hz. Osman iktidara gelince Muâviye, Kıbrıs adasına sefer düzenleme düşüncesini yeniden gündeme getirdi. Hz. Osman, bu konuda Hz. Ömer ile aynı düşündüğünü paylaşarak sefere izin vermemiştir. Ancak Muâviye, bu hususta taleplerini ısrarla devam ettirdi. Sonunda Hz. Osman'ı ikna edebildi. Böylece aradığı fırsatı bulmuş oldu.[369] Fakat Hz. Osman'ın çekinceleri devam ettiği için bu izni birtakım şartlara bağladı. Muâviye'ye sefere katılacak askerlerin tamamen gönüllülerden oluşturmasını ve hanımını yanına alarak bizzat

[365] Kaysâriyye, Şam bölgesinde bir sahil şehridir. Yâkût, *Mu'cem*, 4/421.

[366] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 163-166; Taberî, *Târih*, 3/626-627; İlyas Uçar, *Orta Çağ Kara Belası Amvâs Vebası İslâm Tarihi'nde İlk Salgın* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 92.

[367] Hâlife b. Hayyât, *Târîh*, 120; Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 164-165.

[368] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 2/584.

[369] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 178.

savaşa iştirak etmesini şart koştu.[370] Diğer taraftan Abdullah b. Sad b. Ebî Serh'in Mısır'dan gönderdiği filo bölgeye ulaştı.[371]

Muâviye, sefer için izin aldıktan sonra hazırlıklara başladı. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından Akka'dan gemilerle denize açıldı. Kıbrıs'ın sahillerine ulaşan Müslümanlar, karada Rumların mukavemeti ile karşılaştı. Meydana gelen çarpışmalarda düşman kuvvetleri yenilgiye uğradı. Böylece Kıbrıs fethedildi. Ada halkıyla yıllık yedi bin dinar vergi ödemek suretiyle anlaşma yapıldı. Kıbrıs seferine sahabeden Ebû Zer el-Gıfârî, Ubade b. Sâmit ve hanımı Ümmü Haram bt. Milhan Ensarî gibi seçkin şahsiyetler katıldı. Ümmü Haram karaya çıktıktan sonra bineğinden düşerek hayatını kaybetti ve buraya defnedildi. Bu seferin önemi ilk deniz seferi olarak gösterilmesidir.[372]

2.1.3. Kıbrıs'ın yeniden fethi (33/653-654)

Müslümanlar tarafından ele geçirilen Kıbrıs deniz seferleri için bir üs oldu. Ancak beş yıl sonra Kıbrıslılar, Rumların kendilerine verdikleri gemilerle onlara destek olarak Müslümanlarla yapılan anlaşmayı ihlal ettiler. Bizans'tan yardım alarak Müslümanlara saldırmaları üzerine Kıbrıs'a ikinci bir sefer düzenlendi. Muâviye, 33/654 yılında Ada'ya beş yüz gemiden oluşan bir filoyla çıkarma yaptı. Meydana gelen çarpışmalar sonucunda düşman kuvvetleri çok büyük kayıplar verdi. Böylelikle Ada yeniden fethedildi. Önceki anlaşmanın şartları uygulanmaya devam edildi. Muâviye, şehre 12000 asker ve Ba'lebek halkından bir grup Müslümanı yerleştirerek burayı garnizon yaptı. Burada yerleştirilen Müslümanlar Adada yeni bir şehir kurarak camiler inşa ettiler.[373]

2.1.4. Rodos'un fethi (33/654)

Muâviye, Kıbrıs'ı fethettikten sonra Rodos üzerine sefer düzenlemek için Halife'ye mektup yazdı. Hz. Osman onun bu talebini ashaba sunarak istişarede bulundu. Müzakereler sonucunda ashâbın tavsiyesi üzerine Muâviye'ye sefer için izin verdi. Muâviye, teşkil ettiği donanma ile Rodos'a çıkarma yaptı. Rodos halkı Müslümanları kendi deniz kuvvetleriyle karşıladı. İki taraf arasında meydana gelen şiddetli çarpışmalarda pek çok Rum öldürüldü. Bu savaştan sonra ada Müslümanların kontrolü altına girdi. Burada çok sayıda ganimet elde edildi. Elde edilen ganimetler gemilere yerleştirilerek Şam'a dönüldü. Muâviye, fetih müjdesini ve humusu Medine'ye gönderdi.[374]

---

[370] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 178; Taberî, *Târih*, 4/289-290; İbn A'sem, *Fütûh*, 2/377-382; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil,* 2/585.

[371] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/585.

[372] Halîfe b. Hayyât, *Târîh,* 139; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân,* 178-179; Taberî, *Târih,* 4/289-291; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/585.

[373] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 178-179.

[374] İbn A'sem*, Fütûh,* 2/382-384.

2.1.5. Zâtüssavârî Savaşı (34/655)

Müslümanların Suriye ve Filistin topraklarına hâkim olması, Kuzey Afrika'da elde etmiş oldukları başarılar ve Bizans'ın Doğu Akdeniz'deki en önemli adaları Kıbrıs ve Rodos'u ele geçirmeleri, Roma Kralı Herakleios'un oğlu II. Kostantin'i harekete geçirdi. Kostantin 1000 gemiden meydana gelen donanmanın başında Akdeniz'e açıldı. Bu haber Hz. Osman'a ulaşınca Muâviye ve Abdullah b. Sa'd'a mektup yazarak harekete geçmelerini emretti. Bunun üzerine Şam ordusunun başında Muâviye b. Ebî Süfyân, Mısır ordusunun başında Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh olmak üzere Müslümanlar Bizans üzerine sefere çıktı. İki donanma Likya sahilinde karşı karşıya geldiğinde ilk gün hava rüzgârlı olduğu için çarpışma olmadı. Ertesi gün gemiler birbirine yaklaştırılarak bazıları da birbirine bağlanarak kılıç ve keskin aletlerle savaşıldı. Çarpışma o denli şiddetiydi ki deniz kırmızıya büründü. Savaş sonucunda Bizanslılar büyük bir yenilgiye uğradı. Bizans imparatoru Kostantin başından ve belinden yaralanarak savaş alanını terk etti. Bu savaşta iki tarafta çok kayıp verdi. Bu zorlu mücadele Müslümanların zaferiyle sonuçlanmıştır.[375] Savaşın ardından Bizans'ın Doğu Akdeniz'deki hâkimiyeti sona ermiştir.

2.2. İyâz b. Ganm (ö. 20/641)

İyâd b. Ganm 582 yılında Mekke'de dünyaya geldi. Tam adı İyâd b. Ganem b. Züheyr b. Ebû Şeddad b. Rebi'a b. Hilâl b. Üheyb b. Dabbe b. el-Hâris b. Fihri'dir. Kureyş'in Benî Hâris b. Fihr kabilesine mensuptur. Hudeybiye barış anlaşmasından kısa bir süre önce Müslüman oldu. Hz. Peygamber ile birlikte Hudeybiye anlaşmasında bulundu.[376] İyâz, Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir döneminde fazla ön plana çıkan bir sahabe değildi. İyaz'ın daha çok, Hz. Ömer döneminde tarih sahnesine çıktığı görülmektedir. Ebû Ubeyde b. Cerrâh, onu Dımaşk'ın fethinde (14/635) süvari birliklerinin kumandanlığına getirdi. Yermük Savaşı'nda (15/636) sol kanat atlı birliklerinin kumandanlığını yaptı. Savaş Müslümanların zaferiyle sonuçlanınca Ebû Ubeyde, hezimete uğrayan Rum askerlerini takip etmekle görevlendirdi. İyâz, Rumları Malatya'ya kadar takip etti ve şehri kuşatma altına aldı. Daha sonra şehir halkıyla anlaşma yaparak geri döndü. Kudüs'ün fethine iştirak eden İyâz, 638 yılında Ebû Ubeyde tarafından Öncü kuvvetlerin başında Haleb'e gönderildi. Şehir halkı ile cizye karşılığında anlaşma yaptı. Bir süre sonra Haleb halkı anlaşmayı bozdular. Bunun üzerine Ebû Ubeyde, İyâz ile Habîb b. Mesleme'yi buraya gönderdi. İki komutan şehri yeniden fethetti ve önceki anlaşmanın şartlarına riayet etmek üzere onlarla anlaştılar. Antakya'nın sınır boyu olan Kûrus'a öncü kuvvetlerin komutanı olarak katıldı. Ardından öncü kuvvetlerin başında Menbic'e hareket etti. İyâz, buranın halkıyla Antakya sulhu çerçevesinde bir anlaşma yaptı. Ardından Ra'bân ve Dülûk halkıyla Menbiclilerle yapılan barış şartıyla antlaşma yaptı.

Ebû Ubeyde vefatından önce uhdesindeki görevle ilgili olarak İyâz'ı yerine vekil bıraktı.[377] Hz. Ömer de onu Hıms, Kınnesrîn ve el-Cezîre valiliğine getirerek bölgenin fethiyle

[375] İbn A'sem, *Fütûh*, 2/384-386; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 2/603-604.

[376] İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/110.

[377] İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/111.

görevlendirdi.[378] Cezire bölgesinin tamamını İslâm topraklarına kattı. İyâz 20/641 tarihinde 60 yaşındayken Şam'da vefat etmiştir.[379]

2.2.1. Cezîre fetihleri (18/639)

Vâkıdî'ye göre Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Hâlid b. Velîd tarafından Şam, Amr b. el-Âs'ın eliyle de Mısır fethedildikten sonra Hz. Ömer, Suriye orduları başkomutanı Ebû Ubeyde'ye bir mektup yazdı. Allah yolundaki mücadelesini, üstlendiği görevleri başarılı bir şekilde yerine getirdiğinden ve cephedeki parlak başarılardan dolayı kendisini takdir etti. Ayrıca mektupta, İyâz b. Ganm'i Diyâr-ı Rebîa ve Diyârı Bekr üzerine sefere göndermesini emrediyordu. Halife, el-Cezîre'nin İyâz tarafından kontrol altına alınmasını istiyordu. Aynı zamanda İyâz'a da bir mektup yazdı. O'nun Cezîre topraklarına doğru harekete geçmesi yönünde talimat verdi. Her iki mektubu Saîde b. Kays el-Murâdi'yle gönderdi. Saîde b. Kays, mektubu Bahîretu Taberiye'de Ebû Ubeyde'ye ulaştırdı. Daha sonra diğer mektubu da İyâz'a verdi. Bunun üzerine Ebû Ubeyde, İyâz b. Ganm kumandanlığında tam teçhizatlı sekiz bin kişilik bir kuvveti Cezîre'ye sevk etti. Ordunun iki binini sahabeler teşkil ediyordu. Bunlar içerisinde ashabın ileri gelenlerinden Nu'mân b. el-Münzir, Dırâr b. el-Ezver, Amr b. Rebîa, Hamza b. Ubey, Talha b. Eşc, Âmir b. Fehr, Mikdad b. el-Esved, Ammâr b. Yâsir ve Abdullah Yukanna da vardı. Bu olay 17/638 yılı Şevval ayında gerçekleşti. Bundan sonra İyâz, Taberiye'den Cezîre'ye doğru yola çıktı. Öncü kuvvetlerin başında Meysere b. Mesrûk, sağ kanadına Sa'îd b. Âmir, sol kanadına Safvan b. Muattal es-Sülemî bulunmaktaydı. Fethin gerçekleşeceği sırada Rakka'da Rumlar ve Araplar bulunuyordu. İyâz'ın keşif kuvvetleri Rakka'ya ulaşınca çevredeki Araplara ve çiftçilere baskın düzenleyerek yüklü miktarda ganimet malları ele geçirdi. Baskından kurtulmayı başaran bir grup insan Rakka'ya sığınmak zorunda kaldı. İlerlemesini sürdüren İyâz, şehrin er-Ruhâ kapısı önünde konakladı. Bunun üzerine Rumlar, surların üzerinden taş ve ok attılar. Bu küçük çaplı çatışmada askerlerin bir kısmı yaralandı. Bunun üzerine İyâz, ordusunu taş ve okların erişemeyeceği bir yere kadar çekti. İyâz, gece olunca üç yüz kişilik atlı birliğiyle şehrin bir diğer kapısı olan Curvân'a indi. Kapıda Romalı muhafızlarla karşılaştılar. Muhafızlar o gece sarhoş bir haldeydiler. Bu durumu gören Müslümanlar harekete geçip kısa süreli çarpışmalardan sonra onların bir bölümünü öldürdüler bir bölümünü de esir aldılar. Sabah olunca bu haber Rumlara ulaştı. Ardından kalelerinin burçlarına çıkıp öldürülen askerlerini ve esir düşmüş adamlarını gördüler. Bu durum karşısında paniğe kapıldılar. Bunun üzerine şehrin patriği eman talebinde bulundu. İyâz, bu teklifi kabul ederek onlarla anlaştı. İyâz, mülk olarak ele geçirilen toprakların verilmeyeceği hususunu belirterek toprağı haraç ödemeleri şartıyla onlara bıraktı. Kadın ve çocuklar vergiden muaf tutulmak suretiyle, her erkeğin senede bir dinar ödemesini karara bağlandı. Bu topraklarda yaşayan yerli halka cizye ödeme mükellefiyeti getirildi. Bunların dışında yiyecek maddelerinden bir miktar zeytinyağı, buğday, sirke ve bal vermeleri karara bağlandı.

---

[378] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 200.

[379] İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/113; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, 3/1234.

Anlaşmanın ardından Rakka ehli şehrin kapılarını Müslümanlara açtı ve onların ticari faaliyetlerini gerçekleştirmek için Ruhâ kapısında pazar yeri inşa ettiler. İyâz, Rakkalılar ile yaptığı mutabakat metninde, şehir sakinlerinin vergilerini ödemesini, antlaşmaya bağlı kalmalarını, yeni mabetler inşa etmemelerini, çan çalmamalarını ve dinsel bayramlarını kutlamadıkları sürece canlarına, mallarına ve kiliselerine dokunulmayacağı üzerine kendilerine eman verdi.[380]

2.2.2. Ruha'nın (Urfa) fethi (18/639)

Seferlerini sürdüren İyâz b. Ganm, Rakka'yı fethettikten sonra Harran üzerine hareket etti. Ordusuyla buraya intikal edince Harranlılar ona bir elçi gönderdi. Şehrin ileri gelenleri başkomutanın öncelikle Ruhâ üzerine yürümesini ve onlarla anlaşma sağlaması durumunda kendilerinin de buna mutabık kalacaklarını ve kendisiyle Hristiyanları uzlaştıracaklarını haber verdiler. Bunun üzerine İyâz, Ruhâ'ya yöneldi.[381] Bu sırada Ruhâ halkına İyâz'ın Rakka'yı fethettiği haberi ulaşınca paniğe kapıldılar. Ardında şehri savunmak için hazırlıklara giriştiler. Kalelerine yiyecek ve içecek depoladılar. Ruha ahalisi kendilerini savunmak için kale burçlarına mancınıklar yerleştirdiler. Müslümanları kale surlarından uzak tutmak için taş topladılar. Şehirlerini müdafaa için kararlı bir şekilde direnç gösteriyorlardı. Ancak süvarilerin tekbir ve tehlîlleri eşliğinde kuşatıldıklarını görünce kendilerini büyük bir korku sardı. İslâm ordusu şehre yaklaşınca halk kendi arasında "Bunların sayısı yirmi bin kadardır veya daha fazladır, biz bunlara karşı koyamayız" dediler. İyâz, sağ ve sol kanadındaki birliklerle Ruha üzerine ilerleyerek buranın Rum illerine açılan en büyük kapısına karargâhını kurdu. Taraflar arasında on beş gün boyunca amansız bir mücadele meydana geldi. Atlı birliklerin kararlı mücadelesi karşısında tutunamayacağını anlayan Ruha halkı, büyük patrikleri Mitolas'a giderek Müslümanlarla sulh yapmasını istediler. Patrik, Rakka anlaşması şartlarıyla kendisiyle anlaşmak istediğini bildirdi. İyâz, bunu kabul ederek Ruhâ ahalisi için bir barış anlaşması yazdı. İyâz, askerlerine Ruhâ halkının Müslümanların zimmeti ve ahdi altında olduklarını bildirdi. Onlara kötü davranılmaması gerektiğini ve evlerine izinsiz girilemeyeceği hususunda da uyarılarda bulundu. Orayı kendine merkez edinerek civar yerlerin fethine devam etti.

2.2.3. Harrân'ın fethi (19/640)

İyâz b. Ganm, Rumların Harrân'da yirmi bin kişilik bir ordu hazırladığı haberini alınca Harrân üzerine sefere çıktı. İyâz'ın şehirlerine doğru ilerlediği işiten halk, korkuya kapıldı. Yaklaşan tehlikeyi önlemek için İyâz'a bir elçi göndererek Ruhâ antlaşmasının şartlarına göre sulh yaptılar. Başkomutan onlara bu bağlamda bir ahidname yazdıktan sonra şehirlerinin kapılarını

[380] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Vâkıdî, *Târîhu Fütûhi'l-Cezîre ve'l-Hâbur ve Diyâr-i Bekr ve'l-Irak*, thk. Abdülaziz Feyyâd Harfûş (Dımaşk: Dârü'l-Beşâir, 1996), 30-32; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 200-201; İbn A'sem, *Fütûh*, 1/271-272.

[381] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 202.

Müslümanlara açtılar. Ardından İslâm ordusu şehre girdi. İyâz, bir müddet burada kalıp vergileri tahsil ettikten sonra Harrân'dan ayrıldı.[382]

2.2.4. Sümeysât'ın fethi (19/640)

İyâz b. Ganm, Ruhâ'yı kontrol altına aldıktan sonra Harrân'a döndü. Komutanlarından Safvân b. Muattal ve Habib b. Mesleme'yi Sümeysât üzerine gönderdi. İyâz, Harrânlılarla anlaşma yaptıktan sonra Sümeysât'a hareket etti. Başkomutan şehre geldiğinde, Safvân b. Mu'attal ve Habîb b. Mesleme'nin Sümeysât'a bağlı birçok köy ve kale'yi ele geçirdiklerini gördü. Daha sonra İyâz, şehir sakinleriyle Ruhâ anlaşmasının şartlarına göre sulh yaptı. Seferlerine devam eden İyâz, Sümeysât'ı zaptettikten sonra Fırat'ın kıyısında yer alan yerleşim birimleri üzerine hareket etti. Bu yerleşim birimleri Cisru Menbic ve dolaylarında bulunan yerler idi. Bütün buraları Ruhâ anlaşmasının şartlarına göre fethetti.[383]

Seferlerine devam eden İyâz, sırasıyla Serûc (Suruc)[384], Ra's Keyfa ve Ard el-Beydâ (Birecik) şehirlerini ele geçirdi. Bu esnada Başkomutana Sümeysât ehlinin anlaşmayı ihlal ettiği haberi geldi. Bunun üzerine tekrar Sümeysât üzerine yürüdü. Şehre gelerek burayı kuşatma altına aldı. İyâz, kalelerdeki hâkimiyeti tamamen sağlayıncaya kadar muhasarayı devam ettirdi.[385]

2.2.5. Tell Mevzen'in fethi (19/640)

İyâz, Re'sü'l-'Ayn'ın fethinden sonra Tell Mevzen[386] üzerine hareket etti. Başkomutan burayı sulh yoluyla ele geçirdi.[387] Daha sonra İyâz, Habîb b. Mesleme'yi Karkîsıyâ[388] üzerine görevlendirdi. Habîb, burayı savaş yapmaksızın Ruhâ antlaşmasının şartlarına göre fethetti. Seferlerine devam eden İyâz, ordusuyla Âmid'e[389] gelince şehri kuşatma altına aldı. Küçük çaplı çarpışmadan sonra şehir halkı sulh talebinde bulundu. Bunun üzerine İyâz, Ruha anlaşması kapsamında onlarla anlaştı.[390]

Kaynaklarımızda Âmid şehrinin fetih tarihi ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Belâzurî'ye göre hicrî 19 senesi veya hicrî 20 yılı Muharrem ayının başlarında[391] Tell Mevzen (Viranşehir) ve Karkîsıyâ'nın fethinden sonra Ruhâ antlaşmasına göre ve sulh yoluyla İyâz, Âmid'i ele

[382] İbn A'sem, *Fütûh*, 1/278.

[383] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 203-204.

[384] Diyar-ı Mudar'dan Harrân'a yakın bir kasabadır. Yâkût, *Mu'cem,* 3/216.

[385] İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/468.

[386] Tell Mevzen: Re'sü'l-'Ayn ve Suruç arasında yer alan bir şehirdir. Yâkût el-Hamevî, *Mu 'cemu'l-Büldân*, 2/45.

[387] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 19/177.

[388] Karkîsıyâ: Habur ve Fırat Nehirleri üzerinde bulunan bir şehirdir. İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/510.

[389] Âmid, Diyarbakır'ın eski adıdır. Dicle Nehrinin kıyısında yer alır. Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 121.

[390] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/468.

[391] Yâkût el-Hamevî, Âmid'in h. 20 yılında fethedildiğini aktarır. Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1, 56.

geçirdi.[392] İbnü'l-Esîr de Âmid'in kuşatma altına alınışını hicrî 19 yılında vuku bulduğunu nakleder.[393]

2.2.6. Meyyâfârikîn'in (Silvan) fethi (19/640)

İyâz b. Ganm, Âmid'i fethettikten sonra Meyyâfârikîn'e[394] yöneldi. İyâz komutasındaki İslâm ordusuyla buraya ulaşınca herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan Ruhâ anlaşmasının esaslarına göre şehri zapt etti.[395]

Meyyâfârikîn'in fethine yer veren kaynaklar buranın hangi komutan tarafından fethedildiği konusunda muhteva itibariyle farklılıklar arz etmektedirler. Vâkıdî'ye göre Hakem b. Hişam[396], İbn A'sem'e göre Mâlik b. Eşter[397] ve Yâkût'a göre de Hâlid b. Velîd ve Mâlik b. Eşter[398] Meyyâfârikîn'i fethetmiştir. Ayrıca kaynaklarımızda farklılık ihtiva eden diğer bir husus ne kadar vergi konulduğu meselesidir. İbn A'sem'e göre 3000 dinar nakit ve belirlenen cizye mukabilinde[399] ; Yâkût'a göre 50000 dinar, buluğa eren her kişi için dört veya iki dinar cizye, bir ölçek buğday, bir ölçek zeytinyağı ve sirke, bir ölçek de bal alınmıştır.[400]

2.2.7. Kefertûsa'nın fethi (19/640)

İyâz b. Ganm Meyyâfârikîn'i fethettikten sonra Kefertûsa üzerine yürüdü. Şehir ehli Müslümanların üzerlerine doğru geldiğini haber alınca bin kişilik kuvvet topladı. İslam ordusu Kefertûsa'ya gelerek şehri kuşatma altına aldı. Kaleden içeri giren Müslümanlar çok sayıda düşman askerini öldürerek şehri savaşarak fethetti.[401]

2.2.8. Nusaybin'in fethi (19/640)

Fetihlerine devam eden İyâz b. Ganm, Dârâ'yı fethettikten sonra Beyruhâ'ya[402] geldi. Şehir halkı Dârâ halkına konulan vergilerin 1/4'ü veya 1/5'i'nin verilmesi üzerine onlarla anlaşma yaptı. Daha sonra buradan ayrılan İyâz, Bâemâ'ya[403] geldi. Bâemâ, Yahudilerin birtakım dini ritüellerini gerçekleştirdiği kutsal bir beldedir. Bâemâ, İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden Hazkeyâl b. Bazyâ tarafından kuruldu. İyâz'ın topraklarına indiğini haber alan Nusaybin hükümdarı Tiryatis, devlet erkânını ve şehrin ileri gelenlerini Meryem

---

[392] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 204.

[393] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/468.

[394] Meyyâfârikîn: el-Cezîre ile Ermeniyye sınırları arasında yer alan Diyarbakır'ın günümüzdeki Silvan ilçesidir. Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 121.

[395] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 204.

[396] Vâkıdî, *Târîhu Fütûhi'l-Cezîre ve'l-Hâbur ve Diyâr-i Bekr ve'l-Irak*, 178-179.

[397] İbn A'sem, *Fütûh*, 1/281.

[398] Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, 5/238.

[399] İbn A'sem, *Fütûh,* 1/281.

[400] Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, 5/238.

[401] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 204; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 23/92.

[402] Beyruhâ: Dârâ ve Nusaybin arasında bulunan bir şehirdir. Vâkıdî, *Târîhu Fütûhi'l-Cezîre*, 159.

[403] Bâemâ: Nusaybin yakınlarında bir köydür. Vâkıdî, *Târîhu Fütûhi'l-Cezîre*, 159.

kilisesinde toplayıp istişare etti. Şehir halkını Araplardan kurtarmak için sulh teklifinde bulunacağını söyledi. Akabinde Tiryatis ileri gelenlerden elli kişiyi yanına alarak İslâm ordusunun bulunduğu Rûm kapısına yöneldi. İyâz, gelen heyeti karşıladı. Dârâ halkının kabul ettiği sulh anlaşmasının şartlarına göre Nusaybin'i fethetti. Ardından şehirdeki Meryem kilisesini camiye çevirdi.[404]

2.2.9. Tur-Abdîn ve Mardin'in fethi (19/640)

İyâz b. Ganm, komutasındaki İslâm ordusu Nusaybin'i fethettikten sonra Tûr-Abdîn ve Mardin'i Ruhâ anlaşmasına göre fethetti.[405] Mardin'in Müslümanlar tarafından ele geçirilince Bizans askerleri şehri terk etmek zorunda kaldı. Kaçan askerler daha sonra dönmek için girişimde bulunsalar da şehirdeki Araplar ve Süryaniler buna engel oldu.[406] Yâkût, Mardin ve el-Cezîre'nin geri kalan yerlerini h. 19 ve h. 20 yılının Muharrem ayında fethedildiğini nakletmektedir.[407]

Vâkıdîye göre, İyâz, Re'sü'l-'Ayn'dan ayrıldıktan sonra Kefertûsa'ya indi. Oradan da Dârâ'ya geçti. Müslümanların üzerlerine doğru geldiği haberini alan şehir sakinleri toplandı. İyâz, komutasındaki İslâm ordusu Dârâ'ya gelince şehir halkı sulh teklifinde bulundular. Başkomutan onların bu teklifini kabul etti. Dârâ ehliyle 20000 miskal altın, 30000 miskal gümüş ve silahları kendilerinde kalmamaları şartıyla anlaşma yapıldı. Ardında kiliselerini inşa ettiler. Ancak birkaçı İslâm inancını benimsedi. Bunun üzerine cizye vergisi vermeleri kararlaştırıldı.[408] Belâzürî, İyâz'ın Tur-Abdîn, Mardin ve Dârâ'yı Ruhâ antlaşmasının şartlarına göre fethettiğini aktarmaktadır.[409] İyâz, Dârâ'nın ardından Kardâ[410] ve Bâzebdâ'yı[411] Nusaybin anlaşmasına göre fethetti. 19/640 yılında Zevezân[412] patriği İyâz'a gelerek haraç ödemek şartıyla anlaşma yaptı.[413]

Fetihlerine devam eden İyâz, Erzen[414] üzerine hareket etti. Burayı sulh yoluyla fethetti. Daha sonra oradan ayrılan İyâz, Derb'e girerek Bitlis'e kadar vardı. Oradan Hılât'a (Ahlat)[415] ulaştı. Şehrin patriği kendisine gelerek sulh akdetti. İyâz, son olarak İrminiyye'nin el-'Aynü'l-Hâmıda'ya gitti. Buradan daha ileriye gitmedi. İyâz'ın Ermîniye bölgesinde ulaştığı son nokta burasıdır. Ardından geri dönerek Bitlis melikini, Ahlat ve çevresinin haracı ile patriğinin

404 Vâkıdî, *Târîhu fütûhi'l-Cezîre*, 159-162.

405 Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 204.

406 Mehmet Azimli, *Diyarbakır ve Çevresinin Müslümanlaşma Süreci* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2010), 56.

407 Yâkût, *Mu'cem,* 5/39.

408 Vâkıdî, *Fütûhu'ş-Şam*, 2/142; Vâkıdî, *Târîhu fütûhi'l-Cezîre*, 158-159.

409 Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 204.

410 Kardâ: Dicle Nehri'nin doğusunda bir köydür. Yâkût*, Mu'cem*, 4/322.

411 Bâzebdâ: Cezîre'nin batısında bir köydür. Yâkût*, Mu'cem,* 4/322.

412 Zevezân: Dicle'nin doğusunda, Cezîre-i İbn Ömer'den (Cizre)geniş bir alandır. Yâkût, *Mu'cem*, 3/158.

413 Yâkût, *Mu 'cemu'l-Büldân*, 3/158.

414 Erzen: Ahlat yakınlarında meşhur bir şehirdir. Yâkût, *Mu'cem*, 1/150.

415 Hılat (Ahlat): İrmîniyye'nin büyük ve meşhur bir şehridir. Kazvînî, *Asârü'l-Bilâd*, 524.

vergisinden sorumlu tuttu. Daha sonra Rakka'ya döndü ve oradan da vali olarak görevlendirildiği Hıms'a gitti.[416]

Kaynaklarımızda Cezîretü İbn Ömer'in[417] nasıl fethedildiğine dair detaylı bir malumat bulamadık. Ancak Cezîre bölgesinin fatihi İyâz b. Ganm'in başkomutanlığında fethedildiğine dayanarak Cezîretü İbn Ömer'in (Cizre) Hz. Ömer döneminde İyâz b. Ganm tarafından fethedilmiştir.

2.3.Umeyr b. Sa'd

Umeyr b. Sa'd b. Ubeyd b. Nu'man b. Kays b. Amr b. Zeyd b. Ümeyye b. Zeyd b. Mâlik b. Avf b. Amr b. Avf'tır. Hz. Peygamber'in sahâbelerindendir. Ensardan olup Evs kabilesine mensuptur. Hz. Ömer döneminde Hıms valiliği yaptı. Aynı dönemde Şam taraflarına gönderilen bir birliği kumanda etti. Hz. Ömer'in kendisini takdir ettiği bir isimdir.[418]

2.3.1. Re'sü'l-'Ayn / 'Aynü'l-Verde'nin (Ceylanpınar) fethi (19/640)

Hz. Ömer, İyâz b. Ganm'e bir mektup yazarak Umeyr b. Sa'd'ı Re'sü'l-'Ayn[419] üzerine göndermesini emretti. İyâz da Umeyr kumandasında bir öncü birliği Re'sü'l-'Ayn'a sevk etti. Öncü kuvvet şehre yaklaşınca çiftçilere baskın verdi. Şehir sakinlerinin atlarını, develerini, inek ve koyunlarının bir kısmını ele geçirdi. İslâm ordusunun geldiğini gören halk şehrin bütün kapılarını kapattılar. Bunun üzerine Müslüman askerler kale surları yaklaştı. Düşman birlikleri kale burçlarının üzerine mancınıklar yerleştirerek karşı koymaya çalıştılar. Burçlar üzerinden atılan taş ve oklardan dolayı bazı Müslümanlar şehit oldu. Şehrin patriklerinden biri kale duvarının üzerine çıkarak Müslümanlara meydan okudu. Daha sonra aşağı inerek mübareze talebinde bulundu. Karşısına Benî Müzeyneli bir adam çıktı. Müzeyneli, Patriğin kılıç sallamasını kalkanıyla karşıladıktan sonra onun üzerine hamle yaparak hasmını öldürdü. Bu durum karşısında şehir sakinleri korkuya kapıldı. Müslümanlarla savaşıp savaşmama noktasında kararsız kaldılar. Savaşın ikinci günü şehir halkı kalelerinden çıkarak bütün güçleriyle Müslümanlara saldırdılar. Taraflar arasında meydana gelen şiddetli çarpışmalardan sonra pek çok düşman askeri öldürüldü. Savaş meydanını terk edenler kalelerine sığındılar. Akabinde sulh teklifinde bulundular. Re'sü'l-'Ayn, savaş yolu ile hâkimiyet altına alındı. Umeyr b. Sa'd, şehir ehlinden kimseyi esir almadan haraç ve cizye vergisi almak suretiyle kendileriyle anlaştı.[420]

2.3.2. Sincâr'ın fethi (19/640)

Müslümanların Nusaybin'i muhasara ettiği sırada İyâz b. Ganm, Umeyr b. Sa'd el-Ensârî'yi Sincar'ın fethi için görevlendirdi. Harekete geçen Umeyr, Sincâr'a ulaştı. Şehir sakinleriyle bir

---

[416] Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, 312; Yâkût, *Mu 'cemu'l-Büldân*, 1/359.

[417] Cezîretü İbn Ömer (Cizre): Musul'un yukarında yer alan bir şehirdir. Yâkût, *Mu 'cemu'l-Büldân*, 2/138.

[418] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/280; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 2/559.

[419] Re'sü'l-'Ayn, günümüzde Şanlıurfa ilinin sınırları içinde bulunan Ceylanpınar ilçesidir. İbn A'sem, *Fütûh,* 1/278.

[420] Belâzürî*, Fütûhu'l-Büldân*, 204-205.

gün savaştı. Müslümanlara karşı direnemeyeceğini anlayan Sincâr ahalisi eman istedi. Üç bin dinarı peşin ve kişi başına dört dinar cizye ödemeleri şartıyla onlarla anlaştı.[421]

2.4. Meysere b. Mesrûk el-Absî

Hicretin 3 veya 4. yılında (624 veya 625) Benî Abs kabilesinden Hz. Peygamber'le görüşmek üzere Medine'ye gelen dokuz kişilik heyette bulundu. Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti döneminde kabilesine hâkim olup İslâmiyet'e bağlı kaldı. Meysere, Yemâme'de (11/632) ve Suriye'nin fethinde (13-15/634-636) Hâlid'le beraber savaştı ve bir kısım kuvvetleri kumanda etti. Yermük Savaşı'nda (15/636) Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın sancağını taşıdı.[422] Hz. Ömer İyâz b. Ganm'i Cezîre valiliğine getirerek bölgenin fethiyle görevlendirdi. İyâz, 18 yılının Şâban ayı ortalarında beş bin kişilik bir kuvvetle Cezîre'ye hareket etti. Ordunun öncü kuvvetlerini Meysere, kumanda etti.[423] Daha sonra İyâz, tarafından Habur üzerine gönderildi. Meysere orayı savaşarak fethetti.[424]

2.4.1. Habur'un fethi (19/640)

İbn A'sem'e göre, İyâz b. Ganm, Re'sü'l-Ayn'ın fethinden sonra Meysere b. Mesrûk el-Absî kumandanlığında bin kişilik bir atlı birliği Habur üzerine gönderdi. Harekete geçen Meysere, güzergâhı boyunca uğradığı beldeleri ve mekânları ele geçerdi. Ele geçirdiği ganimetleri başkomutana gönderdi. Seferlerine devam eden Meysere, Fırat nehri kıyılarına kadar geldi. Karkîsiyâ yakınında konakladı. İslâm ordusu burada kale sakinlerinin direnişiyle karşılaştı. Karşılıklı kayıpların ardından Müslümanlar şehri ele geçirmeye muvaffak oldu. Meysere savaşta Müslümanlara karşı mukavemette bulunanları öldürüp kadın ve çocukları esir aldı. Daha sonra onları affederek serbest bıraktı. Onlarla cizye ödemeleri karşılığında anlaştı. Ardından ganimetleri alarak İyâz'ın yanına döndü.[425]

2.5. Ebû Ubeyd es-Sekafî (ö. 13/634)

Tam adı Ebû Ubeyd Amr b. Umeyr b. Avf b. Ukde b. Giyere b. Avf b. Sakîf şeklindedir. Sakîf kabilesine mensuptur.[426] Ebû Ubeyd, Hz. Ömer'in hilâfetinin ilk günlerinde tarih sahnesine çıktı. Hz. Ömer devlet başkanlığına geldiğinde ilk icraatı Sâsânîler'e karşı mücadele eden Müsennâ b. Hârise'ye yardımcı kuvvet göndermek oldu. Bundan ötürü halka çağrıda bulundu. Davete ilk icabet eden Ebû Ubeyd es-Sekafî oldu. Hz. Ömer, Ebû Ubeyd'i bin kişilik bir kuvvetle Irak cephesine sevk etti.[427]

---

421 İbn A'sem, *Fütûh,* 1/280-281.

422 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/283, 6/181-182.

423 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 200.

424 İbn A'sem, *Fütûh*, 1/280.

425 İbn A'sem, *Fütûh*, 1/280.

426 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 286.

427 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 286; Taberî, *Târih*, 3/450-452; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/374-375.

2.5.1. Nemârık Savaşı (13/634)

Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir tavsiyesi üzerine Irak topraklarına ordu göndermek için seferlik başlattı. Ebû Ubeyd es-Sakafî, Selît b. Kays ve Müsennâ Hârise'yi bölgeye sevk etti. Halife öncü birliklerin başında Müsennâ'yı gönderdi. Müsennâ, emrindeki askerlerle Irak topraklarına girerek Hire'ye geldi. Bu sırada Sâsânîlerin tahtına Bûrân geçti. Bûrân, Rüstem komutasında Müslümanlara karşı bir ordu sevk etti. Rüstem, harekete geçmeden önce Irak bölgesindeki köy reisleri olan Dihkânlara haber gönderip Müslümanlara karşı ayaklanmalarını istedi. Ardından komutanlardan Câbân'ı Bihkubâz'a, Nersî'yi de Kesker üzerine sevk etti. Müsennâ'yı karşılaması için de ayrı bir ordu hazırlayıp bölgeye sevk etti. Rüstem'in girişimlerinden sonra Câbân önderliğindeki Sâsânîler, Kûfe yakınlarındaki Nemârık'ta kamp kurdu. Gelişmeleri haber alan Müsennâ, Hire'den ayrılıp Haffân'a geldi ve burada karargâh kurup savaş düzenine geçti. Ebû Ubeyd, komutasındaki İslâm ordusu Hîre'ye ulaştı. Ebû Ubeyd'in bölgeye gelmesi üzerine Müslümanlar daha da güçlendi. Ardından komutayı ele Ebû Ubeyd, Câbân üzerine yürüdü. Nemârık'ta çok çetin bir muharebe gerçekleşti. Müslümanlar savaşta Farslar'ı büyük bir yenilgiye uğrattı.[428]

2.5.2. Kesker (Sakâtiyye) Savaşı (13/634)

Nemârık'ta Müslümanlar karşısında büyük kayıplar veren Sâsânîler, Kesker'de bulunan Kisrâ'nın teyzesinin oğlu Nersî'nin birliklerine katıldılar. Ebû Ubeyd, kaçan Sâsânî askerlerini takip ederek Kesker'e ulaştı. Nersî'nin sağ ve sol kanatlarının komutanları Kisrâ'nın dayısı Bistâm'ın iki oğlu Bindeveyh ve Tîreveyh idiler. Bârusima ve Zevâbî sakinleri de Nersî'nin bloğunda bulunuyordu. Bûran ve Rüstem, Câbân'ın Nemârık'ta bozguna uğradığını haber alınca Câlinûs'u bir orduyla Nersî'nin yanına gönderdiler. Ebû Ubeyd, düşman kuvvetleri üzerine yürüdü. Taraflar Kesker'in aşağı bölgesinde bir yer olan Sakâtiyye'de karşılaştı. Savaş Müslümanların zaferiyle sonuçlandı. Ebû Ubeyd, ele geçirilen ganimetlerin humusunu ayırarak Medine'ye gönderdi.

Ebû Ubeyd, Sakâtiyye'de gerçekleşen muharebenin ardından civar şehirlere ordular sevk etti. Müsennâ b. Hârise kumandasında bir birliği Bârûsimâ'ya, Vâlik kumandasındaki diğer bir birliği Zevâbî'ye, Âsım b. Amr komutasında başka bir birliği de Nehrcevher üzerine gönderdi. Komutanlar gittikleri bölgelerde Sâsânî kuvvetlerini mağlup ettiler. Müsennâ'nın ele geçirdiği şehirler arasında Zendeverd ve Besûsya da bulunmaktadır. Bu bölgelerin temsilcileri Ebû Ubeyd'e gelerek vergileri peşin ödemeleri karşılığında onunla anlaştı.[429]

2.5.3. Cisr (Köprü) Savaşı (13/634)

Sâsânîlerin Müslümanlara karşı gönderdiği kuvvetlerin üst üstte mağlubiyetler alması Rüstem'i yeni arayışlara itti. Rüstem, Câlinûs'un tavsiyesi üzerine Araplara karşı en çetin ve en

[428] Taberî, *Târih*, 3/452-461; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/377-378.

[429] Taberî, *Târih*, 3/457-458; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/376-377.

dayanıklı komutanı Behmen Câzaveyh'i ordu komutanlığına getirdi. Gelişmeleri haber alan Ebû Ubeyd harekete geçti. İslâm ordusu Merveha'ya gelerek karargâh kurdu. Behmen komutasındaki Farslarda Fırat'ın diğer yakasında bulunan Kussu'n-Nâtıf'ta karargâh kurdular. Behmen Câzaveyh, Ebu Ubeyd'e: "Ya siz nehri geçin ya da biz geçelim.'' şeklinde haber gönderdi. Ebu Ubeyd "Biz geçelim'' dedi. Başta Selît b. Kays olmak üzere Müslümanların önde gelenleri nehri aşmak yerine düşmanı kendi taraflarında karşılamanın daha uygun olduğunu ifade ettiler. Bu tekliflerin hiçbirini kabul etmeyen Ebu Ubeyd, ordusuyla nehri geçerek saldırı başlattı. Savaş meydanının darlığı ve manevra imkanının sınırlı olması Müslümanları zorluyordu. Düşman ordusunda bulunan zırhlı atlar ve filler savaşın seyrini değiştirdi. Filler, Müslümanların o ana kadar görmedikleri bir manzara ile karşı karşıya kalmalarına sebep oldu. Ebu Ubeyd savaşı kazanmanın filleri yok etmekten geçtiğini düşünerek yaya olarak bir filin üzerine atıldı. Öldürdüğü filin altında kalan Ebu Ubeyd şehit oldu. Yerine tayin ettiği komutanlar sancağı aldı. Onun şehit edilmesiyle İslam ordusu paniğe kapıldı ve dağılma baş gösterdi. Geri çekilmeye başladılar. Abdullah b. Mersed Müslüman askerlerin kaçmaması için köprüyü kesti. Sâsânîler, Müslümanları köprünün bulunduğu yere kadar kovaladı. Geri dönüş imkânının olmamasından dolayı askerlerin büyük bir bölümü Fırat'a atlayarak boğuldu. Sakîfli yedi komutanın peş peşe şehit düşmesi üzerine sancağı Müsennâ b. Hârise alarak geride kalan askerleri kurtardı. Bu savaş İslam ordusunun bu cephedeki ilk ve en büyük yenilgisi olmuştur. Behmen Câzeveyh nehri geçip Müslümanları takip etmek istediyse de Medâin'de yaşanan iç karışıklardan dolayı başkent'e geri dönmek zorunda kaldı.[430]

2.6. Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675)

Sa'd b. Ebî Vakkâs 592 yılında Mekke'de dünyaya geldi. Tam adı Mâlik b. Vüheyb b. Abdümenâf b. Zühre b. Kilâb b. Mürre'dir. Künyesi ise Ebû İshâk'tır. Annesinin adı Hamne bt. Süfyân b. Ümeyye b. Abdüşems b. Abdümenâf b. Kusay'dır. Sa'd'ın soyu Abdümenâf b. Kusay'da Hz. Peygamber ile birleşir. On yedi yaşında Müslüman olmuştur.[431] Medine'ye Hz. Peygamber'den önce hicret etmiştir.[432]

Hz. Peygamber hicretin 8. ayının başında (Şevval 1/ Nisan 623) Medine'ye hicret eden Müslümanları tehdit eden Kureyşliler'i bundan vazgeçirmek ve Mekke müşriklerine ait ticaret kervanlarının Müslümanların aleyhinde kullanılmasını engellemek üzere Ubeyde b. Hâris kumandasında tamamı muhacirlerden oluşan altmış veya seksen kişilik bir birliği Râbiğ denilen bölgenin iç taraflarına gönderdi. Ubeyde b. Hâris, komutasındaki birlik Ebû Süfyân liderliğindeki müşriklerle Seniyyetülmürre'nin aşağısında Ahyâ dinelen bir suyun yanında karşılaştı. Kureyş kervanına ilk oku Sa'd attı. Taraflar arasında karşılıklı ok atışlarından sonra

---

[430] Taberî, *Târih,* 3/461-468; İbnü'l Esîr*, el-Kâmil*, 2/379-381; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/594-596; Adnan Demircan, *Râşid Halifeler* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020), 49-50. Benzer rivayetler için bk. Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 103-104; Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 287-288; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 172-173.

[431] İbn Sa'd, *Tabakât,* 3/151; İbn Hacer, *el- İsâbe*, 3/62.

[432] Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl.*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetür-Risale, 1413), 10/309-310.

müşrikler çekilmeye başladı. Çarpışma sırasında Sa'd'a bir ok isabet ederek yaralandı. Râbiğ seriyyesi İslâm tarihinde Hz. Peygamberin sancak verdiği ilk birliktir.[433]

Hicretten dokuz ay sonra Zilkâde ayının başında bir Kureyş kervanının Harrâr'dan geçeceğini öğrenen Hz. Peygamber, Sa'd b. Ebî Vakkâs komutanlığında tamamı muhacirlerden oluşan yirmi veya yirmi bir kişilik bir müfrezeyi onların üzerine gönderdi. Yaya olarak yola çıkan birlik baskın yememek için gündüzleri gizlenip geceleri hareket ediyordu. Yola çıkışının beşinci gününün sabahı Harrâr'a vardığında Kureyş kervanının buradan bir gün önce geçtiğini öğrendi. Hz. Peygamber kendilerine Harrâr mevkiini geçmemeleri hususunda uyardığı için kervanı takip etmeyip Medine'ye döndüler.[434] Sa'd, Hz. Peygamber tarafından Ebû Süfyân liderliğinde Suriye'den gelmekte olan ticaret kervanı hakkında malumat edinmek için görevlendirilmiştir. Hz. Peygamber'le Bedir, Uhud, Hendek, savaşları dahil olmak üzere bütün gazvelere katılmış, Hudeybiye barış anlaşmasına şahitlik edenler arasında yer almıştır.[435]

Hz. Ebû Bekir, Sa'd'ı Necid bölgesindeki Hevâzin kabilesinin zekâtını toplamakla görevlendirmişti. Sa'd, Hz. Ömer döneminde aktif görevlerde yer aldı. Irak cephesi başkomutanlığına getirildi ve Kâdisiye Savaşı'nda Sâsânîler'i hezimete uğrattı. Sâsânîler'in başkenti Medâin'i fethettikten sonra yeğeni Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs'ı Celûlâ'ya sevk ederek önemli zaferler elde etti. Ardından Hz. Ömer'in emriyle Kûfe şehrini kurdu ve dört yıl buranın valiliğini yaptı. Kûfe halkı Sa'd'ı ganimetleri eşit dağıtmadığı, adaletle hükmetmediği ve namazları çok uzattığı gibi iddialarla Halife'ye şikâyet ettiler. Hz. Ömer, Sa'd'ı Medine'ye çağırıp sorguya çekti. Halife kendisini suçsuz buldu. Ancak şikayetlerin artması üzerine Sa'd'ı azledip Ammâr b. Yâsir'i vali tayin etti.[436]

Hz. Osman halktan biat aldıktan sonra Hz. Ömer'in kendisine vasiyeti üzerine Mugîre b. Şu'be'yi Kûfe Valiliği'nden azledip yerine Sa'd'ı getirdi. Valiliği sırasında hazineden aldığı bir miktar borcu zamanında ödeyemediği için hazine emini Abdullah b. Mes'ûd tarafından Halife'ye şikayet edildi. Bunun üzerine Hz. Osman onu görevinden aldı.[437] Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan fitne hareketlerinden uzak durup, akabinde meydana gelen Cemel ve Sıffîn savaşlarında tarafsız kaldı. Akîk'te 55/675 yılında vefat etti.[438]

2.6.1. Kâdisiye Savaşı (15/636)

Sâsânîler Araplara karşı yapılan savaşlarda çaresiz duruma düştüklerini fark etmeye başladılar. İç çekişmelere ve imparatorluğun içine düştüğü bu buhrana sebep olarak gördükleri Rüstem ve Fîruzan'ı birlikte hareket etmeye davet ettiler. Her ikisi de bu çağrıya olumlu cevap

[433] Vâkıdî, *Meğâzî*, 1/10-11; İbn Hişâm, *Sîre,* 2/285; İbn Sa'd, *Tabakât,* 2/2-3.

[434] Vâkıdî, *Meğâzî*, 1/11; İbn Hişâm, Sîre, 2/298; İbn Sa'd, *Tabakât,* 2/3.

[435] İbn Hişâm*, Sîre,* 2/316-317, III, 431; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, 1/92.

[436] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 313-317; İbnü'l-Esîr*, el-Kâmil*, 2/390-391.

[437] Nizamettin Parlak, "Hz. Ömer'in Şurasındaki Halife Adayları", *İSTEM Akademi Dergisi* 20 (01 Aralık 2012), 89.

[438] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/164-165; İbn Abdilber, *İstîâb*, 2/609.

vererek Kisrâ III. Yezdicerd'i tahta getirdiler. Onun etrafında toplandılar. İdari birliği ve merkezi otoriteyi sağladıktan hemen sonra büyük bir ordu için hazırlıklara başladılar. İran'daki bölge yöneticileri Merzubânlar da itaat edeceklerini bildirdiler. Böylece Sâsânîler, Müslümanlara karşı nispeten de olsa istikrarı sağlamış oldu. Saldırı hazırlığı içinde olan İranlıların faaliyetlerinden Müsennâ ve Müslümanlar haberdar oldu. Müsennâ yaşanan gelişmeleri başkentte bildirdi. Hz. Ömer büyük bir ordu meydana getirmek için topyekün seferberlik başlattı. Halife, bütün vilayetlere ve kabilelere hükmeden amillere hacca gideceğini bildirerek silahı, atı, yardım edecek durumu veya kanaat sahibi olan herkesi yanına göndermelerini emretti. Bir süre sonra Hz. Ömer, kendisine katılanlarla birlikte bir ordu komutanı olarak Sırâr'da konakladı. Burada bir toplantı düzenledi. İstişareler sonucunda büyük çoğunluk kendisinin yerine İranlılara karşı koyabilecek dirayetli bir komutan seçilmesi teklifinde bulundular. O, teklifi uygun buldu. Çevresinde bulunanlar Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın komutanlığı konusunda ittifak ettiler.[439] Hz. Ömer, önemli meselelerde halkla veya halk içinde temayüz etmiş kişilerle istişare ederdi.[440]

Halife, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı Medine'ye çağırıp Sâsânîlerle yapılacak olan savaşın komutanı olarak görevlendirdi ve ona birtakım tavsiyelerde bulunduktan sonra emrindeki askerlerle Irak'a doğru yola koyulmasını emretti. Verilen emir doğrultusunda önce Zerûd ardından Şerâf mevkiinde karargâh kurdu. Sa'd, Zerût'ta iken Müsennâ'nın kendisine katılmasını beklerken O, Cisr savaşında aldığı yaranın tekrar nüksetmesi üzerine vefat etti.[441] Emrindeki askerlerle yoluna devam ederek Kâdisiye'ye ulaştı.

Başkomutan, Hz. Ömer'in emri üzere cephedeki bütün gelişmeleri anbean Medine'ye bildiriyordu. Halife, Ebû Mûsâ'ya ve Şam bölgesinde Bizanslılarla savaşan Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a haber göndererek cepheye destek kuvveti göndermelerini emretti.[442] Daha sonra Sa'd, savaş başlamadan önce bir heyet teşkil ederek Nu'mân b. Mukarrin başkanlığında Hanzale b. Rebî', Eş'as b. Kays, Mugîre b. Şu'be, Mugîre b. Zürâre ve Amr b. Ma'dîkerib'in de aralarında bulunduğu bir heyeti Kisrâ III. Yezdicerd'e davetçi olarak gönderdi ve ona Müslüman olmayı ya da cizye ödemeyi teklif etti; bunlardan biri gerçekleşmezse kılıca başvuracaklarını iletti. Elçilerin bu şekilde konuşmalarına aşırı şekilde hiddetlenen Yezdicerd "elçi olmasaydınız sizi öldürtürdüm'' diyerek gelen elçilere son derece kaba ve aşağılayıcı bir tavır takınmıştır. Başkumandanın birçok girişimi de sonuçsuz kalınca savaş kaçınılmaz olmuştur. Aylarca süren bekleyişten sonra Sa'd, askerlerine haber vererek savaş düzeni almasını istedi.[443]

Kadisiye savaşının ilk günü Sâsânî ordusundaki filler savaşın seyrini değiştirdi. Müslüman askerlerin bu konuda tecrübesiz olmaları ve süvarilerin atlarının ürkmesi savaşın ibresini

[439] Taberî, *Târih*, 3/493-495.

[440] Güzel - Bahadir, "Hulefâ-i Râşidîn Dönemi'inde Halifelerin Halkla İlişkileri", 254.

[441] Taberî, *Târih*, 3/495-499.

[442] Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 181.

[443] Hayrettin Yücesoy, "Kādisiye Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001).

Sâsânîler'e çevirdi. Bu duruma çözüm arayan Sa'd, Temim kabilesinden Âsım b. Amr'ın tavsiyesi üzerine filleri koordine eden askerleri öldürerek hayvanların başıbozuk hareket etmelerini sağladılar. Bunu gerçekleştirirken epey kayıp verdiler. Sa'd tarafından uygun bulunan bu teklif başarılı oldu. Böylece Esedoğulları rahat nefes aldılar. "Yevmü Ermâs''denilen bu ilk günde fillerin oluşturduğu panik havası Esedoğullarından beş yüz kişinin ölümüne sebep oldu. Bu ilk gün Sâsânîler üstünlüğüyle geçti.[444]

Savaşın ikinci günü Müslümanlar daha derli toplu duruyordu. Bugün umut verici bir gelişme oldu. Hz. Ömer'in emriyle Şam bölge komutanı Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın Irak cephesine sevk ettiği takviye birlikler Haşim b. Utbe komutasında savaş alanına geldi. Bunların gelişleri Müslümanlara moral kaynağı ve destek oldu. Bu moral ve destekle İslam ordusu üstün bir görüntü çizmeye başladı. Hatta Müslümanlar, bir ara Sâsânî komutanı Rüstem'i esir alacak duruma geldiler. Her ne kadar ikinci gün Müslümanların üstünlüğü ile noktalansa da kesin bir netice alınamamıştır. Savaşın ilk gününde Müslümanlara zorluklar yaşatan fillerin çoğunun ilk gün etkisiz hale getirilmesi Arapları avantajlı bir konuma getirdi. Savaşın ikinci günü "Yevmü Agvâs'' günü olarak adlandırmıştır.[445]

"İmas Günü'' olarak adlandırılan üçüncü gün ilk iki güne göre başlangıcından sonuna kadar oldukça çetin geçti. Askerlerin gün boyu devam eden mücadelesi gece de sürdü. Bu geceye de "Leyletü'l-Herîr" adı verilmiştir. İran ordusu bugün çözülmeye başladı. Müslüman askerler Rüstem'in karargahına giderek onu öldürdüler. Rüstem'in öldürülmesinin duyulması savaşın kaderini büsbütün değiştirdi. Sâsânî ordusu dağılıp büyük bir bozguna uğradı.[446] Kâdisiye Savaşı Irak'ın kapılarını Müslümanlara ardına kadar açmış ve İran'ın çöküşünü de hızlandıran önemli bir zafer olarak İslam tarihinde yerini almıştır.

2.6.2. Medâin'in fethi (16/637)

Hicretin 16. yılında Sa'd b. Ebî Vakkâs kumandasındaki İslâm ordusu Kâdisiye zaferinin ardından bölgede iki ay kaldıktan sonra Hz. Ömer'in direktifiyle kaçan düşman askerlerini takip ederek Sâsânîlerin başşehri Medâin'e yürüdü. Sa'd, ilk olarak Batı Medâin'de bulunan Sâbât'ı ele geçirdi. Ardından Behüresîr üzerine hareket etti. Şehir iki aylık muhasaradan sonra ele geçirildi. Daha sonra İslâm ordusu Doğu Medâin'e yöneldi. Ancak Doğu Medâin'e ulaşmak için Dicle nehrinin aşılması gerekiyordu. Sâsânî kuvvetleri sandalları yanlarına alıp köprüleri yıktıkları için Doğu Medâin'e ulaşmak güçtü. Sa'd, askerlere etkili bir konuşma yaparak Dicle Nehrini geçmeleri için cesaretlendirdi. Başkomutanın kararlılığı ve karşılaşılan zorlukların aşılması için yaptığı tesirli konuşma askerler üzerinde kendini gösterdi. İlk olarak Asım b. Amr'ın öncülüğündeki süvariler atlarını Dicle'ye sürdü. Buna karşılık Acemler de karşı atlılar çıkardı. Müslümanlar Farsları bertaraf ettikten sonra ırmağın karşısına geçti. Ordunun geri

[444] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/411.

[445] Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi* 2, 121.

[446] Mahmut Kelpetin, *Hulefâ'yi Râşidîn Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2012), 199.

kalan bölümü de aynı şekilde atlılarını nehirde yüzdürerek karşı tarafa geçmeyi başardı. İslâm ordusunun bölgedeki ilerleyişi karşısında panikleyen Farlılar ülkenin iç kısımlarına çekildi. Daha önce Kisrâ III. Yezdicerd, esâviresiyle birlikte Hulvân'a kaçmıştı. Böylece şehir boşaltıldı. Müslümanlar Medain'i hiçbir mukavemetle karşılaşmadan ele geçirdi. Başkomutan bir zamanlar görkemli Sâsânî devletinin başkentinin boşaltılıp kaderine terk edilmesi karşısında şu ayetleri okuyarak Kîsrâ'nın sarayına girdi:

> "Onlar bağlardan, pınarlardan, ekinlerden (süslü mahfillerden), güzel konaklardan, içinde zevk ve safa ile yaşadıkları ihtişamlardan nice şeyler bıraktılar. İşte (emir) böyledir. Biz (bütün) bunları başka başka kavimlere miras verdik. Ne gök ne yer onların üstüne ağlamadı. Onlara mühlette verilmedi.''[447]

Müslümanlar başkent Medâin'de yüklü miktarda ganimet ele geçirdi. Sa'd, Beytülmal'in hakkını ayırdıktan sonra ganimetleri askerler arasında taksim etti.[448]

Belâzürî, Behüresîr'in dokuz ay başka bir rivayete göre on sekiz ay kuşatmadan sonra Müslümanların hakimiyetine girdiğini nakletmedir.[449]

2.7. Hâlid b. Urfuta (ö. 60/680)

Halîd'in tam adı şöyledir: Hâlid b. Urfuta b. Ebrehe b. Sinan b. Sayfi b. el-Heyle b. Abdullah b. Gaylan b. Eslem b. Hazzaz b. Kâhil b. Uzre'dir. Kudâa'ın bir kolu olan Uzre kabilesine mensuptur. Hz. Peygamberin sahabelerindendir. Beni Zühre b. Kilâb kabilesinin anlaşmalısıdır. Irak cephesi başkumandanı Sa'd b. Ebî Vakkâs, Kâdisiye Savaşı'nda kaçan düşmanı takip etmek üzere Hâlid b. Urfuta kumandanlığında bir birlik gönderdi. Hâlid, komutasındaki Müslümanlar yetiştikleri düşman askerlerini bertaraf ettiler. Hz. Ali'nin safında Nuhayle gününde Haricilere karşı savaştı. Daha sonra Kûfe'ye yerleşti.[450] Kûfe'de 60/680 yılında vefat etti.[451]

2.8. Hâşim b. Utbe (ö. 37/657)

Tam adı Hâşim b. Utbe b. Ebû Vakkâs b. Üheyb b. Abdümenâf b. Zühre'dir. Mekke'nin fethedildiği gün Müslüman oldu.[452] Hâşim, Yermük Savaşı'nda süvari bir birliğin kumandanı olarak katıldı ve bu savaşta bir gözünü kaybetti.[453] Daha sonra Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Hz. Ömer'in emri doğrultusunda bir birliğin başında Irak'a gönderdi.[454] Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın emrinde Kâdisiye Savaşı'na katılarak ordunun sol kanadını kumanda etti. [455] Bu savaştan sonra

---

[447] Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, çev. Hasan Basri Çantay (İstanbul: Bilimevi Basım yayın, 2019) Duhân 44/25-28.

[448] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 299-300; Taberî, *Târih*, 4/11-32; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/443-453; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/61-68.

[449] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 299.

[450] İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/284; Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 296.

[451] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/131.

[452] İbn Sa'd, *Tabakât,* 6/77.

[453] İbn Habîb*, el-Muhabber*, 213, 219.

[454] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/412.

[455] Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 182.

Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından Celûlâ'da toplanan Sâsânî kuvvetleri üzerine gönderildi.[456] Hâşim, emrindeki orduyla Celûlâ'yı fethetti. Hz. Ali'nin safında Cemel ve Sıffîn savaşlarına katıldı.[457] Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin sancağını taşıdı. Sıffîn'deki muharebelerin birinde bütün gün savaştıktan sonra akşam karanlığında Hâris b. Münzir et-Tenûhî, Hâşim'e hamle yaparak onu öldürdü (ö. 37/657).[458]

2.8.1. Celûlâ Savaşı (16/637)

Kâdisiye Savaşı'nda mağlup olan ve başkent Medaîn'i terk etmek zorunda kalan Sâsânî askerleri Celûlâ'da toplandılar. Kendilerini savunmak için şehrin etrafına hendek ve siperler kazarak bölgeyi koruma atına aldılar. Hulvân'a çekilen Kisrâ III. Yezdicerd, bölgeye asker ve silah desteği sağladı. Sâsânîlerin komutanı Rüstem'in kardeşi Hurrezâd idi.[459] Düşmanın savaş hazırlıklarını öğrenen Sa'd b. Ebî Vakkâs, durumu Halife'ye bir mektupla bildirdi. Hz. Ömer Hâşim b. Utbe bâzı rivayetlerde Amr b. Mâlik[460] komutasında 12000 kişilik bir birliği göndermesini, öncü birliklerin başına Kaka b. Amr'ı, sağ kola Si'r b. Mâlik'i[461] sol kola Amr b. Mâlik'i[462] artçıların başına da Amr b. Mürre'nin getirilmesini emretti. Hâşim b. Utbe, komutasında harekete geçen İslâm ordusu dört gün süren yolculuktan sonra Celûlâ'ya ulaştı ve şehri kuşatma altına aldı. Savaş için ciddi hazırlıklar yapan Farslar, kuşatmaya karşı büyük bir direniş gösteriyorlardı. Sâsânî askerleri siperlerden çıkarak ani baskınlarla İslam ordusunu püskürtmeye çalışıyordu. Sonuca ulaşmakta zorluk çeken Müslümanlar Kaka b. Amr'ın sebat'ı ve üstün gayretleri sonucunda düşman hatları aşılarak Sâsânîler hezimete uğratıldı. Rivayetlere göre savaşta 100000 düşman askeri öldürüldü. Bu savaşta Müslümanlar çok sayıda ganimet ele geçirdi. Askerlerinin Celûlâ'daki yenilgisini haber alan Kisrâ III. Yezdicerd, Hulvân'dan ayrılarak daha güvenli bir yer olan Rey (Tahran) şehrine çekilmek zorunda kaldı.[463]

2.9. Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 44/665)

Tam adı Abdullah b. Kays b. Süleym b. Hadâr b. Harb b. Âmir b. Ater b. Bekir b. Âmir b. Azer b. Vâil b. Nâciye b. Cümâhir b. el-Eş'ar'dır. Ebû Mûsâ'nın annesi Ak kabilesinden Zabye bt. Vehb'tir.[464] Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Yemen'in Zebîd şehri yakınlarındaki Rima' köyünde doğdu. Eş'ar kabilesine mensuptur.[465] Doğum tarihi ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak ölüm tarihini göz önüne aldığımızda doğum tarihini tespit etmek mümkündür. Ebû Mûsâ

[456] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 115.

[457] İbn Abdilber, *el-İstîʿâb,* 4/1547.

[458] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 169; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 249.

[459] Farsların komutanı Mihrân b. Behrân olduğu rivayet edilmektedir. Taberî, *Târih*, 4/ 33; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/454.

[460] Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 189.

[461] Hucr b. Adî'nin olduğuda nakledilmektedir. Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 189; Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 301.

[462] Züher b. Cüveyye'nin ismi de geçmektedir. Dîneverî*, Ahbâru't-Tıvâl,* 189.

[463] İbn Sa'd Yezdicerd'in Hulvân'dan İsfahan'a gittiğini nakletmektedir. İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/90.

[464] İbn Sa'd, *Tabakât,* 4/119.

[465] Yâkût, *Muʿcem*, 3/68.

44/665 yılının zilhicce ayında vefat etti. Bu durumda onun 602 veya 603 yılında dünyaya geldiği ortaya çıkmaktadır.[466]

Eş'ar kabilesi Hz. Peygamberin İslâm davetini haber alınca Ebû Mûsâ, iki kardeşi Ebû Rühm ve Ebû Bürde'nin de aralarında bulunduğu elli kişilik heyet Hz. Peygamber'i görmek ve kendisine tabi olduğunu bildirmek için bir gemiye bindiler. Kötü hava koşulları yüzünden gemi Habeşistan'a sürüklendi. Heyet, Ca'fer b. Ebû Tâlib ve arkadaşlarının burada olduğunu öğrenince Habeşistan'da kaldılar. Bir müddet sonra Habeşistan'daki Müslümanlarla birlikte Medine'ye döndüler. Hayber'i kuşatıldığını öğrenince oraya yöneldiler ve fetihle birlikte Hz. Peygamber'e geldiler. Ele geçirilen ganimetten kendilerine pay dağıtan Hz. Peygamber onlara: "Hicret sizin için iki defa oldu. Hem Necâşî'ye hicret ettiniz hem de bana hicret ettiniz'' diyerek onları tebrik etti.[467]

Ebû Mûsâ Hayber'in fethinden sonra yapılan gazve ve seriyyelere katıldı. Kaynaklarımız onun Huneyn Gazvesi'nde hezimete uğrayan Hevâzin müşriklerini takip etmesine genişçe yer vermektedir. Buna göre Huneyn'de yenilen Hevâzin müşriklerinden Evtâs'a doğru kaçanların izini sürmekle görevlendirilen amcası Ebû Âmir el-Eş'arî kumandasındaki birlikte Ebû Mûsâ da bulunuyordu. Ebû Âmir düşman askerlerinin bir kısmına yolda yetişti. Taraflar birbirlerine ok atışında ok atışında bulundu. Bu sırada Ebû Âmir'e bir ok isabet ederek şehit düştü. Sancağı amcasının oğlu Ebû Mûsâ el-Eş'arî aldı. Müslümanlar Evtâs'ta müşriklerle karşılaştı. Ebû Mûsâ, emrindeki birlikle düşman kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Ardından Medine'ye döndü.[468]

Hz. Peygamber, Veda Haccı'ndan (10/630) önce onu, Yemen'in Zebîd, Rima', Aden ve Sahil (Tihâme) bölgelerine emîr olarak atadı.[469] Vedâ Haccı'nı Hz. Peygamberle ifa ettikten sonra görev yerine döndü. Bu sırada Hz. Peygamber, Vedâ Haccı dönüşünde hastalandı. Bunu haber alan Esvedü'l-Ansî, Yemen'deki Mezhic kabilelerinin desteğini arkasına alarak irtidad etti. Esved'ül-Ansî kısa süre içinde Yemen'in tamamına hâkim olunca Ebû Mûsâ Me'rib bölgesinde bulunan Hadramut'a sığındı.[470]

Hz. Ömer, Mugîre b. Şu'be'yi Basra valiliğinden azlederek yerine Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi getirdi.[471] Valiliği sırasında Ahvaz ve İsfahan'ı fethetti.[472] Tüster'de Sâsânîleri muhasara altına alarak Hürmüzân'ı esir aldı ve Halife'ye gönderdi.[473] Hz. Ömer, Kûfe halkının şikayeti üzerine Ammâr b. Yâsir'i valilikten azledip onların isteğine uygun olarak Ebû Mûsâ'yı tayin etti. Ebû Mûsâ bir yıla yakın Kûfe'de görev yaptı. Bu sırada kölesi bir miktar yem satınca Kûfeli bir grup Hz.

[466] Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/349-350.

[467] İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/120-121; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ,* 2/381-382.

[468] İbn Hişâm, *Sîre*, 4/157; İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/285-286; Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 62.

[469] İbn Habîb, *el-Muhabber*, 105.

[470] Taberî, *Târih,* 3/225-227; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/288-289.

[471] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 394.

[472] İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/181.

[473] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 437.

Ömer'e gelerek: "Ebû Mûsâ'nın kölesi bizim bölgemizde ticaret yapıyor'' diye şikâyette bulundular. Bunun üzerine Halife, Ebû Mûsâ'yı Kûfe valiliğinden alarak tekrar Basra valiliğine getirdi.[474] Hz. Osman, halife olduktan sonra da Ebû Mûsâ Basra valiliği görevini sürdürdü. Altı yıl Basra valiliği yaptı. Daha sonra şehir halkı ile arasında çıkan bir anlaşmazlığın Hz. Osman'a intikal ettirilmesi üzerine Halife onu görevinden azledip yerine Abdullah b. Âmir b. Kurayz'ı atadı.[475] Kûfeli muhaliflerin yönetime başkaldırması üzerine Hz. Osman Saîd b. Âs'ı görevden alarak Ebû Mûsâ'yı tekrar Kûfe valiliğine getirdi.[476] Cemel Vak'ası'nda tarafsız kalmayı tercih ettiği için Hz. Ali onu valilikten azletti. Ebû Mûsâ da Dımaşk taraflarında bir köyde inzivaya çekildi. Sıffîn Savaşı başlamadan önce, Hz. Ali'yi destekleyen bazı kimselerin hakaretine uğramasına rağmen fitne konusunda bizzat Hz. Peygamber'den duyduğu hadisleri rivayet ederek Kûfeliler'i bu savaşta tarafsız kalmaya teşvik etti. İki grup arasında barışın tarafsız hakemlerce gerçekleştirilmesi kararlaştırıldığı zaman Muâviye, Amr b. Âs'ı taraftarlarının ısrarı üzerine Hz. Ali de Ebû Mûsâ'yı hakem olarak seçti. Hakemler Ezruh'ta bir araya geldiklerinde Hz. Ali ile Muâviye'nin azledilerek halifenin bir şûra tarafından seçilmesini kararlaştırdılar. Bu karar önce Ebû Mûsâ tarafından açıklandı. Ardından söz alan Amr, Hz. Ali'yi azledip hilâfet makamına Muâviye'yi tayin ettiğini bildirdi. Ebû Mûsâ, buna karşı çıkmışsa da durum değişmemiş ve neticede hakem olayı hilâfet meselesini bir çıkmaza götürmüştür. Bu hadiseye çok üzülen Ebû Mûsâ, siyasî hayattan tamamıyla uzaklaşıp uzlete çekildi. 42/662-63 yılında vefat eden Ebû Mûsâ'nın 43, 44, 53, 54 yıllarında vefat ettiğine dair rivayetler de vardır. Onun Kûfe'de mi yoksa Mekke'de mi vefat ettiği hususu ihtilaflıdır.[477]

2.9.1. Ahvaz ve Nehr Tira'nın fethi (17/638)

Temel İslâm tarihi kaynaklarında Düceyl denilen Karun nehrinin kıyısında kurulmuş olan Ahvaz, Basra ile Fars arasında yedi yerleşim birimimden oluşan geniş bir bölgedir. İslâmiyet'ten önce bu bölge Hûzistan olarak geçmektedir.[478]

Sâsânîlerin meşhur kumandanlarından biri olan Hürmüzan-ı Fârisî, Kâdisiye mağlubiyetinin ardından Ahvâz yöresine gelerek sınır şehirlerine taciz saldırılarında bulundu.[479] Mugîre b. Şu'be Basra valiliği yaptığı sırada Sûku'l-Ehvaz üzerine yürüyerek muharebe sonunda Hürmüzân ile 2.890.000 dirhem cizye karşılığında bir anlaşma gerçekleştirdi.[480] Mugîre b. Şû'be, Hz. Ömer tarafından Basra valiliği görevinden alınarak yerine Ebû Mûsâ el-Eş'arî göreve

[474] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/527.

[475] Taberî, *Târih,* 4/293-294.

[476] Taberî, *Târih*, 4/365-368.

[477] M. Yaşar Kandemir, "Ebû Mûsâ el-Eş'arî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/191.

[478] Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/284-285; Mustafa L. Bilge, "Ahvaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/192.

[479] Ahmed b. Zeynî Dahlân, *el-Fütûḥâtü'l-İslâmiyye ba'de Mudiyyi'l-Fütûhâti'n-Nebeviyye* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1817), 1/116-117.

[480] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 113.

getirildi. Valilerin değişikliğini fırsat bilen şehir halkı taahhütlerini bozdular.[481] Bunun üzerine Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'ari'ye bir mektup gönderip Sâsânîlerin Ahvâz çevresinde Tüster, Sûs ve Menâzir dolaylarına doğru harekete geçerek Müslümanlara karşı bir ordu teçhiz ettiklerini bildirerek Ahvâz üzerine harekete geçmesini emretti. Ebû Mûsâ, Basralıları toplayarak onlara bu konuyu etkili bir şekilde arz ettikten sonra çağrıya icabet edenlerle birlikte sefere çıktı. Yerine İmrân b. Husayn'ı vekil bıraktı.[482]

Hürmüzân'ın Menâzir ve Nehr Tîrâ'nın yerleşim birimlerinden Meysân ve Destimeysân'a saldırılar düzenlenmesi üzerine Utbe b. Gazvân, durumu Kûfe valisi Sa'd b. Ebî Vakkâs'a bildirerek yardım istedi. Sa'd'da kendisine Nuaym b. Mukarrin ve Nuaym b. Mes'ud'u takviye kuvvet olarak gönderdi. Utbe b. Gâzvan, teçhiz ettiği ordusuyla Kûfe'den yola çıktı ve her iki ordu Ahvaz'da Hürmüzân'a karşı birleşti. Hürmüzân, Müslümanlar karşısında ağır bir yenilgi aldı. Müslümanlar, O'nun yönetimi altında bulunan Dicle ve Düceyl nehirleri arasındaki topraklara hâkim oldular. Bunun üzerine Hürmüzân sahip olduğu toprakların geri kalan kısımları kendisinde kalması suretiyle sulh teklifinde bulundu. Yapılan istişareler sonucunda Müslümanlar onun bu teklifini kabul ettiler.[483] Anlaşmadan kısa bir süre sonra Hürmüzan, tekrar isyan etti. Kürtlerden yardım talebinde bulundu. Ancak Müslümanlar ona karşı yine üstün gelerek hakimiyeti altındaki toprakların Tüster'e kadar olan kısımlarını ele geçirdi. Oradan ayrılan Hürmüzân, Tüster'e sığınmak zorunda kaldı.[484] Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Sûku'l-Ahvâz ile Nehr-i Tîrâ'yi savaşarak ele geçirip 17/ 638 yılında buranın idaresini üzerine aldı.[485] Dolayısıyla Sûs, Tüster, Menâzir Râmehürmüz bölgelerindeki yerleşim birimleri hariç bütün Ahvâz toprakları ele geçirildi.[486]

Kaynaklarda ihtilaf noktası olan hususlardan birisi Ahvâz'ın hangi tarihte fethinin gerçekleştiğidir. Hicretin 16., 17., 20. yıllarında fethedildiğine dair rivayetler zikredilmekle beraber genel olarak 17/638 yılında fethedildiğine yer verilmektedir.[487]

2.9.2. Tüster'in fethi (17/638)

Tüster, Ahvaz bölgesinin en büyük şehridir. Ahvaz bölgesi kısmen fethedilince Hürmüzan kaçıp Tüster kalesine sığındı. Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Hz. Ömer'e bir mektupla durumdan haberdar etti. Hz. Ömer, bunun üzerine Kûfe Valisi Ammâr b. Yâsir'e bir mektup yazmış ve Nu'mân b. Mukarrin'i bin kişilik bir ordu ile derhal Ebû Mûsâ'ya göndermesini emretmişti.[488] Bu emir

---

[481] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 433; Yâkût, *Muʿcem*, 1/285.

[482] İbn A'sem, *Fütûh*, 2/292-294.

[483] Taberî, *Târih,* 4/84-85; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/82.

[484] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/82; İbnü'l Esîr ve Dahlân, Hürmüzân'ın Tüster'e değil, Râmehürmüze gittiğini rivayet eder. İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/477; Dâhlan, *Fütûhâtü'l-İslâmiyye*, 1/117.

[485] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*,433; Yâkût, *Muʿcem*, 1/285

[486] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 433; İbn A'sem, *el-Fûtüh*, 2/294.

[487] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 433; Taberî, *Târih,* 4/92; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/475.

[488] Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 191.

üzerine Ammâr, o sıralarda Hulvân'da bulunan[489] Cerîr b. Abdullah el-Becelî'ye haber göndererek Ebû Mûsâ'nın yanına gitmesini talep etmiş, Cerîr de Hulvân'da kendi yerine amcasının oğlu Urve b. Kays'ı bırakarak dört bin kişilik bir kuvvetle Ebû Mûsâ'nın yanına gelmişti.[490] Dîneverî'nin belirttiğine göre Cerîr, Urve'nin yanında iki bin kişilik bir askeri güç bırakmıştı.[491]

Asker sayısını yeterli görmeyen Ebû Mûsâ el- Eş'arî, Hz. Ömer'den daha fazla takviye birlikler istemiş, bunun üzerine Hz. Ömer, Ammâr'a bir mektup daha yazarak Abdullah b. Mes'ud'u Kûfe'de kendi yerine vekil bırakmasını ve askerlerin yarısı ile Ebû Mûsâ'nın yardımına koşmasını emretmişti.[492] Derken Ammar altı bin kişilik bir ordu ile Kûfe'den, Cerîr'de dört bin kişilik bir ordu ile Hulvân'dan Ebû Mûsâ'nın yardımına kavuşmuşlardı. İbn A'sem'in naklettiğine göre Tüster'de düşman askerlerinin sayısı altmış beş bin, Ebû Mûsâ'nın ordusunun ise yirmi beş bin kişiye ulaştığını aktarır. [493]

Ebû Mûsâ, savaş başlamadan önce ordusunu düzene soktu. Sağ tarafına Enes b. Mâlik'in kardeşi Berâ b. Mâlik'i, sol tarafına Meczce b. Sevr es-Sedûsî'yi, süvarilerin başına Enes b. Mâlik'i, piyadelerin başına da Semle b. Recâ'yı geçirdi. Diğer taraftan Ammâr'ın sağ tarafında Berâ' b. Âzib el-Ensarî, sol tarafında Huzeyfe b. Yemân el-Absî, süvarilerinin başında Karaza b. Kâ'b el-Ensarî, yayaların başında ise Nu'mân b. Mukarrin bulunuyordu.[494] Ebû Mûsâ, orduyu bu şekilde nizama soktuktan sonra savaş başladı. İki ordu arasında şiddetli çarpmalar gerçekleşti ve her iki taraftan da bir hayli asker öldürüldü. Hürmüzân ve adamları şehre sığınmak zorunda kaldılar. Savaş meydanında bin düşman askeri öldürüldü. Altı yüz kişi de esir alındı.[495]

Ebû Mûsâ, Tüsteri günlerce muhasara altında tutmuş, o arada Tüster'in eşrafından birisi Ebû Mûsâ'ya gelerek kendisine eman verilmesi şartıyla İranlıların gizli yollarını göstereceğini ve şehrin kapısını kendilerine açacağını ifade etti. Belâzurî, bu şahsın İslâmiyet'i kabul ettiğini ve ayrıca kendisine ve çocuklarına maaş bağlanmasını da şart koştuğunu ifade eder. Ebû Mûsâ, bu şartları kabul ederek onunla anlaşarak Şeybân kabilesinden Eşref b. Avf adında birisini de onunla birlikte gönderdi. İranlı şahıs Eşref b. Avf'ı dizilen taşlarla Düceyl ırmağından geçirip şehre girdirerek ona Hürmüzân'ı gösterip daha sonra tekrar ordugâha geri getirdi. Bunun üzerine Ebû Mûsâ, Meczee b. Sevr ile birlikte gitmek üzere kırk kişi seçti. Onları arkasından da iki yüz kişi daha gönderdi. Eman isteyen şahıs, geceleyin onların önünde yürüyerek onları şehre sokmayı başardı. Şehre giren İslâm askerleri nöbetçiyi öldürüp kale surunun üzerinde tekbir getirmeye başladı. Tekbir seslerini işiten Hürmüzân, içerisinde hazine ve mallarının

[489] İbn A'sem, *Fütûh*, 2/297; Dîneverî, Hulvân yerine Celûlâ'da bulunduğunu nakleder. Bkz. Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl,* 191.

[490] İbn A'sem, *Fütûh*, 2/297.

[491] Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 191.

[492] Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, 191-192; Ayrıca bkz. Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 436; İbn A'sem, *el-Fütûh*, 2/297-298.

[493] İbn A'sem, *Fütûh*, 2/298.

[494] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 436; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 192.

[495] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 436-437.

bulunduğu kaleye sığındı. Ebû Mûsâ, nehri geçip şehre girdi ve orayı hâkimiyeti altına aldı. Durumu müşahede eden Hürmüzân: "Bizim gizli yolumuzu Araplara içimizden onların işlerinin iyi gittiğini ve bizim durumumuzun da kötü olduğunu gören birisi göstermiş olabilir" şeklinde bir tahminde bulunmuş ve isabet etmişti.[496]

İranlı askerler kadınları ve çocukları İslâm askerlerinin ellerine geçer endişesiyle öldürmeye ve Düceyl ırmağına atmaya başlamışlardı. Durumun ciddiyetini gören Hürmüzân ise Müslümanlardan eman dilemişti. Ebû Mûsâ, ona eman vermeyi reddetmiş ve bu konuda yalnızca Hz. Ömer'in vereceği kararı uygulayacağını bildirmişti. Bunun üzerine Hürmüzân, kaleden indi. Ebû Mûsâ, kendilerine eman verilmeyen kimseleri öldürdü ve Hürmüzân'ı Hz. Ömer'e gönderdi.[497]

Tüster şehrinin hicrî 16., 19.[498] ve hatta 20.[499] yılda fethedildiğine dair rivayetler varsa da yaygın olan kanaate göre burası 17/638 yılında fethedilmiştir.[500]

2.9.3. Cündişâpûr'un fethi (17/638)

Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Tüster'i fethettikten sonra Cündişâpûr[501] üzerine yürüdü. Müslümanlardan çekinen şehir halkı, vergi vermeleri karşılığında eman istedi. Ebû Mûsâ, onlardan hiç kimseyi öldürmemek, esir almamak, savaş araç gereçleri hariç olmak üzere mallarına dokunmamak kaydıyla anlaştı. Böylece Cündişâpûr savaş yapılmadan alınmıştır. Daha sonra şehir halkından bir grup Keltâniyye'ye sığındı. Ebû Mûsâ, onların üzerine Rebî' b. Ziyâd komutasında bir ordu gönderdi. Rebî', şehri zorla fethetti. İranlılar sulh istemek zorunda kaldı. Ebû Mûsâ, onlara eman verdi.[502]

Cündişâpûr fethiyle ilgili İslam tarihi kaynakları arasında farklı rivayetler bulunmaktadır. İbnü'l Esîr'de yer alan rivayete göre Sûs'un fethedilmesinden sonra İslam ordusu Cündişâpûr üzerine yürüdü. Bu sırada şehir Zir b. Abdullah tarafından kuşatılmıştı. Ebu Sebre, komutasındaki İslâm ordusu şehre varınca kuşatmaya iştirak ettiler. Muhasara devam ederken birdenbire şehrin kapıları açıldı. Ardından halk dışarı çıkmaya başladı. Ne olup bittiğini anlamayan Müslüman askerler bu durumun sebebini sordular. Cündişâpûrlularda "bize eman oku attınız, bizde onu kabul ettik bizi korumanız karşılığında cizye vergisi vermeyi taahhüt ediyoruz'' dediler. Bunun üzerine Müslümanlar "Hayır biz size eman vermedik'' dediler. Meseleyi kendi aralarında araştırmaya başladılar. Olayın iç yüzünü öğrenen Müslümanlar, Hz.

---

496 Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 437; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 192-193.

497 Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 437; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 193-194.

498 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/53.

499 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/478.

500 Taberî, *Târih*, 4/90; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/478.

501 Cündişâpûr, İran'ın Hûzistan eyaletinde bulunan bir şehirdir. Yâkût, *Mu'cem,* 2/170.

502 Belâzûrî, Fütûhu'l-Büldân, 439; Kudâme b. Cafer, *Kitabü'l-Harâc*, 385.

Ömer'e sordular. Halife'nin talimatı doğrultusunda onların taleplerini kabul ederek şehirden ayrıldılar.[503]

2.9.4. Menâzir ve Sûs'un fethi (17/638)

Ebû Mûsâ, Ahvâz'ın bir kısmını fethettikten sonra bu bölgesindeki Menâzir kasabası üzerine hareket etti.[504] İslâm ordusu buraya gelince şehri kuşatma altına aldı. İki taraf arasında şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Ordu içinde Rebî' b. Ziyâd'ın kardeşi Muhacir b. Ziyâd dahil olmak üzere askerlerin bir kısmı oruçluydu. Ebû Mûsâ, savaş sırasında askerlerin zor durumda kalmamaları için oruçlarını açmalarını emretti. Bunun üzerine oruçlarını açan Müslümanlar harekete geçti. Bu sırada Muhacir, savaşta giriştiği mücadele sonucu şehit oldu. Düşman askerleri, Muhacir'in başını kesip saraylarının surlarına astılar. Menâzir kuşatması devam ettiği bir sırada Halife'den bir mektup geldi. Hz. Ömer, Ebû Mûsâ oraya bir vekil bıraktıktan sonra Sûs üzerine yürümesini emretti. Bunun üzerine Ebû Mûsâ, Muhacir b. Ziyad ed-Deyyan'nın kardeşi Rebî' b. Ziyâd'ı Menâzir'e vekil bırakarak Sûs şehrine yürüdü. Rebî, şehri savaşarak fethetti. Böylece büyük ve küçük Menâzir, Müslümanların idaresine geçti. Ebû Mûsâ, bu iki yere Âsım b. Kays b. es-Salt es-Sülemî'yi emir tayin etti.[505]

Ebû Mûsâ Menâzir'den ayrıldıktan Sûs[506] üzerine hareket ederek şehri kuşatma altına aldı. Şehir halkının yiyecekleri tükeninceye kadar onları kuşattı. Sonunda Sûs valisi seksen kişiye eman verilmesi karşılığında şehrin kapılarını açacağını teklif etti. Ebû Mûsâ tarafından teklifi kabul edilen vali, eman verilmesini istediği seksen kişinin isimlerini saymış ancak kendi ismini zikretmeyi unutmuştu. Dolayısıyla Ebû Mûsâ, dihkanın öldürülmesini emretti. Eman verdikleri dışında düşman askerlerinin tamamı öldürüldü. Daha sonra Ebû Mûsâ, şehre girerek malları ganimet, kadın ve çocuklardan oluşan birçok kimseyi esir aldı.[507] Ebû Mûsâ, Sûs'u fethettikten sonra Mencûf b. Sevr'i Mihricân Kazek'e gönderdi. O da burayı fethetti.[508]

Ebû Mûsâ, Sûs'u fethettikten sonra Râmhürmüz'e geldi. Buranın halkı ile anlaştı. Ancak Râmhürmüz halkı bir müddet sonra ahitlerini bozdular. Ebû Mûsâ onların üzerine Ebû Meryem el-Hanefî'yi gönderdi. Ebû Meryem, sekiz yüz bin dirhem ödemeleri karşılığında onlarla anlaşmaya vardı. Daha sonra Ebû Mûsâ, Râmhürmüz anlaşması gereğince Sürrak'a da hâkim oldu.[509]

---

[503] İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/485.

[504] İbn Abdilmün'im el-Himyerî, *er-Ravzü'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Müessesetü Nâsır, 1980), 550.

[505] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, ,439; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/255.

[506] Sûs, Huzistân bölgesinde bulunan bir şehirdir. Yâkût, *Mu'cem,* 3/280.

[507] Belâzûrî, Fütûhu'l-Büldân, 434-435; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 194.

[508] Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 194.

[509] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 435-436.

İbn A'sem, Menâzir ve Sûs şehirlerinin Tüster'den önce fethedildiğini nakleder.[510] Dîneverî ve Taberî gibi bazı alimler Ebû Mûsâ'nın Tüster'in fethinden sonra Sûs üzerine hareket ettiğini haber vermektedir.[511]

2.9.5. Dinâver'in fethi (21/642)

Ebû Mûsâ el-Eş'ari, Nihâvend zaferinden sonra Basra'dan ordusuna katılan yardımcı kuvvetlerle Dinâver[512] üzerine hareket etti. Şehre ulaşan İslâm ordusu burada karargâh kurup beş gün boyunca şehri kuşatma altına aldı. Kuşatma esnasında sadece bir gün savaş meydana geldi. Müslümanlara karşı direnemeyeceklerini anlayan şehir halkı barış talebinde bulundu. Ebû Mûsâ, cizye vermeleri karşılığında onların teklifini kabul ederek şehirden ayrıldı. Dinâver'den ayrılan Ebû Mûsâ, Mâsebezân'a bağlı dağlık bir kasaba olan Sîrevân[513] üzerine yürüdü. Burayı sulh yoluyla İslâm topraklarına kattı.[514]

2.9.6. İsfahân fethi (23/644)

Nihâvend'in fethinden sonra Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eşarî'ye bir mektup yazarak İsfahân üzerine yürümesini emretti. Ebû Mûsâ, gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra ordusuyla yola koyuldu. İslâm ordusu bir müddet ilerledikten sonra Ahvaz'a vardı ve burada konakladı. Daha sonra Kum[515] şehrine ulaştı. Orada birkaç gün kaldıktan sonra şehri fethetti. Seferlerine devam eden Ebû Mûsâ, Ahnef b. Kays'ı Kâşân'a gönderdi. Ahnef, burayı savaş yolu ile hâkimiyet altına aldı ve Ebû Mûsâ'nın yanına döndü. Hz. Ömer, Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ'yı İsfahân üzerine gönderdi. Abdullah b. Büdeyl, şehir ahalisi ile savaştıktan sonra sulh yoluyla İsfahan'ı ele geçirdi. Şehir halkı haraç ve cizye karşılığında Müslümanlarla anlaştı.[516]

İbn Sa'd ve Belâzürî'ye göre İsfahan Ebû Mûsâ eliyle fethedilmiştir. Onlara göre Ebû Mûsâ İsfahân'a geldiğinde ilk olarak bölge halkını İslâm'a davet etti. Ancak onlar bu çağrıyı reddetti. Daha sonra onlara cizye vermeleri teklifinde bulundu. Onlar bu teklifi uygun bularak anlaşmaya razı oldular. İsfahân ehli anlaşmayı bir gün sonra bozdu. Bunun üzerine Ebû Mûsâ, kendilerine yeniden savaş ilan etti. Kısa süre içinde onları tekrar itaat altına aldı.[517]

Taberî ve İbnü'l-Esîr'de yer alan diğer rivayetlerde İsfahân'ın Nu'mân b. Mukarrin tarafından fethedildiği geçmektedir.[518]

---

[510] İbn A'sem, *Fütûhu'l-Büldân*, 2/292-297.

[511] Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 194; Taberî, *Târih*, 4/101; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/483.

[512] Dinâver, Hemedân'a yaklaşık yirmi fersah uzaklıkta bir şehirdir. Yâkût, *Muʿcem,* 2/542.

[513] Merzûk b. Hayâs el-Marzûk Zehranî, *Nisbetün ve Mensûbun* (y.y, 2013), 511.

[514] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 350; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/511.

[515] İsfahân ile Sâve arasında bulunan bir şehirdir. İbn A'sem, *Fütûh,* 2/340.

[516] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 355.

[517] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/90; Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 355.

[518] Taberî, *Târih*, 4/161; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/514.

2.10. Ahnef b. Kays (ö. 67/686-87)

Tam adı Dahhâk b. Kays b. Muâviye b. Usayn b. Hafs b. Ubâde en-Nezzâl b. Murre b. Ubeyd b. Mekâıs b. Amr b. Ka'b b. Sad b. Zeyd-Menat b. Temîm'dir.[519] Annesinin adı ise Habbe bt. Sa'lebe'dir.[520] Temîm kabilesine mensuptur. Künyesi Ebû Bahr'dır.[521] Hz. Peygamber ile görüşmedi. Ancak Hz. Peygamber'in kavmine gönderdiği elçiye yardım ederek onların Müslüman olmasını sağladı.[522] Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Kum'u fethettikten sonra Ahnef'i Kâşân'a gönderdi. O da burayı savaşarak ele geçirdi. Hz. Ömer 23/644 yılında Ebû Mûsâ'ya bir mektup yazarak Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ'yı İsfahan topraklarının fethiyle görevlendirmesini emretti. Abdullah ordusunda bulunan Ahnef b. Kays'ı el-Yehûdüyye'ye yolladı. Ahnef, buranın halkı ile Cey sulhu çerçevesinde anlaştı.[523] Daha sonra Kûhistan, Toharistan, Merverrûz, Tâlakan, Fâryâb, Belh şehirlerini fethetti.[524] Hz. Osman isyancılar tarafından öldürülünce Basra'ya döndü. Halife'nin şehit edilmesinden sonra meydana gelen iç karışıklıklarda Temîm kabilesinin lideri olarak tarafsız kaldı ve Cemel Vak'ası'na katılmadı.[525] Ahnef, Hz. Ali ile Muâviye arasında meydana gelen olaylarda Hz. Ali'nin yanında yer aldı. Sıffîn Savaşı'nda Şam kuvvetlerine karşı Temîm kabilesini kumanda etti.[526] Mesele hakemlere havale edildikten sonra Irak ehli Mûsâ'nın hakemliğinde karar kılınca Ahnef, Hz. Ali'ye gelerek kendisini onunla göndermesini istedi. Hz. Ali ise kurranın Ebû Mûsâ'dan başkasını kabul etmediğini söyleyerek onun bu isteğini geri çevirmek zorunda kaldı.[527] 67/686 yılında Kûfe'de vefat etti.[528]

2.10.1. Kûhistan'ın fethi (30/651)

Basra valisi Abdullah b. Âmir, komutanlarıyla yaptığı istişarelerden sonra Horasan üzerine yeniden sefer düzenlemeye karar verdi. Basra'da Ziyâd b. Ebî Süfyân'ı yerine vekil bırakarak Kirmân üzerine yürüdü. Abdullah b. Âmir, Horasan sınırlarına ulaşınca anlaşmayı ihlal eden Kirmân halkı üzerine Mücâşi b. Mes'ûd'u gönderdi. Diğer taraftan aynı şekilde anlaşmayı bozan Sicistân halkı üzerine Rebî' b. Ziyâd'ı gönderdi. Daha sonra da İbn Âmir kendisi de öncü kuvvetlerin başına Ahnef b. Kays'ı getirerek Horasan şehirleri üzerine yürüdü. Başka bir rivayete göre ise Abdullah b. Hazım'ı öncü birliklerin başına getirmiştir.[529] İlk olarak öncü kuvvetlerin başına getirdiği Ahnef b. Kays, Hazar Denizi'nin güneyinde yer alan Tabeseyn

---

519 İbn Sa'd, *Tabakât,* 9/91.

520 İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîhi Dımaşk*, 11/136.

521 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/91-92.

522 İbn Kuteybe, *el-Maʿârif*, 1/423.

523 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 355.

524 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 363, 466-468.

525 İbn Abdilber, *el-İstîʿâb*, 2/716; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, 1/178.

526 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 170.

527 Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, ed. Mehmet Azimli, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 183-185.

528 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 226.

529 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 463.

kalesini muhasara altına aldı. Ahnef, şehir halkı ile önce akdedilen Tabeseyn anlaşmasına göre yeniden sulh yaptı. Böylece Tabeseyn ikinci kez fethedildi. İbn Âmir, Tabeseyn'i fethettikten sonra buraya en yakın şehrin hangisi olduğunu sormuş ve Kûhistân[530] cevabını almıştı. Bunun üzerine İbn Âmir, Ahnef b. Kays'ı Kûhistan'a gönderdi. Kûhistan'a intikal eden Müslümanlar burada Heytallarla (Ak-hunlar) karşılaştı. Şehir halkı Müslümanlara mukavemette bulundu. Burada gerçekleşen çarpışmalar Müslümanların kesin galibiyetiyle sonuçlandı. Savaş meydanını terk eden Kûhistanlılar kalelerine sığınmak zorunda kaldı. İbn Âmir'in kaleye yaklaştığını haber alan şehir halkı sulh talebinde bulundu. Kûhistanlılarla yıllık altı yüz bin dirhem ödemek şartıyla anlaşma yapıldı.[531]

2.10.2. Merverrûz'un fethi (31/651-652)

Basra valisi Abdullah b. Âmir, komutanlarından Ahnef b. Kays'ı dört bin askerle Tohâristan üzerine gönderdi. Harekete geçen Ahnef, Merve'r-Rûz[532] toprakları içerisinde yer alan Ahnef sarayı denilen kaleye geldi. Daha sonra buradan ayrılan Ahnef, ilk önce bölgenin önemli şehirlerinden Savencerd'i muhasara altına aldı. Akabinde şehir halkıyla üç yüz bin dirhem ödemeleri karşılığında sulh yapıldı. Yapılan mutabakatta Müslümanlardan birinin şehirde kalması, burada ezan okuması ve namaz kılması şartıyla anlaşmayı onayladı.[533] Daha sonra buradan ayrılan Ahnef, Merverrûz'a yöneldi. Müslümanlar şehri kuşatma altına aldı. Şehir sakinleri kalelerinden çıkarak Müslümanlarla çarpıştı. İki taraf arasında çetin bir mücadele gerçekleşti. Düşman kuvvetleri Müslümanlar karşısında bozguna uğrayarak kalelerine çekilmek zorunda kaldı. Kalelerinden Müslümanlara seslenerek bir gün düşünmek için mühlet istediler. Ahnef, sabah olunca tekrar harekete geçti. Onların savaş hazırlığı içinde olduğunu gördü. Bu sırada Merverrûz merzubânın elçisi geldi. Merverrûz merzubânı İslâm devletinin ilk San'a valisi Bâzân'ın torunuydu. Ahnef, Kisrâ'nın Bâzân'a verdiği topraklar dışında onun sulh talebini kabul etti. Merzubân altmış bin dirhem ödemek kaydıyla Ahnef'le anlaştı. Akdedilen anlaşmada Merzubân maiyetinde bulunan Esâvire ve Acemlere de eman verildi.[534] Bazı kaynaklar Merverrûz halkı ile 600000 dirhem para ödemek şartıyla anlaşma yapıldığını aktarır.[535] Merverrûz'dan sonra Ahnef'in atlı birlikleri Bağ şehrini fethettiler. Müslümanlar, onların hayvan sürülerinin bir miktarını ganimet olarak ele geçirdi. Ardından şehir halkı ile anlaşma yapıldı.[536]

---

530 Kûhistân, Nîşabur ile Herat arasında yer alan bölge ve dağların adıdır. İbn Abdilmün'im, *er-Ravzü'l-Mi'târ*, 485.

531 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 463; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/609-610.

532 Mervu'r-Rûz, Murgâb nehrinin doğusunda bulunan bir şehirdir. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, 4/87.

533 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 466; Taberî, *Târih,* 4/344; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/611.

534 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 466; Taberî, *Târih*, 4/343-344; Hamîdullah, *Mecmua,* 451; Metinde geçen Esâvire Basra bölgesinde yaşayan eski bir kavimdir. Bk. İbn Sa'd*, Tabakât*, 7/48.

535 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/611; el-Mutahhar b. Tâhir Makdisî, *Kitâbü'l-Bed' ve't-Târîh* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1919), 5/198.

536 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 466; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/611.

2.10.3. Tohâristan'ın fethi (31/651-652)

Basra valisi Abdullah b. Âmir, komutanlarından Ahnef b. Kays'ı Tohâristan[537] üzerine sevk ettiğini haber alan şehir halkı Müslümanlarla savaşmak için çevredeki müttefiklerinden yardım istediler. Ahnef'e karşı Tohâristan, Cûzcân, Tâlekân, Fâryâb ve Sâğâniyan şehirlerinin halkı toplanarak büyük bir ordu meydana getirdiler. Sayıları yaklaşık otuz bin kişiyi buluyordu. Ordunun komutanı Tâkân Şâh, Müslümanlara karşı harekete geçti. Ahnef, dört bini Araplardan, bin tanesi de acemlerden oluşan ordusunu Merğâb nehri ile dağ arasında konuşlandırdı. Böylece dar geçitte sınırlı düşman askerleriyle karşılaşacaktı. İki ordu ikindi vakti karşı karşıya geldi. Taraflar arasında savaş geceye değin sürdü. Sonunda Müslümanlar birleşik orduyu hezimete uğrattı. Ahnef, büyük hezimete uğrattığı birleşik orduyu Kasrü'l-Ahnef'ten Resken'e varıncaya kadar takip ederek onların kayıplarını daha da arttırdı. Daha sonra Merverrûz'a döndü.[538] Ardından Tâlakan'a doğru hareket edip burayı sulh yoluyla hâkimiyet altına aldı. Akabinde Fâryâb üzerine yürüdü. Burayı da aynı şekilde sulh yoluyla ele geçirdi. Bu konu hakkında bir başka rivâyete göre ise burayı Umeyr b. Ahmer fethetti.[539]

2.10.4. Belh'in fethi (32/653)

Ahnef b. Kays, Merverrûz'dan ayrılarak Tohâristan'ın başşehri Belh[540] üzerine yürüdü. Ahnef, Belh'e ulaşınca şehrin kapılarından birisinde konakladı. Karargâhını da buraya kurdu. Bu sırada şehir halkı Mihrican bayramını kutluyorlardı. Belh meliki, Müslümanları bu şekilde görünce korkuya kapıldı. Bir elçisini göndererek sulh talebinde bulundu. Ahnef, onun bu teklifini olumlu karşıladı. Bunun üzerine yıllık dört yüz bin dirhem, diğer bir rivayete göre ise yedi yüz bin dirhem ödemek şartıyla onunla anlaştı. Anlaşmanın ardından Ahnef, Esîd b. el-Müteşemmis'i Belh'e vali olarak atadı.[541] Belh'i fethettikten sonra Ceyhun nehri kıyısında bulunan Harezm üzerine sefere çıktı. Ancak burayı fethe muvaffak olamadı. Ardından Belh'e geri döndü.[542]

Abdullah b. Âmir, yerine Horasan'da Kays b. Heysem'i vekil olarak bıraktı. Kays b. Heysem, Tohâristân bölgesinde ilerlerdi. Uğramış olduğu bütün şehirleri itaat altına aldı. Simincân'a geldiğinde ise buranın halkı kendisine boyun eğmedi. Bunun üzerine Ahnef, şehri kuşatma altına aldı. Nihayetinde şehri savaş yolu ile hâkimiyet altına aldı.[543]

---

[537] Tohâristan, Horasan taraflarında geniş bir bölgeyi içine alan bir şehirdir. Yâkût, *Muʿcem*, 4/23.

[538] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 142-143; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 467; Taberî, *Târih*, 4/344-346.

[539] Nüveyrî, Nihâyetü'l-Ereb, 19/423; Kudâme b. Caʿfer, *el-Harâc ve Sınâ'atu'l-Kitâbe*, 403.

[540] Belh, Horasan'ın meşhur şehirlerinden birisidir. Yâkût, *Muʿcem*, 1/479.

[541] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 143; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 468; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/612; İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîhi Dımaşk*, 11/140.

[542] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân,* 468-469; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/612.

[543] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 469; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/612-613.

2.11. Utbe b. Gazvân (ö. 17/638)

Utbe b. Gazvân'ın tam adı şöyledir: Utbe b. Gazvân b. Câbir b. Vehb b. Nüseyb b. Zeyd b. Mâlik b. el-Hâris b. Avf b. Mâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hasafe b. Kays b. Aylan b. Mudar'dır. Künyesi Ebû Abdullah'tır. İlk Müslümanlardandır. İkinci Habeşistan hicretine katıldı.[544] Kureyşlilerin Müslüman olduğuna dair gelen haber üzerine bir grup muhacirle birlikte Mekke'ye döndü. Ancak Mekke yakınına gelince haberin asılsız olduğunu öğrendiler. Utbe, anlaşmalısı olduğu Benî Nevfel b. Abdimenaf'ın verdiği eman ile Mekke'ye girebildi.[545] Hz. Peygamber, hicretin 8. ayında Ubeyde b. Hâris kumandasında tamamı muhacirlerden oluşan altmış veya seksen kişilik bir birliği Râbiğ bölgesine sevk etti. İki yüz kişiden oluşan bu ticaret kervanının başında Ebû Süfyân bulunuyordu. İki taraf Seniyyetülmürre'nin aşağısındaki Ahyâ suyunun yanında karşılaştı. Aralarında karşılıklı ok atışı oldu. Daha sonra iki tarafta kendi bölgelerine doğru çekildi. Medine'ye hicret etmek için bu kervanda bulunan Nevfel b. Abdimenaf'ın müttefiği Utbe b. Gazvân ile Zühreoğullarının müttefiği Mikdâd b. Amr Mekkelilerin Kureyş kafilesinden ayrılıp Müslümanların safına geçtiler. Böylece Utbe b. Gazvân Medine'ye hicret etmiş oldu.[546] Müslümanlarla birlikte Medine'ye gelen Utbe b. Abdullah b. Seleme el-Aclânî'nin evine konuk oldu. Daha sonra ashâbı Suffe'ye katılan Utbe, Hz. Peygamber tarafından ensardan olan Ebû Dücâne ile kardeş ilan edildi.[547] Hz. Peygamber hicretin 17. ayında, Recep ayının başlarında, (Ocak 624) Abdullah b. Cahş kumandasında on iki kişilik müfrezeyi Batn-ı Nahle'ye gönderdi. Bu seriyyede Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Utbe b. Gazvân aynı devenin terkisine nöbetleşe biniyorlardı. Develeri Benî Süleym'e ait Ma'den tarafında Bahrân denilen yerde kayboldu. Her ikisi de kaybolan develerini aramaya koyulunca birliklerinden geride kaldılar. Birkaç gün sonra da Medine'ye döndüler.[548] Başta Bedir Gazvesi olmak üzere Hz. Peygamberin katıldığı bütün seferlere iştirak etti. [549]

Hz. Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın ordusuyla birlikte Medâin'de bulunan Utbe b. Gazvân'ı h. 14 yılında veya Rebîülevvel-Rebîülâhir 16'da (Nisan-Mayıs 637) Hind toprakları diye isimlendirilen Basra bölgesinin fethiyle görevlendirdi. Ardından Bahreyn'de bulunan Alâ b. Hadramî'nin ordusunda bulunan Arfece b. Herseme'yi Utbe'ye yardımcı olarak gönderdi. Arfece, savaş taktikleri hususunda iyiydi.[550] Utbe, emrindeki sekiz yüz askerle Keldânîler zamanında Teredon, Sâsânîler devrinde Vehiştâbâd Erdeşir diye bilinen Hureybe'ye gelerek karargâh kurdu. Bu sırada Übülle halkı ona karşı çıktı. Müslümanlar düşmanlarını kısa süre içinde mağlup etmeyi başardı. Daha sonra Utbe, sırasıyla Hureybe, Übülle, Fırat, Mezar, Desti Meysân ve Eberkubaz'ı fethetti. Hz. Ömer'in emriyle ordugâh olarak seçilen sahada Basra'yı

[544] İbn Sa'd, *Tabakât,* 3/107.

[545] İbn Hişâm, *Sîre* 2/5-6.

[546] İbn Hişâm, *Sîre*, 2/285; İbn Sa'd, *Tabakât,* 2/2-3.

[547] İbn Sa'd, *Tabakât,* 3/107.

[548] İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/6-7.

[549] İbn Abdilber, *el-İstîʿâb*, 3/1026.

[550] Nüveyrî, Nihâyetü'l-Ereb, 19/234.

şehir haline getiren ve planlamasına yapan Utbe'dir. Altı aylık valilik görevi sırasında bağlı bulunduğu bölge valisi Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın idari konularda kendisine çok baskı uygulaması üzerine Halife ile görüşmek için Medine'ye gitti. Yerine o sırada Basra'da bulunmayan Mücâşi' b. Mes'ûd'u vekil bıraktı. Medine'ye gelince durumu arz edip görevinden affını istedi. Hz. Ömer mazeretini kabul etmeyip onu vali olarak tekrar Basra'ya gönderdi. Görev bölgesine dönerken Necid yolu üzerinde Ma'din-i Benî Süleym denilen yerde elli yedi yaşında iken vefat etti(17/638).[551]

2.12. Nu'mân b. Mukarrin (ö. 21/642)

Tam adı Nu'mân b. Mukarrin b. Âiz b. Mîcâ b. Hüceyr b. Nasr b. Hubşiyye b. Ka'b b. Abd b. Sevr b. Hüzme b. Lâtım b. Osman b. Müzeyne'dir. Künyesi Ebû Amr'dır. Hicretin 5. yılında Medine'ye giderek Müslüman oldu. Altı kardeşi ile birlikte Hendek Gazvesi'ne katıldı. Mekke'nin fethinde Müzeyne kabilesinin üç sancaktarından biriydi.[552] Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ebû Bekir, Tuleyha b. Huveylid'e karşı mücadele etmek için bir ordu hazırladı. Ordunun sağ kanadının başına Nu'mân b. Mukarrin, sol kanadının başına kardeşi Abdullah b. Mukarrin, piyadelerin başına ise diğer kardeşi Süveyd b. Mukarrin kumanda etti. Müslümanlar savaşta düşmanlarını mağlup etti. Ardından Hz. Ebû Bekir, Zü'l-Kassa'da Nu'mân b. Mukarrin'i bir grup asker ile orada bırakarak Medine'ye döndü.[553] Hz. Ömer döneminde İran fetihlerine katıldı. Halife'nin emriyle Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından Kâdisiye Savaşı'ndan önce Sâsânî Hükümdarı III. Yezdicerd'e gönderilen heyetin içinde yer aldı. Büsr b. Ebî Ruhm, Utârid b. Hâcib, Eş'as b. Kays, Mugîre b. Şu'be, Mugîre b. Zürâre ve Amr b. Ma'dîkerib'in de bulunduğu heyete III. Yezdicerd ülkesine niçin geldiklerini sordu. Arkadaşları arasında söz alan Nu'mân b. Mukarrin, İslâm'dan önceki hayatlarını ve İslâmiyet'in kendilerine kazandırdıklarını anlattıktan sonra İslâmiyet'i kabul etmek veya cizye ödemek zorunda olduklarını, aksi takdirde kendileriyle savaşacaklarını bildirdi. Yezdicerd, yapılan tekliflerin tamamını reddedince savaş kaçınılmaz oldu. Ardından meydana gelen savaşta Sâsânîler hezimete uğradı. Savaş Müslümanların zaferiyle sonuçlandı.[554]

Hz. Ömer, Nu'mân b. Mukarrin'i Kesker'e vergi memuru olarak atadı. Kisrâ III. Yezdicerd Müslümanları durdurmak için insanları seferber edip Nihâvend'de büyük bir ordu topladı. Düşman kuvvetlerinin Nihâvend'de toplandıklarını haber alan Irak cephesi başkomutanı Sa'd b. Ebî Vakkâs durumu Hz. Ömer'e bildirdi. Bunun üzerine Halife, Kesker amili Nu'mân b. Mukarrin'i ordunun komutanlığına atadı. Nu'mân Müslümanlarla birlikte Nihâvend'e yürüdü. İki taraf arasında çetin bir mücadele başladı. Savaşın son gününde Nu'mân b. Mukarrin şehit

[551] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/107-108; Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 389-395.

[552] İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/160; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1/403.

[553] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 2/295-296.

[554] Taberî, *Târih*, 3/509; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/395-397, 421.

düştü. Sancağı Nu'mân'ın daha önce emrettiği gibi Huzeyfe b. Yemân aldı. Savaş Müslümanların zaferiyle sonuçlandı.[555]

2.12.1. Nihâvend Savaşı (21/642)

Kisrâ III. Yezdicerd, Müslümanların Irak bölgesindeki fetihlerini durdurmak, ardı ardına Sâsânîler'in karşısında almış oldukları zaferlere son vermek için hazırlıklara koyuldu. Nihâvend'de[556] eşine az rastlanır büyüklükte bir ordu topladı. Onun çağrısına Kûmis, Taberistan, Cürcân, Rey, Hemedân ve Mâheyn'den bölgeye akın akın askerler intikal etti. Büyük uğraşlar sonucu toplanan bu ordu yaklaşık 150000 kişiden meydana gelmektedir. Yezdicerd, ordunun başkomutanlığına Fîrûzân'ı (veya Zü'l-Hâcibeyn Merdânşah b. Hürmüz'ü) getirdi.[557]

Sâsânîler'in girişimlerini haber alan Kûfe valisi Sa'd b. Ebî Vakkâs durumu Halife'ye bildirdi.[558] Müminlerin Emîri, bizzat ordunun başında sefere çıkmak istediğini ashabına söyledi. Ancak onlar Hz. Ömer'in bizzat ordunun başında sefere çıkmasının birtakım tehlikeler doğuracağını ileri sürerek uygun görmediklerini ifade ettiler. Bunun üzerine Hz. Ömer ordunun komutanlığına Nu'mân b. Mukarrin el-Müzeni'yi getirdi. Harekete geçen Nu'mân, Nihâvend kalelerine sığınmış olan Farslıların üzerine yürüdü. İki ordu Nihâvend'de karşılaştı. Acemler, Müslümanlar karşısında üst üstte kaybettikleri savaşların vermiş olduğu psikolojik travmanın etkisiyle askerlerin savaş alanından kaçmaması için onları onar ve beşer kişilik gruplar halinde zincirlere bağladılar. İlk iki gün düşman askerleri kazdıkları hendeklere ve siperlere sığındığı için tam bir netice alınamadı. Müslüman askerlerin girişimlerinin sonuç alınamaması ayrıca savaşın uzama ihtimalinin göz önünde bulunduran kanaat sahibi, dirayetli ve basiretli Müslümanlar, bu konuyu görüşmek için toplandılar. Savaşın akışını düşmanın belirlemesinden rahatsız oldukları konusunda hem fikir olduklarını ifade ettiler. Daha sonra Nu'mân b. Mukarrin'e giderek durumu arz ettiler. O, ise savaş taktiklerini iyi bilen bu hususta tecrübesiyle ün yapmış kişileri çağırıp müzakere etti. Onlardan Amr b. Seniy kuşatmanın sürdürülmesini ve savaş meydanına çıkan askerlerle savaşılmasını söyledi. Amr b. Ma'dîkerib ise düşmana hamle üzerine hamle yapıp sıkıştırmaya devam ederek dışarıya çıkarmak için zorlanması gerektiğini tavsiye etti. Tuleyha b. Huveylid ise onların üzerine süvariler gönderip belli bir süre çarpıştıktan sonra yenilmiş hissi uyandırarak geri çekilme ve kaçma taktiğini uygulayarak Sâsânî ordusunun siperlerden çıkarılmasını önerdi. Bu son teklifi olumlu bulan Nu'mân, Ka'ka b. Amr'ı plan dahilinde düşman üzerine küçük bir birlikle gönderdi. Ka'ka ve emrindekiler düşmanla karşılaştıklarında yavaş yavaş geri çekildiler. Hep bu anı kollayan Sâsânîler topyekûn yerlerinden çıkarak İslam ordusunun konakladığı yere doğru ilerlediler. Düşman ordusu istenilen kapana iyice yaklaşınca Nu'mân saldırı emrini verdi. Savaşın üçüncü günü çok

[555] Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, 65-68; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/502-509.

[556] Nihâvend: Fâris'teki dağlık bölgenin en büyük şehirlerinden birisidir. Yüksek ve güçlü bir yapıya sahip olan kalesiyle meşhurdur. Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 195.

[557] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 127; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 195-196.

[558] Ammârb. Yâsir'in de haber verdiği rivayet edilmektedir. bk. Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 345; Dîneverî, *Ahbâtu't-Tıvâl,* 196.

şiddetli bir muharebe oldu. Savaş öğle vaktinden akşam saatlerine kadar devam etti. Başkomutan Nu'mân b. Mukarrin savaşta şehit oldu. Hz. Ömer'in belirlediği şekilde onun yerine Huzeyfe b. Yemân görevi üstlendi. Kıskıvrak sıkıştırılan İranlılar panik içinde dağıldılar. Birbirine bağlı olan askerler İsbîzehan yakınlarındaki uçuruma doğru kaçmaya başladılar. Kaçışma esnasında meydana gelen izdihamda birlerce insan birbirini ezdi. İranlılar büyük bir hezimete uğradılar. Nihâven savaşı Sâsânîler ile Müslümanlar arasında gerçekleşen son büyük meydan savaşıdır. Bu savaştan sonra bir daha toparlanamayan Sâsânîler, İran ve Irak topraklarında Müslümanlara karşı koyabilecek bir ordu teşekkül edememişlerdir. İslâm tarihindeki öneminden dolayı Nihâvend zaferine "fethu'l-fütûh" adı verilmiştir. Bu savaş Sâsânîlerin bir daha toparlanmamak üzere dağılmasına sebep olmuştur.[559]

2.13. Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656)

Huzeyfe b. Yemân'ın tam adı şöyledir: Huzeyfe b. Yemân b. Câbir b. Amr b. Rebîa b. Cirve'dir. Annesi Rebâb bt. Ka'b b. Adiy b. Abdi'l-Eşhel'dir. Künyesi Ebû Abdullah'dır.[560] Huzeyfe b. Yemân, Medine'de dünyaya gelmiştir.[561] Gatafân kabilesinin büyük kollarından Benî Abs'a mensuptur.[562] Hicretten önce Müslüman olmuştur.[563] Hicretten sonra Hz. Peygamber tarafından Ammâr b. Yâsir ile kardeş ilan edilmiştir. Huzeyfe babası ile birlikte Hz. Peygamberin yanında yer almak için yola çıktı. Yolda Ebû Cehil ve müşriklere yakalandılar. Müşrikler karşı tarafa katılıp kendilerine karşı savaşmayacaklarına dair söz aldıktan sonra onları serbest bıraktı. Hz. Peygamberin yanına geldiklerinde olayı ona anlattılar. Hz. Peygamber onlara sözlerinde durarak savaşa katılmamalarını söyledi. Bedir Savaşı dışında Uhud, Hendek ve sonrasındaki tüm savaşlara Hz. Peygamber ile katılmıştır. Hendek Savaşı'nda Hz. Peygamber Huzeyfe'yi düşman askerlerinin durumu hakkında bilgi toplamakla görevlendirdi. Hz. Peygamberin emriyle zor bir görev üstlenen Huzeyfe, soğuk havanın onları perişan ettiğini ve bu sebeple düşman ordusunun dağıldıklarını Hz. Peygamber'e haber verdi.[564]

Hz. Ömer döneminde Irak bölgesinde yapılan savaşlara katıldı. Nihâvend Savaşı'nda Nu'mân b. Mukarrin'in şehit düşmesinin ardından sancağı devralarak Sâsânîleri hezimete uğrattı.[565] Huzeyfe, Hz. Ömer tarafından Medâin'e vali olarak tayin edildi.[566] Hz. Ömer'in vefatından sonra halife olan Hz. Osman döneminde de Medâin valiliği görevini sürdürmüştür. Vefat edinceye

[559] Taberî, *Târih,* 4/129-158.

[560] İbn Sa'd, *Tabakât,* 4/297.

[561] İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/39.

[562] Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nîsâbûrî, el-Müstedrek ʿale's-Sahîhayn, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 3/427.

[563] İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 1/263.

[564] İbn Sa'd, *Tabakât,* 4/297-298.

[565] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/706.

[566] İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/301.

kadar bu görevde kalmıştır.[567] Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Hz. Ali'ye de biat etmiştir.[568] Hz. Osman'ın öldürülmesinden kırk gün sonra Medâin'de vefat etti.[569]

2.14. Berâ b. Âzib (ö. 71/690 [?])

Tam Berâ b. Âzib b. el-Hâris b. Adî b. Cüşem b. Mecde'a b. Hârise b. el-Hâris b. el-Hazrec'tir. Annesi Habîbe bt. Ebû Habîbe b. el-Hubâb b. Enes b. Zeyd b. Mâlik b. en-Neccâr b. Hazrec'tir. Künyesi Ebû Umâre'dir. Evs kabilesine mensuptur.[570] Hz. Peygamber tarafından Bedir ve Uhud Gazvesi'ne yaşı küçük olduğu için alınmadı. Berâ on beş yaşına basınca Hendek savaşına katılmasına izin verildi. Hz. Peygamber'le birlikte on beş (veya on sekiz) savaşa katıldı.[571] Hz. Ömer döneminde Tüster'in fethine iştirak etti. Hz. Ali'nin safında Cemel, Sıffîn ve Nehrevan savaşlarına katıldı.[572] Irak valisi Mus'ab b. Zübeyr döneminde 71/690 veya 72/691 yılında iken Kûfe'de vefat etti.[573]

2.14.1. Kazvîn ve Zencân'ın fethi (22/642)

Hz. Ömer tarafından Kûfe valiliğine getirilen Mugîre b. Şu'be, Berâ b. Âzib'i Kazvîn'i[574] fethetmesi için ordu komutanı olarak görevlendirdi. Kazvîn'i ele geçirmede muvaffak olursa Deylem üzerine ilerlemesini emretti. Berâ, hazırlıklarını tamamladıktan sonra Kazvin'e hareket etti. Ordu önce Kazvîn yakınlarında bulunan Ebher[575] kalesini kuşatma altına aldı. Kale ahalisi İslâm ordusu ile bir süre savaştıktan sonra Müslümanlara karşı daha fazla direnemeyip Berâ'dan eman istemek zorunda kaldı. O da onlara Huzeyfe'nin Nihavend halkına verdiği gibi eman verdi. Daha sonra Berâ, Ebher'den ayrılarak Kazvîn üzerine hareket etti. Müslümanların üzerlerine doğru geldiğini haber alan Kazvînliler, denize düşen yılana sarılır misali (sürekli savaş halinde oldukları) Deylemlilerden yardım istediler. Deylemliler de kendilerine yardımda bulunacaklarına dair söz verdiler. Bunun üzerine Kazvîn ehli savaşmak için kalelerinden dışarı çıktı. Savaş cereyan ederken Deylemliler dağ yamaçlarına çıkıp oradan olan biteni izlemekle yetiniyorlardı. Bu durum karşısında Müslümanlara karşı daha fazla mukavemet göstermenin kendileri için doğru olmadığını anlayan Kazvînliler, barış talebinde bulundu. Berâ, kendilerine ya İslâm dinene girmeleri ya da cizye vermeleri gerektiğini bildirdi. Cizye teklifini reddedip Müslüman ordular.[576]

---

567 Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, 2/364.

568 İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I, 335.

569 İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/307.

570 İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/160; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/362.

571 İbn Hişâm, *Sîre,* 3/94; İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/298-299.

572 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/362.

573 İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/299; Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ'*, 3/194-196.

574 Kazvîn, Rey şehrine 27 fersah, Ebher'e ise 12 fersah uzaklıkta yer alan bir şehirdir. Yâkût, *Mu'cem*, 4/342.

575 Ebher, Kazvîn ve Zencân arasında yer alan bir şehirdir. Yâkût, *Mu'cem,* 1/83.

576 Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, thk. Yûsuf el-Hâdî (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1996), 557; Abdülkerîm b. Muhammed el-Kazvînî Râfiî, *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn* (y.y: Dâru'l-

Seferlerine devam eden Berâ b. Âzib, Deylemlileri hâkimiyeti altına alıncaya kadar onlarla mücadele etti. Ardından Cîlan, Beben ve Taylesân üzerine seferler düzenledi. Ardından Zencân'ı[577] savaşarak ele geçirdi.[578]

2.15. Urve b. Zeydi'l-Hayl et-Taî

Tam adı Urve b. Zeydi'l-Hayl b. Mühelhil et-Taî'dir. Hz. Peygamber döneminde Müslüman oldu. Hz. Ömer döneminde tarih sahnesine çıktı. Ebû Ubeyd es-Sekafî'nin kumandası altında Irak fetihlerine katıldı. Ebû Ubeyd, tarafından Zevâbî'ye gönderildi. Urve buranın dihkanıyla Bârûsmâ sulhu çerçevesinde bir antlaşma yaptı. Ardından Cisr Savaşı'na katıldı ve bu savaşın sonucunu Hz. Ömer'e bildiren bir mektup yazdı.[579] Hz. Ömer Nihavend Savaşı'ndan iki ay sonra, Kûfe valisi Ammâr b. Yâsir'e yazdığı mektupta, Urve'yi sekiz bin askerle Rey ve Desteba üzerine göndermesini emretti. Ammâr b. Yâsir, Halife'nin bu emrini yerine getirdi. Harekete geçen Urve, bölgeye varınca Deylemler ona karşı asker topladılar ve Rey halkı da onlara destek oldu. Urve kumandasındaki İslâm orduları düşmanlarını mağlup etmeyi başardı.[580]

2.16. Kesîr b. Şihâb el-Hârisî

Kesîr b. Şihâb'ın hayatı hakkında siyer, meğâzî ve tabakât kitapları taranmış olup bir malumat bulunamamıştır. Bu başlıkta sadece askeri mücadelesine ve siyasi görevlerine yer verilecektir. Hz. Ömer döneminde İran fetihlerine katıldı. Kâdisiye Savaşı'nda Fars komutanlardan Calinus'u öldürdü. Hz. Ömer, Ammâr b. Yâsir'i Kûfe valiliğinden azledip yerine Mugîre b. Şu'be'yi vali tayin etti. Mugîre b. Şu'be, Kesîr b. Şihâb'ı Rey ve Desteba'ya vali tayin etti. Kesîr Rey'e geldiğinde buranın halkının kendileriyle daha önce yapılan anlaşmayı ihlal ettiklerini gördü. Bunun üzerine onları itaat altına alıncaya kadar kendileriyle savaştı. Kesîr, daha sonra Beber ve Taylesan halkıyla da savaştı. Muâviye b. Ebî Süfyân'ın hilâfeti döneminde de Rey ve Destebâ valiliği yaptı.[581] Muâviye döneminde Kûfe valisi Mugîre b. Şu'be isyan eden Şebîb b. Becre el-Eşcaî'nin isyanını bastırmak için Kesîr'i görevlendirdi. Kesîr, Şebîb b. Becre ile Azerbaycan'da karşılaştı. Onu öldürerek isyanı bastırdı.[582]

2.17. Rebî' b. Ziyâd (ö. 53/673)

Rebî' b. Ziyâd Mezhic kabilesine mensuptur. Künyesi Ebû Firâs'tır. Ne zaman Müslüman olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.[583] Hz. Ömer döneminde tarih sahnesine çıkmıştır. Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Hz. Ömer tarafından Basra valiliğine getirilince Ehvaz toprağı olan

---

Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 3/126; Akif Rençber, "İslam Fethinden Irak Selçuklularının Yıkılışına Kadar Kazvîn'in Siyasî Tarihi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2012), 229-230.

577 Zencân, Ebher ve Kazvîn yakınlarında bir şehirdir. Yâkût, *Mu'cem,* 3/152.

578 Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbu'l-Harâc*, 377.

579 Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân* 286-287

580 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 362.

581 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 296, 363.

582 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 180.

583 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/255.

Menâzir'e yürüdü. Ebû Mûsâ, kuşatma devam ettiği sırada yerine Rebî' b. Ziyâd'ı vekil olarak bıraktı. Kardeşi Muhâcir b. Ziyâd burada şehit oldu. Ebû Mûsâ, Tüster'i fethettikten sonra Cündişâpûr üzerine yürüdü ve orayı ele geçirdi. Buranın halkından bir grup Keltâniyye'ye sığındı. Ebû Mûsâ, onların üzerine kumandan olarak Rebî'yi gönderdi. O da burayı fethederek İslâm topraklarına kattı. Daha sonra Ebû Mûsâ Rebî'yi bir ordu ile bölgenin farklı beldelerine gönderdi. O da Şircân'ın çevresini ele geçirdi. Ardından Bem ve Endeğar halkı ile anlaştı. Basra valiliğine getirilen Abdullah b. Âmir 30/650 yılının başında kendisini Sicistan'a gönderdi; Rebî' orayı da fethetti. O, burada iki buçuk yıl valilik yaptı.[584] Muâviye b. Ebî Süfyân iktidara gelince 46/666 yılında Abdurrahman b. Semüre'yi Sicistan valiliğinden azledip Rebî' b. Ziyâd'ı tayin etti. Türkler Kâbil Şah öncülüğünde Müslümanlara karşı koymak üzere bir ordu hazırladılar. Kâbil'e saldıran Türkler Müslümanları şehirden çıkarttı. Rutbîl unvanlı mahallî Türk hükümdarı Zâbulistan ve Ruhhac'ı ele geçirip Büst'e kadar ilerledi. Bunun üzerine Rebî' harekete geçerek onlarla Büst'te karşılaştı. Rebî' burada Türkleri mağlup edip Ruhhac'a kadar takip etti. Sonra oradan geçip Dâver bölgesini fethetti.[585] Kaynaklarda Rebî'in Hucr b. Adî'nin öldürülmesine dayanamayıp vefat ettiği, Hucr'un de 53/673 katledildiği zikredilmiştir.[586]

2.17.1. Sicistân'ın fethi (30/650)

Abdullah b. Âmir, Hz. Ömer'in vefatıyla anlaşmaya uymayan ve Müslümanların hâkimiyeti altında kalmak istemeyip isyan eden Fâris ve Kirmân gibi bölgeleri tekrar itaat altına aldıktan sonra Horasan üzerine yürüdü. Abdullah, komutanlarından Rebî' b. Ziyâd'ı da Sicistan'a gönderdi. Bunun üzerine harekete geçen Rebî' b. Ziyâd, Fehrec'e ulaştı. Buradan ayrıldıktan sonra Zâlık bölgesine geldi. Şehir halkının Mihrican bayramını kutlamak için toplandığı sırada baskın yaptı. Dihkanı esir aldı, ahali teslim olmak zorunda kaldı. Rebî, onlarla Fâris ve Kirman'da fethedilen bazı yerlerin şartlarına benzer hükümleri içeren bir anlaşma yaptı.

İlerlemesini sürdüren Rebî', Zâlık yakınlarında yer alan Sicistan eteklerinde yer alan Kerkûyeh köyüne geldi. Burayı sulh yoluyla fethettikten sonra, Hîsûn bölgesine geçti. Burayı da barış yoluyla İslâm topraklarına kattı. Ardından Zerenc üzerine hareket etti. Zerenc yakınındaki Zûşt şehrine geldi. Şehir halkı Müslümanlarla çarpıştı. Şiddetli çarpışmalar sonucunda pek çok düşman askeri öldürüldü. Ardından Rebî', Nâşîrûz köyüne geldi. Bu köyün halkı kendisine karşı koydu. Müslümanlar üstün geldi. Akabinde buradan Şervaz[587] köyüne hareket etti ve buraya hâkim oldu. Zerenc ehli anlaşmayı ihlal edince 30/650 yılında Basra Valisi Abdullah b. Âmir tarafından Sicistantan bölgesinin fethiyle görevlendirilen Rebî', Zerenc'i[588] muhasara altına aldı. Şehrin valisi Pervîz, Rebî' ile her birinin elinde birer altın kadeh bulunan bin köle vermek şartıyla anlaşma yaptı. Rebî', Zerenc'ten Karyetan'a geçti. Buranın halkı onunla çarpıştı ve

[584] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 434-435, 439, 450, 452-453.

[585] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 179; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 456.

[586] İbn Abdilber, *el-İstîʿâb*, 1/697; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe,* 2/255.

[587] Şervaz, Sicistânda bir yerleşim birimidir. Yâkût, *Muʿcem*, 3/339.

[588] Zerenc, Sicistân'da bir kasaba adıdır. Yâkût, *Muʿcem*, 3/339.

neticede Müslümanlar gelip geldi. Rebî‘, Sicistan bölgesinde hakimiyeti sağlayınca Zerenc’e gitti ve burada iki yıl kaldı. Böylece Sicistân’da kontrol yeniden sağlandı.[589]

2.18. Mücâşi‘ b. Mes‘ûd (ö. 36/656)

Tam adı Mücâşi‘ b. Mes‘ûd b. Sa’lebe b. Vüheyb b. Âiz b. Rebî’a b. Yerbû b. Semmâl b. Avf b. İmruülkays b. Bühse b. Süleym’dir. Süleymoğullarına mensuptur. Mekke’nin fethinden sonra Medine’ye gelerek Hz. Peygamber’e biat etti.[590] Hz. Ömer döneminde İran seferlerine katıldı. Tevvec’in fethinde Müslümanların kumandanıydı.[591] Cemel Savaşı’ndan önce Basra’nın Zabûka bölgesinde Zübeyr b. Avvâm ve Talha b. Ubeydullah ile girişilen mücadele sonucu öldürüldü (36/656).[592]

2.18.1. Tevvec’in fethi (23/644)

Müslümanlar ve Sâsânîler arasında gerçekleşen savaşlar arasında Kâdisiye ve Nihâvend Savaşı bir dönüm noktasıdır. Bu savaşlardan sonra İranlılar Müslümanlara karşı koyabilecek bir ordu meydana getirememişlerdir. Farslar 23/644 yılında Tevvec[593] şehrinde toplandılar. Hz. Ömer bölgedeki kontrolü sağlamak için komutanlar tayin etti. Komutanların görevlendirildikleri bölgelere doğru harekete geçtiğini öğrenen Farslar, yurtlarını savunmak için Tevvec’ten ayrıldılar. Bu durum onların hezimetini hızlandırdı. Mücâşi‘ b. Mes‘ûd’un maiyetindeki ordu Sâbûr ve Erdeşîr-Hurre’ye yönelerek Tevvec’i kuşattı. Zorlu mücadelelerden sonra düşman kesin bir yenilgiye uğratıldı. Böylece Tevvec şehri Müslümanların hâkimiyetine girdi. Mücâşi‘ onları zimmet altına almak için kendilerine teklifte bulundu. Bu talebi kabul eden müşrikleri cizye’ye bağladı. Mücâşi‘, Hz. Ömer’e fetih müjdesi ile birlikte ele geçirilen ganimetlerin beşte birini ayırıp Medine’ye gönderdi.[594]

2.18.2. Kirman’ın fethi

Hz. Osman’ın Basra valisi Abdullah b. Âmir, İran’ın kuzeydoğusundaki fetihleri tamamladıktan sonra Basra’ya döndü. Burada komutanlarıyla yaptığı istişareler neticesinde fetih hareketlerini sürdürme kararı aldı. Komutanlarından Mücâşi’ b. Mes’ud’u bin kişilik süvari birliği ile Kirman’a üzerine gönderdi. Mücaşi, Beymenz’e geldi. Burada yapılan savaş sonucunda Beymenz ele geçirildi. Daha sonra Mücâşi, Bervahreve’yi fethetti. Şehir sakinlerini yurtlarında bıraktı ve kendilerine eman verdi. Ardından Kirman’ın başşehri Şircan üzerine yürüdü. Mücâşi kumandasındaki İslâm ordusu şehri kuşatma altına aldı. Farslılar kaleden çıkarak Müslümanlarla çarpıştı. İslâm ordusu zafer kazanarak kaleyi ele geçirdi.[595]

---

589 Belâzurî, Fütûhu’l-Büldân, 452-453; İbnü’l Esîr, *el-Kâmil*, 2/613-614.

590 İbn Sa’d, *Tabakât,* 9/28.

591 Taberî, *Târih*, 4/198-199.

592 Hâlife b. Hayyât, *Târîh*, 158-159.

593 Tevvac, Fâris bölgesinde Kâzrun’a yakın bir şehirdir. Yâkût el-Hamevî, *Mu ‘cem*, 2/56.

594 Taberî, *Târih,* 4/198-199; İbn Kesîr*, el-Bidâye*, 10/172; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, 19/276.

595 İbn Abdülmün’im, *Ravzü’l-Mi’târ*, 492.

Daha önce Ebû Musa el-Eş'arî'nin valiliği zamanında Rebî b. Ziyad tarafından İslâm topraklarına dahil edilen Bem ve Endeğâr halkı anlaşmayı ihlal etmesi üzerine Mücâşi' b. Mes'ud buraları yeniden kontrol altına aldı.[596]

Daha sonra Cîreft[597] üzerine yürüyerek burayı kısa süren mücadelenin ardından ele geçirdi. Buradan ayrıldıktan sonra Kirman'a üzerine hareket ederek kısa süre içinde şehri ele geçirdi.[598] Ardından Kufs'a yöneldi. Yurtlarını terk eden İranlılar, Müslümanlara karşı Hürmüz'de toplandı. İslâm ordusu Acemlere karşı burada da zafer kazandı. Mağlup olanların bir kısmı Mükran'a, bir kısmı da Sicistan'a sığındı.[599]

2.19. Sâib b. Akra' es-Sakafî (ö. 36/656'dan sonra [?])

Sâib'in tam adı şöyledir: Sâib b. el-Akra' b. Avf b. Câbir b. Süfyân b. Abdüyâlîl b. Sâlim b. Mâlik b. Hatît b. Cüşem b. Sekafî'dir. Annesinin ismi Müleyke'dir. Kaynaklarda annesinin küçükken Sâib'i Hz. Peygambere götürdüğü, Hz. Peygamberin de Sâib'in başını okşayıp ona dua ettiği kaydedilmektedir.[600] Sa'd b. Ebî Vakkâs, Medâin'i fethedince Hz. Ömer, Sâib'i oraya vergi memuru olarak görevlendirdi.[601] Sâib'in Medâin'de iken bir hazine bulduğunu, bu hazinenin içinde yer alan pirinç heykelin kendi hakkı olduğunu Hz. Ömer'e bildirdi. Halife ise ona bir devlet memuru olduğunu hatırlatarak heykeli beytülmâle vermesi gerektiğini söyledi.[602] Hz. Ömer, Kisrâ III. Yezdicerd'in Nihâvend'de büyük bir ordu hazırladığını haber alınca Kûfe'de bulunan Nu'mân b. Mukarrin'e bir mektup yazarak kendisini kumandan tayin ettiğini bildirdi. Hz. Ömer, bu mektubu Nu'mân'a, Sâib b. Akra' ile gönderdi.[603] Sâib, kâtip ve muhasip bir kişi olduğu için Hz. Ömer Sâsânîlere karşı zafer kazanılması halinde ganimetleri paylaştırmak üzere Nihâvend'de görevlendirdi.[604] Nihâvend Savaşı Müslümanların zaferiyle sonuçlanınca Sâib toplanan ganimetleri bölüştürdü. Bu bölüştürmede ata iki, sahibine de bir hisse dağıttı. Ardından ganimetlerin beşte birini inci, yakut ve zümrütten oluşan iki sandıkla birlikte Hz. Ömer'e götürdü.[605] Ebû Musa el-Eş'arî, Nihâvend savaşından sonra Dînever ve Mâsebezân'ı fethettikten sonra Sâib b. Akra' es-Sakafî'yi Mihricân-Kazef'deki Saymara şehri üzerine gönderdi. Sâib, burayı savaş yapmaksızın ele geçirdi. O, Mihricankazef'in bütün meskûn yer ve

---

596 Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 450.

597 Cîreft, Kirmân'a bağlı bir şehirdir. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1993), 31/68.

598 Enistâs Mârî el-Elyâvî Kermilî - -Petrûs b. Cebrâil Yûsuf Avvâd, *Mecelletü Lügati'l-Arabi'l-İrâkiye*, thk. Kâzım ed-Decîlî (Bağdat: Matbaatü'l-Âdâb, ts), 7/642.

599 Muhammed Rızâ, *Osmân b. Affân Zinnureyn* (y.y, ts), 100.

600 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/388.

601 Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşâr 'Avâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002), 1/566.

602 Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe Ebû Bekr el-'Absî el-Kûfî (ö. 235/849) İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Dâru't-Tâc, 1989), 6/555.

603 Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 346.

604 Taberî, *Târih*, 4/131.

605 İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/160; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/510.

köylerinin tamamını fethetti.[606] Hz. Osman Abdullah b. Büdeyl'i İsfahan valiliğinden alarak yerine Sâib b. Akra'yı getirdi. Sâib daha sonra burada vefat etti.[607]

2.20. Utbe b. Ferkad

Tam adı Utbe b. Ferkad b. Yerbû b. Habîb b. Mâlik b. Es'ad b. Rifâ'a b. Rebî'a b. Rifâ'a b. el-Hâris b. Bühse b. Süleym es-Sülemî'dir. Hz. Peygamberin ashabındandır. Benî Mâzin kabilesine mensuptur. Hz. Peygamber ile birlikte Hayber'in fethine katıldı. Hz. Ömer döneminde Irak fetihlerine katılarak komutanlık yaptı. Aynı dönemde Kûfe şehrine yerleşti. Hz. Ömer döneminde Azerbaycan ve Musul valiliği yapmıştır. Hz. Osman halife olunca onu Azerbaycan valiliğinden azletti. Kûfe'de vefat etti.[608]

2.20.1. Musul ve Tikrît'in fethi (20/641)

Musul İslâm şehirlerinin büyüklerindendir. Dicle ile Fırat'ı birbirine bağlayan Irak şehirlerinden birisidir.[609] Hz. Ömer, 20/641 yılında Utbe b. Ferkad es-Sülemî'yi Musul'a vali tayin etti. Utbe, buraya gelince Nînovâ halkı onunla çarpıştı. Şehrin doğu tarafında bulunan kaleyi savaşarak fethetti. Dicle'nin diğer tarafındaki kalenin halkı cizye vergisi vermesi, isteyenlerin ise şehri terk etmesi şartıyla anlaştı. Musul halkıyla da cizye ödemeleri şartıyla anlaştı. Daha sonra sırasıyla Merc ve köylerini, Bâhüzerâ topraklarını, Bâazra, Hibtun, Hannâne, Ma'alle ve Dâmir'i fethetti. Ardından Haze'ye bağlı Bâneâsâ, Tellu'ş-Şehârice, Selak, Ürmiye'ye hâkim oldu. Seferlerin devam eden Utbe, Tîrehan ve Tikrit'i İslâm topraklarına kattı. Şehir sakinlerine canları ve malları karşılığında eman verdi.[610] Ardından Şehrezûr üzerine yürüdü. Buranın halkı ile savaştıktan sonra Hulvân anlaşmasının şartlarına göre şehri fethetti. Sâmağân ve Derâbâz halkıyla cizye ve haraç vergisi ödemeleri, onlardan hiç kimsenin öldürülmemesi, esir alınmaması şartlarıyla anlaştı. Daha sonra bölgedeki kürtlerle savaşarak onlardan bir grubu öldürdü. Hz. Ömer'e bir mektup yazarak yaptığı fetihlerle Azerbacan'a kadar ilerlediğini bildirdi. Hz. Ömer onu Azerbaycan'a, Arfece b. Herseme'yi de Musul'a vali tayin etti.[611] Utbe, Musul üzerinden Azerbaycan'ın merkez şehri Erdebîl'e gelince buranın halkının kendileriyle yapılan anlaşmaya uyduğunu gördü. Ancak bazı bölgeler ona karşı çıktı. Bunun üzerine Utbe bu yerlerin üzerine yürüyerek onları itaat altına aldı.[612]

2.21. Mugîre b. Şu'be (ö. 50/670)

Tam adı Mugîre b. Şu`be b. Ebî Âmir b. Mesud b. Muattib b. Mâlik b. Ka'b b. Âmir b. Sa`d b. Avf b. Kays b. Sakîf şeklindedir. Sakîf kabilesinin Ahlâf koluna mensup olan Mugîre b Şu`be, M. 600

606 Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 350; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/511.

607 Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 355; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/14.

608 Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 374; İbn Abdilber, *el-İstîʿâb,* 3/561; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe,* 4/464.

609 Yâkût, *Muʿcem*, 5/223-224.

610 Belâzûrî, Fütûhu'l-Büldân, 378-379.

611 Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 381.

612 Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 373.

yılında Taif'te doğdu. Künyesi Ebû Abdullah'tır. Sakîf heyeti içinde Mısır Mukavkısına gitti. Mukavkıs'ın kendisine gösterdiği muameleden oldukça rahatsız olan Mugîre dönüş yolculuğunda Benî Mâlik'ten on üç kişiyi sarhoş oldukları sırada öldürdü. Bu olaydan sonra Medine'ye gelerek Hudeybiye Antlaşması'ndan (6/628) önce Müslüman oldu. Daha sonra Hz. Peygamberin katıldığı bütün savaşlara iştirak etti. Hicretin 9. (630) yılında Medine'ye gelen Sakîf heyetini evinde ağırladı. Sakîf heyetinin İslâm'ı kabul etmesi üzerine Hz. Peygamber Ebû Süfyân ile birlikte Tâif'teki Lât putunu yıkmakla görevlendirildi. Onlarda Sakîf'in putu olan Lât'ı yıktılar.[613]

Hz. Ebû Bekir devrinde Ridde savaşlarına katıldı ve Nüceyr halkı üzerine gönderilen birliğin kumandanlığını yaptı. Daha sonra Müseylimetülkezzâb'a karşı düzenlenen Yemâme Savaşı'na katıldı. Ardından Şam'ın fethi ve Yermük Savaşı'nda bulundu. Yermük'te bir gözünden yaralandı. Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından Kâdisiye Savaşı (15/636) öncesinde Kisrâ III. Yezdicerd'e gönderilen heyette yer aldı. Ayrıca İran ordularının başkumandanı Rüstem ile görüşmeler gerçekleştirdi.[614] Basra valisi Utbe b. Gazvân'ın emrinde Meysân, Dest Meysân, Ebezkubaz ve Dicle kenarını fethetti. Hz. Ömer tarafından 14/635 yılında Basra valiliğine tayin edildi.[615] Ancak bir süre sonra zina suçlamasından ötürü Halife tarafından Medine'ye çağrıldı ve yapılan yargılama neticesinde iddia ispatlanamadığı için cezalandırılmadıysa da valilikten uzaklaştırıldı. Valiliği sırasında vilâyetin ilk defa vergi defterini tuttu.[616] Daha sonra tekrar Irak ve İran fetihlerine katıldı. Hz. Ömer, Nihâvend Savaşı'nda (21/642) kumandan Nu'mân b. Mukarrin'in öldürülmesi halinde yerine Huzeyfe b. Yemân'ın, ondan sonra da Cerîr'in onun da öldürülmesi durumunda Mugîre b. Şu'be'nin kumandan olmasını emretti.[617]

Hz. Ömer, 21/642 yılında Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Kûfe valiliğinden azledip Mugîre'yi getirdi. Hz. Ömer vefat edinceye kadar orada vali olarak kaldı.[618] Mugîre görevi sırasında Azerbaycan üzerine yürüdü ve burayı savaş yoluyla fethetti.[619] Hz. Ömer seçilecek Halife'ye Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı Kûfe valiliğine tayin etmesini vasiyet etti. Hz. Osman halife seçilince Kûfe valiliğinden Mugîre'yi azledip Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı tayin etti. Mugîre hem Hz. Osman hem de Hz. Ali'nin hilafeti dönemlerinde resmi bir göreve getirilmedi.[620] Hz. Ali halife olunca birtakım ona tavsiyelerde bulundu. Ayrıca Hz. Ali'ye biat etmedi. Hakem Olayında hakemlerin toplantısına katılarak şahitlik yaptı.[621] Hz. Ali'nin şehit edilmesinin ardından Muâviye b. Ebî Süfyân'ın

[613] İbn Sa'd, *Tabakât,* 1/300, 5/185-187.

[614] İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/189; Taberî, Târih, 3/336; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, 2/396.

[615] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 106, 108.

[616] İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/190-191.

[617] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 344.

[618] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 318-317; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/527-528.

[619] Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 372

[620] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/569.

[621] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 460; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 84-85, 87.

yanında yer aldı. Muâviye halife olunca Mugîre'yi Kûfe valiliğine tayin etti. Mugîre 50/670 yılında Kûfe'de vefat etti.[622]

2.22. Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ' el-Huzâî (ö. 37/657)

Tam adı şu şekildedir: Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ' b. Abdüluzza el-Huzâî'dir. Huzâa kabilesine mensuptur. Babası ile birlikte Mekke'nin fethinden önce veya fetih sırasında Müslüman oldu. Hz. Peygamber'le Huneyn, Tâif ve Tebük seferlerine iştirak etti.[623] Hz. Ömer, Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ'yı 23/644 yılında İsfahân üzerine gönderdi. Diğer bir rivayete göre Basra valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye bir mektup yazarak Abdullah'ı bir ordu ile İsfahan'a göndermesini emretti. Cey şehrine gelen Abdullah bir süre şehir halkı mücadele ettikten sonra burayı sulh yoluyla ele geçirdi. Şehir halkı haraç ve cizye karşılığında Müslümanlarla anlaştı. Daha sonra Abdullah b. Büdeyl, ordusunda bulunan Ahnef b. Kays'ı Yehûdüyye'ye gönderdi. Buranın halkı onunla Cey sulhu gibi bir anlaşma yaptı. Abdullah b. Büdeyl İsfahan ve ilçelerinin topraklarını böylelikle ele geçirdi. Belâzürî'de yer alan başka bir rivayete göre Abdullah b. Büdeyl, İsfahan'ın tamamını fethetti. Buranın halkından Ehvaz halkından aldığı gibi haraç aldı. Hz. Ömer onu buraya vali tayin etti. Daha sonra Hz. Osman onu valilikten azledip yerine Sâib b. Akra'ı atadı.[624] Hz. Ömer'in Fâris bölgesinin fethini gerçekleştiren komutanlarından Ebû Mûsâ el-Eş'arî, yardımcısı Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî idaresindeki bir orduyu İran'ın kuzeydoğu bölgelerinin fethi için görevlendirdi. Harekete geçen Abdullah b. Büdeyl, Kirman'ı geçerek Tâbeseyn'e[625] ulaştı. Tâbeseyn, Horasan'ın kapısı durumundaydı. Şehir sakinleri muhkem kalelerine sığındı. Ancak Müslümanlara karşı daha fazla mukavemet edemeyeceğini anlayan şehir halkı sulh istemek zorunda kaldı. Şehir ehlinden bir grup Hz. Ömer'in yanına gelerek kendisiyle altmış bin, bir diğer rivayete göre yetmiş bin dirhem ödemek şartıyla anlaştılar.[626] Abdullah, Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali taraftarı olarak sağ kanattaki piyadelere kumandanlık yaptı.[627] Bu savaşta Şamlıların üzerine güçlü bir saldırı düzenleyerek Muâviye'nin çadırına kadar sokuldu. Bu sırada Şamlılardan büyük bir kitle onu karşıladı ve etrafı sarılarak öldürüldü. Abdullah'ın gayet mükemmel savaştığına şahit olan Muâviye, adamlar gönderip onun kim olduğunu araştırmış fakat tanıyan çıkmayınca kendisi bizzat gelerek Abdullah'ı inceleyerek "Bu Abdullah b. Büdeyl'dir. Huzâa kabilesinin kadınları onu öldürdüğümüzü bilseler bizimle

---

622 İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/192, 8/128.

623 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe,* 3/184; İbn Hacer, *el-İsâbe,* 4/19.

624 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 355-356.

625 Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdillah İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1889), 35,52,243; Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Fârisî İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 2004), 229, 231, 273-274, 284; Tâbeseyn, iki kaleden oluşan bir şehirdir. Bu kalelerden birincisine Tâbesü'l-Unnâb, diğeri iseTâbesü't-Temr'dir. Muhammed b. Havkal el-Bağdâdî el-Mevsılî İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1938), 30, 289, 296, 324, 325, 335.

626 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 463.

627 Ebu'l-Fadl Nasr b. Müzâhim b. Seyyâr Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, ed. Mehmet Azimli, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 178.

çarpışır ve erkeklerinden daha çok karşı koyarlardı." demek suretiyle takdir duygularını ifade etmiştir.[628]

2.23. Sürâkâ b. Amr (ö. 30/650)

Sürâkâ b. Amr'ın hayatı hakkında siyer ve tabakât kitapları taranmış olup bir malumat bulunamamıştır. Bu başlıkta sadece askeri mücadelesine yer verilecektir.

2.23.1. el-Bâb'ın fethi

Hz. Ömer, Sürâkâ b. Amr'ı el-Bâb[629] üzerine görevlendirdi. Öncü kuvvetlerin başına Abdurrahman b. Rabiâ'yı, sağ ve sol kanatlara Huzeyfe b. Esîd el-Gifârî ile Bükeyr b. Abdullah el-Leysî'yi görevlendirdi. Bükeyr, Sürâkâ'dan önce el-Bâb'a ulaştı. Hz. Ömer kendisine bir mektup göndererek Sürâkâ'nın kuvveti ile birleşmesini emretti. Sürâkâ, öncü birlik komutanı Abdurrahman b. Rabiâ'yı önden yolladı ve ardından kendisi de harekete geçti. Sürâkâ, el-Bâb yakınlarında Bükeyr ile buluşup onu yanına alarak yoluna devam etti. Nihayet Müslümanlar şehre ulaştı. Abdurrahman b. Rabiâ'nın el-Bâb'a geldiğini haber alan Şehrberâz görüşme talebinde bulundu. Abdurrahman tarafından teklifi kabul edildi ve ikili görüşmenin ardından Abdurrahman, Şehrberâz'ı ordu komutanı Sürâkâ'ya yönlendirdi.[630] Şehrberâz kendisi ve halkı üzerindeki vergilerin düşürülmesi karşılığında bölgedeki Türklerin saldırılarına karşı Müslümanlara yardımcı olacaklarına dair teklifte bulundu. Sürâkâ, bu teklifini kabul ederek onunla anlaştı.[631]

2.24. Abdurrahmân b. Rebîa el-Bâhilî (ö. 32/652)

Kılıcının adından dolayı "Zü'n-nûr" lakabıyla anılır. Abdurrahman, geç Müslüman olması ve Hz. Peygamber'in savaşlarına katılamaması sebebiyle sahâbe arasında ön plana çıkmamıştır.[632] Hz. Ömer döneminde tarih sahnesine çıkmıştır. Hz. Ömer, Abdurrahman'ı Sa'd b. Ebî Vakkâs kumandasında İran'a gönderdiği (14/635) orduya kadı tayin etmiş, ayrıca savaş sonunda elde edilecek ganimetler ve fey'in taksimiyle de görevlendirmişti. Hz. Ömer tarafından Hazar denizi kıyısında bir liman şehri olan el-Bâb'ın (Derbend-Bâbülebvâb) fethiyle görevlendirilen Sürâka b. Amr'ın öncü birliklerine kumandanlık etti. Sürâka'nın ölümünden sonra da vali ve başkumandan tayin edilerek Hazar Türkleri üzerine sefere çıkmakla görevlendirildi (22/642). Hz. Osman devrinde de daha önce olduğu gibi Belencer'de gazalarda bulundu.[633] Hz. Osman'ın halifeliği döneminde 32/652 yılında Hazarlar'la yaptığı bir savaş sırasında şehit düştü.[634]

---

[628] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 3/154, 157-158.

[629] El-Bâb, Dağıstan'da Hazar denizinin kuzeybatı sahilinde tarihi bir liman şehridir. Derbend olarak da bilinir. Yâkût*, Mu'cem*, 1/303-306.

[630] Taberî, *Târih,* 4/176-177.

[631] Takkûs, *Târihu'l-Hulefa*, 284; İbn Abdilber, *el-İstîʿâb*, 2/580.

[632] İbn Abdilber, *el-İstîʿâb*, 2/832; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/441.

[633] Taberî, *Târih*, 3/501, 4/176-181; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/392, 524-525.

[634] İbn Abdilber, *el-İstîʿâb*, 2/832.

2.25. Selmân b. Rebîa el-Bâhilî (ö. 32/652-53)

Tam adı Selmân b. Rebî'a b. Yezid b. Amr b. Sehm b. Sa'lebe b. Ganm b. Kuteybe b. Ma'n b. Mâlik b. A'sur'dur. Benî Bâhile kabilesine mensuptur. Hz. Peygamber döneminde Müslüman olmuş ancak onu görememiştir. Ömer döneminde önce Kûfe sonrada Medâin kadılığı yaptı.[635] Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın emrinde Suriye bölgesindeki fetihlerine katıldı. Bir birliğin başında Kûrus'da bir kaleye indi. Burada Rumlarla çarpıştı. Bu kaleye kendisine nispetle Selmân kalesi denildi.[636] Daha sonra Irak cephesinde bulanan Sa'd b. Ebî Vakkâs'a yardıma gönderilen birliklerin içinde yer aldı. Kâdisi'ye Savaşı'na iştirak etti.[637] Ayrıca Sa'd b. Ebî Vakkâs Medâin'de ele geçirilen ganimetlerin taksim etme işinin başına Selmân'ı getirdi. Selmân sarayda Kisrâ'nın eyvanında ve evlerde bulunan bütün ganimetleri toplatmıştır.[638]

Hz. Ömer döneminde katıldığı diğer bir askerî faaliyet 22/642-643 yılında gerçekleştirilen Bâbu'l-Ebvâb'ın fethi oldu. Buraya gönderilen askerlerin öncü kumandanlığına Abdurrahman b. Rebîa'yı atayan Hz. Ömer, ordunun sol ve sağ kanatlarına Bükeyr b. Abdullah el-Leysî ile Hüzeyfe b. Esîd el-Gıfârî'yi tayin ederken, ganimetlerin paylaştırılması görevini de Selmân b. Rebîa'ya verdi.[639]

Abdurrahman b. Rebîa kumandasında öncü birlik Bâb'a ulaşınca şehrin hükümdarı Şehrberâz, haber gönderip kendisiyle görüşmek için teklifte bulundu. Abdurrahman b. Rebîa, Şehrberâz'ın teklifini kabul edip görüştükten sonra Sürâka b. Amr'a gönderdi. Sürâka b. Amr onunla anlaştı. Ardından Sürâka b. Amr, Habîb b. Mesleme'yi Tiflis'e, Bükeyr b. Abdullah el-Leysî'yi Mûkân'a, Huzeyfe b. Esîd'i Ânî dağlarına Selmân b. Rebîa'yı da başka bir yöreye gönderdi. Bu süreçte Bükeyr, Mûkân'ı fethetti. Bu sırada Müslümanların komutanı olan Sürâka b. Amr'ın vefat etmesi üzerine Abdurrahman b. Rebîa komutayı ele aldı ve Hz. Ömer bunu onayladı. Hz. Ömer'in, Türk diyarına doğru hareket etmesini emreden mektubu geldiği zaman Abdurrahman harekete geçti ve ardından Belencer üzerine birçok akın düzenledi.[640] Hz. Osman döneminde de Selmân b. Rebîa, kardeşi Abdurrahman b. Rebîa ile birlikte seferlerine devam etti ve Türk illerine yapılan gaza faaliyetleri sırasında Abdurrahman b. Rebîa'nın şehit olmasının ardından sancağı aldı.[641]

Hz. Osman 26/646 yılında Ermeniye bölgesine Şam ve Rumlarla yapılan savaşlarda başarılı olan Habîb b. Mesleme'yi sekiz bin kişilik bir orduyla Ermeniye bölgesinin fethiyle görevlendirdi. Habib b. Mesleme'nin ilk durağı Bizans Ermeniye'sinin merkezi olan Kalîkalâ'ya (Erzurum) vardığında şehir halkı ona karşı çıktı. Habîb, onlarla savaştı ve onlar şehre sığınmak zorunda kaldı. Kalîkalâ halkı şehri terk etmek ve cizye ödemek şartıyla eman istediler. Habîb'te

635 İbn Sa'd, *Tabakât,* 8/236; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/508.

636 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 174.

637 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 295.

638 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/450.

639 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/523.

640 Taberî, *Târih*, 4/176-179; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/522-524.

641 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/524-525.

onların bu teklifini kabul etti ve birkaç ay burada kaldı. Bu sırada patrik Ermenyakos Müslümanlara karşı büyük bir ordu topladığını ve kendisine el-Lân, Efhaz, Semender ve Hazar halklarının da onlara katıldığını haber aldı. Habîb, gelişmeleri Hz. Osman'a bildirdi. Bunun üzerine Hz. Osman Kûfe valisi Saîd b. el-Âs'a bir mektup yazdı ve ona Selmân b. Rebîa el-Bâhilî kumandasında bir orduyu Habîb'e yardım göndermesini emretti. Saîd b. el-Âs, Selmân b. Rebîa el-Bâhılî komutasında altı bin kişilik bir yardım birliğini bölgeye sevk etti. Ancak Habîb komutasındaki İslâm ordusu Kûfe'den gelen yardım birliği gelmeden bir gece baskınıyla Bizans-Ermeni ordusunu mağlup etmeyi başardı. Selmân, cepheye vardığında Habîb'in Bizans ordusunu yenilgiye uğrattığını görünce elde edilen ganimetten pay talebinde bulundu. Onlar bunu kabul etmeyince taraflar arasında neredeyse çatışma çıkacaktı. Öyle ki karşılıklı ölüm tehditlerinde bulundular. Durum halifeye intikal ettirilince Hz. Osman, elde edilen ganimetlerin Şam halkının hakkı olduğunu bildirmiş, Selmân b. Rebîa komutasındaki ordunun Errân'a intikalini emretmiştir.[642] Selmân, Hz. Osman'ın Errân üzerine yürümesi talimatından sonra harekete geçti. İlk durağı Beylekân şehri idi. Savaş yapılmaksızın Beylekân halkıyla anlaşmaya vardı. Yapılan anlaşmaya göre Beylekân halkı cizye ve topraklarından da haraç ödeme karşılığında can, mal ve şehir surlarının korunması üzere anlaşma yaptı.[643]

Kûfe valisi Velîd b. Ukbe, Selmân b. Rebîa el-Bâhilî komutasında 12000 kişilik bir orduyu Berza'a'ya gönderdi.[644] İslâm ordusu Sersûr nehrinin kıyısında karargâh kurdu. Müslümanların gelişini haber alan şehir halkı kale kapılarını kapattılar. Günler süren muhasaradan sonra çatışma olmadan şehir halkı ile anlaşma yapıldı. Civar köylere çok sayıda akınlar düzenledi. Daha sonra Selmân, atlılarını etrafa gönderdi. Süvariler Şefşîn, Misfevan, Ûz, Mısrıyan, Herhaliyan, Tibar ve Şemkûr'u ele geçirdiler. Belâsecan Kürtlerini İslâm'a davet etti. Onlar bunu kabul etmediler ve kendisiyle savaştılar. Selmân, onları mağlup edip cizye vergisi vermeleri karşılığında onlarla anlaştı.[645]

İlerleyişini sürdüren Selmân, Res ve Kur ırmaklarının birleştiği noktaya gelerek Kabale şehrini ele geçirdi.[646] Şekken ve Kamîberan valisi ile vergi ödemek suretiyle anlaşma yaptı. Heyzan, Maskat, Şâberan ve el-Bâb şehirlerinin halklarıyla da anlaşmalar yaptı. Şervan ve el-Cibal bölgelerinin hükümdarları ile anlaşmalar yaptı.[647] Hazarlar'ın başkenti Belencer'e kadar ulaştı. Belencer ırmağının arka taraflarında Hazar hakanıyla karşılaştı. Savaş sonunda Müslümanlar ağır bir yenilgi aldı ve askerlerin hepsi öldürüldü. Selmân'da askerleriyle birlikte bu savaşta şehit oldu (ö. 32/652-53).[648]

---

642 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 228-229.

643 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 233.

644 Diyârbekrî, *Târîḫu'l-Hamîs*, 2/255.

645 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 234; Ebû Muhammed Abdullah et-Tayyib b. Abdillâh b. Ahmed Bâ Mahreme, *Kılâdetü'n-Nahr fî Vefeyâti A'yâni'd-Dehr*, thk. Bû Cum'a Mükrî - Hâlid Zevârî (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2008), 1/330.

646 İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/575.

647 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 234.

648 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 13/229.

2.26. Bükeyr b. Abdullah

Hz. Peygamberin sahabelerindendir. Kâdisiye Savaşı'nda savaşın sonlarına doğru dağılan Sâsânî kuvvetleri Dicle ırmağının üzerindeki köprüleri yıkarak geri çekilmişlerdi. Başkomutan Sa'd b. Ebî Vakkâs, Dicle'den askerlerini karşı tarafa nasıl geçireceğini düşündüğü bir sırada Bükeyr atını ırmağa sürdü ve nehri geçti. Bunun üzerine ordu da kendisini takip ederek karşı tarafa geçti.[649] Sürâka b. Amr, 22/643 yılında el-Bâb'ı fethettikten sonra bölgenin önemli şehirleri üzerine ordular sevk etti. Bükeyr b. Abdullah'ı Mûkân'a, Hâbîb b. Mesleme'yi Tiflis'e, Huzeyfe b. Esîd'i el-Lân Dağlarına, Selmân b. Rebîa'yı bölgenin arka taraflarına görevlendirdi. Bükeyr, komutasındaki İslâm ordusu şehri muhasara altına aldı. Ardından cizye vermeleri üzerine onlarla anlaşma yaptı. Bükeyr dışındaki komutanlar istenilen hedefe ulaşamamışlardır.[650] Fetihler sırasında Azerbaycan'da şehit düşmüştür.[651]

2.27. Huzeyfe b. Esîd (ö. 42/662)

Hz. Peygamberin ashabındandır. Künyesi Ebû Süreyha'dır. Hz. Peygamber ile katıldığı ilk olay Hudeybiye Barış Antlaşmasıdır. Hz. Ömer'in komutanlarından Sürâka b. Amr, el-Bâb'ı fethettikten sonra el-Lân Dağlarına gönderdi. Ancak Huzeyfe burada başarılı bir sonuç elde edemedi. Kûfe'de vefat etti.[652]

2.28. Abdullah b. Huzâfe (ö. 35/655-56)

Tam adı Abdullah b. Huzâfe b. Kays b. Adî b. Sa'd b. Sehm b. Amr b. Husays Ka'b b. Lüeyy el-Kureşî es-Sehmî'dir.[653] Annesi Temîme bt. Hursân'dır. Hz. Peygamberin İslâm'ı davete başladığı sırada Müslüman olmuştur. Müşriklerin ağır baskı ve işkenceleri dayanılmaz bir hale gelince 616 yılında yapılan İkinci Habeşistan hicreti'ne katıldı. Hicretten sonra Medine'ye döndü. Bedir Gazvesi'ne katılıp katılmadığı ihtilaflıdır.[654] Hz. Peygamber Hudeybiye'den döndükten sonra komşu ülke hükümdarlarına kendilerini İslâm'a davet eden birçok mektup göndermiştir. Abdullah b. Huzâfe'yi İran hükümdarı Kisrâ b. Hürmüz'e elçi olarak gönderdi.[655]

Abdullah, hicretin 9/630 yılında Habeşlilere karşı Alkame b. Mücezziz'in kumandasındaki bir seriyyeye katıldı.[656] Hz. Ömer döneminde Şam fetihlerine katıldı. Rumlar'a esir düştü. Hz. Ömer'in onun hakkında Kostantin'e mektup yazarak serbest bırakılmasını sağladı.[657] Daha sonra Amr b. el-Âs'ın kumandası altında Mısır seferine katıldı. Amr b. el-Âs, Fustat'ın fethinden sonra şehrin kuzeydoğusunda bulunan Aynu'ş-Şems üzerine Abbdullah b. Huzâfe'yi gönderdi.

---

649 İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/453.

650 Nüveyrî, *Nihayetül-Ereb*, 19/269.

651 Muhammed b. Hasan İbn Düreyd, *el-İştikâk*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-cîl, 1991), 171.

652 İbn Sa'd, *Tabakât,* 8/132; Taberî, *Târih*, 4/178; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/703.

653 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/213.

654 İbn Sa'd, *Tabakât,* 4/215.

655 İbn Habîb, *el-Muhabber*, 69.

656 İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/165-166.

657 İbn Sa'd, *Tabakât,* 4/216.

O, buradaki toprakları zapt etti. Köy ahalisi ile Fustat anlaşması maddeleri çerçevesinde anlaşma yaptı.[658] Daha sonra Amr b. el-Âs İskenderiye'yi fethettikten sonra oraya Abdullah'ı vekil bırakıp Fustat'a döndü.[659] Hz. Osman'ın halifeliği döneminde Mısır'da vefat etti.[660]

2.29. Hârice b. Huzâfe (ö. 40/661)

Tam adı Hârice b. Huzâfe b. Gânim b. Âmir b. Abdullah b. Abîd b. Avîc b. Adî b. Ka'b el-Kureşî el-el-Adevî'dir. Annesi Adî b. Ka'boğullarından Fâtıma bt. Amr b. Bücre'dir.[661] İslâmiyet'in yayılmaya başladığı ilk günlerde Müslüman oldu.[662] Hz. Ömer devrinde Mısır'ın fethinde görev aldı. Halife Amr b. Âs'a gönderdiği takviye birliklerden birine onu kumandan tayin etti.[663] Amr b. el-Âs, Fustat'ı fethedince Hârice b. Huzâfe komutasında bir birliği Feyyûm, Üşmûnîn, İhmîn, Büşrûdât ve Sa'îd belderi üzerine gönderdi. Hârice, bu yerleşim birimlerini ele geçirip Fustat anlaşmasına göre onlarla anlaştı.[664] Hz. Ömer Mısır'ın fethedilmesinden sonra Amr b. el-Âs'a bir mektup yazarak Rıdvân biatine katılanlarla birlikte yiğitliği ve yararlılığından dolayı Hârice b. Huzâfe'ye iki yüz dirhem verilmesini istedi.[665] Hârice daha sonra Amr b. Âs tarafından Mısır'da asayiş ve güvenliği sağlamak için şurta âmiri olarak görevlendirildi. Yine Amr b. el-Âs tarafından Mısır kâdılığına getirildi. Hz. Ali'yi, Muâviye'yi Amr b. el-Âs'ı öldürmek öldürmek için harekete geçen üç Hâricî'den Amr b. Bekr et-Temîmî, suikast günü Amr'ın rahatsızlığı sebebiyle sabah namazını kıldırmakla görevlendirdiği Hârice b. Huzâfe'yi, Amr zannederek arkadan kılıçla vurup onu öldürdü (ö. 40/661).[666]

2.30. Umeyr b. Vehb b. Halef

Umeyr b. Vehb'in tam adı kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: Umeyr b. Vehb b. Halef b. Vehb b. Huzâfe b. Cümah b. el-Cumahî el-Kureşî'dir. Annesi Ümmü Sühayle bt. Hâşim b. Sü'ayd b. Sehm'dir. Künyesi Ebû Ümeyye'dir.[667] Bedir Savaşı'nda müşrikleri safında yer aldı ve müşrikler tarafından İslâm ordusunun sayısı ve techizatı hakkında bilgi toplaması için görevlendirdi. Bedir'de Müslümanlara ilk saldıran kişi oldu. Daha sonra savaşta mağlup olan Kureyş ile Mekke'ye döndü. Oğlu Vehb, Bedir esirleri içindeydi. Amcasının oğlu Savfân b. Ümeyye ile birlikte Hz. Peygamberi öldürmek için plan yaptılar. Bu plana göre Umeyr, oğlu Vehb'in fidyesini ödeme bahanesiyle Medine'ye gidip fırsat bulduğu sırada Hz. Peygamber'i öldürecek, Safvân da onun borçlarını ödeyecek ve yaşadığı sürece aile fertlerinin geçimini karşılayacaktı. Ancak Medine'ye vardığında Hz. Peygamber Mescid-i Nebevî'de buluyordu. Mescide kılıçla

[658] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân,* 248-249

[659] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 253.

[660] İbn Hacer*, el-İsâbe*, 4/52.

[661] İbn Abdilber, *el-İstî'âb,* 2/418.

[662] İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/501.

[663] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/106.

[664] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 248.

[665] İbn Sa'd, *Tabakât,* 9/502.

[666] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 3/242-246.

[667] Fâsî, *'İkdü's-Semîn*, 5/414.

girince Hz. Ömer onun kılıcının askılarını tutup Hz. Peygambere getirdi. Hz. Peygamber ona Safvân b. Ümeyye ile yaptığı anlaşmayı haber verince Müslüman oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber oğlu Vehb'i fidyesiz serbest bıraktı. Ardında oğlu ile birlikte Mekke'ye geri döndü. Bir süre Mekke'de kaldıktan sonra Medine'ye hicret etti. Uhud Gazvesi dahil olmak üzere Hz. Peygamber ile birlikte birçok sefere katıldı.[668] Hz. Ömer döneminde Amr b. el-Âs, Fustat'ı fethettikten sonra Umeyr b. Vehb'i Tinnîs, Dimyat, Tûne, Demîre, Şatâ, Dikahle, Benâ ve Bûsîr üzerine gönderdi. Umeyr, bu toprakları Fustat anlaşmasına göre fethetti.[669] Hz. Osman'ın halifeliği döneminde vefat etti.[670]

2.31. Ukbe b. Âmir el-Cühenî (ö. 58/678)

Tam adı Ukbe b. Âmir b. Abs b. Amr b. Adî b. Amr. Rifâ'a b. Mevdû'a b. Adî b. Ganm b. er-Rube'a b. Rişdân b. Kays b. Cüheyne el-Cühenî'dir. Künyesi Ebû Hammâd'dır. Kudâ'a'nın bir kolu olan Cüheyne kabilesine mensuptur.[671] Çobanlık yaptığı bir sırada Hz. Peygamber'in İslâm tebliğini duyunca Medine'ye gelerek Müslüman oldu.[672] Hz. Peygamber döneminde gazvelere iştirak etti ve zekât toplama göreviyle çeşitli kabilelere gönderildi. Hz. Ömer devrinde Şam fetihlerine katıldı. Dımaşk'ın fethedildiği haberini Hz. Ömer'e müjdelemek için Medine'ye gönderildi.[673] Daha sonra Amr b. el-Âs'ın maiyetinde Mısır seferine iştirak etti. Amr b. el-Âs, Fustat'ı fethedince Ukbe b. Âmir el-Cühenî'yi, bir diğer rivayete göre kendi azadlısı Verdan'ı aşağı Mısır köylerine gönderdi. O da buradaki köylerin halkı ile Fustat esaslarına göre anlaştı.[674] Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde Mısır valisi Abdullah b. Sa'd'ın yerine vekâlet ettiği kaydedilmektedir.[675] Sıffîn Savaşı'nda Muâviye'nin safında yer aldı. Muâviye'nin hilâfetinin sonlarına doğru Mısır'da vefat etti (ö. 58/678).[676]

2.32. Ukbe b. Nâfi el-Fihrî (ö. 62/682)

Tam adı Ukbe b. Nâfi' b. Abdükays b. Lakît b. Âmir b. Ümeyye b. ez-Zarib b. el-Hâris b. Fihr'dir. Annesi Benî Lahm kabilesine mensuptur. Babası Nâfi', Âs b. Vâil'in anne bir kardeşidir. Kureyş oğullarının bir kolu olan Fihroğullarına mensuptur. Tarih sahnesine Hz. Ömer döneminde çıkmıştır. Amr b. Âs'ın maiyetinde Mısır fetihlerine katıldı. Bu fetihler sırasında Amr, tarafından Nûbe bölgesine gönderildi. Orada ok atıcılığında mahir olan ve çatışmalar sırasında Müslümanları gözlerinden vurdukları için "rumâtü'l-hadek" denilen Nûbeliler'in şiddetli direnişiyle karşılaşınca bir anlaşma yaparak geri dönmek zorunda kaldı (20/641). Ertesi yıl

668 İbn Sa'd, *Tabakât,* 4/224-226.

669 Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 248.

670 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe,* 3/24.

671 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/51.

672 İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/274.

673 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/51.

674 Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 248.

675 Casim Avcı, "Muhammed b. Ebû Huzeyfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/519.

676 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/51.

Trablusgarp'ın fethine çıkan Amr, onu Mağrib'e vali tayin etti ve ardından Zevîle'nin fethiyle görevlendirdi. Ukbe, Zevîle ve Berka arasındaki yerleşim birimlerini itaat altına aldı. Onların bir kısmı İslâm dinine girdi. İslam dinini kabul edenler zekât, diğerleri ise zimmî statüsünü kalıp cizye ödemeyi kabul ettiler. 27/647 yılında Mısır'ın yeni valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'in İfrîkıye seferine katıldı. Muâviye döneminde İfrîkıye fethetti ve Kayravân şehrini kurdu. Yezîd b. Muâviye hilâfete gelince Ukbe'yi İfrîkıye'ye vali olarak atadı. Tanca'ya bağlı bir belde olan es-Sûs el-Ednâ üzerine sefere çıktı Ukbe onların beldelerinde dolaştı. Orada kimse onun karşısına çıkmadı ve onunla savaşmadı. Sonra Ukbe, İfrîkiye'ye dönmek için harekete geçti. Kendi bölge sınırına yaklaşınca yanındakilere izin verdi. Ayrılanlar gidince yanında çok az kişi kaldı. Ardından Tehûze kentine yöneldi. Ukbe Tehûze'ye geldiğinde Küseyle b. Lemzem el-Evrebî, Rumlardan ve Berberîlerden oluşturduğu büyük bir kuvvetle ona karşı çıktı. Yapılan savaşta Ukbe şehit oldu (ö. 62/682).[677]

2.33. Osman b. Ebü'l-Âs es-Sekafî (ö. 51/671)

Tam adı Osman b. Ebü'l-Âs b. Bişr b. Abdüdühmân b. Abdullah b. Hemmâm b. Ebân b. Yesâr b. Mâlik b. b. Hutayt b. Cüşem b. Sakîf'tir. Sakîf kabilesine mensuptur. Hicretin 9/630 yılında Tâif'ten Medine'ye gelen altı kişilik bir heyetle birlikte Hz. Peygamber'in yanına geldi. Kafilesinden önce Hz. Peygambere gelerek Müslüman oldu. Heyet, Hz. Peygamberle görüştüğü sırada Osman b. Ebü'l-Âs kafilenin binek hayvanları ve eşyalarının yanında bekçilik yapıyordu. Sakîf heyeti Tâif'e dönmeye karar verince, Hz. Peygamber'den kendilerine içlerinden birini emîr seçmesini istediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Osman'ı vali tayin etti. Hz. Peygamber'in vefatına kadar bu görevini sürdürdü. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde de bu görevini yürüttü.[678] Hz. Ömer daha sonra Osman'ı Bahreyn ve Uman valiliğine tayin etti. Osman bu iki bölgeyi kısa süre içinde hâkimiyetine aldı. 19/640 yılında kardeşi Hakem b. Ebî'l-Âsî'yi Irak sınırındaki Fâris'e gönderdi. Daha sonra kendisi denizi geçerek Fâris'e hareket etti. Zira Hz. Ömer, İran'ın iç bölgelerinin fütûhâtıyla Osman'ı görevlendirdi. Bu sırada Basra'da bulunan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye de ona destek olmasını emretti. Osman yaptığı seferlerle Sâbur'daki Hurre, Kazrûn ve Nevbendecan'ı fethetti. Daha sonra Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin buraya gelmesi üzerine iki ordu birleşti. Osman b. Ebü'l-Âs ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî cizye ve haraç ödemeleri karşılığında Errecân'ı sulh yoluyla fethetti. Daha sonra Erdeşîr Hurra'daki Şirâz'ı halkının haraç ödeyerek zımmî sayılmaları, ancak isteyenlerin vatanlarından çıkıp gitmeleri, öldürülmemeleri ve köleleştirilmemeleri şartıyla fethettiler. Yine Erdeşîr Hurra'daki diğer bir yerleşim birimi olan Sinîz'i fethettiler. Buranın halkını toprağı işlemeleri için yurtlarında bıraktılar. Ardından halkına eman vermek suretiyle Cennâbâ kalesine hâkim oldu. Bu sırada

677 İbn Sa'd, *Tabakât,* 6/141-145; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 256, 271.

678 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/298-301, 8/57-58, 9/38-39.

cehrem taraflarında bir ordunun toplandığını haber alan Osman, onların üzerine giderek düşmanı mağlup edip Cehrem'i fethetti.[679] Muâviye'nin hilâfeti döneminde vefat etti.[680]

2.34. Hakem b. Ebü'l-Âs es-Sekafi

Tam adı Hakem b. Ebü'l-Âs b. Bişr b. Abdüdühmân b. Hemmâm b. Ebân b. Yesâr b. Mâlik b. b. Hutayt b. Cüşem b. Sakîf'tir. Sakîf kabilesine mensuptur.[681] Kaynaklarda ne zaman Müslüman olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Hz. Ömer, Osman b. Ebî'l-Asî'yi Bahreyn ve Uman'a vali tayin etti. Osman buraları kontrol altına aldıktan sonra kardeşi hakem b. Ebî'l-Âsî'yi Abdülkays, Ezd, Temîm, Benî Naciye ve diğer kabilelerden oluşturduğu bir ordunun başında 19/640 yılında deniz yoluyla Irak sınırındaki Fâris'e gönderdi. Hakem Ebrkâvan adasına hâkim oldu. Fâris emîri Şehrek, Arapların üzerlerine doğru geldiğini öğrenince büyük bir ordu topladı. Ardından harekete geçerek Sâbur topraklarından olan Râşehr'e geldi. İki ordu burada karşılaştı. Savaşın tüm şiddetiyle devam ettiği bir sırada Şehrek öldürüldü. Savaş Müslümanların zaferiyle sonuçlandı. Râşehr savaş yoluyla ele geçirildi. Bu savaş zorluğu bakımından ve elde edilen ganimetlerin çokluğu açısından Kâdisiye Savaşı'na benziyordu.[682]

2.35. Herim b. Hayyân el-Abdî

Abdülkaysoğullarına mensuptur.[683] Hz. Ömer'in zekât memuru idi.[684] Basra valisi Osman b. Ebi'l-Âs, 26/647 yılında Herim b. Hayyân'ı Şebîr kalesine gönderdi. Herim burayı savaş yoluyla fethetti. Daha sonra Cûr halkı yaptıkları anlaşmayı ihlal edince Basra valisi Abdullah b. Âmir, öncü kuvvetlerin başında Herim b. Hayyân olduğu halde şehri tekrar ele geçirdi.[685] Abdullah b. Âmir Basra'ya vali tayin edildikten sonra Fars illerine varıp buraları fethetti. Ardından Mücâşi' b. Mes'ûd ve Herim b. Hayyân'ı Erdeşîr Hurre şehrinden kaçan Sâsânî hükümdarı III. Yezdicerd'i takip etmekle görevlendirdi. Her iki komutan onu Kirman'a kadar kovaladılar.[686] Herim bir gazada şehit düştü.[687]

2.36. Sâriye b. Züneym ed-Düelî (ö. 30/650-51)

Tam adı Züneym b. Amr b. Abdullah b. Câbir b. Mahmiye b. Abd b. Adî ed-Di'l b. Bekir b. Abdümenât b. Kinâne'dir.[688] kinâneoğulları'nın Düil koluna mensuptur.[689] Kaynaklarda cahiliye döneminde hırsızlık yaparak geçimini sağladığı, çok sayıda kabileye baskın

---

679 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 444-446.

680 İbn Abdilber, *el-İstîʿâb*, 3/1035.

681 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/38-40.

682 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 444-445.

683 Ziriklî, *el-Aʿlâm*, 8/82.

684 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/136.

685 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 444-446.

686 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân,* 359; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/605.

687 İbn Sa'd, *Tabakât,* 9/137.

688 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/380.

689 Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Maʿrifeti Ensâbi (kabâ'ili)'l-ʿArab*, 55.

düzenlediği, çok iyi bir koşucu olduğu, hatta bir atlıyı geçecek bir hıza sahip olduğu nakledilir.[690] Yağmalama yapması sebebiyle kabilesi tarafından dışlanmıştır.[691] İyi bir şair olan ve kasideleri dillerde dolaşan Sâriye, Müslüman olmadan önce Hz. Peygamberi hicveden şiirler söylüyordu. Kaynaklarımızda ne zaman Müslüman olduğuna dair net bir bilgi mevcut değildir. Ancak onun Senetü'l-Vüfûd'da (9/630-31) kabilesiyle birlikte İslâmiyet'i benimsediği kabul edilebilir.[692] Hz. Ömer, Sâsânîlerin idaresinde olan bölgeleri tamamen kontrol altına almak için komutanlar görevlendirdi. Sâriye b. Züneym'i Fesâ ve Derâbcird şehirlerinin fethi için görevlendirdi. Cepheye hareket eden Sâriye, Dârâbcird ve Fesâ'yı fethetti.[693]

2.36.1. Fesâ ve Dârabcird'in fethi (23/643-44)

Hz. Ömer Sâriye b. Züneym idaresindeki İslâm ordusunu Fesa ve Dârabcird üzerine gönderdi. Düşman birliklerinin karargâhının bulunduğu istikamete doğru ilerleyen Müslümanların ilk durağı Dârabcird'di. İslâm ordusu şehri muhasara altına alınca Dârabcird ehli müttefiklerinden yardım talebinde bulundu. Onların bu çağrıları üzerine akın akın takviye destek geldi. Ayrıca Fars Kürtlerinin de onlara katılmasıyla muazzam büyüklükte bir ordu topladılar. Müslümanların karargâhı düz bir alanda yer aldığından ötürü her taraftan saldırılara açıktı. Tehlikenin farkında olan Sâriye, tek cepheden savaşmak için ordusunu dağın eteklerinin bulunduğu bir mevzide karargâhını kurdu. Müslümanlar savaş vaziyetini bu şekilde alınca Fars birliklerinin hücum gücü kırılmış ve İslâm ordusu dağ üstünden bindirme yaparak Sâsânîleri bozguna uğrattı. Sâriye, fey'in humusunu ayırıp bir elçiyle Hz. Ömer'e gönderdi. Akabinde Fesâ şehri Dârabcird anlaşmasının şartlarına göre fethedildi.[694]

2.37. Hakem b. Amr et-Tağlîbî

Hakem b. Amr et-Tağlîbî'nin hayatı ile ilgili siyer, meğâzi ve tabakât kitapları incelenmiş olup bir bilgi bulunamamıştır. Bu başlık altında sadece askeri faaliyetlerine yer verilecektir.

2.37.1. Mükrân'ın fethi (23/644)

Hz. Ömer, İslâm coğrafyasının kuzey-kuzeydoğu istikâmetindeki şehir ve bölgelerin fetihlerinde görev verdiği bir diğer komutanı Hakem b. Amr et-Tağlîbî'yi, Mükrân üzerine gönderdi. Şîhab b. el-Muhârik, Sühely b. Adiyy ve Abdullah b. Abdillah b. İtban Ceyhun nehri kıyısında kendisine katılarak destek oldular. Müslümanların üzerlerine doğru geldiğini haber alan Mükrân hükümdarı, Sind Hükümdarı'ndan yardım istedi. Onun bu çağrısına Sind hükümdarı büyük bir orduyu teçhiz ederek yardıma geldi. İki ordu Mükrân yakınında karşılaştı. Düşman birlikleri hezimete uğradı. Pek çok düşman askeri kılıçtan geçirildi. Savaş

[690] İbn Hacer, *İsâbe*, 2/5; Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/69.

[691] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/154.

[692] İbn Hacer, *el-İsâbe* 3/5; İbn Abdilmün'im, *Ravzü'l-Mi'târ*, 442.

[693] İbn Kesir, *el-Bidâye*, 10/173-174.

[694] Taberî, *Târih*, 4/202-204; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/537-538; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/173-174.

meydanını terk eden askerler ise takip edilerek öldürüldü. Zaferden sonra Hakem b. Amr, Hz. Ömer'e fetih müjdesini ve ganimetlerin humusunu Suhâr b. Abdî ile gönderdi.[695]

[695] Taberî, *Târih,* 4/206-207; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/539-540.

3. BÖLÜM

HZ. OSMAN DÖNEMİ KOMUTANLARI

3.1. Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh (ö. 36/656-57)

Tam adı Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh b. el-Hâris b. Hubeyb b. Cezîme b. Nasr b. Mâlik b. Hısl b. Âmir b. Lüey'dir. Annesi Mehâme bt. Câbir'dir. Abdullah b. Sa'd ilk Müslümanlardandır. Hz. Peygamberin vahiy kâtiplerindendir. Medine'ye hicret ettikten bir süre sonra fitneye kapılıp irtidat ederek Mekke'ye döndü. Kâtiplik yaptığı sırada ayetleri kendince tahrif ettiğini iddia ederek İslâmiyet aleyhinde propaganda faaliyetlerine girişti. Mekke'nin fethi gününde kanı helal kılınanlar (ölüm cezasına çarptırılanlar) arasındaydı. Bunun üzerine süt kardeşi Hz. Osman'a gelerek yaptıklarından ötürü pişmanlık duyduğunu, tövbe ettiğini ve affedilmesi için kendi adına Hz. Peygamber'le konuşmasını istedi. Hz. Osman, Abdullah'ı yanına alarak Hz. Peygamberin huzuruna çıktılar. Hz. Peygamber, Hz. Osman'ın ısrarla eman istemesi üzerine Abdullah'ı affedip biatını kabul etti. [696] Hz. Ömer devrinde Amr b. Âs'la birlikte Mısır'ın fethi için yapılan bütün savaşlara iştirak etti. Bu savaşlarda ordunun sağ kanadını komuta ediyordu. Bu savaşlarda büyük yararlılıklar gösterdi.[697] Yine bu dönemde Saîd bölgesinde (Yukarı Mısır) valilik yaptı.[698] Hz. Osman, 27/648'de Mısır valisi Amr b. el-As'a Mısır'dan toplanan haracı arttırmasını emretmiş, ancak Amr bunu yerine getirmemiştir. Bunun üzerine Hz. Osman onu valilik görevinde bırakıp haracı toplama görevinden azlederek süt kardeşi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i tayin etti. Ancak kısa süre sonra ikili arasında anlaşmazlıklar meydana gelince birbirlerini Halife'ye şikâyet ettiler. Bunun üzerine Hz. Osman, Amr'ı Mısır valiliğinden azledip yerine Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i getirdi. Abdullah b. Sa'd, Amr'ın valiliği sırasında İfrikıyye bölgesinde seferlere çıkmış bir komutandı.[699]

Hz. Osman tarafından Mısır valiliğine getirilen Abdullah b. Sa'd, Halife'den İfrikıyye'nin fethi için izin istedi. İfrikıyye fetihleri konusunda tereddüt yaşayan Hz. Osman, Abdullah'ın talebini sahâbîlerle yaptığı istişareler neticesinde onun bu teklifini kabul ederek kendisine Medine'den takviye kuvvet gönderdi. Abdullah bu orduyu alarak İfrikıyye bölgesinde fethe çıkmış bulunan Ukbe b. Nâfi' ile karşılaştı. Birlikte Trablusgarp üzerine ilerleyip burayı kuşattılar ve içinde bulunan Rumları mağlup ederek şehri fethettiler. Abdullah b. Sa'd, etrafa birliklerini göndererek bölgeyi kontrolü altına almaya çalıştı. Müslümanların bu girişimini haber alan Rumlar, harekete geçti. Taraflar Sübeytıla yakınlarında karşılaştı. Hz. Osman, Abdullah b. Zübeyr komutasında bir başka orduyu Kuzey Afrika'ya gönderdi. Bizans valisi George'un 120000'e yakın ordusu ile Müslümanlar arasında çatışmaların devam ettiği sırada Abdullah b. Zübeyr'in gelmesi Müslümanlar için büyük bir moral kaynağı oldu. Müslüman askerlerin

[696] İbn Sa'd, *Tabakât,* 6/133-134.

[697] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, 3/919; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/260; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/95.

[698] Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf İbn İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhire* (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, ts), 1/66.

[699] Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 38-39.

seslerini işiten Bizans komutanı George, bunun sebebini sorunca takviye birlik aldıklarından dolayı yaptıklarını öğrendi. Bu durum onu bir hayli tasalandırdı. Abdullah b. Zübeyr, çatışmaların bir sonuç vermediğini görünce Abdullah b. Sa'd'a farklı bir taktik deneme teklifinde bulundu. Bu plana göre askerlerin kuvvetli olanlarından bir grubu savaşa çıkarmayıp çadırlarda tutuldu. Diğer grup savaş meydanına çıkarak düşman birliklerini bitkin düşürene kadar onlarla savaştı. Taraflar yorulunca dinlenmeye çekildi. Rumlar silahlarını bıraktıkları sırada pusuda bekleyen Müslüman askerler Abdullah b. Zübeyr komutasında harekete geçti. Bu strateji karşısında Bizans ordusu ağır bir mağlubiyet aldı. Savaşta Rum ordusunun komutanı George, bizzat Abdullah b. Zübeyr tarafından öldürüldü. Bizans ordusunun hezimetinden sonra Abdullah b. Sa'd, Sübeytıla şehrini rahatlıkla fethetti. Bu savaşta pek çok ganimet ve esir ele geçirildi. Ganimetlerin taksimi sırasında atlıların her birine üç bin dinar, yayalara ise bin dinar ganimet düştü. Esirler arasında komutanın kızı da vardı.[700] Abdullah b. Sa'd'ın kendisi de bir grup askeriyle Ifrıkıyye'nin Subeytıla'dan önceki başkenti Kartacanna'ya (Kartaca) gitmiş ve burayı da savaşla fethederek pek çok altın ve gümüş ganimet ile Subeytıla'ya dönmüştür.[701] Abdullah b. Sa'd, daha sonra Muâviye'nin Kıbrıs üzerine gönderdiği orduya yardımcı oldu.[702]

Mısırlılar Amr b. el-Âs, gibi bir fatihin yerine Abdullah'ın vali olmasına karşı çıktılar. Muhalifler Abdullah'ın dinden döndüğünü ve Mısır'da Rumlardan kalma sarayı tamir ettirip Dârülhaniyye adlı bir konak inşa ettiğini ileri sürerek yıpratmaya çalıştılar. Daha sonra Hz. Osman'a gelerek Abdullah'ın azledilmesini istediler. Abdullah, kendisini Halife'ye şikâyet eden muhaliflerden birini döverek öldürdü. Bu olay Mısırlılar ile yönetim arasındaki olayların fitilini iyice ateşledi. Ardından Mısırlı isyancılar, Medine'ye gelerek Hz. Osman'ı kuşatma altına aldı. Abdullah, Halife'nin muhasara altına alınması üzerine Medine'ye yardım gönderdi, sonra da bizzat kendisi oraya gitmek üzere Mısır'dan ayrıldı. Yerine de Sâib b. Hişâm'ı vekil bıraktı. Fakat yolda Hz. Osman'ın asiler tarafından katledildiğini haber aldı. Bu sırada ihtilâlcilerin yöneticisi Muhammed b. Ebû Huzeyfe, Sâib'i uzaklaştırarak Mısır'daki idareye el koymuştu. Daha sonra Abdullah tekrar Mısır'a dönmek istediyse de şehre sokulmadı. Yaygın olan rivayete göre, Mısır'a giremeyince Muâviye'nin yanına gitmeyi de doğru bulmayıp Askalân veya Remle'ye gitti ve orada vefat etti.[703]

3.1.1. Sudan/Nûbe Seferi (31/652)

Müslümanların Nûbe ile ilk teması Mısır'ın fethiyle başladı. Mısır'ı ele geçiren Amr b. el-Âs, şehrin çevresindeki yerleşim birimlerini hakimiyet altına almak üzere birlikler gönderdi. Amr

[700] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/578-580; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* 10/225.

[701] Merâkeşî İbn İzârî, *Kitâbu'l-Beyâni'l-Muğrib fî Ahbâri Endelüs ve'l-Mağrib*, thk. G. S. Colin - I. Lewi Prowençal (Beyrut: Dâru's-Sekâfeti, 1983), 1/12.

[702] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/585.

[703] Mustafa Fayda, "Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/130-131.

b. Âs tarafından Ukbe b. Nâfî' komutasında sevk edilen ordu Nûbe'ye[704] kadar ilerlemiş, ancak fetih mümkün olmamıştır. Nûbeliler'in ok atmada mahir olması sebebiyle pek çok Müslüman gözlerini kaybettiğinden dolayı bu savaş Rumâtu'l-Hadak diye adlandırıldı. Nûbeliler'in direncini kıramayan Müslümanlar geri çekilmek zorunda kaldı. Amr, valiliği boyunca bu bölgeye seferler düzenlemişse de başarılı olamadı.[705]

Hz. Osman tarafından Mısır valiliğine atanan Abdullah b. Sa'd, Nil vadisi boyunca Mısır'ın güneye doğru uzanan Nûbe bölgesine yeni seferler düzenledi. Daha önceki seferlerden farklı olarak ordusunu Nil Nehri üzerinden gemilerle Asvan şehrine kadar taşıdığı ordusuyla iç bölgeleri geçerek Nil Nehrinin doğu kıyısında yer alan Dongola'ya kadar ulaştı. Akabinde Müslümanlar şehri muhasara etti. Kuşatma sırasında Müslümanların bölge halkı tarafından savaş aleti olarak bilinmeyen mancınık kullanmalarından dolayı zor durumda kalan Nûbeliler, Abdullah b. Sad'a sulh teklifinde bulundular. Yapılan savaşlardan bir sonuç alınamayınca bölgeye hâkim olan Makarra Krallığı ile bir ticaret anlaşması yapıldı. Bu anlaşmaya göre; Müslümanlarla Nûbeliler arasındaki savaş son bulacak, Nûbeliler Müslümanlara her yıl dört yüz köle verecek, Müslümanlar da bunun karşılığında onlara ihtiyaçları olan arpa, buğday, kumaş türünden mallar ya da aldıkları kölelerin ücretini nakit olarak göndermeyi vadetmişlerdir. Yine Müslümanlarla Nûbeliler karşılıklı olarak birbirlerinin yurtlarına ticaret yapmak üzere gidip gelecekler, Müslümanların Dongola'da yaptıkları mescitleri koruyacaklardı.[706]

3.2. Habîb b. Mesleme el-Fihrî (ö. 42/662)

Mekke'de 610 yılında doğdu.[707] Tam adı Habib b. Mesleme b. Malik el-Ekber b. Vehb b. Sa'lebe b. Vâile b. Amr b. Şeybân b. Muhârib b. Fihr şeklindedir. Annesi Zeynep bt. Nâkış'tır. Kureyş kabilesinin Fihroğulları koluna mensuptur. Hz. Peygamberle hiçbir savaşa iştirak etmemiştir.[708] Bir bölüğün başında 15/636 yılında Yermük Savaşı'na katıldı. Daha sonra Ebû Ubeyde b. Cerrâh tarafından anlaşmaları ihlal eden Haleb ve Antakya üzerine gönderildi. İyâz b. Ganm ile birlikte Haleb ve Antakya'yı ikinci defa fethetti.[709] Ebû Ubeyde onu Antakya'ya vali tayin etti. Bu seferlerden sonra Habîb b. Mesleme, Lükam dağında yaşayan Cerâcime halkı üzerine yürüdü. Buranın halkıyla savaş yapmaksızın anlaşma yaptı. Yapılan anlaşmaya göre askeri destek olmayı, Lükâm (Amanos) dağından Suriye'ye giriş yollarını tutarak Bizans'ın saldırılara engel olmayı ve bu noktalardaki gözcüler vasıtasıyla elde etmiş oldukları bilgiyi Müslümanlara bildirmeyi taahhüt ettiler. Ayrıca Cerâcime halkından cizye alınmayacak ve

[704] Nûbe, Mısır'da Nil nehri boyunca uzanan geniş bir arazidir. İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/80.

[705] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/141-142; İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısr,* 125, 197; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 271.

[706] İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/80; İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısr*, 215-216; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 271-272; Makrîzî, *Hıtat*, 1/369; Şevkî Dayf, *Târihü'l-Edebi'l-Arabi* (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1995), 10/13.

[707] İbn Habîb, *el-Muhabber,* 214.

[708] İbn Sa'd*, Tabakât*, 6/568-569.

[709] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 172; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/431.

Müslümanlarla birlikte savaştıklarında ganimet alabileceklerdi.[710] Aynı şekilde Hades Kalesi ve Malatya'yı fethetti (17/638).[711] Cezire bölgesinin fethiyle görevlendirilen İyâz b. Ganm kumandanlarından Habîb b. Mesleme ve Safvan b. Muattal'ı Sümeysât'a (Samsat) gönderdi. Onlar burada birçok köy ve kaleyi ele geçirdi.[712]

3.2.1. Kâlîkalâ'nın (Erzurum) fethi (31/651)

Hz. Osman, 25/645 tarihinde Suriye bölgesi, el-Cezîre ve Bizans sınır boyları valisi olan Muâviye bir mektup yazıp, Şam fetihleri ve Rumlarla yapılan savaşlarda üstün başarılara imza atmış olan Habîb b. Mesleme el-Fihrî'yi Ermeniyye bölgesine göndermesini emretti. Bir başka rivayete göre Hz. Osman, doğrudan Habîb b. Mesleme'ye mektup yazarak Ermeniyye üzerine sefere çıkmasını emretti. Habîb, emrindeki altı bin veya sekiz bin askerle hareket etti. Şam ve Cezire ordusu Anadolu'da Eskişehir civarındaki Ammuriye'ye ulaşırken, doğuda ise Malatya'yı ele geçirildi. Ardından İslâm ordusu Kalîkalâ'ya gelip şehri muhasara etti. Şehir halkı Müslümanlara mukavemette bulununca iki ordu arasında çarpışmalar meydana geldi. Müslümanlar karşısında direnemeyen halk kalelerine sığınmak zorunda kaldı. Bunun üzerine onlar cizye ödemeyi kabul ederek içlerinden bazı kimselerin sürgün edilmesini istediler. Bunlar anlaşılan Bizans askerleri idi. Habîb, pek çok kimseyi Rum topraklarına sürdü. Kendisi de askerleriyle birlikte birkaç ay Erzurum'da kalarak civardaki bazı bölgeleri hakimiyeti altına aldı. Bu sırada 31/651 tarihinde patrik Ermanyakos'un Müslümanlara karşı Mavriyan kumandasında büyük bir ordu topladığını ve Kafkas halklarından el-Lân, Efhaz, Semender ve Hazar güçlerinin de kendisine katıldığı haberini alan Habîb, gelişmeleri Hz. Osman'a mektup yazıp bildirdi. Bunun üzerine Hz. Osman, Şam valisi Muâviye ve Kûfe valisi Sa'îd b. el-Âs'a bir emirnâme yazarak Habîb'e yardımcı kuvvetler göndermeleri yönünde çağrıda bulundu. Bu yardım çağrısına Halife'nin emriyle Muâviye iki bin asker gönderdi. Habîb, gelen bu askerlere iktâ yoluyla toprak tahsis edip bölgeye yerleştirdi ve muhafız olarak istihdam edip burada bıraktı. Kûfe valisi olan Sa'îd b. el-Âs, Selmân b. Rebîa el-Bâhılî komutasında Kûfelilerden oluşan altı bin kişilik bir kuvveti Rumlar üzerine gönderdi. Ancak yardımcı kuvvet gelmeden önce Bizans ordusu Erzurum'a ulaştı ve Fırat kenarında konakladı. Müslümanlar, Rumlara gece baskın yapınca düşman askerleri dağıldı. Pek çok Rum askeri öldürüldü. Selmân b. Rebîa kumandasındaki yardımcı birlik Erzurum'a ulaştığında Habîb'in ordusu zafer elde etmişti. Kûfe'den gelen askerler ganimetten pay isteyince Habîb ve ordusu bunu kabul etmediler. İki taraf arsında tartışma büyüdü. Hatta Habîb'in askerleri Selmân'ı ölümle tehdit etti. Bu tartışma Hz. Osman'a bir mektupla bildirildi. Halife de ganimetin Habîb ve ordusunun hakkı olduğunu ifade etti. Selmân ve ordusuna da Erran üzerine gitmesini emretti.[713]

---

[710] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 185.

[711] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 216, 220.

[712] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 203.

[713] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân,* 228-229; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/574.

Habîb, Erzurum'u fethettikten sonra Mirbâlâ şehrine geldi. Hılât patriği ona, İyâz b. Ganm'den aldığı emannâme mektubunu getirdi. İyâz, ona canı, malı ve ülkesi için ödeyeceği vergi karşılığında eman vermişti. Habîb bu eman'ı uyguladı. Daha sonra Ahlat şehrine hareket eden Habîb b. Mesleme, Mükes şehri yöneticisi ile ikta karşılığında anlaştı. Ahlat'tan sonra Ercîş ve Bâcüneys köylerinin sakinleri cizye karşılığında onunla anlaştı. İlerleyişine devam eden Habîb, İran'ın Ermeniye bölgesinin merkezi olan Debîl'e (Dvin) varınca şehri kuşatma altına aldı. Şehir halkı kalelerine kapanıp kendilerini savunmaya aldılar. Ardından Müslümanlara karşı taş ve ok atmaya başladılar. Bunun üzerine Habîb, kaleye karşı mancınıkları kurup atışları sıklaştırınca daha fazla direnemeyeceklerini anlayan kale halkı eman ve sulh istemek zorunda kaldı. Habîb, cizye ve haraç karşılığında onlarla anlaştı. Ardından çevreye süvarilerini gönderdi. Askerler Cürnâ'ya intikal edince Eşûş, Zatu'l-Lücm, Cebelü'l-Kunte ve Vâdil-Ahrar'a kadar ilerleyip Debîl'in bütün köylerini ele geçirdiler. Daha sonra Sirac-Tayr ve Bağrevend'e askeri bir birlik gönderdi. Buranın yöneticisi Habîb'e gelerek anlaşma yaptı.

Debil'in fethinden sonra Neşevâ'ya geldi ve Debîl anlaşmasına göre burayı fethetti. Bu sırada Büsfürrecan yöneticisi Habîb ile belirli bir vergi ödemek üzere kendi toprakları ile Hasâyılta ve Efâriste toprakları için sulh akdetti. Ardından Sîsecan üzerine yürüdü. Buraya geldiğinde halkın mukavemeti ile karşılaştı. Meydana gelen çarpışmada onları bozguna uğrattı. Seferlerine devam eden Habîb, Cürzan üzerine hareket etti. Müslümanlar Zatu'l-Lücm varınca burada Arap olmayan bir grupla karşılaşıp onları mağlup etmeyi başardılar. Cürzan emîrinin elçisi Habîb'e gelerek barış talebinde bulundu. O da onlara bir anlaşma vesikası yazdı. Ardından Ermeniye'nin kuzeyinde yer alan Tiflis'e yönelip buranın halkı ile anlaşma yaptı. Bölge halkının canları, malları ve dini mekanlarına dokunulmayacak, onlar da her aile için bir dinar cizye ödeyecek, Müslümanlarla dostluk kuracaklardı. Habîb, daha sonra yoluna devam ederek Vaspuragan denilen Vangölü şehir ve kasabalarından Cevârih, Kesferbis, Kisâl, Hunân, Semsehî, Cerdman, Küstescî, Şevşît ve Bâlezît'i savaş yapılmaksızın anlaşma ile hâkimiyet altına aldı. Ardından Artvin çevresinde yer alan Kalercit, Seryâlît, Hâhît, Hûhît, Ertahal ve Babu'l-Lâl halkı ile anlaşma yaptı. Sannâriyye ve Dûdaniye halkı ile de cizye vermek üzere anlaştı.[714] Habîb, Ermeniye'yi fethettikten sonra Hz. Osman tarafından Suriye'ye geri çağrıldı.[715] Daha sonra Hz. Osman onu 35/655 yılında Kınnesrîn valiliğine getirdi. Hz. Osman isyancılar tarafından kuşatılınca Şam valisi Muâviye b. Ebî Süfyân, Habîb'i Halife'ye yardım etmek üzere Medine'ye gönderdi. Vâdilkurâ'ya geldiğinde Hz. Osman'ın şehit edildiği haberini alınca Dımaşk'a geri döndü. Bundan sonra Muâviye ile birlikte hareket etti.[716] Sıffîn Savaşı'nda

[714] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 228-233; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/573-575.

[715] Taberî, *Târih*, 4/336-340; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/1-3.

[716] İbn Abdilber, *el-İstîʿâb*, 1/321; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 3/54.

Şam ordusunun sol kanadını kumanda etti.[717] Muâviye hilâfete gelince Habîb'i Ermeniye'ye vali tayin etti ve elli yaşına varmadan 42/662 yılında burada vefat etti.[718]

3.3. Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt (ö. 61/680-81)

Mekke'de dünyaya geldi. Tam adı Velîd b. Ukbe b. Ebû Mu'ayt b. Ebû Amr b. Ümeyye b. Abdüşems b. Abdümenâf b. Kusay şeklindedir. Annesi Ervâ bt. Küreyz'dir. Hz. Osman'ın da ana bir kardeşidir. Velîd'in babası Ukbe, İslam'ın azılı düşmanlarından biridir. Müslümanlara şiddetle karşı olan ve Hz. Peygamber'e çokça eziyet eden kişilerden birisiydi. Ukbe, Bedir Savaşı'nda Müslümanlara esir düştü ve Hz. Peygamber'in emriyle öldürüldü. Künyesi Ebû Vehb'tir. Mekke'nin fethi günü Müslüman oldu. Fetihten sonra Hz. Peygamber Velîd'i Huzâ'a'dan Mustalikoğulları'na zekât âmili olarak gönderdi.[719] Hz. Ebû Bekir halife olunca Velîd'i Kudâa kabilesinin zekâtını toplamakla görevlendirdi.[720] Irak fetihlerine katıldı. Halîd b. Velîd'in kumandası altında Mezâr ile Aynüttemr gibi merkezlerin fethine katıldı.[721] Daha sonra Hz. Ebû Bekir onu Ürdün bölgesine yolladı.[722] Hz. Ömer döneminde Suriye orduları başkomutanı Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın emrinde savaştı. Daha sonra Hz. Ömer, onu Benî Tağlip ve el-Cezîre Arapları üzerine gönderdi. Harekete geçen Velîd, Cezîre'ye varınca buranın küçük bir azınlık dışında bölgenin Arapları kendisine iltihak etti. Ardından Benî Tağliblilerle anlaştı.[723] Benî Tağlib gibi kabilelere zekât âmili olarak görevlendirildi. Hz. Osman hilâfete geçtikten sonra hicretin 25. yılında Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı Kûfe valiliğinden azledip yerine Velîd'i getirdi.[724]

Hz. Ömer döneminde Azerbaycan ile Ermenistan İslâm topraklarına dahil olmuştu. Ancak Hz. Osman devrine gelindiğinde Halife'nin Utbe b. Ferkad'ı Azerbaycan valiliğinden azletmesinin hemen ardından şehir halkı daha önce akdetmiş oldukları anlaşmayı ihlal ettiler. Onların bu girişiminin önüne geçmek için Velîd b. Ukbe 25/645'te Azerbaycan'a hareket etti. Öncü kuvvetlerin başına Abdullah b. Şube el-Ahmesî'yi getirdi. Abdullah komutasındaki birlik Mûkân, Beber ve Teylesân'a saldırılar düzenleyerek pek çok ganimet ve esir ele geçirdi. Şehir halkı Müslümanlara karşı daha fazla direnemeyerek sulh teklifinde bulundu. Bunun üzerine Velîd, Huzeyfe b. Yemân'ın kendileriyle daha önceden yaptığı anlaşmanın muhtevasına uygun olarak onlarla anlaştı.[725] Valiliği sırasında halka içkili namaz kıldırdığı şeklindeki haberlerin yayılması ve bu durumun şahitlerce ispatlanması üzerine Hz. Osman, ona önce had cezası

[717] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 182.

[718] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/681.

[719] İbn Sa'd, *Tabakât,* 6/37-38.

[720] Taberî, *Târih*, 3/393; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/349.

[721] Taberî, *Târih*, 3/351, 379.

[722] Taberî, *Târih*, 3/394; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/349.

[723] Taberî, *Târih*, 4/64-66; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/465-466.

[724] İbn Sa'd*, Tabakât*, 6/39.

[725] İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/573; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-ʿİber*, 2/571.

uyguladı sonra da görevden aldı.[726] Azledildikten sonra Medine'ye döndü ve Hz. Osman öldürülmesine kadar burada yaşadı. Daha sonra buradan ayrılarak Rakka şehrine yerleşti. Hz. Ali ile Muâviye mücadelesinde tarafsız kaldı. Rakka'da vefat etti.[727]

3.4. Abdullah b. Âmir (ö. 59/679)

Abdullah'ın tam adı Abdullah b. Âmir b. Küreyz b. Rebî'a b. Habîb b. Abdüşems b. Abdümenâf b. Kusay'dır. Künyesi Ebû Abdurrahman'dır. Annesi Decâce bt. Esmâ'dır. Hicretin 4. (626) yılında doğdu. Hz. Osman, hilâfeti döneminde Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Basra valiliğinden azledip yerine Abdullah b. Âmir'i getirdi(29/650). Valiliği döneminde Horasan'ı hâkimiyeti altına aldı.[728] Yine valiliği sırasında son Sâsânî Hükümdarı III. Yezdicerd, Merv'de bir değirmenci tarafından öldürüldü.[729] Hz. Osman evinde isyancılar tarafından kuşatılınca Abdullah b. Âmir, Mücâşi' b. Mes'ûd'u bir birliğin başında Halife'ye yardıma gönderdi. Birlik Hicaz yakınlarına geldiğinde halifenin şehit edildiğini öğrendi. Ardından Mücâşi' Basra'ya geri döndü. Gelişmeleri haber alan Abdullah b. Âmir, Basra'da yerine Abdullah b. Âmir el-Hadramî'yi vekil bırakıp beytülmâlda bulunan para ve savaş malzemelerini alarak Mekke'ye gitti. Hz. Ali'nin halifeliğine karşı çıkmak üzere burada toplanan Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm ve Hz. Âişe ile görüştü. Hz. Âişe'nin liderliğinde bir araya gelen bu topluluk, Abdullah b. Âmir'in ısrarı üzerine Şam yerine Basra'ya gitme konusunda anlaştı. Kendisiyle künyelendiği oğlu Abdurrahman'la birlikte Cemel Vak'ası'na katıldı. Bu savaşta oğlu Abdurrahman öldürüldü. Cemel Savaşı'ndan sonra Şam'a gidip Muâviye'ye iltihak etti. Sıffîn Savaşı'na katılmadı. Şam valisi Muâviye, Büsr b. Ebû Ertât ile İbn Âmir'i kendi adına anlaşma yapmak üzere Hz. Hasan'a gönderdi. Hz. Hasan, Muâviye biat edince Halife Büsr b. Ebû Ertât'ı Basra'ya vali tayin etti. Büsr, Basra'da üç yıl valilik yaptı. Daha sonra Muâviye, onu azledip Abdullah'ı tayin etti. 679 yılında vefat etti.[730]

3.4.1. Horasan'ın fethi (31/652)

Hz. Osman, halifeliğe gelince Basra valiliğinden Ebû Mûsâ el-Eşarî'yi alıp yerine Abdullah b. Âmir b. Küreyz'i atadı. Abdullah b. Âmir valilik görevini üslenmesinden hemen sonra bir kısmını bizzat kendisi bir kısmını da komutanları vasıtasıyla Horasan bölgesine seferler düzenlemeye başladı. İlk olarak Hz. Ömer döneminde İslâm topraklarına dahil olan Fars'ta çıkan isyanı bastırmak için harekete geçti.[731]

Hz. Ömer döneminde Ebû Mûsâ el-Eşarî, Ramhürmüz anlaşmasının şartlarına göre Sürrak'ı fethetti. Daha sonra Sürrak ehli yapılan anlaşmayı bozunca Ebû Mûsâ, Hârise b. Bedr el-Ğudânî kumandasında büyük bir orduyu buraya sevk etti. Ancak Hârise burayı ele geçiremedi. Daha sonra Abdullah b. Âmir, burayı savaşarak fethetti. Seferlerine devam eden Abdullah b. Âmir,

[726] İbn Sa'd, *Tabakât,* 6/39; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/582-594.

[727] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/39; 8/132.

[728] İbn Sa'd, *Tabakât,* 7/45-49.

[729] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 359-360.

[730] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/50-51.

[731] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 463.

Senbîl ve Zutt'a giderek buraları fethetti. Bu iki yerin halkı bölgenin kürtleriyle birleşerek isyan ettiler. Harekete geçen Abdullah, onları mağlup ederek Eyzec'i ele geçirdi.[732] Daha sonra Sicistân bölgesinin büyük şehirlerinden biri olan Arduddâver'e gidip orayı ele geçirdi. Horasan fetihlerine devam eden Abdullah, İstahr üzerine hareket etti. Şehrin lideri Mâhenk onunla anlaştı. Ardından Fars bölgesinde bulunan Kâriyân ile Finsecân denilen yerleşim yerlerini de aynı şekilde fethetti.[733] Abdullah İstahr'dan ayrılıp Cûr üzerine yürüyünce şehir halkı valileri Ubeydullah b. Ma'mer'e karşı ayaklandılar. İsyancılar İstahr'da toplandı. Bunun üzerine Ubeydullah, harekete geçti. İki ordu İstahr önlerinde karşılaştı. Meydana gelen savaşta Ubeydullah b. Ma'mer şehit oldu ve Müslümanlar ağır bir yenilgi aldı. Yenilginin haberi Abdullah b. Âmir'e ulaşınca Basralılardan yardım talebinde bulundu. Bu çağrı üzerine Basra ehli toplandı. Böylece Farslılar üzerine büyük bir ordu sevk etti. İlerleyen İslâm ordusu İstahr'a ulaştı. Ordunun sağ kanadını Ebû Berze el-Eslemî, sol kanadını da Ma'kıl b. Yesar komuta ediyordu. Atlı birliklerin başında da İmrân b. Husayn bulunuyordu. Meydana gelen çarpışmalarda Farslılar hezimete uğradı. Birçok isyancı etkisiz hale getirildi. Zorlu bir mücadeleden sonra şehir fethedildi.[734] İbn Âmir Basra'da Ziyâd b. Ebî Süfyân'ı kendi yerine vekil bırakıp Horasan'a yöneldi. Emrindeki birliklerle Nişabur'a bağlı Büst şehrini ele geçirdi. Ardından asıl hedef olan Nîşâbur üzerine harekete geçti. Yol üzerinde bulunan Nîşâbur'a bağlı yerleşim birimlerinden Eşbend, Ruh, Zâve, Huvâf, İsferâyin ve Ergiyân'ı fethetti. Nihâyet Abdullah, ordusuyla Nîşâbur'un başşehri Ebreşehr'e ulaştı. Şehri muhasara altına aldı. Kuşatma aylarca devam etti. Bu sırada şehirdeki her yerleşim bölgesinin başında o mahallin idaresinden sorumlu merzubân bulunuyordu. Bu merzubânlardan birisi kendisine eman verilmesi şartıyla geceleyin Müslümanları şehre sokabileceği haberini gönderdi. İbn Âmir bu teklifi kabul etti. Bunun üzerine merzubân geceleyin kapıyı açarak Müslümanların içeri girmesini sağladı. Ancak şehrin genel merzubân'ı mecûsî Künnâz[735] yanındaki bir grupla birlikte şehrin iç kalesine sığındı. Taberî'de bu valinin adı Kenârâ olarak zikredilir.[736] Künnâz, bütün Nîşâbur halkına eman verilmesi şartıyla sulh talebinde bulundu. Bunun üzerine Abdullah, bir milyon, bir diğer rivayete göre yedi yüz bin dirhem karşılığında onunla anlaştı. Akabinde kale içinde bir cami yaptırdı. İbn Âmir, durumu Hz. Osman'a bildirdi. Halife kendisine bir hil'at gönderdi. Makdisî elbiseden bir parçanın bu camide bulunduğunu aktarır.[737]

[732] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 436, 439.

[733] İbn Sa'd, *Tabakât,* 7/47-48; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 447-448.

[734] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/47-48; Taberî, *Târih*, 4/294; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/588-589.

[735] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/16.

[736] Taberî, *Târih*, 4/335.

[737] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 142. "Savaşla fethedildiği de söylenmiştir. '' kaydı bulunmasına rağmen Halîfe b. Hayyât bunu doğru bulmamaktadır. Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 464; Taberî, *Târih*, 4/334-335; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/610; Makdisî, *el-Bed*, 5/198.

Daha sonra Ebîverd hâkimi Behmen, Abdullah b. Âmir'e gelerek dört yüz bin dirhem ödemek suretiyle bir anlaşma yaptı.[738] Gelişmeleri takip eden Tûs[739] Merzubân'ı Kenâztek, Müslümanlar harekete geçmeden önce Abdullah b. Âmir'e gelerek altı yüz bin dirhem ödemek şartıyla onunla anlaştı.[740]

3.4.2. Herât'ın fethi (31/652)

Hz. Osman'ın Basra valisi Abdullah b. Âmir, Evs b. Sa'lebe idaresindeki bir orduyu Herât[741] üzerine görevlendirdi. Gelişmeleri haber alan Herât valisi İbn Âmir'e gelerek savaş yoluyla ele geçirilmiş olan Tâğun ile Bâğûn dışındaki Herât, Bâdeğîs ve Bûşenc halkı adına onunla anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre İbn Âmir, Herât valisine Allah'tan korkmasını, Müslümanlara iyi muamele edilmesini, yönetimi altındaki toprakların ekip biçilmesini, Herât'ın ovaları adına kendisiyle anlaştığı miktarda cizye ödenmesini, bu vergiyi toprakların durumuna göre aralarında adaletle paylaştırması şartı ile onunla anlaştı. Vergisini ödemeyenlerin himayesinin olmadığını belirten vesikayı mühürledi.[742]

Belâzürî, Abdullah b. Âmir'in Ebîverd, Tûs, Herat, Bâdeğîs, Bûşenc ve Mervü'ş-Şahcan'ı savaşsız bir şekilde kolayca fethettiğini söyler.[743] İbn Âmir, Ceyhun Nehrinin aşağı tarafındaki bölgeleri ele geçirdi. Mâverâünnehir ehli kendisine gelerek anlaşmalar yaptı. İbn Âmir, vergileri tahsil etmek için vergi memurları gönderdi. Vergi memurları hayvanlar, kadın ve erkek hizmetçiler, ipekli kumaşlar ve elbiselerle kendisine geri döndüler.[744]

3.5. Yezid el-Cüreşî

Yezid el-Cüreşî'nin hayatı ile ilgili siyer, meğâzî ve tabakât kitapları taranmış olup bir bilgi bulunamamıştır. Bu başlık altında sadece askeri faaliyetlerine yer verilecektir. Abdullah b. Âmir, Yezid el-Cüreşî komutasında bir birliği de Nişabur'a bağlı önemli yerleşim birimlerinden olan Rüstak-Zâm[745] üzerine sevk etti. Yezid el-Cüreşi, burayı savaş yoluyla ele geçirdi. Ardından Orta Çağ İran'ın önemli şehirlerinden Nişâbur'un önemli yerleşim yerlerinden Bâharz[746] ve Cüveyn'i savaş yoluyla İslâm topraklarına kattı. Müslümanlar bu savaşta çok sayıda esir elde etti.[747]

---

738 Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, 401.

739 Tûs, Nîşâbur yakınlarında bulunan Horasan şehridir. Zekeriyyâ b. Muhammed b. Mahmûd Kazvînî, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-'İbâd* (Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.), 411.

740 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 465.

741 Herat, Horasan'ın büyük şehirlerinden birisidir. Yâkût, *Mu'cem*, 4/396.

742 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 465.

743 Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 464-466.

744 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 468; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/612.

745 Rüstak, Fâris topraklarında Kirman yakınlarında bir şehirdir. Yâkût, *Mu'cem,* 3/43.

746 Bâharz, Nîşâbur ile Herat arasında yer alan bir şehirdir. Yâkût*, Mu'cem*, 1/316.

747 Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, 401.

3.6. Esved b. Külsûm el-Adevî (ö. 30/650-51) ve Ethem b. Külsûm el-Adevî

Esved b. Külsûm el-Adevî ve Ethem b. Külsûm el-Adevî'nin biyografileri ile ilgili siyer, meğâzî ve tabakât kitapları taranmış olup bir bilgi bulunamamıştır. Burada her iki komutanın askeri faaliyetlerine yer verilecektir. İbn Âmir, İran'ın kuzeydoğusunda bulunan Nişâbur'un önemli şehirlerinden Beyhak üzerine Esved b. Külsûm el-Adevî'yi gönderdi. İslâm ordusunun Beyhak'a geldiğini gören şehir halkı kalelerine çekildi. Esved b. Külsûm şehri çevreleyen kale surlarını kuşatma altına aldı. Bu sırada şehir sakinlerinden birinin surdaki bir gedikten içeri girdiğini gören askerler bu yarıktan içeri girdi. Müslümanların surdaki bu gedikten şehre sızdığı gören şehir halkı gediğe yöneldiler. İslâm birliklerinin gedikten geçmesine engel olmak için burayı tuttular. Meydana gelen şiddetli çarpışmalarda Esved b. Külsûm de dahil olmak üzere pek çok asker şehit oldu. Esved b. Külsûm şehit olunca ordunun kumandanlığına kardeşi Ethem b. Külsûm geçti. Ethem b. Külsûm'un girişimleriyle toparlanan İslâm birlikleri Beyhak'ı fethetti (30/650-51). Belâzurî, şehit olan komutan Esved b. Külsüm'ün Allah'tan kendisini ahirette yırtıcı hayvanların ve kuşların karınlarında diriltmesini isteyip bu şekilde dua ettiğinden dolayı kardeşi Ethem'in onu toprağa defnetmediğini, diğer şehitleri ise defnettiğini aktarmaktadır.[748]

3.7. Abdullah b. Hâzim (ö. 71/690)

Abdullah'ın tam adı Abdullah b. Hâzim b. Esmâ b. es-Salt b. Habîb b. Hârise b. Hilâl b. Simâk b. Avf b. İmruülkays b. Bühse b. Süleym b. Mansur'dur.[749] Hz. Osman devrinde Basra genel valisi Abdullah b. Âmir'in emrinde Horasan fetihlerine kumandan olarak katıldı. Nesâ ve Serahs'ı 651-652 yıllarında fethetti. Bir yıl sonra Bâzegîs ve Herât'ta büyük bir ordu toplayan Kârin'i mağlup etti. Bu durumu Abdullah b. Âmir'e bir mektupla bildirdi. Bu savaştan sonra Basra valisi Abdullah b. Âmir, Abdullah b. Hâzim'i Horasan'a vali tayin etti. Bu sırada Bâdeğîs, Herât ve Bûşenc halkı kendileriyle yapılan anlaşmayı bozdular. Abdullah b. Hâzim Horasan'a vali olunca halkı ona elçiler göndererek eman ve sulh talebinde bulundular. O da onlarla anlaştı. Abdullah b. Zübeyr Mekke'de halifeliğini ilan edince İbn Hâzim ona biat etti ve ölünceye kadar onun valisi olarak Horasan'da kaldı.[750] Abdullah 71/690 yılında Abdülmelik b. Mervân'ın adamları tarafından öldürüldü.[751]

3.7.1. Humrândiz ve Nesâ'nın fethi (31/651-652)

Abdullah b. Âmir, Nîşâbur'un fethini gerçekleştirdikten sonra Horasan'ın önemleri şehirlerine askeri birlikler gönderdi. Nîşâbur'un Müslümanların hâkimiyeti altına girmiş olması birçok beldenin kolaylıkla ele geçirilmesini sağladı. Bu bağlamda İbn Âmir, Abdullah b. Hâzim es-Sülemî'yi Nesâ'ya bağlı bir belde olan Hümrândîz'e gönderdi. Ordusuyla bölgeye intikal eden Abdullah b. Hâzim, burada herhangi bir mukâvemetle karşılaşmadan şehri fethetti.

748 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 464.

749 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe,* 3/222.

750 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 144, 157; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 464-465, 470, 475-477.

751 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/222.

Hümrândîz'in Müslümanların hâkimiyeti altına girdiği haberini alan Nesâ'nın sâhibi, Abdullah b. Hâzim'e gelerek üç yüz bin dirhem ödemek karşılığında bir başka rivayete göre, topraktan yetişen mahsulün durumuna göre vergi ödemek suretiyle anlaşma yaptı. Anlaşmanın muhtevasında kimsenin öldürülmemesi ve esir alınmaması şartı da yer almaktaydı.[752]

3.7.2. Serahs'ın fethi (31/651-52)

Abdullah b. Âmir, 31/652 yılında Abdullah b. Hâzim'i Serahs üzerine görevlendirdi. Abdullah b. Hâzim komutasındaki İslâm ordusu Serahs'a gelince şehir halkı mukavemette bulundu. Mücadelenin devam ettiği sırada Umeyr b. Ahmer el-Yeşkürî'nin yardım için geldiğini haber alan Merzubân Zâdeveyh, yüz kişiye eman verilmesi şartıyla sulh talebinde bulundu. Bu esaslar çerçevesinde anlaşma sağlandı. Zâdeveyh, eman verilmesini isteği yüz kişinin listesini İbn Hâzim'e verdi. Ancak kendi adını listeye yazmayı unuttu. Bunun üzerine İbn Hâzim, Merzubân'ı öldürdü. Buraya daha sonra gelen Umeyr b. Ahmer el-Yeşkürî, Serahs halkından bir grup ile yüz elli bin dirhem ödemek kaydıyla anlaşma yaptı. İbn Hâzim, Şerik b. el-A'ver'in azadlısı Yezîd b. Sâlim'i Serahs'a bağlı yerleşim birimlerinden Keyf ve Bîne üzerine yolladı. O da her iki beldeyi İslam topraklarına kattı.[753]

3.7.3. Kârin ile savaş (33/653)

Kârin, Müslümanlara karşı Tabaseyn, Bâzegîs, Kuhistan ve Herât şehirlerinden topladığı kırk bin kişilik ordusuyla harekete geçti. Gelişmeleri öğrenen Kays b. Heysem, nasıl hareket edilmesi gerektiği hususunda Abdullah b. Hâzim ile istişare etti. İstişareler sonucunda bölgeden ayrıldı.[754] Daha sonra İbn Hâzim dört bin kişilik bir kuvvetle Kârin üzerine yürüdü. İslâm ordusu düşman karargâhına yaklaşınca gece ansızın baskın düzenledi. Müslümanlar birleşik orduyu hezimete uğratıp Kârin'i öldürüldü. Savaş sonucunda pek çok esir ele geçirildi. İbn Hâzim zaferin müjdesini İbn Âmir'e bir mektup yazarak bildirdi. İbn Âmir, bu durumdan hoşnut kalarak İbn Hâzim'i Horasan'da vali olarak bıraktı.[755]

3.8. Hâtim b. Nu'mân el-Bâhilî

Hâtim b. Nu'mân el-Bâhilî'nin biyografisi ile ilgili siyer, meğâzî ve tabakât kitapları incelenmiş olup bir malumat bulunamamıştır. Bu başlık altında sadece Hâtim b. Nu'mân'ın askeri faaliyetleri ele alınacaktır.

---

[752] Belâzurî'de yer alan diğer rivayete göre İbn Âmir, bizzat kendisi büyük bir orduyla Herât üzerine yürüdü. Şehir halkı Müslümanlara karşı savaştı. İki tarafın yoğun mücadelesi devam ettiği sırada şehrin valisi İbn Âmir'e gelerek Herât, Bûşenc ve Bâdeğîs şehirleri adına 1.000.000 dirhem para ödemek suretiyle onunla anlaşma yaptı. Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 464.

[753] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 464-465; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 2/610-611.

[754] Belâzurî, İbnü'l-Esîr ve Taberî gibi alimlerimize göre İbn Hâzim, Horasan'da bir savaş vaki olduğunda emîr'in kendisi olduğuna dair bir ahidnâme uydurmuş ve bu durum Kays'ın bölgeden ayrılmasının sebebi bu olduğunu belirtirler. Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 469; Taberî, *Târih,* 4/348; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/4-5.

[755] Halîfe, *Târîh,* 144; Taberî, *Târih,* 4/348-349; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/4-5.

3.8.1. Merv'in fethi

Abdullah b. Âmir, Hâtim b. Nu'mân el-Bâhilî'yi Merv üzerine görevlendirdi. Bütün bu gelişmeleri uzaktan seyreden Merv Merzübân'ı Mâyeveyh b. Ezr, Hâtim b. Nu'mân el-Bâhilî'ye gelerek 2.200.000 dirhem ödemek şartıyla onunla anlaştı. Yapılan anlaşmanın içeriğinde evlerinin bir bölümünü Müslümanlara ayırmaları ve mallarını onlarla paylaşmaları; Müslümanlarında kendilerine tahsis edilen şeylerle yetinmeleri gibi maddeler bulunuyordu. Sinc köyü dışında Merv'inn tamamı sulh yoluyla ele geçirildi. Belâzurî, Mevr Merzubânı ile akdedilen anlaşmada erkek ve kadın hizmetçiler ile hayvan ve mal verilmesi şartı yer aldığını ancak bu sırada şehir halkının nakdi paralarının bulunmamasından dolayı vergilerin bu şekilde tahsis edildiğini aktarır. Bu durum Emevî halifelerinden Yezîd b. Muâviye'nin iktidarına kadar devam etti. Yezîd, bu durumu değiştirerek haracı para ile ödetti.[756]

3.9. Akra' b. Hâbis et-Temîmî (ö. 33/653-54)

Akra'nın tam adı Akra' b. Hâbis b. Ikâl b. Muhammed b. Süfyân b. Mücaşî b. Dârim b. Mâlik b. Hanzale b. Zeydümenât b. Temîm'dir. Mekke'nin fethinden önce Müslüman oldu ve bu fethe iştirak etti. Daha sonra Hz. Peygamber ile birlikte Huneyn ve Tâif seferlerine katıldı. Hz. Peygamber Huneyn Gazvesi'nde ele geçirilen ganimetlerden kendisine 100 deve verdi.[757] Hz. Peygamber hicretin 9. yılında Uyeyne b. Hısn el-Fezârî'yi elli atlıdan oluşan bir birlikle Sukya ile Benî Temîm arasındaki bölgede yaşayan Benî Temîm kabilesi üzerine gönderdi. Müslümanlar sahra bir yerde onlara baskın yaptı. Uyeyne elli üç esirle Medine'ye geri döndü. Esirlerin serbest bırakılması için Akra'nın da içinde yer aldığı Temîm heyeti, Hz. Peygamber'e geldi. Hz. Peygamber de onların taleplerini kabul ederek esir ve cariyeleri iade etti.[758] Akra' Hz. Ebû Bekir döneminde Hâlid b. Velîd'in mürtetlerle yaptığı savaşlara ve Irak fetihlerine katıldı.[759] Enbâr'ın fethinde Müslüman ordusunun öncü birliklerinin kumandanıydı.[760] Hz. Osman devrinde Ahnef b. Kays'ın Toharistan'da hezimete uğrattığı düşman birliklerinin bir bölümü Cûzcân'a[761] sığındı. Bunun üzerine Ahnef, Akra' b. Hâbis et-Temîmî'yi atlı birliklerin başında Cûzcân'a gönderdi. Ahnef, harekâttan önce orduya gerekli direktifleri verdikten sonra onları uğurladı. İki taraf Cûzcân'da karşı karşıya geldi. Çarpışmanın ilk bölümünde Müslüman süvarilerden bir kısmının şehit olması üzerine geri çekilmek zorunda kaldılar. Ancak daha

[756] Halîfe b. Hayyât, *Târîh,* 142; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 465-466; Taberî, *Târih*, 4/336; Sem'ânî, *Ensâb*, 12/207; Ebü'l-Hasen Zahîrüddîn Alî b. Zeyd b. Muhammed Beyhakî, *Târîh-i Beyhak* (Dımaşk: Dâru İkra, 1425), 26; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/611; Hamîdullah, *Mecmû'a,* 450-452.

[757] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/164;

[758] İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/281-282; 2/163-164.

[759] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/264; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/5.

[760] Taberî, *Târih,* 3/375.

[761] *Cüzcân, Murgab ve Amuderya ırmakları arasında yer alan bir şehirdir. Tahsin Yazıcı, "Cûzcân", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/96.

sonra geri dönüp bir hamle yaparak düşmanı mağlup ettiler. Böylece Cûzcân savaş yolu ile hâkimiyet altına alındı.[762] Akra‘ 33/653-54 yılında vefat etti.[763]

3.10. Abdurrahmân b. Semüre (ö. 50/670)

Tam adı Abdurrahman b. Semüre b. Habîb b. Abdüşems b. Abdümenâf b. Kusay'dır. Annesi Hârise b. Kays'tır. Mekke'nin fethi sırasında Müslüman oldu. Künyesi Ebû Sâ‘id'dir.[764] Hz. Osman döneminde idari ve askeri görevler aldı. Basra valisi Abdullah b. Âmir, Rebî‘ b. Ziyâd'ı Sicistan valiliğinden azledip yerine Abdurrahmân b. Semüre'yi getirdi (33/653-54). Bu sırada isyan eden Zerenc halkının isyanını bastırdı. Daha sonra Abdurrahman, Hind bölgesindeki Zerenc ile Kiş arasındaki yerleri ve Ruhhâc ile Dâver arasındaki topraklara da hâkim oldu.[765] Daha sonra Basra'ya döndü. Sıffîn Savaşı'nda Muâviye'nin yanında yer aldı. Hz. Ali ile Muâvye arasındaki siyasi mücadele sırasında Zerenc halkı tekrar ayaklandı. Muâviye b. Ebî Süfyân iktidara gelince, Abdullah b. Âmir'i Basra'ya yeniden vali tayin etti. O da Abdurrahman b. Semüre'yi tekrar Sicistan valiliğine getirdi. Zerenc üzerine hareket eden Abdurrahman şehre varınca isyanı bastırıp yeninden hâkimiyeti sağladı. Ordusu ile Kabil'e ulaşan Abdurrahman burayı birkaç ay kuşattıktan sonra ele geçirdi. Daha sonra sırasıyla Huvaş, Kuzabüst, Rezan ve Huşşek'i fethetti. Hz. Osman devrinde fethedilmiş, ancak daha sonra kendileriyle yapılan anlaşmayı bozarak İslâm hâkimiyetinden çıkmış olan Ruhhac, Zâbulistan ve Kabil'i tekrar zapt etti. Üst üste elde ettiği başarılardan dolayı Muâviye, onu Sicistan valiliğine tayin etti. Muâviye, Irak valiliğine Ziyâd b. Ebîh'i getirinceye kadar Abdurrahman görevinde kaldı. Ziyâd, Abdurrahman'ı görevinde birkaç ay daha bıraktıktan sonra onu azledip buraya Rebî‘ b. Ziyâd'ı getirince Basra'ya döndü. Hicri 50/670 yılında orada vefat etti. Cenaze namazını Ziyâd b. Ebîh kıldırdı.[766]

3.10.1. Zerenc ve diğer şehirlerin fethi (33/653)

Abdurrahmân b. Semüre, Basra valisi Abdullah b. Âmir tarafından Rebî‘ b. Ziyâd'ın yerine Sîcistân valiliğine getirildi. Daha önce Müslümanlarla yapmış oldukları anlaşmayı bozan Zerenc halkı isyan ederek Rebî‘ b. Ziyâd'ın vekilini şehirden çıkarınca Abdurrahman 8.000 kişilik bir ordu ile Zerenc'i[767] muhasara etti. Müslümanlara karşı direnemeyeceğini anlayan Zerenc valisi, sulh istedi. Bunun üzerine Abdurrahmân, onunla iki milyon dirhem ve iki bin köle vermek kaydıyla anlaşma yaptı. Abdurrahman daha sonra doğuya seferler düzenledi ve Hind

[762] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 467-468.

[763] Ahmet Lütfi Kazancı, "Akra‘ b. Hâbis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/285.

[764] İbn Sa'd, *Tabakât,* 6/41.

[765] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 453.

[766] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 453-456; İbnü'l-Esîe, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/450, 453.

[767] Zerenc, Sicistân'da bir kasabadır. Yâkût, *Mu‘cem*, 3/138.

taraflarında Zerenc ile Kiş arasındaki topraklar ile Ruhhac ile Dâver[768] arasındaki topraklara hâkim oldu. İslâm ordusu Dâver bölgesine gelince buranın halkı Zûr dağına sığındı. Abdurrahmân, onları burada kuşattı. Şehir halkı Abdurrahmân ile anlaşma yapmak zorunda kaldı. Ardından Zûr şehrine girerek buradaki putları tahrip etti. Kabil ve Gazne olarak bilinen Zâbulistân illerine seferler düzenleyerek buraları fethetti. Ardından Zerenc'e döndü ve Hz. Osman şehit edilinceye kadar burada kaldı.[769]

3.11. Saîd b. el-Âs (ö. 30/650)

Tam adı Saîd b. el-Âs b. Saîd b. el-Âs b. Ümeyye b. Abdüşems b. Abdümenâf b. Kusay el-Kureyşî'dir. Saîd'in annesi ise Ümmü Külsûm bt. Amr'dır. Saîd b. el-Âs'ın, Peygamberimizin vefatı sırasında 9 yaşında veya buna yakın bir yaşta olduğu rivâyet edilmiştir. Dolayısıyla Saîd, Mekke'de 622 yılı sonlarında doğmuş olmalıdır.[770] Saîd b. el-Âs, Ümeyyeoğullarının A'yâs koluna mensuptur.[771] Hz. Osman, Velîd b. Ukbe Ebû Mu'ayt'ı Kûfe valiliğinden azledip yerine Saîd b. el-Âs'ı tayin etti. Valiliği sırasında Horasan seferlerine çıktı.[772] Taberistan'ı fethetti. Kûfe valiliği döneminde Deylem üzerine yürüdü. Kazvîn yakınlarındaki Deylem bölgesine daha etkili seferler düzenleyebilmek için Kazvîn'i imar etti.[773] Kûfe'nin ileri gelenleriyle yaşamış olduğu problemler nedeniyle valilikten azledilmek zorunda kaldı. Cemel ve Sıffîn savaşlarına katılmadı. Muâviye'nin iktidarı döneminde iki kez Medine valiliği yaptı.[774]

3.11.1. Taberistan ve Cürcân Seferi (30/650-51)

Hz. Osman, Kûfe valiliğinden Velîd b. Ukbe'yi azlettikten sonra yerine Sa'îd b. el-Âs'ı görevlendirdi. Bu sırada Tûs merzubânı, Kûfe ve Basra valilerine bir mektup yazarak onları Horasan'a davet etti. Mektupta komutanlardan hangisi üstün gelirse onun Horasan'a sahip olacağını bildirdi. Bu davet üzerine her iki komutanda Horasan'ı fethetmek için harekete geçti. Sa'îd'in ordusunda Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. As, Huzeyfe b. Yemân, Abdullah b. Zübeyr gibi seçkin şahsiyetler yer almıştır. Basra'dan yola çıkan Abdullah b. Âmir, Horasan'a yönelerek Sa'îd'den önce Nîşâbur'a ulaştı. Sa'îd de Kûmis'e geldi ve burada konakladı. Ardından Taberistan'ın sahil şehri Tâmis üzerine hareket etti. Şehir halkı Müslümanlara mukavemette bulundu. Çarpışmalar yoğunlaşınca düşman kuvvetleri zor durumda kaldı. Bunun üzerine eman talebinde bulundular. Saîd, tek bir adam öldürmemek üzere onlarla anlaştı. Başka bir rivayete göre ise kaleye girip bütün halkı kılıçtan

---

[768] Dâver, Sicistân taraflarında yer alan geniş ve bereketli bir bölgenin adıdır. Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî İbn Hazm, *Resâ'ilü İbn Hazm el-Endelüsî*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Mektebetü'l-Arabî, 1980), 2/131.

[769] Halîfe b. Hayyât, *Târîh,* 145; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 614.

[770] İbn Sa'd*, Tabakât*, 7/30-31.

[771] Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdirabbih, *el-'İkdü'l-Ferîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404), 3/270.

[772] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/32.

[773] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân,* 367, 382.

[774] İbn Sa'd, *Tabakât,* 7/33-36.

geçirdi. Ardından Cürcân üzerine yürüyen Saîd, bölge emiri ile yıllık iki yüz bin dirhem karşılığında anlaşma yaptı. Daha sonra bölgedeki Namiye köyünü ele geçirdi. Ardından Saîd, Taberistan'ın ovalık yerleri ile Rûyan ve Denbâvend'i fethetti. Cibal halkından da para ve mal almıştır. Âmül şehri de bu sefer sırasında fethedilmiştir.[775]

3.12. Alâ' b. Vehb (ö. 35/655-56)

Tam adı el-Alâ' b. Vehb b. Dıbbâb b. Huceyr b. Abd b. Ma'is el-Kureşî el-Âmirî şeklindedir. Kureyş kabilesinin Benî Âmir b. Lüey koluna mensuptur. Mekke'nin fethi sırasında Müslüman oldu. Hz. Ömer devrinde yapılan Kâdisiye Savaşı'na iştirak etti.[776] Hz. Osman zamanında Kûfe valiliği yapan Sa'd b. Ebî Vakkâs, onu vilâyet sınırları içinde kalan Mâh ve Hemedan'a vali tayin etti. Hemedan halkı daha önce kendileriyle yapılan anlaşmayı bozunca onların üzerine yürüdü. Alâ, karşısında tutunamayacağını anlayan şehir halkı onun vereceği karara razı olarak kalelerinden indiler. Alâ' cizye ve haraç ödemeleri karşılığında onlarla anlaştı.[777] Hz. Osman tarafından el-Cezîre bölgesinin idaresine memur edildi ve 32/652-53 yılına kadar bu görevi sürdürdü. Bir süre de Rakka'da valilik yaptıktan sonra burada vefat etti (ö. 35/655-56).[778]

3.13. Karaza b. Kâ'b (ö. 41/661)

Tam adı Karaza b. Kâ'b b. Amr b. Âmir b. Zeydümenât b. Mâlik b. Sa'lebe b. Kâ'b şeklindedir. Annesi Huleyde bt. Sâbit'tir. Hz. Peygamber ile birlikte Uhud Gazvesi'ne ve daha sonraki gazvelere katıldı. Tüster'in fethinde (20/641) Ammâr b. Yâsir'in süvari birliklerinin başında bulunuyordu. Huzeyfe b. Yemân tarafından fethedilmesinden sonra Rey halkı bir süre sonra anlaşmayı bozması üzerine şehir Karaza b. Kâ'b tarafından yeniden ele geçirildi (23/644). Karaza, Selmân b. Rebîa kumandası altında Belencer'de Hazar kuvvetlerine karşı savaştı. Bu savaşta Selmân b. Rebîa, şehit olunca haberi Hz. Osman'a gelerek bildirdi.[779] Cemel Savaşı'dan önce Hz. Ali, Ebû Mûsâ'yı Kûfe valiliğinden azledip yerine Karaza'yı tayin etti. Hz. Ali, Sıffîn Savaşı'na giderken Kûfe valiliğine Ebû Mes'ûd el-Bedrî el-Ensârî'yi vekil bırakarak Karaza'yı beraberinde götürdü. Hz. Ali'nin bütün mücadelelerinde onun yanında yer aldı.[780] Mugîre b. Şu'be'nin Kûfe valiliği sırasında vefat etti(ö. 41/661).[781]

3.14. Süfyân b. Mücîb el-Ezdî

Süfyân b. Mücîb el-Ezdî'nin biyografisi ile ilgili siyer, meğâzî ve tabakât kitapları incelenmiş olup bir malumat bulunamamıştır. Bu başlık altında sadece askeri mücadelesine yer verilecektir. Hz. Osman hilâfete gelince Suriye'nin tamamının idaresine Muâviye'yi tayin etti. Bunun üzerine Muâviye, Süfyân b. Mücib el-Ezdî'yi Trablus üzerine gönderdi. Burası birbirine

---

[775] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 141; Taberî, *Târih,* 4/298-300; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 2/596-597.

[776] İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/448; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/246.

[777] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 352.

[778] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/75; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/246.

[779] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 352, 364, 436.

[780] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, 3/1306; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/380.

[781] İbn Sa'd, *Tabakât,* 4/401.

yakın üç şehrin birleşmesinden meydana gelmiştir. Süfyân, şehirden birkaç mil uzaklıkta bir kale inşa ederek şehre denizden ve karadan gelebilecek bütün yardımları keserek onları kuşatma altına aldı. Muhasara şiddetlenince şehir halkı bir kalede toplandılar. Ardından Bizans kralına mektup yazıp kendilerine yardımcı kuvvetler göndermesini, ülkesine kaçmaları için asker ve gemi göndermelerini istediler. Bizans kralı onlara çok sayıda gemi gönderdi. Onlarda gece gemilere binerek şehirden ayrıldılar. Sabah olunca Müslümanlar düşman askerlerinin sığındığı kaleye yönelince oranın boş olduğunu gördüler. Daha sonra kaleye girerek buranın fethini Muâviye'ye bildirdi.[782] Hz. Ali'nin yanında Sıffîn savaşına katıldı.[783]

3.15. Cenâde b. Ebî Ümeyye (ö. 80/699)

Ezd kabilesinin Zehrân koluna mensuptur. Babası sahabîdir. Cenâde 80/699 yılında Abdülmelik b. Mervân'ın hilâfeti döneminde vefat etti.[784]

3.15.1. Arvâd Adası'nın fethi 35/656

Hz. Osman döneminde Kıbrıs'ın fethiyle başlayan deniz seferleri hız kesmeden devam etti. Kıbrıs'ın ele geçirilmesinden sonra Suriye sahilinde yer alan bir diğer ada olan Arvâd'a[785] Müslümanlar çıkarma yaptı. İbn A'sem bu adanın fethinin Hz. Osman'ın katledildiği 35/656 senesinde gerçekleştiğini rivayet etmektedir. Bu rivayete göre Şam valisi Muâviye, Cenâde b. Ebî Ümeyye komutanlığında 4000 kişilik bir orduyu Arvâd'a gönderdi. Cenâde, askerleriyle gemilere binerek Arvâd'a hareket etti. Bu seferde Müslümanlara kılavuzluk yapan Romalı bir casus eşlik ediyordu. Adaya ulaşan İslâm ordusu Rum casusun tavsiyesi üzerine karanlık çökünce harekete geçti. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından sabahı beklediler. Pusuda bekleyen Müslümanlar, günün ilk ışıklarıyla ada halkının gafil olduğu bir sırada ansızın baskın yaptılar. Pek çok Rum savaşçı öldürüldü. Daha sonra Ada halkıyla cizye karşılında anlaşma yapıldı. Cenâde komutasındaki İslâm ordusu elde edilen ganimetlerle Şam'a döndü. Muâviye, ganimetlerin humusunu ayırıp Hz. Osman'a gönderdi.[786]

---

[782] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 149.

[783] Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/226.

[784] İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/445; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/557.

[785] Bugün Suriye Sahiline yakın bir adadır. İbn A'sem, *Fütûh*, 2/398.

[786] İbn A'sem, *Fütûh*, 398-399. Taberî, Belazurî ve İbnü'l-Esîr gibi bazı müellifler bu adaya yapılan çıkarmanın Muâviye döneminde 54/674 yılında olduğunu rivayet etmişlerdir. Bk. Belazurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 270; Taberî, *Târih*, 5/293; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/337.

4. BÖLÜM

HZ. ALİ DÖNEMİ KOMUTANLARI

Hz. Osman'ın bazı eyalet merkezlerinden gelen bir grup asi tarafından öldürülmesinden sonra halife olan Hz. Ali'nin iktidar dönemi, yoğun siyasî mücadeleyle geçti. Hz. Ali halife olduğunda İslâm toplumu kabaca üç gruba ayrılmıştı. Büyük çoğunluk Hz. Ali'ye bey'at ederken, Hz. Osman'ın öldürülmesinden rahatsızlık duyan ikinci grupta yer alanların bir kısmı olacakları görmek için bekleme, bir kısmı da yeni halifeye tavır koyma yolunu tercih etti. Aralarında ashâbın ileri gelenlerinden bazı kişilerin de bulunduğu üçüncü grup ise tarafsız kalmayı uygun gördü. Hz. Ali, halife olduktan sonra Hz. Osman dönemi valilerinin tümünü görevden almak gibi radikal kararlar aldı. Şam'da valilik yapan Muâviye'nin yerine gönderilen Sehl b. Huneyf görev yerine ulaşamadı. Muâviye, Hz. Ali'ye bey'at etmeyi Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması koşuluna bağladı. Muhaliflerin önemli bir kısmı Hz. Âişe'nin liderliği etrafında Mekke'de toplandı. Mekke grubu ile Hz. Ali arasında Basra yakınlarında meydana gelen Cemel Savaşı'nda muhalifler kesin bir yenilgiye uğradılar. Muhalefet liderlerinden Talha ve Zübeyir hayatlarını kaybetti. Ardından Sıffîn'de Hz. Ali'nin ordusuyla Muâviye'nin ordusu arasında meydana gelen savaş, Muâviye tarafının Ali tarafını Allah'ın kitabının hakemliğine davet etmesiyle son buldu. Tahkim, İslâm toplumunun içine düştüğü siyasî krizi çözmek için önerilen bir yöntem olmasına rağmen bu olaydan sonra durum daha da karışık bir hal aldı. Hz. Ali'nin tahkimi kabul etmek zorunda kalması, Haricîler denen grubun ortaya çıkmasına sebep oldu. Hz. Ali ile Haricîler arasında Nehrevân'da meydana gelen savaşta Haricîler kesin bir yenilgiye uğratıldıysa da bu savaş, onların Hz. Ali'ye duydukları kini artırdı. Nihayet Hz. Ali, Abdurrahman b. Mülcem isimli bir Haricî tarafından öldürüldü.[787]

4.1. Abdullah b. Ca'fer (ö. 80/699-700)

Tam adı Abdullah b. Ca'fer Ebû Tâlib b. Abdülmuttalib b. Hişâm b. Abdümenâf'tır. Künyesi Ebû Ca'fer'dir. Annesi Esma bt. Umeys'tir. Babası Ca'fer b. Ebû Tâlib Habeşistan'a hicret eden sahâbîlerdendir. Habeşistan'da dünyaya gelen ilk Müslümandır. Babasının Mûte Savaşı'nda şehit düşmesi üzerine Hz. Peygamber ona büyük ilgi gösterdi.[788] Abdullah tarih sahnesine Hz. Ali döneminde ortaya çıkmıştır. Ancak siyasi alanda önemli bir rol üstlenmemiştir. Mısır valisi Kays b. Sa'd'ı azledip yerine ana bir kardeşi olan Muhammed b. Ebû Bekir'i tayin etmesi konusunda amcası Hz. Ali'ye tavsiyede bulundu.[789] Cemel Savaşı'nda ordunun sağ kanadını kumanda etti. Sıffîn'de Kureyş, Esed ve Kinâne kabilelerini kumanda etti.[790] Hz. Ali'yi şehit eden İbn Mülcem hakkındaki kısas hükmünü bizzat uyguladı. Kerbelâ Vak'ası öncesinde Kûfeliler'in isteklerini kabul etmemesi konusunda Hz. Hüseyin'e tavsiyede bulunduysa da onu ikna

[787] Adnan Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Tomlumunda Siyaset", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (Aralık 2013), 173.

[788] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/474-479; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/35.

[789] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/132-133.

[790] Halîfe b. Hayyât, *Târîh,* 162, 170.

edemedi ve kendisinin de iki oğlu Hz. Hüseyin'le beraber Kerbelâ'da şehit edildi.[791] Abdülmelik b. Mervân döneminde 80/699-700 yılında Medine'de vefat etti.[792]

4.2. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 38/658)

Vedâ haccı yolculuğu sırasında 10/632 yılında Zülhuleyfe veya Beydâ mevkiinde doğdu. Annesi Has'am kabilesine mensup Esmâ bt. Umeys'tir. Annesi Esmâ, Ca'fer b. Ebû Tâlib'den sonra Hz. Ebû Bekir'le, onun vefatından sonra Ca'fer'in kardeşi Hz. Ali ile evlendi. Muhammed özellikle Hz. Osman'ın hilâfetinde ve daha sonraki dönemlerde adından sık sık bahsedilenlerden biridir. İlk olarak Muhammed, Hz. Osman'a karşı onun himayesinde büyüyen Muhammed b. Ebû Huzeyfe ile birlikte Mısır halkını Halife'ye karşı yürüttüğü propaganda faaliyetleriyle karşımıza çıkmaktadır.[793]

Hz. Osman'ın yönetimine duyulan genel hoşnutsuzluk sebebiyle Medine'ye gelen bir grup Mısırlı, Hz. Ali'nin de aracılığı ile Muhammed'in eyalete vali tayin edilmesini sağladı. Ancak Muhammed ve Mısırlılar yolda Halife tarafından eski vali Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'e hitaben yazılmış, kendilerinin cezalandırılmasını isteyen bir mektup ele geçirince geri döndüler ve diğer muhaliflerle birlikte görevinden ayrılması için Halife'nin evini kuşattılar. Bekledikleri gerçekleşmeyince de saldırıya geçtiler. İçeriye ilk önce Muhammed girdi ve Hz. Osman'a hakarette bulundu. Hz. Osman'ın "Baban Ebû Bekir sağ olsaydı senin bu davranışından memnun kalmazdı" demesi üzerine yanından ayrıldı. Daha sonra da Halife şehit edildi. Muhammed, âsileri halifeye karşı kışkırtanlar arasında yer almakla birlikte bizzat onun katillerinden biri olmamıştır. Hz. Âişe'nin Mekke'de oluşturduğu muhalif gruba katılmayan Muhammed, Kûfe'ye giderek halkı ona karşı Hz. Ali'nin yanında savaşmaya çağırdı. Cemel Vak'ası'nda da piyadelerin başında bulunuyordu. Amr b. el-Âs'ın kumandanlarından Muâviye b. Hudeyc tarafından 38/658 yılından bir mağarada öldürüldü.[794]

4.3. Saîd b. Kays el-Hemedânî

Saîd b. Kays'ın biyografisi ile ilgili siyer ve tabakât kitapları incelenmiş olup bir malumat bulunamamıştır. Burada sadece Saîd b. Kays'ın askeri faaliyetlerine yer verilecektir. Cemel Vak'ası'nda ve Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin kumandanı olarak bulundu. Cemel savaşında Himyer ve Hemdân kabilelerini kumanda etti. Sıffîn'de Hemdân kabilesini kumanda etti. Nehrevan savaşında da Hz. Ali'nin yanında yer aldı.[795] Muâviye, 39/659 yılında Süfyan b. Avf kumandasında 6000 kişilik bir orduyu Hît üzerine sevk etti. Muâviye, ona burada işini tamamladıktan sonra Enbâr ve Medâin'e geçmesini emretti. Ordusuyla harekete geçen Süfyan,

---

[791] Ethem Ruhi Fığlalı, "Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/89.

[792] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/485-486.

[793] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/31.

[794] Halîfe b. Hayyât, *Târîh,* 162;Adem Apak, "Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/516.

[795] Minkarî, *Vaḳ'atu Ṣıffîn*, 178; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 209; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/139-140.

Hît'e vardığında burada herhangi bir güçle karşılaşmadı. Ardından Enbâr'a hareket etti. Burada çok az sayıdaki Halife'nin kuvvetlerini kısa süren mücadeleden sonra mağlup etmeyi başardı. Liderleri Eşres b. Hassân'ı öldürdü. Süfyan değerli bütün mallarını ele geçirdi.[796] Bunun üzerine Hz. Ali, bölgeye Saîd b. Kays'ı yolladı. Halife'nin üzerlerine bir kuvvet gönderdiğini haber alan Süfyan b. Avf çarpışmaya girmeden Şam'a geri döndü.[797]

4.4. Ziyâd b. Nadr el-Hârisî

Ziyâd b. Nadr'ın biyografisi ile ilgili siyer ve tabakât kitapları incelenmiş olup bir malumat bulunamamıştır. Burada sadece Ziyâd b. Nadr'ın askeri faaliyetlerine yer verilecektir. Cemel savaşında Hz. Ali'nin safında yer aldı. Bu savaşta Mezhic ve Eş'arîleri kumanda etti.[798] Hz. Ali Sıffîn'e hareket edince Ziyâd b. Nadr'ı sekiz bin kişilik bir öncü kuvvetin başında Muâviye'nin üzerine gönderdi. Arkasından Hz. Ali Şüreyh b. Hânî kumandasında dört bin kişilik yardımcı kuvvet gönderdi. Öncü kuvvetler Anat'a kadar ilerledi. Ancak burada Muâviye'nin Şam ordusuyla yola çıktığını haber aldılar. Bu denli kalabalık bir orduya karşı savaşmanın doğru olmayacağını anlayan komutanlar Fırat nehrini geçerek Hz. Ali'ye katıldılar.[799]

4.5. Adî b. Hâtim (ö. 67/686)

Tam adı Adî b. Hâtim el-Cevvâd b. Abdullah b. Sa'd b. el-Haşrec b. İmruülkays b. Ahzem b. Ebû Ahzem b. Rebî'a b. Cervel b. Sü'al b. Amr b. el-Gavs b. Tay'dır. Annesi Nevvâr bt. Sürmüle'dir. Künyesi ise Ebû Tarîf'tir. Müslüman olmadan önce bir Hristiyan ve İslâm'ın azılı düşmanlarından biridir. Hz. Peygamber hicretin 9. yılında Hz. Ali kumandasında bir birliği Tay kabilesi üzerine sevk edince ailesiyle birlikte Şam'daki Hristiyan dindaşlarının yanına kaçtı. Müslümanlar sabah saatlerinde Tay topraklarına saldırdı. Aralarında Adî'nin kız kardeşi Seffâne'nin de yer aldığı esirleri Medine'ye götürdüler. Kız kardeşi Hz. Peygamberin huzurunda Müslüman oldu. Ardından Hz. Peygamber'den Şam'da bulunan kardeşinin yanına gitmek izin istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona yiyecek, giyecek, binek ve yol harçlığı vererek kardeşi Adî'nin yanına gönderdi. Kız kardeşinin Hz. Peygamber hakkındaki olumlu sözleri üzerine Medine'ye gitmek için harekete geçti. Burada Hz. Peygamberle yaptığı görüşme sonunda Müslüman oldu.[800] Daha sonra Hz. Peygamber onu Esed ve Tay kabilelerinin zekatını toplamakla görevlendirdi. Hz. Peygamber döneminde de kabile reisliğini sürdürdü. Hz. Ebû Bekir döneminde kabilesinin vergilerini toplayıp Medine'ye götürdü. Hz. Ebû Bekir döneminde İrtidat hareketleri baş gösterince kabilesine hâkim olarak İslâm'da sebat etmelerini sağladı. Hâlid b. Velîd ile birlikte Ridde savaşlarına ve Şam seferine katıldı. Hz. Ömer döneminde Irak fethine ve Kâdisiye savaşına iştirak etti.[801] Daha sonra Hz. Ali ile birlikte Cemel, Sıffîn ve

[796] Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2/441-442; Taberî, *Târîh*, 5/134.

[797] Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/196; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/158.

[798] Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 209-210.

[799] Taberî, *Târih*, 4/633-634; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/95-99.

[800] İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/166, 6/210-215.

[801] İbn Sa'd, *Tabakât,* 6/217-220; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/7.

Nehrevân savaşlarına katıldı.[802] Cemel savaşında Tay kabilesini kumanda etti ve bu savaşta bir gözünü kaybetti.[803] Sıffîn'de Kudâa ve Tay kabilelerini kumanda etti.[804] Kûfe'de Muhtar zamanında 67/686 yılında vefat etti.[805]

4.6. Hucr b. Adî (ö. 51/671)

Câhiliye döneminde dünya'ya geldi. Tam adı Hucr b. Adî b. Cebele b. Adî b. Rabî'a b. Muâviye el-Ekramîn b. el-Hâris b. Muâviye b. el-Hâris b. Muâviye b. Sevr b. Müretti' el- Kindî'dir. Kinde kabilesine mensuptur. Kardeşi Hânî b. Adî ile birlikte Hz. Peygambere gelerek Müslüman oldu. Hz. Ömer döneminde Kâdisiye Savaşı'na katıldı.[806] Yine bu dönemde Celûlâ Savaşı'nda (16/637 veya 17/638) ordunun sağ kanadını etti.[807] Daha sonra Hz. Ali'nin saflarında Cemel ve Sıffîn savaşlarına katıldı.[808] Cemel Savaşı'nda Tay kabilesine kumandanlık yaptı.[809] Sıffîn'de kabilesi Kinde'yi kumanda etti.[810] Hâricîlerle yapılan Nehrevan savaşında Hz. Ali'nin ordusunun sol kanadını komuta etti.[811] Bu savaştan sonra Muâviye, Dahhâk b. Kays komutasında 3000 kişilik bir orduyu Hz. Ali'nin hâkim olduğu yerlere baskın vermesi için gönderdi. Sa'lebiye üzerinden Kutkutâne'ye kadar ilerleyen Dahhâk, geçtiği yerleri tahrip edip yağmaladı. Dahhâk'ın saldırılarını haber alan Hz. Ali, Hucr b. Adî komutasındaki 4000 kişilik bir orduyu onun üzerine sevk etti. Hucr'un üzerine geldiğini öğrenen Dahhâk önce Tedmür'e oradan da Dımaşk'a çekilmek zorunda kaldı.[812] Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra Hucr, Kûfe'ye yerleşti. Muâviye tarafından buraya tayin edilen valilerin Hz. Ali ve taraftarlarını her fırsatta kötülemelerine Hucr, şiddetle karşı çıktı. Hucr'un Emevîler'e karşı muhalif tavrını devam ettirmesi üzerine Kûfe valisi Ziyâd b. Ebîh, onu Muâviye'ye gönderdi. Hucr ve arkadaşları Muâviye'nin emri ile Şam'da öldürüldü (ö. 51/671).[813]

4.7. Sa'd b. Mes'ûd es-Sekafî

Muhtâr es-Sekafî'nin amcasıdır. Sahabedendir.[814] Hz. Ömer, Ammâr b. Yâsir'i Kûfe valiliğine atadı. Ancak bir müddet sonra Ammâr'ı Halife'ye şikâyet ettiler. Bunun üzerine Hz. Ömer, şikayetçi Kûfeliler ile Ammâr'ı Medine'ye çağırarak yüzleştirdi. Sa'd b. Mes'ûd, Halife'nin

802 Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/220.

803 İbn Habîb, *el-Muhabber*, 219; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 210.

804 Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 178.

805 İbn Sa'd, *Tabakât,* 8/130.

806 İbn Sa'd, *Tabakât,* 8/327.

807 Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 189.

808 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/697.

809 Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 210.

810 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 170.

811 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/697.

812 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf,* 2/437-438; Taberî, *Târîh*, 5/135.

813 İbn Sa'd, *Tabakât,* 8/327-330.

814 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe,* 2/220.

huzurunda Ammâr'ın aleyhinde şahitlik yapanlardan biridir.[815] Hz. Ali, Hz. Aişe liderliğindeki Cemel ashabı ile karşılaşmak için Basra'ya yaklaşınca askerleri bölüklere ayırdı. Kays, Abs ve Zübyân kabilelerinin başına Sa'd b. Mes'ûd'u kumandan tayin etti.[816] Daha sonra Hz. Ali, Sa'd b. Mes'ûd'u Medâin valiliğine getirdi.[817]

4.8. Mihnef b. Süleym el-Ezdî

Mihnef b. Süleym el-Ezdî'nin biyografisi ile ilgili siyer ve tabakât kitapları incelenmiş olup bir bilgi bulunamamıştır. Bu başlık altında sadece askeri faaliyetlerine yer verilecektir. Hz. Ömer hilâfete gelince Irak cephesindeki Müslümanlara destek sağlamak için kabilelere asker talep ettiğini bildiren elçiler gönderdi. Halife'nin bu çağrısı üzerine Minnef b. Süleym, kabilesinden yedi yüz kişilik birlikle Medine'ye geldi. Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali'nin kumandanı olarak bulundu. Bu savaşta Ezd, Becîle, Has'am ve Huzâa kabilelerine kumandanlık yaptı. [818]

4.9. Mahdûc ez-Zühelî

Mahdûc ez-Zühelî'nin biyografisi ile ilgili siyer ve tabakât kitapları incelenmiş olup bir bilgi bulunamamıştır. Bu başlık altında sadece askeri faaliyetlerine yer verilecektir Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali'nin kumandanı olarak görev aldı. Savaşta Bekir, Tağlib ve Rebîalıların başında bulundu.[819]

4.10. Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657)

Tam adı Ammâr b. Yâsir b. Amir b. Mâlik b. Kinâne b. Kays b. el-Husayn b. el-Vezim b. Sa'lebe b. Avf b. Hârise b. Amir el-Ekber b. Yam b. Ans b. Zeyd b. Malik b. Üded b. Ziyad b. Yeşcüb b. Ureyb b. Zeyd b. Kehlan b. Sebe' b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtan şeklindedir.[820] Babası Yâsir b. Âmir, Güney Arapların'dan Kahtanilere mensup Mezhic kabilesinin Ans kolundandır.[821]

Yâsir b. Âmir, Yemen'den gelen iki kardeşi Hâris ve Mâlik ile birlikte kayıp olan dördüncü kardeşlerini aramak için üzere Mekke'ye geldiler. Diğer iki kardeşi Yemen'e dönmesine rağmen Yâsir b. Âmir Mekke'de kalmaya karar verdi.[822] Benî Mahzûm'dan Ebû Huzeyfe b. Muğire ile hilf (ittifak anlaşması) yaptı. Ebû Huzeyfe, Yâsir'i Sümeyye bt. Hubbât isimli cariyesiyle evlendirdi. Bu evlilik sonucu Ammâr dünyaya geldi.[823] Hz. Peygamber'in Dârülerkam'da bulunduğu sırada Müslüman oldu.[824] Yâsir âilesi, Mekke'de kendilerini himaye edecek

[815] Taberî, Târih, 4/185-186.

[816] Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 209-210.

[817] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/195.

[818] Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 174, 210.

[819] Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 210.

[820] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/280.

[821] İbn Hişâm, *Sîre,* 1/328.

[822] İbn Hişâm, *Sîre*, 1/328.

[823] İbn Hişâm, *Sîre*, 1/328; İbn Sa'd, *Tabakât,* 3/280-281.

[824] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/282.

aşiretleri olmadığı için Mahzûmoğulları tarafından ağır zulüm ve işkenceye tabi tutuldular. Bütün bu işkencelere rağmen onlar dinlerinden dönmedi. Annesi Sümeyye Ebû Cehil tarafından öldürüldü. Böylece İslâm tarihindeki ilk şehit Sümeyye oldu.[825] Babası Yâsir de aynı gün işkence edilerek öldürüldü.

İkinci Habeşistan hicretine katıldı. Hicret ettikten sonra Hz. Peygamber onunla Huzeyfe b. Yemân'ı kardeş (muâhât) yaptı. Bedir, Uhud ve Hendek başta olmak üzere Hz. Peygamber'in bütün savaşlarına katıldı. Hz. Ebû Bekir döneminde peygamberlik iddiasında bulunan Müseylimetülkezzâb ile yapılan Yemâme Savaşı'nda bir kulağını kaybetti. Bu savaşta yüksek bir sesle şöyle haykırıyordu: "Ey Müslümanlar! Cennetten mi kaçıyorsunuz? Ben Ammâr b. Yâsir'im bana gelin'' diyerek dağılmak üzere olan İslâm ordusunu toparladı. Hz. Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı Kûfe'ye valiliğinden azledince, yerine Ammâr'ı gönderdi (21/641-42) ve bu sırada vuku bulan Nihâvend Savaşı'na katıldı. Kûfe halkı Ammâr'ı Hz. Ömer şikâyet edince Halife onu azletti.[826] Hz. Osman halife olunca Sa'nebâ'tı ona ikta verdi.[827] Ammâr, Hz. Osman'ın valilerinin tamamına yakınının Ümeyyeoğulları'ndan olmasına, Ebû Zer el-Gıfârî'yi Rebeze'ye sürmesine ve yaptığı diğer icraatlara şiddetle karşı çıkanlardandır.[828] Hz. Osman öldürülünce Hz. Ali'ye biat etti. Cemel ve Sıffîn savaşlarında Hz. Ali'nin yanında yer aldı. Cemel Savaşı'nda Hz. Ali'nin süvarileri birliklerini kumanda etti. Doksan üç yaşında olmasına rağmen Sıffîn Savaşı'nda atlı birliklerin kumandanı olarak savaşırken şehit oldu. Hz. Ali cenaze namazını kıldırdı ve Sıffîn'e defnedildi.[829]

4.11. Ma'kıl b. Kays er-Riyâhî

Yerbû' kabilesine mensuptur. Cesur bir kumandandır. Hz. Ömer devrinde Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin kumandası altında Tüster'in fethine katıldı. Savaş sonucunda Ammâr b. Yâsir tarafından Tüster'in fethini müjdelemek için Hz. Ömer'e gönderildi. Cemel Savaşı'nda Hz. Ali'nin kumandanlarından biridir. Hz. Ali'nin şurta teşkilatında görev aldı. Nehrevan Savaşı'nda Hz. Ali'nin ordusunun sol kanadını kumanda etti. Hz. Ali Nehrevân'dan sonra da Hâricîlerin küçük çaplı isyanlarıyla karşı karşıya kaldı. Bunlardan ilki Hırrît b. Râşid'in üç yüz kişiyle başlattığı isyandır. Hirrît'in Ahvaz'da konaklayarak etrafında iki yüz adam topladığı yönünde haberler Kûfe'ye ulaşınca Ma'kıl b. Kays er-Riyâhî, Hz. Ali'ye gelerek asker sayısının eşit olması takdirde onları mağlup etmenin zor olacağını, daha kalabalık bir ordunun sevk edilmesi gerektiğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Ali Kûfeliler'den teçhiz ettiği 2000 kişilik bir kuvveti Ma'kıl komutasında Hirrît üzerine gönderdi. Diğer taraftan Hz. Ali Basra valisi Abdullah b. Abbas'a bir mektup yazarak Basralılar'dan 2000 kişilik bir kuvveti Ma'kıl'e göndermesini emretti. Abdullah b. Abbas'ın Basra'dan sevk ettiği Hâlid b. Ma'dân et-Tâî komutasındaki

[825] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/282, 10/286.

[826] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/293-303; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 317, 344.

[827] Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 311.

[828] Mustafa Fayda, "Ammâr b. Yâsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/75.

[829] İbn Sa'd, *Tabakât,* 3/290-293; Halîfe b. Hayyât*, Târîh*, 162, 169.

yardımcı birlikler Ma'kıl'e yetişerek ona katıldı. Hırrît'ın etrafında Ahvaz'ın ayak takımı ve haraç vermek istemeyen pek çok kimse toplandı. Hırrît ve adamları Râmhürmüz dağlarında sıkıştırılarak kısa süre içinde hezimete uğratıldı. Hirrît ise Basra körfezi sahillerine kaçmayı başarmıştı. Hirrît, gittiği her yerde Hz. Ali aleyhine siyasi propaganda yürüttü. Hz. Ali, Ma'kıl'e Hirrît'i takip edip tamamen bertaraf etmesini emretti. Bunun üzerine Ma'kıl, Hırrît'e karşı harekete geçti. Yapılan savaşta Hırrît, Nu'mân b. Suhbân er-Râsibî tarafından öldürüldü. Çarpışmalarda Hırrît ile birlikte yüz yetmiş taraftarı öldürüldü. Daha sonra Müstevrid b. Alefe isyan edince Ma'kıl b. kays onun üzerine yürüdü. Taraflar Dicle'nin kıyısında karşılaştı. Mübareze yaparak her biri diğerini öldürdü.[830]

4.11.1. Cemel Savaşı (36/656)

Hz. Osman'ın isyancılar tarafından öldürülmesi üzerine Medine'de bulunan Hz. Peygamberin ashabı Hz. Ali'yi halifeliğe getirdiler (18 veya 23 Zilhicce 35 / 17 veya 22 Haziran 656). Hz. Ali'yi bekleyen en önemli husus, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması durumu idi. Talha ve Zübeyr'in de içinde bulunduğu bir grup Hz. Ali'ye Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını şart koştu. Ancak ortada bir belirli bir katilin olmaması ve isyancı bu grubun şehre hükmetmesi bu durumla başa çıkılamayacağını gösteriyordu. Her ne kadar Hz. Ali onlarla aynı fikirde olsa da içinde bulunduğu durum buna el vermiyordu. Diğer taraftan Hz. Ali'ye sadece Medine'de biat edilmiş, diğer şehirlerin durumu henüz netleşmemişti. Hz. Ali, Hz. Osman valilerini değiştirme kararı alınca, bunu öğrenen Talha b. Ubeydullah Basra, Zübeyr b. Avvâm da Kûfe valiliklerini istediler. Ancak Halife onların yanında olmalarını isteyerek taleplerini reddetti. Talha ile Zübeyr, Hz. Ali'den umre için izin istediler. Bu izin onlara Hz. Osman'ın öldürülmesinden dört ay sonra verildi. Muğire b. Şube ve Abdullah b. Abbas yeni Halife'ye biatın tam manasıyla tamamlanması için Hz. Osman'ın valilerini yerinde bırakmasını ve ortam sükûnete erdikten sonra onları değiştirmesinin daha doğru olacağını hususunda tavsiyede bulundular. Ancak Hz. Ali, Hz. Osman'ın valililerini iyi bildiğini, onları asla görevde tutmayacağını söyleyerek yapılan bu önerileri kabul etmedi.[831]

Hz. Peygamberin eşi Hz. Aişe, Hz. Osman'ın icraatlerini en çok eleştiren birisiydi. İsyan başladıktan sonra Halife'nin şehri terk etmemesi ricasına rağmen hac için Mekke'ye gitti. Haccını tamamlayıp Mekke'ye dönerken şerif denilen yerde Hz. Osman öldürüldüğünü ve yerine Hz. Ali'nin halife seçildiğini öğrendi. Bunun üzerine Hz. Aişe "Hz. Ali'ye biat edileceğine keşke gökyüzü yerin üzerine çekip düşseydi'' diyerek tepkisini dile getirdi. Bundan sonra Mekke'ye geri dönen Hz. Âişe halka hitaben Hz. Osman'n mazlum olarak öldürüldüğünü ve onun kanını talep edeceğini bildirdi. Hz. Aişe'nin yaptığı bu konuşmadan sonra Hz. Osman'ın Mekke valisi olan Abdullah b. Âmir el-Hadremî, ona ilk icabet eden oldu. Hz. Osman'ın

[830] Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab b. Sâbit b. Abdillah Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, thk. E. Levi-Provençal (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts), 437.Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf,* 2/314-317; Taberî, *Târih,* 5/123-127; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/201; Ziriklî, *el-Aʿlâm,* 7/271, 343-344.

[831] Taberî*, Târih*, 4/475-492.

öldürülmesinden sonra Medine'den kaçan Emevî aile mensupları ile Hz. Osman'ın Basra valisi Abdullah b. Âmir ve Yemen valisi Yâ'lâ b. Ümeyye vilayetlerinin beytülmâlinde bulunan para ve savaş malzemeleriyle birlikte Mekke'ye gelerek Hz. Aişe'ye katıldılar.[832] Umre için yola çıkan Talha ile Zübeyr de Mekke'ye gidip Hz. Âişe'nin safında yer aldı. Mekke'de Hz. Aişe'nin önderliğinde bir araya araya gelen bu topluluk Hz. Osman'ın kanını talep etme konusunda fikir birliğine vardılar. Aralarında yaptıkları uzun müzakerelerden sonra Medine'ye giderek isyancılara karşı çıkmak yerine, Hz. Osman'ın Basra valisi Abdullah b. Âmir'in ısrarı üzerine Basra'ya gitmeye karar verdiler. Bu sırada Mekke'de Hz. Peygamberin eşlerinden Hafsa bt. Ömer, Hz. Aişe ile birlikte Basra'ya gitmek istediyse de kardeşi Abdullah yerinde kalması istedi. Bunun üzerine Hz. Hafsa, onlarla yola çıkmadı. Hz. Peygamberin diğer eşleri Hz. Aişe ile birlikte Zâtü Irk mevkiine kadar gelmişler ve orada onu ağlayarak uğurladılar. Ayrılırken çok ağlamalarından dolayı bugüne "ağlama günü" (yevmü'n-nahîb) adı verildi.[833]

Hz. Aişe "Asker" adlı meşhur devesinin üzerinde Basra'ya gitmek için yola çıktığı zaman yanında altı yüz kişi vardı. Daha sonra yolda katılan kimselerle üç bin kişiye çıktılar. Yolda zaferin kazanılması durumunda kimin halife olacağına dair sorun ortaya çıktı. Tartışmalar devam ederken Hz. Osman'ın Kûfe valisi Saîd b. el-Âs hilâfetin Abdümenâf (Ümeyye) oğullarından alınamayacağını, dolayısıyla Hz. Osman'ın oğullarından birinin halife olması gerektiğini ileri sürerek taraftarlarıyla birlikte topluluktan ayrıldı. Mugîre b. Şu'be de Saîd b. el-Âs'ın görüşlerine katılarak bu grubun içinde yer alan Sakîflilere çağrıda bulunarak geri dönmelerini istedi. Bunun üzerine bir grup insan oradan geri döndü. Bu topluluk içerisinde yer alan Muaz b. Ubeydullah, muzaffer olunması durumunda birbirlerine üstünlük kurmak için çatışacaklarını ifade ederek, Talha ve Zübeyr arasındaki liderlik sorununu açıkça ortaya koyuyordu. Bir akşam vakti Hav'eb suyuna geldiklerinde topluluk köpek havlamalarını duyunca rehbere burasının hangi su olduğunu sordular. Klavuz burasının Hav'eb suyu olduğunu onlara bildirince Hz. Peygamberin zevcelerine hitaben "Keşke Hav'eb köpeklerinin hanginize uluyacağını bir bilseydim? dediğini hatırlamış ve onun bu hareketi uygun görmediğini düşünerek yola devam etmeme kararı aldı. Bunun üzerine Abdullah b. Zübeyr ile birlikte bir grup sahabe bulundukları yerin konumunu rehberin yanlış söylediğini ifade ederek Hz. Aişe'yi ikna ettiler. Hz. Aişe, liderliğindeki bu topluluk Basra önlerine gelince Umeyr b. Abdullah et-Temîmî'nin tavsiyesi üzerine Abdullah b. Âmir'i Basralılar'ı kendi safına çekmek üzere şehre gönderdiler. Ayrıca Hz. Aişe, Ahnef b. Kays ve Sabra b. Şeymân gibi şehrin ileri gelenlerine mektuplar yazdı. Gelişmeleri haber alan Hz. Ali'nin Basra valisi Osman b. Huneyf, buraya geliş amaçlarının ne olduğunu ve maiyetinde kimlerin olduğunu öğrenmek için onlara İmrân b. Husayn ile Ebû'l-Esved ed-Düelî'yi onlara gönderdi. Hz. Aişe gayelerinin bozulan düzeni yeniden tesis etmek, mazlum olarak öldürülen Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmak ve Müslümanların arasını düzeltmek için olduğunu bildirdi. Talha ve Zübeyr'de aynı görüşte

[832] Taberî, *Târih*, 4/500-502; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/70-71.

[833] Taberî, *Târih*, 4/501-519; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/71-73.

olduklarını ve Hz. Ali'ye kılıç zoruyla biat ettiklerini söylediler. Bu gelişmeler üzerine Basralılar ikiye ayrılmış ve sert münakaşalara başlamışlardı.[834]

Diğer taraftan Hz. Ali, Aişe ile beraberindekilere Rebeze'de yetişebilme ümidiyle yedi yüz kişilik bir kuvvetle Medine'den hareket etti. (Ekim sonu, 656). Ancak Rebeze'ye geldiğinde onları kaçırdığını gördü. Ardından Basra'ya yönelen Hz. Ali yolda gönderilen elçiden haberdar olunca Osman b. Huneyf'e mektup göndererek Talha ile Zübeyr'in kendisine biatları sırasında hiçbir şekilde zor kullanılmadığını bildirdi. Bunun üzerine Osman, Hz. Ali'nin mektubu delil göstererek diğerlerine muhalefet etti. Onlarda kendilerinin haklılığını ileri sürerek Osman b. Huneyf'e şehri terk etmesi için haber gönderdiler. Talha ve Zübeyr adamlarıyla beraber yatsı namazı kılmak için gelince taraflar arasında çatışma çıktı ve kırk kişi öldürüldü. Ardından bir baskınla Vali Osman b. Huneyf esir alındı ve saçı sakalı yolunmuş bir halde Hz. Aişe'nin yanına getirdiler. Hz. Aişe, onun öldürülmeyip serbest bırakılmasını sağladı. Bunun üzerine Osman b. Huneyf, Zîkâr'da bulunun Hz. Ali'nin yanına giderek kendisine yapılanları ve Basra'daki durumu ona anlattı.[835]

Hz. Âişe, Kûfe şehrinin ileri gelenlerini kendi safına çekmek ve onların Hz. Ali'ye destek olmalarını engellemek için mektuplar gönderdi. Bu sırada Hz. Ali, Kûfe ehlinin desteğini arkasına almak için şehre arka arkaya üç heyet gönderdi. Kûfe valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî, tarafsız kalmayı tercih etti ve insanların da fitneden uzak durması için uyarılarda bulundu. Üçüncü heyetin şehre gitmesinin ardından Mâlik b. Eşter, Hz. Ali'den izin alarak duruma el koymak için Kûfe'ye gitti. Eşter, yanındaki bir grup insan ile birlikte Ebû Mûsâ'nın konağını ele geçirdi.[836]

Hz. Ali, Zûkâr'dan ayrılmadan önce Hz. Âişe'nin karargâhına Ka'kâ' b. Amr'ı elçi olarak gönderdi. Basra'ya giden Ka'kâ' muhaliflere neden buraya geldiklerini sordu. Onlar, Müslümanlar arasında ortaya çıkan fitneyi sonlandırmak ve Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmak için geldiklerini ifade ettiler. Ka'kâ' onlara Basra'da pek çok kişiyi öldürdüklerini ve bundan dolayı doğruluğa herkesten daha önce kendilerinin yönelmeleri gerektiğini ifade etti. Ardından toplumun daha büyük bir fitneyle karşı karşıya kalmaması için olaylara sükunetle yaklaşılmasını ve Hz. Ali'nin halifeliği etrafında toplanmaları halinde katilleri cezalandırmanın mümkün olacağını söyledi. Onlar da Hz. Ali'nin bu görüşte olması durumunda anlaşma yapabileceklerini bildirdi.[837] Görüşmenin ardından Ka'ka'a, Hz. Ali'nin yanına giderek Hz. Aişe ve grubunun sulhtan yana oldukları haber verdi. Bu duruma son derece sevinen Hz. Ali, kendisinin de barıştan yana olduğunu ifade etti. Ardından Hz. Ali hutbeye çıkarak insanları sulh ve sükûnete davet etti. Sözlerine devam eden Hz. Ali kalkıp geri döneceğini belirterek Hz. Osman'ın öldürülmesinde dahli bulunan kimselerin ordudan ayrılmasını söyledi. Bu durum karşısında Hz. Osman'ın katilleri telaşa kapıldı. Hz. Osman'ı

[834] Taberî, *Târih,* 4/501-504; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/73-77.

[835] Taberî, *Târih,* 4/508-509, 512-524; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/89.

[836] Taberî, *Târih*, 4/529-547.

[837] Taberî, *Târih*, 4/547-549; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/95-97.

öldürülmesinde dahli olan İlbâ b. Heysem, Adî b. Hâtim, Sâlim b. Sa'lebe, Şüreyh b. Evfà, Eşter, Abdullah b. Sebe ve Hâlid b. Mülcem bir araya gelerek yeni durumu müzakere ettiler. Onlar tarafların uzlaşmasın halinde katillerin er ya da geç yakalanacağını biliyorlardı ve bunun için nasıl hareket etmeleri gerektiği hususunda çözüm üretmeye çalıştılar. Grup üyelerinden Eşter, Hz. Ali'yi öldürmeyi, İlbâ b. Heysem ise onları kendi hallerine bırakıp uzak şehirlerden birine gitmeyi önerdi. Abdullah b. Sebe, iki önerinin kendileri riskli olduğu için onları reddetti. Arkasından Adî b. Hâtim de şunları söyledi:

> "Allah'a yemin olsun ki bütün bu söylenenleri ne tam olarak ne beğendim ne de reddettim. Ancak bu konuşmalar esnasında Hz. Ali'nin öldürülmesi konusunda tereddüt edenlerin tereddütlerine karşısında şaşkınım. Burada yapılacak tek şey varsa o da insanları birbirine düşürmektir. Eğer sizler ileriye atılırsanız biz de ileriye atılırız, eğer duracak olursanız biz de dururuz."

Adî'nin bu açıklamasına Abdullah b. Sebe, "Doğru ve güzel söyledin" diye karşılık verdi. Salim b. Sa'lebe de söz alarak " Dünyayı arzu edenler edebilir, fakat ben istemiyorum. Vallahi yarın onlarla karşılaşırsam evime dönmeyeceğim." dedi. Abdullah b. Sebe, "İyi söyledin" diye cevap verdi. Son olarak söz alan Şüreyh b. Evfà " Buradan çıkarılıp sürgün edilmeden önce çabuk davranın ve an evvel yapmanız gerekeni ertelemeyip, geciktirmeniz gerekeni de öne almayın. Buradan ayrılmadan önce kesin kararınızı verin. Çünkü biz insanların nazarında kötü bir noktadayız. Bu iki grup çarpışmazlarsa sonunda bize nasıl davranacaklar bilemiyorum" dedi. Bu sözler üzerine Abdullah b. Sebe şu öneriyi sundu: "Sizin üstün olmanız ve bu işten sıyrılmanız her iki grubun çarpışmasıyla mümkündür. Yarın insanlar karşılaşırsa savaşı başlatın. Düşünmelerine fırsat vermeyin." Görüşleri değerlendiren grup, İbn Sebe'nin önerisini uygun gördüler ve kimseye fark ettirmeden dağıldılar.[838] Hz. Ali, karar verildiği üzere Hz. Aişe'nin liderliğindeki Cemel ashabıyla anlaşma yapılacağı haberi geldikten sonra Basra'ya geldi. Her iki taraf anlaşma girişimlerinde bulundu. Taraflar üç gün boyunca karşı karşıya durmalarına rağmen hiçbir çatışma meydana gelmedi. Cemel ashabı içerisinde Ebü'l-Cerbâ, Zübeyr'e giderek Hz. Ali ve adamlarının üzerine atlı birlik göndermesi istedi. Ancak o, Hz. Ali'nin elçisi Ka'kâ' geldiğinde sulh akdetmek üzere ayrıldıklarını, kendilerinin de barıştan yana olduklarını ifade ederek sulhun gerçekleşmesi için sabretmeleri gerektiğini söyledi. Hz. Ali burada Talha ve Zübeyr ile konuşarak aralarındaki anlaşmazlıkları gidermeye çalıştı. Görüşmeler sonucunda her iki taraf karargâhlarına dönerek anlaşmaya vardıklarını bildirdiler. Bu sırada kimse ne olduğunu anlamadan iki taraf da kendisini savaş içinde buldu. Halbuki taraflar askerlerine karşı taraftan bir saldırı gelmedikçe savaşı başlatmamaları yönünde talimat vermişti. Hz. Osman'ın öldürülmesinde parmağı olanlar, yaptıkları plana her iki tarafa da saldırdılar. Her iki grupta diğer diğer grubun kendilerine saldırdığı ileri sürdü. Gecenin karanlığında kimin saldırdığının anlamayan Basralılar üzerine gelen askerleri geri püskürtmeye çalışmış ve şüpheye düşmüşlerdi. Ne olup bittiğini anlamaya çalışan Talha ve Zübeyr de "Bu nedir'' diye sorduklarında komutanlar, Kûfelilerin bulunduğu taraftan saldırıya

[838] Taberî, *Târih*, 4/547-556; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/95-99.

maruz kaldıklarını ifade ettiler. Bunun üzerine Talha ve Zübeyr de "Ali'nin niyetinin farklı olduğunu ve bizi kandırıp kanlarımızı dökmek istediğini anladık'' dediler. Hz. Ali ordu içinde meydana gelen kargaşanın ne olduğunu sorduğunda İbn Sebe'nin adamlarından biri Basralıların ani saldırısına maruz kaldıklarını söyledi. Hz. Aişe ve Hz. Ali savaşı durdurmak için gayret sarfetmişlerse de çarpışmalar bütün şiddeti ile devam etti. Hz. Aişe Basralıların yenilgiye uğradığını görünce Ka'b b. Süver'e insanları Kur'ân'ın hakemliğine davet etmesini emretti. Fakat Ka'b, İbn Sebe taraftarları tarafından öldürüldü. Savaş Hz. Aişe'nin bulunduğu bölgede iyice yoğunlaştı. Mücadelenin uzamasından rahatsız olan Hz. Ali, savaşın Hz. Aişe'nin devesinin etrafından yoğunlaştığını görünce devenin öldürülmesini emretti. Devenin öldürülmesiyle bir anlamda savaş da sona ermiş oldu. Hz. Aişe'nin devesi düşer düşmez Hz. Ali taraftarı olan kardeşi Muhammed ve Ammâr b. Yâsir hemen yanına koşarak onu kalabalıktan uzaklaştırdılar. Hz. Aişe ise hevdecine çok fazla ok isabet etmesine rağmen savaştan yara almadan kurtuldu. Talha, çarpışmalar sırasında isabet atılan bir okla (diğer bir rivayete Mervan b. Hakem) öldürüldü. Zübeyr ise çatışmaların başlarında savaş meydanını terk ederek Basra'ya gitti. Vâdissibâ'da Ahnef b. Kays'ın kabilesine mensup Amr b. Cürmüz tarafından öldürüldü. Hz. Aişe savaşı devesinin üzerinden idare ettiği için İslam Tarihinde bu olaya "Vak'atü'l-Cemel" adı verilmiştir.[839]

4.12. Eş'as b. Kays (ö. 40/661)

Eş'as b. Kays hicretten 23 yıl önce (600) doğdu. Tam adı Eş'as b. Kays b. el-Eşec b. Ma'dîkerib b. Muâviye b. Cebele b. 'Adî b. Râbia b. Muâviye el-Ekremîn b. el-Hâris b. Muâviye b. Sevr b. Murti b. Kinde şeklindedir. Künyesi Ebû Muhammed'dir. Hicretin 10. (631) yılında Kindeliler'den oluşan on (altmış veya yetmiş) kişilik bir heyetin başında Medine'ye gitti ve Hz. Peygamber ile görüşerek Müslüman oldu. Hz. Ebû Bekir'in kız kardeşi Ümmü Ferve bt. Ebî Kuhâfe ile evlendi. Hz. Peygamber onu Hadramevt'e zekât âmili tayin etti. Daha sonra ona Kinde valiliğini de verdi. Hz. Peygamber vefat edip Hz. Ebû Bekir halife olunca Ziyâd b. Lebîd'i Hadramut valiliği görevinde bıraktı. Ziyâd, insanlardan Hz. Ebû Bekir için biat aldı ve zekâtlarını vermelerini emretti. Zekât olarak Kindeli bir kimseden genç bir dişi deve aldı. Kindeli bu deveyi kendisine geri vermesini onun yerine başka bir deve almasını isteyince Ziyâd buna zekât damgası vurduğunu söyleyerek onun bu isteğini reddetti. Bu durum karşısında Sekûn kabilesi dışında bütün kabileler ona karşı ayaklandılar. Ziyâd, yanındaki Müslümanlarla birlikte gece ansızın asilere baskın yaparak onları bertaraf etti. Elde ettiği esir ve ganimetlerle dönerken Eş'as b. Kays'ın kabilesine uğradı. Esir olan kadın ve çocuklar ağlamaları ve yardım istemeleri üzerine kabilesinden bir topluluk ile harekete geçen Eş'as, Ziyâd ve yanındakilere saldırdı. Müslümanlardan bazı kimseleri öldürdüler. Kindelerin ileri gelenleri Eş'as'ın etrafından toplanınca Ziyâd, Hz. Ebû Bekir'e mektup yazarak yardım istedi. Hz. Ebû Bekir, Muhâcir b. Ebî Ümeyye kumandasında bir orduyu bölgeye gönderdi. Muhâcir ve Ziyâd yanlarında bulunun Müslümanlarla birlikte Eş'as ile karşılaştılar. Müslümanlar karşısında

[839] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/97-115; Ethem Ruhi Fığlalı, "Cemel Vak'ası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/320.-321.

tutunamayan Eş‘as, Nüceyr kalesine sığındı. Müslümanlar onları kuşatma altına aldılar. Kuşatmanın şiddetlenmesi üzerine kalede açlık baş gösterdi ve Kindenin ileri gelenlerinden bazıları için eman istedi. Eman verileceklerin listesine kendi adını yazmadığı için Ziyâd, onu öldürmek istediyse de Eş‘as durumunu iyi ifade ederek kendisini savundu. Üstelik tam bu sırada Hz. Ebû Bekir’in Kinde reislerini öldürmeyi yasaklayan mektubunun gelmesi Eş‘as’ın hayatını kurtardı. Kendi hakkında halifenin karar vermesini isteyen Eş‘as, Medine’ye gönderildi. Eş‘as, Halife’ye dinden dönmediğini ve malı hususunda cimri davrandığını söyledi. Sözlerine devam eden Eş‘as, hayatının bağışlanmasını ve kardeşi Ümmü Ferve ile nikahlanmasını istedi. Hz. Ebû Bekir, onu affetti ve kız kardeşi Ümmü Ferve’yi onunla nikahladı.[840]

Eş‘as, Yemen ehlinden 1700 kişilik bir kuvvetle Sa‘d b. Ebî Vakkâs’ın emrinde İran topraklarının fethine katıldı.[841] Kâdisiye Savaşı (15/636) öncesinde Kisrâ III. Yezdicerd’e gönderilen heyette yer aldı. [842] Kâdisiye, Medâin, Celûlâ ve Nihâvend savaşlarına katıldı.[843] Daha sonra Suriye’nin fethine katılan Eş‘as Yermük Savaşı’nda bir gözünü kaybetti.[844] Kûfe şehri kurulunca bir kısım Kindeli ile birlikte oraya yerleşti ve vefat edinceye kadar orada kaldı.[845] Hz. Osman’ın Kûfe valisi Velîd b. Ukbe ile birlikte Azerbaycan üzerine yürüdü. Nitekim Azerbaycan halkı kendileriyle yapılan anlaşmayı bozdular. Fetih gerçekleştikten sonra Velîd b. Ukbe, şehri itaat altına aldıktan sonra buradan ayrıldı ve Eş‘as b. Kays’ı buraya vali tayin etti. Daha sonra Azerbaycan halkı anlaşmayı bozunca Eş‘as, Velîd b. Ukbe’ye mektup yazıp yardım istedi. Velîd b. Ukbe, Kûfelilerden meydana gelen büyük bir orduyu yardıma gönderdi. Eş‘as, gelen kuvvetlerle birlikte Azerbaycan’ı tekrar fethetti. Divandan atâ alan Araplardan bir zümreyi bu bölgeye yerleştirdi ve onlara, halkı İslâmiyet’e çağırmayı emretti. Hz. Ali, hilâfete gelince Eş‘as’ı Azerbaycan valiliğinde bıraktı.[846] Hz. Ali’ye biat etti. Sıffîn’de Hz. Ali’nin ordusunun sağ kanadını kumanda etti.[847]

Hz. Ali’yi tahkîme zorlayan ve kendilerini temsil eden heyetin başına Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’den başkasını kabul etmeyeceğini bildirenler arasında yer aldı. Anlaşma metni hazırlanırken Dûmetülcendel’de bulundu. Hakem olayından sonra ordunun yorulmuş olduğunu ileri sürerek Hz. Ali’yi Kûfe’ye çekilmeye zorladı. Nehrevan ve Harûriye’de Hâricîler’e karşı yapılan mücadelelere katıldı. Hz. Ali’nin şehit edilmesinden kırk gün sonra Kûfe’de vefat etti. Bazı kaynaklarda vefat tarihi 41/662 veya 42/663 olarak da geçmektedir.[848]

---

[840] İbn Sa’d, *Tabakât,* 4/225-231; Belâzurî, *Fütûhu’l-Büldân*, 119-120.

[841] Taberî, *Târih,* 3/499.

[842] İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/395-396.

[843] İbn Sa’d, *Tabakât*, 6/231.

[844] Belâzurî, *Fütûhu’l-Büldân*, 158.

[845] İbn Sa’d, *Tabakât*, 6/231.

[846] Belâzurî, *Fütûhu’l-Büldân*, 375.

[847] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 169.

[848] Asri Çubukcu, “Eş‘as b. Kays”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/456.

4.13. Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)

Tam adı Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdimenaf b. Kusay'dır. Annesinin adı Ümmü'l-Fadl'dır. Künyesi Ebü'l-Abbâs'tır. Hicretten üç yıl önce (M.619) Mekke'de doğdu. Hicretten muaf tutulanlardan olan annesiyle Mekke'de kaldı.[849] Bir süre sonra onunla birlikte Medine'ye göçtüğü şeklindeki rivayetin yanında, babası Abbas'la birlikte fetih yılı (630) hicret ettiğine dair de rivayetler vardır. Hz. Peygamber'in fiil ve hareketlerini öğrenmek arzusuyla onun yanında kalmaya çalışır, Peygamber'in zevcelerinden olan Meymûne teyzesi olduğu için bazı geceler Peygamber evinde konuk edilirdi. Peygamber'e karşı olan sevgisi, bağlılığı ve samimi hizmetleri sebebiyle onun takdirini kazanmış ve "Allah'ım, ona Kitab'ı öğret ve dinde mütehassıs kıl!" tarzındaki duasına nâil olmuştur.[850]

Hz. Osman döneminde Kûfe valisi Saîd b. el-Âs maiyetinde Cürcân'a, Taberistan seferlerine iştirak etti.[851] Hz. Osman muhasara altına alınınca 35/656 yılında İbn Abbâs'ı hac emîri tayin etti.[852] Daha sonra Hz. Ali'nin yanında Cemel Vak'asında hazır bulundu. Halife onu savaş başlamadan önce Talha ve Zübeyr'e elçi olarak gönderdi. Bu savaştan sonra Hz. Ali, onu Basra'ya vali tayin etti. Sıffîn savaşına kadar bu görevi yürüttü. Bu sırada Istahr halkı yönetime karşı ayaklanınca İbn Abbâs burayı yeniden fethetti. Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin ordusunun sağ kanadını kumanda etti. Savaşın sonlandırılıp tahkime gidilmesi üzerine Hz. Ali İbn Abbâs'ı hakem tayin etmek istediyse de Yemenliler bunu kabul etmedi. Yemenlilerin dayatmasıyla hakem tayin edilen Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Ali'yi temsil etmesine şiddetle karşı çıktı. Bu olaydan sonra Halife, onu tahkimi tanımayan Hâricîler'i ikna etmek üzere gönderdi. Bu görüşmede Hâricîler üç gruba ayrıldı. Bir kısmı fikir değiştirerek evlerine geri döndüler. Bir grupta Hz. Ali konusunda acele etmeyip olayların durumuna göre hareket edeceklerini bildirdi. Diğer bir grup da Halife ve ashabını şirkle itham edip onları öldürmeye çalışan "Nehrevân Ashabı" idiler. İbn Abbâs 68/687-688 yılında vefat etti.[853]

4.14. Süleyman b. Surad (ö. 65/685)

Vefat tarihi dikkate alındığında milâdî 592 yılında doğduğu anlaşılmaktadır. Tam Adı Süleyman b. Surad b. el-Cevn b. Ebü'l-Cevn b. Münkız b. Rebî'a b. Asram el-Huzâî'dir. Huzâ'a kabilesine mensuptur. Asıl adı Yesâr iken Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber ismini Süleyman olarak değiştirdi. Hz. Peygamber döneminde Medine'ye hicret etti. Hz. Ömer devrinde Kûfe şehri kurulunca (17/638) oraya yerleşti. Daha sonra Hz. Ali taraftarı olarak Cemel ve Sıffîn savaşlarına katıldı.[854] Sıffîn'de Hz. Ali'nin sağ kanat piyadelerini kumanda etti.[855] Daha sonraki

[849] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/317-319.

[850] İsmail Lütfi Çakan - Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/76.

[851] Taberî, *Târih*, 4/298-300.

[852] Fesevî, *el-Maʿrife ve't-Târîh*, 3/311.

[853] Minkarî, Vak'atu Sıffîn, 178; İbn Sa'd, Tabakât, 6/337-339, 346; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 448.

[854] İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/207-208, 8/133.

[855] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 170.

süreçte Tevvâbûn hareketinin öncüsü oldu. Hz. Hüseyin'i yardımsız bırakıp onunla birlikte savaşmayanlar pişman oldular. Hz. Hüseyin'in intikamını almak üzere 4000 kişilik bir grupla Nuhayle'de toplandılar. Şam'a gidip Hz. Hüseyin'in intikamını almak için ahitleştiler. Adından harekete geçerek Karkisîyâ'nın bir nahiyesi olan Aynülverde'ye geldiklerinde başlarında Husayn b. Nümeyr'in bulunduğu 20.000 kişilik Şam kuvvetiyle karşılaştı. Süleyman b. Surad başta olmak üzere Tevvâbûn grubunun çoğu öldürüldü 65 (685).[856]

4.15. Hâris b. Mürre el-Abdî (ö. 42/662).

Tâbiînden olup Abdülkays kabilesine mensuptur. Tarih sahnesine ilk defa Hz. Ali'nin halifeliği zamanında çıkmıştır. Sıffîn Savaşı'nda (37/657) Hz. Ali'nin sol kanat piyadelerine kumandanlık yaptı.[857] Hicrî 37 (657-58) yılında Kûfe'den ayrılıp Nehrevan'a giden Hâricîler yolda rastladıkları Abdullah b. Habbâb b. Eret, hamile karısı ve yanında bulunan Kays kabilesine mensup üç kadını öldürdüklerine dair haberler üzerine bu olayı araştırması için Hz. Ali tarafından Hâricîler'e elçi olarak gönderildi. Bazı kaynaklarda, onun Nehrevan'da görüştüğü Hâricîler tarafından öldürüldüğünü belirtse de bu doğru değildir.[858]

Hâris b. Mürre, 39/659 yılında Hz. Ali'nin emriyle Kuzey Hindistan üzerine sefere çıktı. Mukrân, Kandâbîl ve daha sonra Kîkan (bugün Pakistan'ın Kalat bölgesi) dağlarına akınlar yaparak yüklü miktarda ganimet elde etti. Muâviye döneminde de Kikân bölgesinde gazalara devam etti. Akınların birinde yerel güçler tarafından pusuya düşürülerek ordusunun büyük bir kısmıyla öldürüldü (42/662).[859]

4.16. Hudayn b. Münzir (ö. 97/716)

Tam adı Hudayn b. Münzir b. el-Hâris b. Va'le b. ez-Zühelî eş-Şeybânî er-Rekâşî'dir. Bekir b. Vâil kabilesinin Rekâş kolundandır.[860] Künyesi Ebû Muhammed'dir.[861] Sıffîn'de Hz. Ali'nin yanında yer aldı ve bu savaşta Basralı Bekr kabilesine kumandanlık yaptı.[862] Bu savaşta gösterdiği yararlılıklardan dolayı Hz. Ali, onu İstahr valiliğine tayin etti.[863] Hicrî 97/716 yılında vefat etti.[864]

4.17. Amr b. el-Hamık (ö. 50/670)

Tam adı Amr b. el-Hamık b. el-Kâhin b. Habîb b. Amr b. el-Kayn b. Rizâh b. Amr b. Sa'd b. Ka'b Amr'dır. Huzâa kabilesine mensuptur. Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Medine'ye hicret

---

856 İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/208.

857 Minkarî, *Vak'atu Sıffîn,* 178.

858 İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 203; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/189-197.

859 Halîfe b. Hayyât*, Târîh*, 167; Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 495; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/235.

860 Ziriklî, *el-Aʿlâm*, 2/263.

861 İbn Hibbân, *Sikât*, 4/191.

862 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 170.

863 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/395.

864 İbn Hibbân, *Sikât,* 4/191.

ederek Müslüman oldu. Diğer bir rivayete göre ise Veda Haccı sırasında Müslüman oldu. Hz. Peygamberin vefatından sonra önce Mısır'a daha sonra da Kûfe'ye yerleşti. Hz. Osman'ın evini kuşatan ve şehit eden dört kişiden birisidir. Daha sonra Hz. Ali'nin taraftarı olarak Cemel, Sıffîn, Nehrevan savaşlarına katıldı.[865] Sıffîn Savaşı'nda Huzâa kabilesinin kumandanıydı.[866] Muâviye, iktidara gelince Musul'a kaçtı. Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem tarafından Cezire'de öldürüldü (ö. 50/670).[867]

4.18. Nuaym b. Hubeyre (ö. 66/685-686)

Tam adı Nuaym b. Hubeyre b. Şibl b. Yesribî eş-Şeybânî'dir. Cesur bir kumandandır. Sıffîn'de Hz. Ali'nin safında yer aldı ve Kûfe'li Bekr kabilesini kumanda etti. Daha sonraki süreçte Muhtâr es-Sekafî'nin yanında yer aldı.[868] Abdullah b. Zübeyr'in Kûfe valisi Abdullah b. el-Mutî', Muhtâr es-Sekafî'nin ayaklanmasını bastırmak için Şebes b. Rib'î komutasında 3000 kişilik bir orduyu onların üzerine gönderdi. Bunu haber alan Muhtâr es-Sekafî, Nuay b. Hübeyre'yi altı yüz atlı ve altı yüz piyade ile Şebes b. Rib'î'nin üzerine gönderdi. Meydana gelen çarpışmalarda Nuaym b. Hubeyre öldürüldü (ö. 66/685-686).[869]

4.19. Câriye b. Kudâme (ö. 64/683 [?])

Tam adı Câriye b. Kudâme es- Sa'dî b. Züheyr b. b. el-Husayn b. Rizâh b. Es'ad b. Büceyr b. Rebî'a b. Sa'd b. Zeydümenât b. Temîm'dir. Temîm kabilesinin Benî Sa'd koluna mensuptur. Hz. Ömer'e yapılan suikasta şahit olanlardandır.[870] Adı daha çok Hz. Ali dönemi olaylarında duyulmaya başlandı. Hz. Ali tarafından Basra'ya gönderildi. Hz. Âişe, Basra'ya gelince onlara karşı Cemel Vak'ası'ndan önce Basra'ya ordusuyla gelen Hz. Âişe'yi karşıladı ve onun geri dönmesi için gayret gösterdi. Ancak bu girişiminden bir sonuç alamadı.[871] Sıffîn Savaşı'nda Basra kabilesinin bir kolu olan Sa'd ve Ribâb'lı birliklerin başında bulunuyordu.[872] Nehrevân Savaşından önce Hz. Ali tarafından Hâricîlere gönderilen Câriye, onları Halife'ye itaate davet edip savaştan vazgeçirmeye çalıştı. Ancak bir sonuç alamadı.[873]

Amr b. Âs'ın Mısır'ı ele geçirmesinden sonra Muâviye, Hz. Ali'nin kontrolünde olan Irak topraklarına ordu sevk etmeye karar verdi. Hedefinde ise Basra vardı. Muâviye, buraya Abdullah b. Hadramî kumandasında bir birliği sevk etti. İbnü'l-Hadramî Basra'ya vardığında Temîm yurdunda konakladı. Hz. Osman taraftarları ve diğer bazı kimseler onun etrafında toplanmışlardı. İbnü'l-Hadramî, Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğünü, Hz. Ali'nin onun

---

865 İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/276-277, 8/132; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/205.

866 Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 178.

867 İbn Sa'd, *Tabakât,* 8/132; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 336.

868 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 170; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/41.

869 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/552,561.

870 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/54-55.

871 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/55; Taberî, *Târih*, 4/519-520.

872 Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 178.

873 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/227.

katili olduğunu söyleyerek insanları Halife'ye karşı kışkırtı. O'nun bu sözlerine Abdullah b. Abbas'ın emniyet görevlisi Ziyâd b. Ebîh, muhalefet etti. İbnü'l-Hadramî'ye meyledenler oldu. İbnü'l-Hadramî'nin propagandası karşısında endişelenen Ziyâd b. Ebîh, ilk olarak Bekir b. Vâiloğullarına kendisini korumaları için teklifte bulundu; ancak bu kabilenin reisleri kendi içlerinde valiyi himaye hususunda birlik sağlayamadı. Ziyâd, daha sonra Ezd lideri Sabra b. Şeymân'dan kendisini ve Müslümanların beytülmâlini koruması için yardım istedi. Sabra, onun bu çağrısını olumlu karşıladı. Ardından Ziyâd b. Ebîh, gelişmeleri Halife'ye bildirdi. Bunun üzerine Hz. Ali, Abdullah b. el-Hadramî'nin etrafında toplananları dağıtmak ve onları şehirden uzaklaştırmak için A'yen b. Dubay'ı görevlendirdi. A'yen Basra'ya vardığında İbnü'l-Hadramî ile etrafında toplanmış kimselerin yanına giderek onları Hz. Ali'ye biata davet etti. Ancak onların olumsuz tepkisiyle karşılaştı ve hakaretlerine maruz kaldı. Daha sonra oradan ayrılan A'yen bir rivayete göre Hâricîler başka bir rivayete göre İbnü'l-Hadramî'nin casusları tarafından yatağında suikasta uğrayarak öldürüldü. Ziyâd b. Ebîh, Hz. Ali'ye bir mektup yazarak A'yen'in öldürüldüğünü bildirdi. Hz. Ali, Temîm kabilesinin bir kolu olan Sa'doğullarına mensup Câriye b. Kudâme'yi elli kişilik bir birlikle Basra'ya gönderdi. Câriye, Ezd kabilesine giderek doğru yoldan sapmadıkları için onları övdü. Daha sonra kendi kabilesine gidip Hz. Ali'nin mektubunu onlara okudu. Onlardan çoğu onun davetine icabet etti. Ardından harekete geçen Câriye, Ezd kabilesi ve kabilesinden kendisine katılanlarla birlikte İbnü'l-Hadramî'nin üzerine yürüdü. Taraflar arasında meydana gelen mücadelede Hz. Ali'nin ordusu galip geldi. Savaş meydanından kaçan İbnü'l-Hadramî ve geride kalan askerleri Sünbîl Kasrı'na sığındılar. Câriye, bu kasrı ateşe verdi. İçinde bulunan İbnü'l-Hadramî ve yetmiş Şam askeri yanarak öldü.[874]

Muâviye, 40/660 yılında Büsr b. Ebû Ertât'ı Hz. Ali taraftarlarını korkutarak kendi saflarına çekmek ve Hz. Osman'ın katledilmesinde parmağı olanları öldürmek için 3000 kişilik bir kuvvetle Medine, Mekke, Yemen'e sevk etti. Büsr, komutasındaki Şam ordusu ilk olarak Medine üzerine hareket etti. Onun Medine'ye doğru geldiğini haber alan vali Ebû Eyyûb el-Ensârî, şehri terk ederek Halife'nin yanına kaçtı. Şam ordusu şehre girdiğinde hiçbir mukavemetle karşılaşmadı. Ardından Büsr, mescidin minberine çıkarak halka Muâviye'ye biat etmesi için çağrıda bulundu. Medine ehli Büsr'ün baskısıyla Muâviye'ye biat etti. Ardından şehirde Hz. Osman'a karşı olan bazı kimselerin evlerini yıktırdı. Büsr, burada işlerini tamamladıktan sonra Mekke üzerine yürüdü. Mekke'ye ulaşınca Muâviye adına halktan zorla biat aldı. Daha sonra yarımadanın güney batısında bulunan Yemen üzerine sefere çıktı. Yemen'de Hz. Ali'nin valisi Ubeydullah b. Abbas bulunuyordu. Bu haber Ubeydullah'a ulaşınca eyaleti terk ederek Kûfe'ye sığındı. Şam ordusu kısa süre içinde Yemen'de kontrolü ele geçirdi. Büsr, Yemen seferinde Halife taraftarlarından bir grup insanı öldürdü. Gelişmeleri haber olan Hz. Ali, Şam ordusu üzerine önce Câriye b. Kudâme'yi 2000 kişilik bir kuvvetle Yemen'e gönderdi. Arkasından Vehb b. Mes'ud'u da 2000 kişilik bir kuvvetle ona destek gönderdi. Câriye, Necran'a ulaştığında

[874] İbn Sa'd, *Tabakâ*t, 9/55; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 253; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/215-219; Julius Welhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 47.

burada maktul Halife Hz. Osman'ın kanını güden bir grubu öldürdü. Bu durumu haber alan Büsr, oradan kaçmak zorunda kaldı. Halife'nin ordusu Yemen'i tekrar ele geçirdi. Aynı şekilde Medine de Halife'nin kuvvetlerinin kontrolüne geçti.[875] Nehrevan Savaşı'ndan sonra Hz. Ali, küçük çaplı Hâricî isyanlarıyla karşılaştı. Becîle kabilesinden Eşheb (Eş'as) b. Bişr öncülüğündeki Hâricîler isyan edince Hz. Ali Câriye b. Kudâma es-Sadi (diğer rivayete göre Hucr b. Adî) komutasında bir birliği bölgeye sevk etti. İki grup Cercerâya'da mevkiinde karşılaştı. Hâricîler halifenin ordusu tarafından etkisiz hale getirildi.[876] Câriye'nin kaynaklarda vefat tarihi kesin olmamakla birlikte 680-683 yılları arasında Basra'da vefat ettiği nakledilmektedir.[877]

4.20. Yezîd b. Ruveym eş-Şeybânî

Yezîd b. Ruveym'in biyografisi ile ilgili bir bilgi bulunamamıştır. Bu başlık altında askeri mücadelesine yer verilecektir. Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin kumandanlarındandır. Savaşta Basra'nın Amr ve Hanzala'sını kumanda etti.[878]

4.21. Rifâa' b. Şeddâd el-Fityânî (ö. 66/666)

Yemenli Becîle kabilesine mensuptur. Künyesi Ebû Â'sım'dır.[879] Tarih sahnesine Hz. Ali döneminde çıkmıştır. Sıffîn savaşı'nda Hz. Ali'nin safında yer aldı. Bu savaşta Becîle kabilesine kumandanlık yaptı.[880] Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesinden sonra ona yardım etmedikleri için pişman olan ve büyük bir günah işlediklerini düşünen Tevvâbûn grubu içinde yer alan meşhur simalardan biridir. Hz. Hüseyin'in katileri olarak gördüğü Emevi yönetimine karşı Aynülverde'de toplandılar. Meydana gelen savaşta pek çok Tevvâbûn grubu mensubu öldürüldü. Belirlenen dört komutanın da savaşta öldürülmesi üzerine Rifâa' b. Şeddâd gecenin karanlığından faydalanarak Tevvâbûn'dan sağ kalanlarla birlikte Karkîsiye'ye döndü[881] ve 66/666 vefat etti.[882]

4.22. A'yen b. Dubay (ö. 38/658)

Tam adı A'yen b. Dubay b. Nâciye b. Ikal b. Muhammed b. Süfyân b. Mücâşi b. Dârim b. Mâlik b. Hanzala b. Mâlik b. Zeydümenât b. Temîm ed-Dârimî'dir. Temîm kabilesine mensuptur.[883] Hz. Ali döneminde tarih sahnesine çıkmıştır. Cemel Vak'ası ve Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin safında

875 İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/26; Halife b. Hayyât, *Târîh*, 173; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/862-864.

876 Nüveyri, *Nihayetü`l-Ereb*, 20/180.

877 Ahmet Önkal, "Câriye b. Kudâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/158.

878 Minkarî, *Vaḳʿatu Ṣıffîn*, 178

879 İbn Hibbân, *Sikât,* 4/240.

880 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 170.

881 Abdülkerim Özaydın, "Aynülverde Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/283.

882 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 225.

883 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/258.

yer aldı. Sıffîn'de Basra'nın Amr ve Hanzala'sına kumandanlık yaptı.[884] Hz. Ali tarafından Basra'ya gönderildi. Burada suikast sonucu öldürüldü (38/658).[885]

4.23. Abdullah b. Hacel el-İclî

Siyer, meğâzî ve tabakât kitapları incelenmiş olup hayatı ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Abdullah b. Hacel, Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin kumandanı olarak bulundu. Savaşta Kûfeli Lehâzim kabilesini kumanda etti.[886]

4.24. Muhammed b. Utarid

Muhammed b. Utarid Hz. Peygamberin neferlerindendir. Temîm kabilesine mensuptur. Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin yanında yer aldı. Bu savaşta Kûfeli Temîm kabilesine kumandanlık yaptı.[887]

4.25. Cündeb b. Züheyr

Cündeb b. Züheyr b. el-Hâris b. Kesîr b. Sebe' b. Mâlik b. el-Ezdî el-Gâmidî'dir. Ezd kabilesinin Gâmid koluna mensuptur. Hicretin 10. yılında Hz. Peygambere gelen on kişilik Gâmid heyeti içinde yer aldı ve görüşme sonunda Müslüman oldu.[888] Cemel Vak'ası ve Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin safında yer aldı. Sıffîn savaşında Yemenli Ezd kabilesine kumandanlık yaptı. [889] Sıffîn'de öldürüldü.[890]

4.26. Halîd b. Muammer es-Sedûsî

Siyer, Meğâzî ve Tabakât kitaplarında biyografisi ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Hz. Ali'nin savaşlarına katılmıştır. Hz. Ali, Sıffîn Savaşı'nda Basra'nın Zühel'inin başına Halîd b. Muammer'i kumandan tayin etti.[891]

4.27. Şebes b. Rib'î et-Temîmî

Temîm kabilesinin Yerbû' koluna mensuptur. Nübüvvet dönemini idrak etti. Kabilesi içinde peygamberlik iddiasında bulunan Secâh'a katıldı. Daha sonra tekrar Müslüman oldu. Hz. Osman yönetimine karşı isyan etti. Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin yanında yer aldı. Bu savaşta Kûfe'nin Amr ve Hanzala'sını kumanda etti. Tahkîm'i kabul ettiği için Hz. Ali'ye isyan edenler arasında yer aldı. Nehrevan savaşında Hâricîler'e kumandanlık yaptı. Kûfe'de vefat etti.[892]

---

[884] Minkarî, *Vaḳʿatu Ṣıffîn*, 178; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/247.

[885] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 172.

[886] Minkarî, *Vaḳʿatu Ṣıffîn*, 178.

[887] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 170; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/271—272.

[888] İbn Sa'd, *Tabakât,* 1/331; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/612.

[889] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 170; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 210.

[890] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/565.

[891] Minkarî, *Vaḳʿatu Ṣıffîn*, 178

[892] Minkarî, *Vakʿatu Sıffîn*, 178; Zehebî, *Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ*, 4/150; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, 3/154;Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

4.28. Hureys b. Câbir el-Hanefî

Siyer, meğâzî ve tabakât kitaplarında biyografisi ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin safında kumandan olarak yer aldı. Bu savaşta Basra'lı Lehâzim'in başında bulunuyordu. Savaşta Ubeydullah b. Ömer b. el-Hattâb'ı öldürdü.[893]

4.29. Tufeyl Ebû Sarîme

Siyer, meğâzî ve tabakât kitaplarında biyografisi ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin safında kumandan olarak yer aldı. Savaşta Kûfe'nin Sa'd ve Ribâb'ına kumandanlık yaptı.[894]

4.30. Mâlik b. Eşter en-Nehaî (ö. 38/ 659)

Tam adı Mâlik b. el-Hâris b. Abdiyağûs b. Mesleme b. Rebî'a b. el-Hâris b. Cezîme b. Sa'd b. Mâlik b. en-Nehâ'dır. Eşter, Yemen kökenli Mezhic kabilesinin Neha' koluna mensuptur. Doğum tarihi ve çocukluğu hakkında kaynaklarda bilgiye rastlanmamaktadır. Hicretin 11. yılında (632) Hz. Peygamber'e Yemen'den gelen 200 kişilik Neha' heyeti içinde yer almadığı,[895] bu tarihten önce Müslüman olduğu halde Hz. Peygamber'i görmediği anlaşılmaktadır.[896] Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın kumandasında Suriye cephesinde birçok savaşa katıldı.[897] Yermük Savaşı'nda (15/636) bir gözünü kaybetti.[898] Hz. Ömer Suriye cephesinde Bizanslılara karşı mücadele eden Ebû Ubeyde'ye bir mektup yazarak Sa'd b. Ebî Vakkâs kumandasındaki Irak ordusunu süvarilerle desteklemesini bildirdi. Bu takviye kuvvet içinde de yer alan Eşter, Kadisiye Savaşı'na (15/636) ve Irak bölgesinin fethine katılmıştır.[899] Hz. Ömer'in Câbiye'deki toplantısına katıldı. Askeri faaliyetlerden sonra Kûfe'de oturmaya başladı ve şehrin nüfuzlu kişilerinden biri oldu.[900] Hz. Osman devrinde Kûfe valisi Saîd b. el-Âs'ın şehrin ileri gelenleri ile yaptığı bir toplantıda Sevâd arazinin Kureyş'e ait olduğunu söylemesi üzerine, Eşter ile vali arasında sert tartışma çıktı. Bu olaydan sonra Eşter, şehirde Halife ve vali aleyhine yoğun propaganda faaliyetleri başlattı. Vali bu durumu Halife'ye bir mektupla bildirdi. Saîd b. el-Âs Hz. Osman'ın emriyle Eşter başta olmak üzere birkaç muhalifi Şam'a sürgüne gönderdi (33/653-54). Muâviye b. Ebî Süfyân, bir grup Şamlıların Eşter ve adamlarıyla birlikte hareket ettiğini görünce onları Kûfe'ye geri yolladı.[901] Hz. Osman'ı evinde muhasara edenler arasında Eşter de vardı, hatta bazı kaynaklar onu katiller arasında gösterir.

---

[893] Minkarî, *Vaḳʿatu Ṣıffîn*, 178; Dîneverî*, Ahbâru't-Tıvâl*, 244.

[894] Minkarî, *Vaḳʿatu Ṣıffîn,* 178-179.

[895] İbn Sa'd, *Tabakâ*t, 1/331-332.

[896] Eşter'in ilk tabiînden olduğu hakkında bkz. İbn Sa'd, Tabakât, 6/323 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/10-12.

[897] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 190; İbnü'l-Esîr*, el-Kâmil*, 3/433.

[898] İbn Habîb, *el-Muhabber*, 220.

[899] Vâkıdî, *Futûhu'ş-Şam*, 2/178; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 181.

[900] Ziriklî, *el-Aʿlâm*, 5/259.

[901] Kenan Ayar, "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (01 Şubat 2005), 47-54.

Bu olaydan sonra Eşter, Hz. Ali'ye gelerek otorite boşluğunun bir an önce doldurulması gerektiğini ve hilafet makamı için en uygun kişi olduğunu söyleyerek biat teklifinde bulundu. Eşter'in yoğun ısrarı üzerine Hz. Ali, bu teklifi kabul etti. Bunun üzerine Eşter, elini tutup ona biat etti.[902] Eşter, Hz. Ali ile birlikte Cemel, Sıffîn, Nehrevan savaşlarına katıldı.[903] Sıffîn'de kabilesi Mezhic'i kumanda etti. Leyletülherîr gecesinin sahanında Şam ordusunu hezimete uğratmak üzere iken Amr b. Âs'ın hilesiyle savaşın durdurulması söz konusu olunca, Eşter zafere yakın olduğunu ileri sürerek bunu reddetti. Bunun üzerine bir grup kurranın ısrarları karşısında Hz. Ali, Yezîd b. Hânî'yi Eşter'e gönderdi ve gelmesini istedi. Eşter'in Halife'nin yanına gelmesiyle savaş durdu.[904] İki taraf arasındaki anlaşmazlığın hakemlere tevdi edilmesinden sonra Hz. Ali, Eşter'in hakem olmasını istedi. Onun savaş yanlısı bir kimse olduğu ileri sürülerek bu teklif reddedildi.[905]

Muâviye hakem olayından sonra Hz. Ali'nin kontrolünde olan Irak topraklarına gerçekleştirdiği saldırılardan sonra yönünü Cezîre bölgesine çevirdi. Esasında ikili arasında mücadele Hz. Ali'nin halife olmasıyla başlamıştır. Hz. Ali yönetim merkezini Kûfe'ye taşıdıktan sonra vilayetlere valiler atadı. Bu bağlamda Eşter'i hâkimiyeti altında olan Musul, Nusaybin, Dara, Sincar, Âmid, Meyyâfârikîn, Hît ve 'Anât gibi merkezlere vali atadı. Cezîre şehirlerinden Harran, Rakka, Ruha ve Karkîsiyâ Muâviye'nin hakimiyeti altındaydı. Zira Basra ve Kûfe'de bulunan Hz. Osman taraftarları Muâviye'nin idaresi altında bulunan bu şehirlere sığınmışlardı.[906] Hz. Ali'nin Cezire'de hâkim olduğu şehirler, Muâviye yanlılarının tehdidi altındaydı. Diğer taraftan bu bölge kuzeyde Bizans sınırına yakın olması sebebiyle sınır güvenliğinin sağlamak ve dışarıdan gelebilecek saldırıları bertaraf etmek açısından önemliydi.

Eşter Cezîre bölgesine gelince, Muâye'nin kontrolü altında olan yerleri ele geçirmek için Harrân'da bulunan Dahhâk b. Kays'a karşı harekete geçti. Eşter'in üzerine gelmekte olduğunu haber alan Dahhâk, Rakka ehline haber göndererek yardım istedi. Çoğunluğu Hz. Osman taraftarlarından oluşan Rakka ehli Simak b. Mahreme komutasında Dahhâk'a katıldılar. İki ordu Rakka ile Harrân (Urfa) arasında yer alan Merci Merînâ'da karşılaştı. Çatışmalar gece vaktine kadar devam etti. Eşter karşısında tutunamayacağını anlayan Dahhâk, askerleriyle birlikte gece karanlığından yararlanarak Harran'a çekilmek zorunda kaldı. Eşter, sabahladığında Şam ordusunun Harran'a çekildiğini görünce onları takip ederek şehri kuşatma altına aldı. Bu durumu öğrenen Muâviye, Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd komutasında büyük bir süvari birliğini takviye olarak bölgeye gönderdi. Bu haber Eşter'e ulaşınca kuşatmayı kaldırarak Rakka ve Karkîsıyâ üzerinden görev yeri olan Musul'a döndü.[907] Hz. Ali daha sonra

[902] İbn Kuteybe, *el-İmâme,* 1/82; Ya'kûbî, *Târîh*, 2/178.

[903] İbn Sa'd, *Tabakât,* 8/323.

[904] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 402,416-417.

[905] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 423-424.

[906] Minkarî*, Vak'atu Sıffîn*, 26-27; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 218.

[907] Minkarî*, Vak'atu Sıffîn*, 27-28; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 218.

onu Mısır'a vali tayin etti. Mısır'a giderken 38/ 659 tarihinde Arîş denilen yerde zehirlenerek öldürüldü.[908]

4.31. Sa'sa'a b. Sûhân

Tam adı Sa'sa'a b. Sühan b. Hucr b. el-Hâris b. el-Hicris b. Sabire b. Hidricân b. Isas b. Leys b. Hudâd b. Zâlim b. Zühl b. İcl b. Vedî'a b. Amr b. Vedî'a b. Lükeyz b. Efsâ b. Abdülkays'dır. Rebi'a kabilesine mensuptur. Künyesi Ebû Talha'dır. Hz. Peygamber döneminde Müslüman olmuş, ancak onu görememiştir. Kûfe şehrinin planı yapanlar arasındadır. Hz. Ali'nin arkadaşlarındandır. Sa'sa'a kardeşleri Zeyd ve Sîhân ile birlikte Hz. Ali'nin safında Cemel savaşına katıldı. Cemel savaşında sancak, kardeşi Sîhân'ın elindeydi. Sîhân öldürülünce sancağı diğer kardeşi Zeyd aldı. O da öldürülünce sancağı Sa'sa'a aldı. Sıffîn'de Kûfeli Abdülkays kabilesine kumandanlık yaptı. Kûfe'de Mu'âviye b. Ebû Süfyan'ın halifeliği sırasında vefat etti.[909]

4.32. Abdullah b. Tufeyl el-Bekkâî

Abdullah b. Tufeyl'in biyografisi ile ilgili siyer, meğâzî ve tabakât kitapları taranmış olup bir bilgiye rastlanmamıştır. Burada sadece askeri görevlerinden bahsedilecektir. Hz. Ali'nin savaşlarına katılmıştır. Sıffîn savaşında Kûfeli Kays kabilesini kumanda etti.[910]

4.33. Amr b. Hanzala

Siyer, meğâzî ve tabakât kitapları taranmış olup Amr b. Hanzala'nın biyografisi ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Sıffîn savaşı'nda Basra'nın Abdülkays kabilesini kumanda etti.[911]

4.34. Hâris b. Nevfel el-Hâşimî

Siyer, meğâzî ve tabakât kitapları taranmış olup Hâris b. Nevfel el-Hâşimî'nin biyografisi ile ilgili bilgiye rastlanmamıştır. Hz. Ali'nin kumandanlarındandır. Sıffîn Savaşı'nda Basra'nın Kureyş kabilesini kumanda etti.[912]

4.35. Kabîsa b. Şeddâd el-Hilâlî

Kabîsa b. Şeddâd el-Hilâlî'nin hayatı ile ilgili siyer, meğâzî ve tabakât kitapları taranmış olup bir bilgiye rastlanmamıştır Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin kumandanlarındandır. Savaşta Basra'nın Kays kabilesini kumanda etti.[913]

---

[908] İbn Sa'd, *Tabakât,* 8/323; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 168.

[909] İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/332; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 170.

[910] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 179.

[911] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 179.

[912] Halîfe b. Hayyât, *Târîh,* 170.

[913] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 179.

4.36. Kâsım b. Hanzale el-Cühenî

Kâsım b. Hanzale el-Cühenî'nin biyografisi ile ilgili siyer, meğâzî ve tabakât kitapları taranmış olup bir bilgiye rastlanmamıştır. Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin safında kumandan olarak yer aldı. Savaşta kabilelerinden uzak düşmüş ve karma muhariplere kumandanlık yaptı.[914]

4.36.1. Sıffîn Savaşı

Hz. Ali, Cemel ashabını bertaraf ettikten sonra halifeliğinin meşruiyetini sorgulayan Şam valisi Muâviye b. Ebî Süfyân'a yöneldi. Onun Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'e karşı girişmiş olduğu mücadele Muâviye'nin ileri sürmüş olduğu taleplerin haklı olabileceğini ortaya çıkardı. Böylece Hz. Ali'nin iktidarını şaibeli hale getirdi. Cemel savaşı Muâviye'nin güç toplamasını sağlamıştır. Bu durum Hz. Ali'nin asıl hedefi olan Muâviye'ye yönelmesini geciktirerek güç kaybetmesine neden olmuştur. Muâviye, Cemel hadisesine kadar Hz. Ali'den sadece Hz. Osman'ın katillerinin kendisine verilmesini talep ederken, bu olaydan sonra onun hilâfeti bırakmasını dillendirmeye başladı. Hz. Ali'ye şu teklifte bulundu: "Şayet Osman'ı öldürmediğini söylüyorsan, insanların işini (halifeliği) bırak ki aralarında şûrâ oluşsun. İnsanlar kendisi hakkında görüş birliğine vardıkları kimseyi başlarına geçirsinler." [915]

Hz. Ali'nin hilafete gelince Hz. Osman'ın valilerini görevden alıp yerlerine yeni valiler atadı. Bu sırada Şam'da Hz. Ömer tarafından kardeşi Yezîd b. Ebî Süfyân'ın yerine şehrin valiliğine atanan ve Hz. Osman döneminde de bu görevini devam ettiren Muâviye b. Ebî Süfyân bulunuyordu. Hz. Ali Muâviye'yi azlederek yerine Sehl b. Huneyf'i atadı. Muâviye, yeni valiyi şehre sokmayarak biat etmedi. Ayrıca Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın katline sessiz kalmakla ve isyancıları ordusunda barındırmakla suçladı. Hz. Osman'ın kanı üzerinden siyaset gütmeye başladı. Hz. Ali ve Muâviye arasındaki restleşme Hz. Osman döneminin sonlarına doğru başladı. Nitekim valiler toplantısından dönen Muâviye, şayet mevcut halifenin başına bir şey gelmesi durumunda Hz. Ali'yi sorumlu tutacağını ifade etmişti.[916]

Hz. Ali, Cemel Vak'asından sonra asıl gündemi olan Muâviye ile ilgilenmeye başladı. Çünkü Muâviye, Nu'mân b. Beşîr tarafından Şam'a getirilen halifenin kanlı gömleğini ve hanımı Nâile'nin kesik parmaklarını bir yıl boyunca Şam camii minberinden sergileyerek Hz. Ali karşıtı propaganda yürütüyordu. Bu algı operasyonundan etkilenen insanlar maktul halifenin kanını akıtanlarla savaşmak için ahitleştiler.[917]

Şamlılardan tam destek alan Muâviye, valilik görevini bırakmama ve Hz. Ali'yi halife tanımama hususunda direniyordu. Hz. Ali, Cerîr b. Abdullâh el-Becelî'yi Muâviye'ye elçi olarak gönderdi. Ancak Mâlik b. Eşter, bu duruma karşı çıktı. Onun daha önce Muâviye'nin uhdesinde görev

---

914 Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 179.

915 Taberî, *Târih*, 5/7.

916 Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, thk. Fehim Muhammed Şeltût (Cidde, 1973), 3/1093; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/58-59; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/429.

917 İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/390; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/77; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, 2/482.

alması hasebiyle samimiyetine güvenilemeyeceğini ifade etti. Hz. Ali, Eşter'in muhalefetine rağmen Cerîr b. Abdullâh'ı elçi olarak Şam'a gönderdi.[918]

Muâviye, Hz. Ali'nin Cerîr b. Abdullah ile gönderdiği mektubu okuduktan sonra ailesinin ileri gelenlerini toplayarak bulunduğu durum hakkında görüş alışverişinde bulundu. Görüşmelerde Muâviye'nin kardeşi Utbe b. Ebî Süfyan, Amr b. el-As'tan yardım almasını önerdi. Kardeşi Utbe'nin bu teklifini uygun gören Muâviye, Filistin yakınlarında ikamet eden Amr b. el-Âs'a mektup yazarak yardımına gelmesini istedi. Amr b. el-Âs, olaylara karışmamak ve fitneden uzak durmak için Medine'den ayrılarak Filistin'deki çiftliğine yerleşti. Daha sonra Muâviye'nin daveti üzerine iki oğlu Abdullah ve Muhammed ile beraber Şam'a geldi. Amr, öncelikle Şamlıları kendi saflarına çekmek için Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın öldürülmesinde dahli olduğuna halkın inandırılması gerektiğini savundu. Aksi takdirde Şamlıları kendisine biat'a çağırmanın yanlış olacağını iddia etti.[919]

Amr'ın önerisini dikkate alan Muâviye, Şam ileri gelenlerinden Şürahbîl b. es-Sımt el-Kindî'yi yanına çağırdı. Daha sonra Şürahbîl'in geleceği güzergâhlara onun itimat edeceği kişiler yerleştirdi. Bu kimseler Şürahbîl'le karşılaştıklarında Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın öldürülmesinde suç ortağı olduğunu söylüyorlardı. Yolda duyduklarında etkilenen Şürahbîl, Muâviye'nin yanına gelerek Hz. Osman'ın öldürülmesinde parmağı olan Hz. Ali'ye biat etmesi durumunda kendisini Şam'dan çıkaracaklarını bildirdi.[920]

Muâviye onunla aynı fikirde olduğunu, bu nedenle Hz. Osman'ın intikamını almak istediklerini bildirdi. Ayrıca Şürahbîl'den Şam şehirlerini dolaşıp taraftar toplamasını istedi. Bunun üzerine Şürahbîl, Suriye şehirlerini gezerek Hz. Ali'nin önce Hz. Osman'ı, ardından da kendisine karşı çıkanları Cemel'de öldürdüğünü anlattı. Sıra kendilerine gelmeden Hz. Ali'nin karşısında duracak Muâviye'nin yanında yer almalarını istedi.[921]

Şürahbîl'in girişimleri Şam halkı üzerinde etkisini gösterdi. İnsanların bölük bölük kendisine biat ettiğini gören Muâviye, Cerîr'i üç ay oyaladıktan sonra Hz. Ali'nin yanına geri gönderdi. Muâviye, mektubunda Hz. Ali'nin ensar ve muhacirleri Hz. Osman'a karşı kışkırttığını, onu öldürülenleri himaye ettiğini iddia etti. Daha sonra Hz. Osman'ın katilleri teslim edilinceye kadar Şam halkının kendisiyle savaşacağını ifade etti.[922]

Cerîr b. Abdullah, Hz. Ali'nin yanına gelince Şam halkının Hz. Osman'ın intikamının peşinde olduklarının bildirdi. Daha sonra sayıları yüz bini bu topluluk Muâviye'nin yönetimi altında kendisiyle savaşmak için hazırlık yaptığını aktardı. Bu sözler karşısında orada bulunan ve Cerîr'in elçi olarak gönderilmesine başından beri karşı çıkan Eşter, Muâviye'nin taktiksel

---

[918] İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 1/141-144; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 220-221; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/137-139.

[919] Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 220-223.

[920] Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 223-224; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 2/700.

[921] İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîhi Dımaşk*, 25/33-34.

[922] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*,61-62; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 1/150-151.

oyalamaları karşısında hiçbir şey yapmadan dönmesi üzerine ona ağır ithamlarda bulundu.[923] Eşter'in tutumuna öfkelenen Cerîr b. Abdullah ailesiyle birlikte Kûfe'den ayrılıp Cezîre'nin şehirlerinden Karkîsiyâ'ya yerleşti.[924]

Hz. Ali kendisine itaate bir türlü yanaşmayan Muâviye ve yandaşı Amr b. el-Âs'a mektuplar yazarak çağrısını yeniledi. Ancak Muâviye, Hz. Osman'ın katilleri öldürülmedikçe veya kendilerine teslim edilmediği müddetçe biate asla yanaşmayacağını ilan etti. Hz. Ali, Muâviye'nin Hz. Osman'ın kanını dava etmesi hususuna anlam vermekte güçlük çekiyordu. Hz. Osman'ın kanını talep etme hakkı öncelikle oğullarına ait olduğu söylüyordu.[925] Bütün girişimleri olumsuzlukla noktalanan Hz. Ali, Muâviye'nin bu tutumu karşısında onunla savaşma kararı aldı. Hz. Ali, cuma günü minbere çıkarak insanları sefere davet ederek savaş hazırlıklarına başladı. İnsanların kahir ekseriyeti Hz. Ali'nin bu çağrısına icabet etti. Sadece Abdullah b. Mesud'un arkadaşları, Abide es-Selmânî, Rabî' b. Husayn ve kurrâdan yaklaşık dört yüz kişi bu sefere katılmadı. Bunlar tarafların Müslüman olmasından dolayı onlarla savaşma hususunda tereddüt içindeydiler. Hz. Ali'den müşriklerle savaşmak için sınır bölgelerine gönderilmeyi talep ettiler. Bunun üzerine Hz. Ali onları Rabî b. Huseym öncülüğünde Kazvîn ve Rey'e gönderdi.[926]

Girişimlerine devam eden Muâviye, Hz. Osman'ın kanının arkasına sığınarak Mekke ve Medine halkına mektuplar yazarak onların desteklerini istedi. Her iki şehrin halkı mektuba olumsuz cevap verdiler. Bunun üzerine Muâviye, Medine'de bulunan ashâbın önde gelenlerinden Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Ömer, Muhammed b. Mesleme el-Ensarî, Ubeydullah b. Ömer gibi kimselere haber gönderip onları kendi tarafına çekerek mücadelesini daha güçlü kılmak istiyordu. Onlara asıl amacının mazlum olarak öldürülen Hz. Osman'ın intikamını almak olduğunu, bu hususta üzerine en çok görev düşen kişilerin başında şûra heyeti olduğunu ifade etti. Onlara Talha ve Zübeyr'in Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması için Hz. Ali'ye karşı savaştıklarını belirtti. Kendileriyle ortak hareket etmek istediğini bildirerek, isteğinin hilâfeti Müslümanlar arasında şûraya bırakılmasıydı. Ancak muhatapları onun bu siyasi mücadelesine ilgi göstermediler.[927]

Muâviye'nin Medine'den aradığı desteğe, sadece Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah b. Ömer olumlu cevap vermiştir. Ubeydullah b. Ömer, Hz. Osman'a biat edilmeden önce üç günlük şura süresi içerisinde babası Hz. Ömer'in ölümünden sorumlu tuttuğu Cüfeyne, Hürmüzân ve Ebû Lü'lü'yü katletti. Başta Hz. Ali olmak üzere muhacir ve ensar Ubeyddullah'a kısas uygulanmasını istedi. Amr b. Âs ve bir kısım sahabe Hz. Ömer'in katledilmesinden sonra oğlunun da kısas edilerek

[923] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/297.

[924] Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 225-226.

[925] Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd Müberred, *el-Kâmil fi'l Lüğa ve'l Edeb ve'n-Nahv ve't-Tasrîf*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim (Kahire: Dârül-Fikril-Arabi, 1417), 1/258,261.

[926] Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 229-230.

[927] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 72-76; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 148-150.

öldürülmesinin toplumda kaos çıkaracağını belirtmesi üzerine Hz. Osman kısas uygulamamıştı. Hz. Ali, hilafete geçince kendisine kısas uygulayacağı korkusuyla Muâviye'ye sığındı.[928]

Muâviye, Hz. Ali'yi zayıflatmak için onun en başarılı valilerinden olan Kays b. Sa'd'a politik bir tuzak kurdu. Hedefi planlarına engel teşkil eden Mısır valisi Kays b. Sad'dan kurtulmaktı. Hz. Ali, halifeliğe geçince Kays b. Sad'ı Mısır valiliğine getirdi. Hz. Osman taraftarlarının yoğun olarak yaşadığı Heribtâ bölgesi hariç bütün Mısır'da otoritesini sağladı.[929] Heribtâ ehli herhangi bir eyleme kalkışmayacaklarını, kendisiyle savaşmayacaklarını, siyasi kriz çözülene dek biat konusunda muhayyer olmalarını talep ettiler. Kays, onların bu taleplerini olumlu karşıladı.[930]

Muâviye ve Amr b. el-Âs, Kays'ı Mısır'dan çıkarmak siyasi entrikalara başvurdular. Muâviye ilk olarak Kays'ı kendi safına çekmek için ona bir mektup yazdı. Mektupta, Hz. Ali'nin Halife'yi öldüren katilleri kışkırttığını ve onu öldürmeye sevk ettiğini ifade ediyordu. Kays'ın Şam tarafına katılması halinde kendisine Irakeyn (Kufe-Basra) valiliğini vereceğini, istediği takdirde akrabalarına Hicaz'ın valiliğini de tevdi edeceği taahhüdünde bulundu.[931] Kays cevabi mektubunda, Hz. Osman'ın katli hususunda kendisinin ve akrabalarının hiçbir ilgisinin olmadığını, yaptığı teklifi de düşüneceğini ifade etti. Muâviye, Kays'ın kendisini oyaladığını anlayınca onun gerçek niyetini öğrenmek için ikinci bir mektup yazarak karar vermeye zorladı. Muâviye ile çekişmenin yarar sağlamadığını gören Kays, düşüncelerini açığa vurdu. Mektubunda İnsanların en hayırlısı, halifeliğe en layık olanı, Hz. Peygamber'e en yakın olan bir insana itaatten ayrılıp, insanlara yalancı şahitlik yaptıran, Müslümanların içinde bu işe en uzak, sapık ve yoldan çıkmış birisinin emrine asla girmeyeceğini belirtti.[932] Kays, Muâviye'nin teklifini geri çevirdi. Bunun üzerine Muâviye, Kays ile Halife'nin arasını açmak için politik bir tuzak planladı. Muâviye Şam halkına Kays'ın kendisine meylettiğine dair haberler yaymaya, hatta bu hususta onun ağzından mektuplar uydurmaya başladı. Heribtâ beldesini işaret ederek onun buradaki kardeşlerimize muamelesini hatırlattı. Onların rızıklarını temin ettiğini ve onlara iyi davrandığını ifade etti.[933] Ayrıca namaz için topladığı halka uydurduğu mektubu okudu. Ardından Kays için dua etti. Muâviye'nin amacı Kays'ı entrikalarına kurban edip onu valilikten uzaklaştırmaktı. Muâviye ve Amr b. el-Âs yaptıkları bu siyasi komplonun sonucunu beklemeye başladılar. Şam'daki casuslar bu haberi Hz. Ali'ye aktarınca o buna çok şaşırdı. Valisinden böyle bir davranış beklemeyen Hz. Ali, söylentiler karşısında oğullarını ve Abdullah b. Cafer'i çağırarak fikirlerini sordu. Abdullah b. Ca'fer kendisine, Kays'a Heribtâ kasabasında bulunan Osman taraftarlarına saldırma emri vermesini tavsiye etti. Bunun üzerine Hz. Ali, ona bir mektup yazdı. Mektup Kays'a ulaşınca bu kimselerin Mısır'ın ileri gelenleri olduğunu, yönetime karşı ayaklanmadıklarını, eğer onlara karşı saldırı düzenlediğimiz takdirde yeni bir

[928] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/15-18; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 152; Diyârbekrî, *Târîḫu'l-Hamîs*, 2/273-274.

[929] İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/397.

[930] Taberî, *Târih*, 4/615; Makrizî, *Hıtat*, 4/154.

[931] İbn Tağrîberdî, *Nücûm*, 1/98-99.

[932] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/131-132.

[933] İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/397-398.

düşman kazanmak anlamına geleceğini bildirdi. Hz. Ali'nin saldırı hususunda ısrar edince Kays, eğer halifeye bağlığından şüphe edildiği takdirde görevinden affını isteyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Hz. Ali, Kays'ı valilikten alarak Muhammed b. Ebî Bekr'i atadı.[934] Böylece Muâviye, siyasi bir komployla çok kabiliyetli bir muhalifinden kurtulmuş oldu.

Muâviye, her açıdan kendisine denk olan Kays'ın görevden alınmasına çok sevindi. Kays, hile ve dehasıyla onunla başa çıkabilecek bir yapıya sahipti. Muâviye, onun için Hz. Ali'nin yanında bulunan yüz bin savaşçıdan daha tehlikeli olduğunu söylemiştir. Onun görevden alınıp yerine Muhammed b. Ebî Bekir'in Mısır valiliğine getirilmesi Muâviye'nin ithamlarını haklı çıkaracak bir fırsat sunmuştur. Zira o, Hz. Ali'yi katilleri himaye etmekle suçluyordu. Böylelikle Muâviye rakibi Hz. Ali'ye karşı siyasi bir başarı kazanmış oldu.[935] Şam halkını arkasına alan Muâviye, Amr b. el-Âs'ın önerisi üzerine batıdaki komşusu Rumların muhtemel saldırılarının önüne geçmek için Bizans İmparatoru ile para karşılığında saldırmazlık anlaşması yaptı.[936]

Hz. Ali, Muâviye'ye yazdığı mektupta daha önce babası Ebû Süfyan ile yaşadığı bir durumu hatırlattı. Hz. Ebû Bekir insanlar tarafından hilâfete getirilince Ebû Süfyan, Hz. Ali'ye gelerek onun Hz. Peygamber'den sonra bu işe en layık kişi olduğunu ifade etmiş ve ona biat etmek istemişti. Ancak Hz. Ali, ümmetin bölünmemesi için onun bu teklifini geri çevirdi.[937] Hz. Ali'nin bütün diplomatik girişimleri sonuçsuz kalınca Şam üzerine yürüme kararı aldı.

Hz. Ali, Muâviye'ye yaptığı tüm biat çağrılarının olumsuz neticelenmesi üzerine Şam üzerine askerî harekât başlattı. Hz. Ali'nin üzerlerine gelmekte olduğu haberini alan Muâviye 36/656 sonlarına doğru Şam'dan Irak istikametine doğru yola çıktı. Hz. Ali'nin ordusundan daha önce bölgeye gelen Muâviye, Fırat'ın su yolunu kontrol altına alarak buraya karargâh kurdu. Ardında buraya Ebu'l-A'ver es-Sülemî komutasında süvari ve piyadeleri de yerleştirdi. Irak ordusu su ihtiyacını karşılamak için nehrin kıyısına geldiklerinde Şam birliklerinin mukavemetiyle karşılaştılar. Hz. Ali durumdan haberdar edilince Sa'sa' b. Suhân'ı Muâviye'ye elçi olarak gönderdi. İnsanların suya ulaşmasına engel olmamasını talep etti. Ancak Ümeyyeoğullarının liderlerinden Velîd b. Ukbe ve Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh bu duruma karşı çıktı. Velîd b. Ukbe, Hz. Osman'ın muhasara sırasında sudan mahrum bırakıldığını ifade ederek onların suya yaklaştırılmamasını istedi. Amr b. As ise engellemenin doğru olmadığını öne sürdü. Fakat Muâviye Iraklıları sudan men etti.[938]

Hz. Ali'nin ordusu bir gün susuz kaldıktan sonra Eş'as b. Kays, Halife'ye gelerek, Muâviye'nin süvarileri ile çarpışmak için izin istedi. Suya ulaşmak için tek çare çarpışmaktı. Hz. Ali,

[934] Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 5/452; İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/397-398; Taberî*, Târih*, 4/620-621; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 3/132-133.

[935] İbn Kuteybe*, el-İmâme*, 77-80; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* 10/654.

[936] Minkâri, *Vak'atu Sıffîn*, 46-47, 52.

[937] Minkâri, *Vak'atu Sıffîn*, 87.

[938] Minkâri, *Vak'atu Sıffîn*, 142-143; Taberî, *Târih*, 4/637-641.

ordusunun karşı kaşıya kaldığı sıkıntıyı ortadan kaldırılması için ona izin verdi.[939] Bunun üzerine su yolu üzerinde iki taraf arasında şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Çatışmanın devam ettiği sırada Muâviye, Yezîd b. Esed komutasındaki yardımcı birliği Ebü'l-A'ver'e gönderdi. Bunun üzerine Hz. Ali, Şebes b. Rib'î'yi kendi kuvvetlerine yardım için sevk etti. Çatışmaların şiddetlenmesi üzerine Muâviye, bu sefer Amr b. el-Âs'ı büyük bir kuvvetle yolladı. Ardından Hz. Ali de Eşter en-Nehaî'yi Eş'as'a ve Şebes'e yardımcı olarak gönderdi. Hz. Ali'nin ordusunun etkili hücumları karşısında Şam birlikleri geri püskürtülerek nehrin kontrolü Iraklıların eline geçti.[940] Roller değişince endişelenmeye başlayan Muâviye, Amr'a Hz. Ali'nin kendilerini sudan men edip etmeyeceğini hakkında fikrini sorduğunda Amr, Hz. Ali'nin ordusuna reva gördüğümüz bu durumu o bizim için uygun görmeyeceğini ifade etti.[941] Hz. Ali Şam ordusunun sudan faydalanmasına izin verdi. Böylece Amr'ın öngörüsü gerçekleşmiş oldu.[942]

Su problemi çözüldükten sonra Hz. Ali, Muâviye'yi savaş başlamadan önce tekrar itaate çağırmak amacıyla Ebû Amr b. Beşir, Said b. Kays ve Şebes b. Rib'i'den oluşan bir heyeti elçi olarak gönderdi. Muâviye gelen elçilere amacının Hz. Osman'ın kanını dava etmek olduğu görüşünü yeniledi. Bunun üzerine Şebes, onun gerçek niyetinin Hz. Osman'ın kanını kirli emellerine alet ederek insanların kendisine meyletmesini sağlamak olduğunu söyledi. Muâviye, elçinin bu sözlerine karşı üslubunu sertleştirince taraflar arasında tartışma çıktı. Elçiler görüşmeden bir sonuç alamadan ayrıldı.[943]

Görüşmelerden bir sonuç çıkmayınca taraflar Sıffîn'de çatışmaya başladı. Hz. Ali ordusunda, Mâlik b. Eşter en-Nehaî Kûfe atlılarının, Sehl b. Huneyf de Basra atlı birliklerinin başında bulunuyordu. Kûfe piyadelerini Ammâr b. Yâsir komuta ederken, Basra askerlerini Mısır'ın eski valisi Kays b. Sa'd komutanlık yapıyordu. Şam ordusunun sağ kanadını İbn Zilkilâ el-Himyeri, sol kanadını Habîb b. Mesleme, öncü kuvvetleri Ebü'l-A'ver es-Sülemî kumanda ediyordu. Dımaşk süvarilerinin başında Amr b. el-Âs vardı. Dahhak b. Kays ise bütün orduyu idare ediyordu. Taraflar arasındaki mücadele Zilhicce ayının başından sonuna kadar devam etti. Zilhicce ayı son bulup Muharrem ayının başlamasıyla, iki taraf barış ümidiyle savaşa son verdiler.[944] Hz. Ali, yeniden sulh girişimlerine başladı. Gönderilen heyet içinde Adî b. Hâtim, Yezîd b. Kays, Şebes b. Rib'i ve Zeyd b. Hafasa yer alıyordu. Muâviye'ye bir heyet göndererek onu yine halifeye itaate çağırdı. Muâviye, Hz. Osman'ın katil zanlılarına destek olan birine itaat etmeye yanaşmayacağını, Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın cinayetinden sorumlu katillere ordusunda

[939] Zehebî, *İber*, 1/30.

[940] Minkâri, *Vak'atu- Sıffîn*, 146-147; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/142

[941] Ya'kûbî, *Târîh,* 2/188.

[942] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 155-156; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 1/160-161.

[943] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 162-163; İbnü'l-Esîr*, el-Kâmil*, 3/142-144.

[944] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 170-171; Taberî, *Târih,* 5/11-12; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/118; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/144.

yer verdiğini belirtti. Katiller kendisine verilmedikçe itaat etmeyeceğini tekrarladı. Halife'nin bu girişimi de sonuçsuz kaldı.[945]

Irak elçileri karargâhından ayrılmasının akabinde Muâviye, Habib b. Mesleme, Şurâhbil b. Sımt ve Ma'n b. Yezîd'den oluşan bir heyeti Hz. Ali'ye yolladı. Habîb b. Mesleme söz hakkı alarak Osman'ın doğru yolda olan bir halife olduğunu, Allah'ın emirlerine riayet ettiğini ve Hz. Ali'nin suç ortağı olduğu söyledi. Eğer bu işte bir dahlinin olmadığını iddia ettiğiniz takdirde Hz. Osman'ın katillerinin kendilerine teslim edilmesini, sonra da emirlikten vazgeçmesini, şura ile yeni bir halife seçilmesini dile getirdi.[946] Elçilerin bu ifadeleri Muâviye'nin gerçek niyetinin hilafet makamı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca daha önce biat etmek için maktul halifenin katillerinin kendisine teslim edilmesini şart koşarken bundan sonra bununla yetinmeyeceğini göstermektedir. Hz. Ali devlet içinde otoriteyi sağlayamadığı için Hz. Osman'ın katillerini tespit etmesi bizce mümkün gözükmemektedir. Yoksa onun katilleri örtbas etme gibi bir durum içinde olması söz konusu değildir. Muharrem ayı içinde gerçekleştirilen görüşmelerden bir sonuç çıkmayınca, Safer ayının ilk günü taraflar tekrar savaşmaya başladılar.[947] Her iki tarafta savaşmak üzere birliklerini oluşturdu. Sabah olunca iki taraf Sıffîn'de savaşmaya başladı.

İlk gün Kûfeli muhariplerin başında Eşter en-Nehaî, Şamlı savaşçıların başında da Habîb b. Mesleme bulunuyordu. Taraflar gün boyu şiddetli bir şekilde çarpıştı. Daha sonra geri çekildiler. İkinci gün Hâşim b. Utbe, süvari ve piyade birliklerinin başında meydana çıktı. Şam ordusundan ona karşı Ebu'l-A'ver es-Sülemî çıktı. İki taraf birbirine karşı sabır ve sebat içinde savaştılar. Daha sonra geri çekildiler.[948] Savaşın üçüncü günü Hz. Ali'nin ordusuna Ammâr b. Yâsir komutanlık ederken, Şam ordusuna da Amr b. As komutanlık ediyordu. Ammâr, Amr'ın birliği üzerine saldırarak onları geri püskürttü.[949] Daha sonra ikili sözel olarak atıştı.[950] İki ordu da her gün farklı komutanlar tarafından idare edilmekteydi. Hz. Ali birlikler halinde yapılan çarpışmalardan bir netice alınamadığını görünce topyekûn Şamlılar üzerine yürüme kararı aldı.[951] Savaşın şiddetle devam ettiği bir sırada Irak ordusunun önemli sembol isimlerinden Ammâr b. Yâsir'in şehit olduğu haberi duyuldu. Hz. Peygamber'in "Ammar'ı isyancı bir topluluk öldürecektir"[952] hadîs-i şerifi bilindiği için taraflar üzerinde büyük bir etki yarattı. Bu durum bilhassa Muâviye'nin ordusunda infiale neden oldu. Şam ordusu içinde karışıklık çıktı. Nitekim Ammâr'ın Şam ordusu tarafından öldürülmesi üzerine kendilerinin âsî duruma düştükleri için

---

945 Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 171-173; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/146-147.

946 Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 174; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 236.

947 Taberî, *Târih*, 5/10; İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer* (Kahire: el-Matbbatü'l-Hüseyniyetü'l-Mısriyyetü, ts.), 1/175.

948 Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 182; Takıyyüddîn Makrîzî, *el-Mukaffa'l-Kebîr*, thk. Muhammed el-Ya'lâvî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâm, 2006), 5/29.

949 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/513.

950 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/118-119.

951 Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 245.

952 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnavut-Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetür-Risale, 2001), 11/24.

üzüntüye kapıldılar. Bu hususta bilhassa Amr'ın oğlu Abdullah hem babası Amr'a hem de Muâviye'ye bu hadîs-i tekrarlayarak kendilerinin âsî olduklarını dillendirmeye başladı. Muâviye, önce onun bu sözünü dikkate almadı. Ancak Abdullah'ın ordu içinde bu hadisi dillendirmeye başladığını görünce onu azarladı, ardından Ammar'ı kendilerinin öldürmediğini, onu buraya getiren Hz. Ali ve Irak ordusunun öldürdüğünü söyledi.[953] Bu olay savaşın ibresini Iraklılara çevirdi. Bu haber sebebiyle Iraklı askerler kendilerinin hak üzere olduğunu düşünerek savaşı kazanmak için var güçlerini ortaya koydular. Zira bundan sonra Hz. Ali büyük bir muharip grupla Şamlılara karşı şiddetli bir hamle yaparak onları bulunduğu hattın gerisine püskürtü. Bu durum karşısında Şam ordusunun safları bozuldu. Irak ordusu Muâviye'nin karargâhının yakınına kadar ulaştı. Hz. Ali onu mübarezeye davet etti. Ancak Muâviye, onun meydan okumasına cevap vermedi.[954]

Hz. Ali, Şam ordusuna nihaî darbeyi vurmak için saldırılarını arttırınca Sıffîn'de savaş kızıştı. Üç gün üç gece çok şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Üçüncü geceye, ok vızıltılarının meydana getirdiği seslerin yoğunluğu sebebiyle "Leyletü'l-herir" denilmiştir.[955] Herîr gecesinin sabahında Hz. Ali ordusuna bir konuşma yaptı. Şam ordusunun yenilgisinin kaçınılmaz olduğunu ve zaferin yakın olduğunu bildirdi. Ardından nefesi tükenen bu orduya son darbeyi vurmak için hazırlık yapılmasını emretti.[956] Irak ordusunun ilerlemesi nedeniyle Şam ordusunda büyük bir panik meydana geldi. Şam askerleri sağa sola kaçışmaya başladı. Hatta bu sırada Muâviye kaçmak için atının getirilmesini istedi. Muâviye, bu anını daha sonraki dönemlerde şu şekilde anlatır: "Ayağımı atımın üzengisine koyup kaçmaya hazırlandığım esnada Amr b. el-İtnâbe'nin şu şiirini hatırlayınca kaçmaktan vazgeçtim. (Yerinde dur ya övülürsün ya da ölerek rahatını bulursun.)'' Savaş Muâviye'nin hezimetiyle sonuçlanmak üzereydi. Amr b. el-Âs bugün sabır ve sebat göstermenin yarın için bir iftihar vesilesi olduğunu belirterek direnmeye devam etmesini söyledi.[957]

Amr b. el-Âs, Iraklıların son saldırısı karşısında Şam ordusunun dağılmaya başladığını görünce Muâviye'ye bir teklifte bulundu:

> "Bizi dağınık halden birleşmeye, Iraklılar'ı da birleşik halden dağınıklığa çevirecek bir şey biliyorum. O da mushafları kaldırıp, onları Kur'an'ın hakemliğine çağırmaktır. Iraklılar'dan bazıları bu çağrımıza cevap verirler, bazıları da karşı çıkarlar, böylece aralarında ihtilaf çıkmış olur. Şayet sulh isteyenlerin fikri kabul görürse, biz de savaşı belli bir zamana kadar ertelemiş ve yok olmaktan kurtulmuş oluruz. Eğer onlardan bir kısmı sulh çağrımıza cevap vermeyip saldırıya devam ederse, o zaman bölünmüş

[953] Minkârî, *Vak'atu- Sıffîn*, 291-294; İbn Sa'd, *Tabakât,* 3/287-289; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Câmi'u'l-Mesânîd*, thk. Alî Hüseyn el-Bevvâb (Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 2005), 4/417.

[954] İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 1/180-181; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,*3/165-166; Ebû Ca'fer Safiyyüddîn Muhammed b. Alî b. Tabâtabâ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî fî Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, thk. Abdülkadir M. Mâyu (Beyrut: Dâru'l-Kalem el-Arabî, 1997), 111-112.

[955] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/299; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2/317-318.

[956] Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 254.

[957] Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-Ahbâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 1418), 1/207.

oldukları için, biz onlara rahat bir şekilde karşılık veririz. Böylece onlar çözülür ve güçleri kaybolmuş olur". [958]

Muâviye, siyasi ortağı Amr'ın bu teklifini uygulamaya koydu. Şamlılar ellerinde bulunan Kur'ân-ı Kerim sayfalarını mızrakların ucuna takıp kaldırarak, anlaşmazlığı Allah'ın kitabının hakemliğinde çözmeye davet etti. Muâviye'nin bu parlak sloganı Hz. Ali'nin ordusunu ihtilafa düşürdü. Nitekim onlardan bir kısmı hemen davete icabet etmesi gerektiğini söylerken diğer bir kısmı ise bunun bir tuzak olduğunu ifade ederek savaşa devam edilmesi gerektiğini ileri sürdüler. Iraklıların zaferiyle sonuçlanmak üzere olan Sıffîn savaşı durdu.[959] Hz. Ali, Şamlıların teklifine olumlu bakan taraftarlarına Muâviye, Amr, Habîb b. Mesleme, Dahhâk b. Kays gibi kimselerin davasının Kur'ân ve din olmadıklarını, bunun samimi bir talep olmadığını, bütünlüklerini bozmak için kurgulanmış bir hile olduğunu söyledi.[960] Ancak ordusu içinde tahkimi isteyenler onun bu sözünü dinlemedikleri gibi kendisini tehdit ettiler. Şayet teklifi kabul etmezse ordudan ayrılmak, kendisini düşmana teslim etmek, daha da ileri giderek ölümle tehdit ettiler. Hz. Ali baskılara daha fazla dayanamayarak teklifi kabul etmek zorunda kaldı.[961]

Tahkim konusunda Hz. Ali'ye direnenlerin başında yer alan Eş'as b. Kays, Şamlıların niyetinin ne olduğu öğrenmek için onların yanına gitti. Muâviye, ona amacının aralarındaki anlaşmazlığı Allah'ın kitabına göre çözmek olduğunu söyledi. Buna göre taraflar kendi aralarından birer temsilci seçecek, bu iki hakem aralarındaki problemi Kur'an'ın hükümlerine göre çözecekti. Şam halkı bu konuda kendileri için Amr b. el-Âs'ı seçtiklerini bildirdiler. Hz. Ali ile tahkimi isteyenler arasında ihtilaf çıktı. Halife bu görev için hakem olarak Abdullah b. Abbas veya Mâlik Eşter en-Nehaî'yi düşündüğünü söyledi. Fakat İbn Abbas'ın tarafsız olmadığı, Eşter'i de savaşa olan hırsı olması dolayısıyla kabul etmediler. Onlar kendileri gibi Yemen kökenli Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin hakem olmasında direttiler. Hz. Ali, onlara fikrini kabul ettiremedi. Tahkimciler Ebû Mûsâ'nın dışında kimseyi kabul etmeyeceklerini yenilediler. Hz. Ali onların bu baskısına çaresizce boğun eğmek zorunda kaldı.[962]

Tahkimciler karşı tarafın hakeminin tarafsız olması hususu üzerinde hiç durmadılar. Şayet iki taraf arasındaki anlaşmazlığın çözümünde tek bir hakem kararlaştırılsaydı bu anlaşılabilirdi. Bu bağlamda Ebû Mûsâ'nın hakem seçilmesi daha uygun olurdu. Bu meselenin çözümü için seçilecek hakemlere tarafların hakkını korumakla görevli temsilci demek uygun olur. Amr b. e-Âs, Muâviye'nin siyasi ortağı olmasına rağmen Hz. Ali için defaatle tarafsız hakem istemeleri

---

[958] Taberî, *Târih,* 5/48; İbn Abdirabbih, *el-'İkdü'l-Ferîd*, 5/93; İbn Hibbân, *Sikât,* 2/292; İbnü'l-Cevzî*, el-Muntazam,* 5/120-121; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 3/170-171.

[959] Taberî, *Târih*, 5/48; İbn Abdirabbih, *'İkdü'l-Ferîd*, 5/93; İbn Hibbân*, Sikât,* 2/292; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/120-121; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/170-171.

[960] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 415-416; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/171.

[961] Ya'kûbî, *Tarih,* 2/188-199; Taberî, *Târih*, 5/49; İbnü'l-Esîr*, el-Kâmil*, 3/171;Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Hâlid b. Hammâd en-Nâsırî Selâvî, *Kitâbü'l-İstiksâ li-Ahbâri Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ*, thk. Muhammed en-Nâsırî - Ca'fer en-Nâsırî (Dârülbeyzâ: Dârü'l-Kitâb, ts), 1/105.

[962] İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 1/183-184; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/173-173.

adil değildir. Amr'ın karşısına Hz. Ali'nin önerdiği İbn Abbâs veya Eşter'den birinin çıkması daha doğru olurdu. Hz. Ali tahkimin kabulünde de hakem tayini hususunda da belirleyici olamamıştır. Hakem olması kabul edilen Ebû Mûsâ el-Eşa'rî, Şam'ın bu sırada Urd kasabasında uzlete çekilmişti. Kendisine bir elçi gönderilerek Sıffîn'e gelmesini istediler. Iraklılar, savaşın durduğunu ve iki tarafın hakemlere gittiğini, Iraklılar adına hakemlik yapması için kendisini seçtiklerini bildirdiler. Ashabu'l-Beranis (zahidler) olarak da nitelendirilen Iraklı kurrâlar grubunun hakemliğe tayin ettiği Ebû Mûsâ el-Eş'arî, bu çağrıyı kabul ederek Urd denilen bölgeden Sıffîn'e geldi.[963] Taraflar arasında hakemlerin uyacağı metin hazırlandı. Ebû Mûsâ el-el-Eş'arî ve Amr b. el-Âs şu kararları aldılar:

> "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, Bu Ali b. Ebî Tâlib ile Muâviye b. Ebî Süfyân arasında yapılan bir anlaşmadır. Ali, Kûfe ahalisi ve müttefiklerini, Muâviye ise Şam halkı ve onlarla beraber olanları temsil etmektedir. Şüphesiz, Allah'ın hükmüne ve kitabına göre hareket edeceklerini taahhüt etmektedirler. Hakemler Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Amr b. el-Âs olup, onlar Kur'an'ın başından sonuna kadar Allah'ın kitabı ile hüküm verecekler, Kur'ân'da duruma uygun bir hüküm bulunmazsa Hz. Peygamber'in sünnetine müracaat edeceklerdir. Hakemler, ümmeti ihtilaf ve tefrikaya düşürmeden, harbe tekrar dönülmemesi için adil karar vereceklerini taahhüt ederler. Onlar bu esaslar dışına asla çıkmayacaklar, kendi hevalarına göre hareket etmeyeceklerdir. Ali ve Muâviye, hakemlerin Kitap ve Sünnet'e göre verecekleri kararı kabul edeceklerine dair söz verirler. Her iki gruba dahil olanlar da verilecek kararı itirazsız kabul edeceklerdir. Her iki tarafın mensupları, nasıl karar verilirse verilsin, hakemlerin malları, canları ile hısım ve akrabalarının emniyet içinde olacaklarına dair söz verirler. Bu hususta bütün Müslümanlar mükelleftirler. Hakemler şayet hükümlerinde Kur'an ve Sünnet dışına çıkarlarsa, kararlarına itibar yoktur ve Müslümanlar, onların bu şekildeki hükümlerinden beridirler. Karar bu senenin Ramazan ayında açıklanacaktır. Ancak meşru bir sebep olursa, hakemlerin mutabakatı ile kararın açıklanacağı zaman erkene alınabileceği gibi, tehir de edilebilecektir. Hakemler Kûfe ile Şam'ın tam ortasında yer alan Dûmetü'l Cendel'de bir araya gelecekler, şayet bu gerçekleşmezse toplantı ertesi yıl Ezruh'ta yapılacaktır. İstenirse bu görüşme yerini de değiştirmek mümkündür. Hakemlerden biri bekleme süresi içinde ölürse, onun tarafı yerine başka bir kişiyi seçecektir. Taraflar buluşma yerine karşılıklı dört yüz kişiyle gelecekler ve sadece onların müsaade ettiği kimseler müzakereleri takip edebileceklerdir. Karar verildikten sonra, her iki taraf silahlarını bırakacak ve asla muharebeye teşebbüs etmeyecekler, hakemlerin kararı açıklamalarından sonra memleketlerine döneceklerdir."[964]

Buna göre ilk toplantılarını Ramazan 37/658 tarihinde Dûmetülcendel'de yapan iki hakem, Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğüne dair bir karar aldı ve Şâban 38/659 Ezruh'ta tekrar buluşmak üzere ayrıldı. Tahkimnâmeye göre taraflar 37/657 yılının ramazan ayında Dûmetü'l-Cendel'de, bu gerçekleşmez veya hakemler görüşmeyi ertelerse Ezruh'da toplanıp karar vereceklerdi.[965] Tahkimnâmede kararlaştırıldığı gibi toplantı yerine her iki taraftan da dört yüz

[963] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 425.

[964] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn,* 425.

[965] Yâkût, *Mucem*, 1/130

kişi geldi. Tarafsız kalmayı tercih eden sahabîlerden Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Muğire b. Şu'be toplantıya gözlemci sıfatıyla görüşme yerinde hazır bulundular. Toplantıya iştirak etmesi için kendisine teklif götürülen Sa'd b. Ebî Vakkâs ise bu çağrıyı kabul etmedi.[966] Hakemler toplantı için bir araya gelmeden önce iki taraf kendi temsilcilerine son taktikleri verdi. İbn Abbas, Ebû Mûsâ'ya, Amr'ın tuzaklarına karşı dikkatli olmasını tavsiye ederken,[967] Muâviye Amr'a:

> "Iraklılar Ebû Mûsâ'dan hoşlanmadılar, ben ve Şamlılar ise senden razıyız. Bu savaş bizden kalktı, Şamlılar kuvvetlendi, Iraklılar ise birbirine düştü. Senin karşına dili uzun, fakat görüşü kısa bir adam gelecek. Onun dindarlığı ve fazileti senden üstündür. En güzel görüş, akla ve mantığa dayanan görüştür. Eğer o seni Ali ile korkutursa, sen de onu Muâviye ile korkut, Irak ile korkutursa sen onu Şam'la korkut" diyerek Ebû Mûsâ karşısında nasıl yol izlemesi gerektiği hususunda taktik verdi.[968]

Toplantıda hakemler herhangi bir konuda anlaşmaya vardıklarında onu yazıya geçirmeye karar verdiler. Amr, Ebu Mûsâ'ya öncelik vererek onun isminin önde yazılmasını istedi.[969] Yapılan görüşmenin seyrini belirleyen Amr, Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğünü, mazlumun velisine Allah tarafından onun hakkını alma yetkisinin verildiğini, Ebû Mûsâ'ya kabul ettirdi ve bu mutabakat kayda alındı. Ardından Muâviye'nin maktül Halife'nin akrabası olması hasebiyle Allah'ın Kur'an'daki "Kim mazlum olarak öldürülürse biz onun velisine (mirasçısına maktulün hakkını talep hususunda) bir yetki vermişizdir"[970] ayetini delil getirerek kanını dava etme hakkının olduğunu ifade etti. Ebû Mûsâ, Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğünü; Muâviye'nin onun yakını sıfatıyla kanını talep etme hakkının olduğunu kabul etmiştir.[971]

Daha sonra hakemler, hilâfet makamına kimin gelmesi gerektiği hususunda görüşmelere başladılar. Amr, hilâfet için ilk olarak Muâviye'yi önerdi. Ancak Ebû Mûsâ, onun İslâm'da bir önceliği olmadığı için bu teklifi kabul etmedi. Ebû Mûsâ ise bu görev için fitneye karışmamış, dindarlığı ve fazileti bilinen Abdullah b. Ömer'e tevdi edilmesini önerdi. Ancak Amr, bunu kabul etmedi. Daha sonra Amr, oğlu Abdullah'ı önerdi. Ebû Mûsâ, Amr'a oğlunu fitneye bulaştırdığı söyleyerek reddetti.[972] Müzakereler sırasında Amr, Ebû Mûsâ'ya Hz. Peygamberin yakın arkadaşı ve kendisinden yaşça daha büyük olduğunu söyleyerek öncelikle söz hakkı vermeyi alışkanlık haline getirdi. Ebû Mûsâ da bu duruma alışmıştı.[973] Hakemler ortak bir aday üzerinde anlaşamayınca Amr, Ebû Mûsâ'ya çözüm olarak ne düşündüğünü sordu. Ebû Mûsâ, her ikisini

---

[966] Taberî, *Târih,* 4/67.

[967] İbn Sa'd, *Tabakât,* 4/256.

[968] İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 188.

[969] Makdisî, *Kitabü'l-Bed' ve't-Târih*, 5/227.

[970] İsra Suresi, 17/33.

[971] Taberî, *Târih*, 5/68; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/127; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/185-186.

[972] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/573-574.

[973] İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/90; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/187.

de görevlerinden azledip bu işi şuraya havale etmelerini ve böylece Müslümanların arzu ettikleri ve sevdikleri bir kişiyi halife seçmelerinin daha doğru olacağını söyledi. Amr, bu fikrin insanların yararına olduğunu söyleyerek kabul etti.[974]

Amr, Ebû Mûsâ'ya görüş birliğine vardıkları konuyu Müslümanlara duyurmasını istedi. Bu kararı duyurmada ilk sözü Ebû Mûsâ'ya verdi. Ebû Mûsâ, orada toplanan halka, bir konuda mutabakat sağladıklarını, bununla Müslümanların bütünleşeceğini ve bu durumun düzeleceğini umduklarını söyledi. Ebû Mûsâ, konuşmak için öne geçince Abdullah b. Abbas, Ebû Mûsâ'ya üzerinde ittifak ettikleri kararı önce Amr'ın açıklamasını, aksi takdirde kendisine muhalefet edeceği uyarısında bulundu. Ebû Mûsâ ise alınan karar üzerinde uzlaşmaya vardıklarını bildirdi. Ardından minbere çıkarak her iki hakemin Hz. Ali ve Muâviye'yi azlettiğini, bu işi Müslümanların oluşturacağı şûraya bıraktıklarını ve onların kendi aralarında istedikleri birisini seçebileceklerini bildirdi. Ebû Mûsâ, sözünü tamamladıktan sonra Amr, minbere çıkıp orada bulunanlara Ebû Mûsâ gibi kendisinin de Hz. Ali'yi azlettiğini, temsilcisi olduğu Muâviye'yi, Hz. Osman'ın velisi, onun katillerinin cezalandırılmasını isteyen ve halifelik makamına geçmeye en layık kişi olarak görevde bıraktığını açıkladı. Bunun üzerine Ebû Mûsâ, Muâviye'yi halife yapmadıklarını, Amr'ın yalan söylediğini ve ittifak ettikleri hususta kendisini yanılttığını bildirdi. Amr ise asıl muhatabının yalan söylediğini onun kendi temsilcisini azlettiğini söyledi. Daha sonra Ebû Mûsâ Mekke'ye, İbn Abbas ve Şureyh b. Hâni Kûfe'ye döndü Amr Şam heyeti ile birlikte Muâviye'nin yanına dönüp ona biat ettiler.[975]

4.37. Ebû Eyyûb (ö. 49/669)

Tam adı Hâlid b. Zeyd b. Küleyb b. Sa'lebe b. Abd b. Avf b. Ganm'dır. Hazrec kabilesinin Neccâroğulları kolundandır. Hicretten iki yıl önce hanımı Ümmü Eyyûb ile birlikte Müslüman oldu ve ensardan İslâmiyet'i ilk kabul edenler arasında yer aldı. Ensardan yetmiş kişi ile birlikte ikinci Akabe Biatı'na katıldı (622). Hicretten sonra Hz. Peygamber Mus'ab b. Umeyr ile Ebû Eyyûb'u kardeş (muâhât) ilan etti. Başta Bedir olmak üzere Hz. Peygamberin bütün gazvelerine katıldı. Savaşlarda ona zarar gelmemesi için yanından ayrılmaz, hatta bazı geceler çadırı etrafında nöbet tutardı.[976]

Ebû Eyyûb, Hz. Ebû Bekir dönemindeki savaşlarla Hz. Ömer devrinde yapılan Suriye, Filistin ve Mısır seferlerine katıldı. Kıbrıs seferinde de bulundu (28/648-49). Medine âsilerin eline geçip Hz. Osman'ın namaz kıldırması engellenince (35/656) herkes tarafından sevilip sayıldığı için Hz. Ali'nin tavsiyesi üzerine bir müddet imamlık yaptı. Hz. Ali, halifeliği döneminde Irak'a gittiğinde onu Medine'de yerine vekil bıraktı.[977] Cemel ve Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin yanında

[974] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn,* 463-464; İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/256; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 266; Taberî, *Târîh,* 3/112.

[975] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 464-466; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 1/191-192.

[976] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/557-558.

[977] Hüseyin Algül, "Ebû Eyyûb el-Ensârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/124.

yer aldı. Nehrevan Savaşı'nda Hz. Ali'nin süvari birliğini kumanda etti.[978] 52/672 yılında Yezîd b. Muâviye kumandasındaki birliğin içinde yer alarak Kostantiniyye (İstanbul) kuşatmasına katıldı. Kuşatma devam ederken hastalanarak vefat etti.[979]

4.38. Ebû Katâde (ö. 54/674)

Tam adı Ebû Katâde b. Rib'î b. Beldeme b. Hunâs b. Sinân b. Ubeyd b. b. Adî b. Ganm b. Kab' b. Selime'dir. Annesi Selimeoğullarından Kebşe b. Mutahhir'dir. Benî Selime kabilesine mensuptur. Bedir Gazvesi'ne katılıp katılmadığı ihtilaflıdır. Hz. Peygamber hicretin 8. yılı Şâban ayında (Kasım-Aralık 629) Ebû Katâde'yi on beş kişilik bir birliğin başında Benî Gatafân'a gönderilen Hadire Seriyyesi ile aynı yıl ramazan ayında yapılan Batn-u İdam Seriyyesi'ne kumandanlık etti.[980] Hz. Ebû Bekir döneminde Hâlid b. Velîd'in komutası altında Ridde savaşlarına katıldı. Hz. Ömer onu Sâsânîler üzerine sefere gönderince Fars bölge hâkimini bizzat öldürdüğü ve onun üzerindeki on beş bin dirhem değerindeki kemeri kendine ganimet olarak verdi.[981] Hz. Ali, halifeliği döneminde Ebû Katâde'yi Mekke'ye vali tayin etti.[982] Hz. Ali'nin yanında Cemel, Sıffîn ve Nehrevan savaşlarına katıldı.[983] Nehrevan savaşında Hz. Ali'nin yaya birliklerini kumanda etti.[984] Ebû Katâde hicrî 54/574 yılında Medine'de vefat etti.[985]

4.39. Kays b. Sa'd (ö. 60/680)

Tam adı Kays b. Sa'd Ubâde b. Düleym b. Hârise b. Ebû Hazîme b. Sa'leme b. Tarîf b. Hazrec b. Sa'ide'dir. Annesi Fükeyhe bt. Ubey'dir. Hazrec kabilesine mensuptur.[986] Hz. Peygamberin bütün gazvelerine katıldı. Mekke'nin fethi sırasında sarfettiği sözler üzerine Hz. Peygamber ensarın sancağını babasından alarak ona tevdi etti. Hz. Ömer devrinde Kâdisiye Savaşı'na ve Mısır'ın seferine katıldı. Hz. Ali hilâfete geçince Kays'ı Mısır valiliğine atadı. Basiret sahibi olan Kays, Hz. Osman taraftarların yaşadığı Heribtâ bölgesi dışında bütün Mısır'da hâkimiyetini sağladı. Muhaliflerle anlaşma yaptı. Muâviye, Kays'ın Mısır'da valilik görevini devam ettirmesini kendisi açısında riskli görüyordu. Muâviye onu kendi tarafına çekmek istediyse de buna muvaffak olamadı. Arkasından Kays'a siyasi bir komplo hazırlayarak Hz. Ali tarafından görevden alınmasına neden oldu. Daha sonra Hz. Ali onu yanına çağırdı.[987] Hz. Ali'nin safında

[978] İbn Abdilber, *el-İstîʿâb*, 4/1606; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 277.

[979] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/558-559.

[980] İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/427-429.

[981] İbn Sa'd, *Tabakât,* 4/431.

[982] Ziriklî, *el-Aʿlâm*, 2/154.

[983] İbn Abdilber, *el-İstîʿâb*, 4/1732.

[984] Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 277.

[985] İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/432.

[986] İbn Sa'd*, Tabakât,* 5/393.

[987] İbn Sa'd, *Tabakât,* 5/397-399.

Cemel, Sıffîn ve Nehrevan savaşlarına katıldı.[988] Nehrevan Savaşı'nda Medinelileri Kays kumanda etti.[989] Muâviye'nin hilâfet döneminin sonunda vefat etti 60 (680).[990]

4.39.1. Nehrevan Savaşı (38/658)

Sıffîn Savaşı bütün şiddetiyle devam ettiği bir sırada Şam ordusunda çözülme baş gösterince Muâviye, Amr b. El-Âs'ın önerisiyle Kur'an sahifelerini mızraklara taktırarak Iraklılar'ı Allah'ın kitabının hakemliğine davet etti. Bunun üzerine Irak ordusu savaşı bırakıp bırakmama konusunda tereddüde düştü. Hz. Ali, bunun bir tuzak olduğu konusunda ordusunu uyardı. Bütün bu ikazlarına rağmen başlarında Mis'ar el-Fedekî ve Zeyd b. Husayn'ın bulunduğu yaklaşık yirmi bin kişilik Irak kurrâsı ve Eş'as b. Kays tahkimi kabul etmesi için Hz. Ali'ye baskı uyguladılar. Nitekim bu teklifi kabul etmediği takdirde Osman b. Affân'ı öldürdükleri gibi kendisini de öldüreceklerini ifade ettiler. Çaresiz kalan Hz. Ali, tehdit ve baskılara boyun eğmek zorunda kaldı. Neticede savaş durduruldu. Ardından hakemler 31 Temmuz 657 tarihinde Tahkimnâmeyi hazırladı. Eş'as b. Kays anlaşma metnini insanlar arasında okumaya başlayınca bazı birliklerin protestolarıyla karşılaştı. Onlar bu konuda Kur'an'da açık hüküm varken insanların Allah'ın dini hakkında hakem yapılmasına karşı çıktılar ve "Hüküm yalnız Allah'ındır'' sözünü kendilerine slogan edindiler.[991]

İlerde Hâricîler olarak adlandırılan bu grup Şam tarafının Kur'an'ın hakemliğine başvurma çağrısı karşısında Hz. Ali'ye baskı yapmak suretiyle hakemi kabule zorladılar. Ancak daha sonra yaptıklarının bir hata olduğunun farkına vararak bu duruma itiraz ettiler. Hz. Ali'ye imzalanan anlaşmadan çekilmesini ve bu hatadan ötürü tövbe etmesini istediler. Aksi takdirde kendisinden uzaklaşacaklarını bildirdiler. Hz. Ali, onlara yapılan antlaşmaya bağlı kalacağını bildirdi. Ardından Hz. Ali, Irak ordusuyla Sıffîn'den ayrılıp Kûfe'ye yöneldi. Yaklaşık 12000 kişilik muhalif grup Kûfe'ye varmadan Harûrâ köyüne çekildiler.[992] Burada toplanan Hâricîler görev dağılımında bulundular. Şebes b. Rib'î et-Temîmî'yi askerî komutan, Abdullah b. Kevvâ el-Yeşkürî'yi de namaz kıldırmak üzere imam seçtiler. Hz. Ali, ordusundaki bu bölünmeyi engellemek için Abdullah b. Abbas'ı ve Sa'sa'a b. Suhân'ı onlara gönderdi. İbn Abbas, tahkimi kabul etme gerekçelerine dair birtakım deliller getirerek onları ikna etmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Bunun üzerine Hz. Ali, bizzat ordugâhlarına giderek liderleri Abdullah b. Kevvâ ile ayrılma sebeplerini ve tutumlarının yanlışlığı hususunda bir görüşme yaptı. Bu görüşmenin ardından Kurrâ'nın ileri gelenlerinden İbnü'l-Kevvâ da dahil olmak üzere yaklaşık altı bin kişi Halife'nin Tahkîm'den vazgeçtiğini düşünerek onunla birlikte Kûfe'ye döndüler. Harûrâ'dan Kûfe'ye dönen Hâricîler, Hz. Ali'nin tahkimden döndüğünü, tövbe ettiğini ve bunu dalalet olarak gördüğü şâyiasını yaydılar. Bunu duyan Eş'as b. Kays, Hz. Ali'ye gelerek durumu

[988] İbn Abdilber, *el-İstîʿâb,* 3/1290.

[989] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/201.

[990] İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/359.

[991] Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 404, 416, 421-422, 436; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 3/170-176.

[992] Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2/342, 354-355; Taberî, *Târih*, 5/63.

sordu. Bunun üzerine Hz. Ali, hutbeye çıkarak bu söylentilerin doğru olmadığını ifade etti.[993] Halife'ye karşı sert muhalefetlerini devam ettirdiler. Muhalif grubun bütün baskılarına rağmen Hz. Ali, tahkîmnaye göre hakemini gönderince Hâricîler kesin olarak bağları koparmak için harekete geçtiler ve Abdullah b. Vehb er-Râsibî'nin evinde toplanıp durumu gözden geçirdiler. Nitekim Hâricî grup burada yaptığı toplantı sonucunda Abdullah b. Vehb'i kendilerine lider seçtiler. Basra'daki taraftarlarına da haber göndererek harekete katılmaları için çağrıda bulundular. Halife'nin hakem olayı karşısındaki tutumuna hiddetlenen Hâricîler, küçük gruplar halinde gizlice Kûfe'yi terk ederek Nehrevan'a ulaştılar.[994]

Hâricîler, planlı bir şekilde Kûfe ve Basra'dan ayrılıp Nehrevan da toplandıkları sırada hakemler de kararlarını duyurdular. Hakemlerin Hz. Ali'yi azletmesi ve Amr b. el-Âs'ın, Mu'âviye'yi yeni halife olarak takdim etmesi üzerine Hz. Ali, Şam üzerine yürümek için sefer hazırlıklarına girişti. Bu sırada Nehrevan da toplanan Hâricîlere bir mektup yazarak onlara hakemlerin Kur'ân'ın hükümlerine uymadıklarını ve sünnete uygun hareket etmedikleri için yeniden tahkim öncesine dönüldüğünü, bu sebeple kendisine katılıp düşmana karşı savaşmalarını istedi. Ancak Hâricîler, Halife'nin bu çağrısına olumlu cevap vermediler.[995] Hz. Ali, onlara karşı askeri bir harekât düşünmüyordu. Halife'nin asıl hedefi kendisinin meşru halifeliğini tanımayan ve hakem olayından sonra Şamlılardan biat alarak kendisini halife ilan eden Muâviye üzerine yeniden sefer düzenlemekti. Nitekim Basra ve Medâin valilerine bir mektup yazarak asker toplamaya başladı.[996] Savaş hazırlıklarını tamamlayan Hz. Ali, Şam üzerine yürüyeceği sırada Hâricîlerin Abdullah b. Habbâb b. el-Eret'i, hamile karısını ve yanlarında bulunan üç kadını öldürdüğünü, kendileri gibi düşünmeyen insanlara baskı yaptıklarına dair haberler aldı. Halife, olayı tahkik etmek için Hâris b. Mürre el-Abdî'yi Hâricîlere elçi olarak gönderdi. Bu girişimler de sonuçsuz kalınca Hz. Ali, önce Hâricî tehlikesini bertaraf edip daha sonra Şam'a yönelmeye karar verdi.[997]

Hz. Ali, ordusuyla Nehrevan'a gelince Hâricîleri müzakereler yoluyla ikna etmeye çalıştı. Kays b. Sa'd b. Ubâde ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'yi onlara nasihatte bulunmak ve katledilen Müslümanların katillerini teslim etmeleri istemek için gönderdi. Ancak Hâricîler, onları hep birlikte öldürdüklerini söyleyerek katillerin teslim edilmesini reddettiler. Gönderilen elçilerin girişimleri de sonuçsuz kalınca, Hz. Ali bizzat kendisi onların yanlarına giderek ikna etmeye çalıştı. Ancak Halife de muhataplarını ikna etmede başarılı olamadı. Böylece savaş kaçınılmaz oldu. Hz. Ali, Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye eman sancağı verdi. Ebû Eyyûb onlara sancağın altında toplananların, savaşa girmeyenlerin ve Irak'a dönenlerin emniyet içinde olacağını bildirdi. Ebû

---

[993] İbn Kuteybe, *el-İmâme,* 1/197; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf,* 2/355; Müberred, *el-Kâmil*, 3/155-156; İbn Abdirabbih, *'İkdü'l-Ferîd*, 232-233; Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullah b. Es'ad b. Alî b. Süleymân Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân ve 'İbretü'l-Yakzân fi Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, thk. Halil Mansur (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/94-95.

[994] İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 1/197; Taberî, *Târih*, 5/74-75; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam,* 5/131.

[995] İbn Kueybe, *el-İmâme*, 1/198-199; Taberî, *Târih*, 5/77-78; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 3/193-194.

[996] İbn Kuteybe*, el-İmâme*, 1/198-201; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/194-196.

[997] İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 1/202-203; Taberî, *Târih,* 5/81-82; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/197-198; Bâ Mahreme, *Kılâdetü'n-Nahr*, 1/341.

Eyyûb'un bu çağrısı üzerine Hâricîlerden bir grup Bendeneyceyn'e, bir grup Kûfe'ye, yaklaşık yüz kişilik bir grup da Hz. Ali'nin tarafına geçtiler. Geride kalan 4000 kişi harekete geçerek savaşı başlattılar. Kısa süre içinde Hâricîlerin tamamına yakını öldürüldü (9 Safer 38/ 17 Temmuz 658).[998] Hz. Ali, bu savaşta Abdullah b. Vehb er-Râsibî'den ayrılarak Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye sığınan ve Ehl-i Nuhayle denilen Hâricî topluluğunu kendisine katılmaya davet etti. Ancak onlar Halife'nin çağrısını kabul etmediler. Hz. Ali onların üzerine yürüdü. Meydana gelen çarpışmalarda onların çoğu öldürüldü. Onlardan yalnızca beş kişi kaçarak kurtulabildi.[999]

4.40. Kinâne b. Bişr (ö. 39/659)

Kinâne b. Bişr'in hayatı ile ilgili siyer ve tabakât kitapları incelenmiş olup bir malumat bulunamamıştır. Burada sadece askeri faaliyetlerine yer verilecektir. Hakem olayı Muâviye ve siyasi ortağı Amr'ın istediği gibi noktalanmıştır. Hz. Ali'nin tahkimi kabul etmesi üzerine kendisinden ayrılanların oluşturduğu Hâricîlerle meşgul oldu. Zira Hz. Ali, bu olaydan sonra Muâviye üzerine bir daha sefer düzenleyememiştir. Hakem olayı siyasi havayı Muâviye'nin lehine çevirdi. Tahkim olayıyla Sıffîn'de mutlak yenilgiden kurtulan Muâviye, geçen süre zarfında ordusunu toparlayarak Hz. Ali'nin hâkim olduğu bölgelere Şam'dan ordular sevk etmeye başladı. Muâviye, ilk olarak Hz. Ali'nin kontrolünde bulunan Mısır topraklarına asker sevk etti. Onun Mısır'ı ele geçirme girişimleri Sıffîn savaşı öncesine dayanır. Nitekim bir takım siyasi komplolarla eyaletin valisi Kays b. Sa'd'ı azlettirip yerine idarecilik kabiliyeti olmayan Muhammed b. Ebû Bekir'in tayin edilmesini sağladı. Mısır'ın yeni valisi, Haribtâ bölgesinde bulunan Hz. Osman taraftarlarına çok sert davranarak kısa sürede düşmanlıklarını kazandı. Üstelik bu gruplar üzerine gönderdiği iki orduda yenilmişti. Bu durum muhaliflerin cesaretini iyice arttırmıştı.[1000]

Hakem olayından sonra savunmadan taarruza geçen Muâviye Mısır'ı ele geçirmek için girişimlere başladı. Öncelikle Haribtâ bölgesindeki taraftarlarına mektup yazarak bilgi istedi. Muâviye b. Hudeyc ve Mesleme b. Muhalled liderliğindeki Hz. Osman taraftarları düşmanlarının kendilerinden çekindiğini, eğer kendilerine yardım gönderilmesi durumunda onlara karşı galip geleceklerini bildirdiler.[1001] Muâviye, Mısır'ın yeni valisi Muhammed b. Ebû Bekir'e eyaleti terk etmesi için tehdit mektupları gönderdi. Bunun üzerine Muhammed gelişmeleri Halife'ye bildirdi. Hz. Ali, genç valisinin tecrübesizliği sebebiyle Şam tarafıyla başa çıkamayacağını görünce Nusaybin'de bulunan Eşter'e bir mektup yazarak kendisini Mısır valiliğine atadığını bildirdi.[1002] Eşter'in Mısır'a vali olarak tayin edildiğini ajanları vasıtasıyla öğrenen Muâviye, bu durum karşısında endişelenmeye başladı. Eşter'in kararlı, basiretli ve güçlü bir yapıya sahip birisi olduğunu bilen Muâviye, onun Mısır'ı Muhammed'den daha iyi

[998] İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 1/205-206; Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, 274-278; Taberî, *Târih,* 5/83-86; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/198-201; İhsân Abbâs, *Şi'rü'l-Havâric* (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1974), 258.

[999] Müberred, *el-Kâmil*, 3/173-174.

[1000] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/207.

[1001] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/150; İbn Tagriberdî, *Nücûm,* 1/108.

[1002] Ya'kûbî, *Târîh,* 2/193-194; Taberî*, Târih*, 5/95; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 2/317-318.

yöneteceğini biliyordu. Mısır yolu üzerinde bulunan Kulzum'un (veya Arîş) haraç âmili olan Caystar'a haber göndererek Eşter'i öldürmesi takdirde hayatta olduğu sürece kendisini haraç vergisinden muaf tutacağı taahhüdünde bulundu. Iraktan ayrılan Eşter, Kulzum'a gelince Caystar onu karşılayarak evinde misafir olarak ağırladı. Konakladıkları bir sırada Caystar'ın ikram ettiği zehirli bal Eşter'i öldürdü. Haraç görevlisi Muâviye'ye gelerek Eşter'in ölüm haberini verdi. Bunun üzerine Muâviye, Eşter'in ölüm haberini Dımaşk Camii minberine çıkarak duyurdu. Eşter'in öldürülmesi Mısır'ın kapılarını Şamlılar'a açtı.[1003]

Muâviye, yakın ekibiyle yaptığı istişarenin ardından Amr b. el-Âs komutasında 6000 kişilik bir orduyu Mısır'a gönderdi. Harekete geçen Amr, Mısır yakınlara gelerek karargâh kurdu. Sayıları 10000'i bulan Hz. Osman taraftarları da gelerek Şam ordusuna katıldı. Amr, burada durup Muhammed b. Ebî Bekir'e eyaleti terk etmesini tavsiye eden bir mektup gönderdi.[1004] Muhammed, gelişmeleri Hz. Ali'ye bildirerek ondan yardım istedi. Hz. Ali cevabi mektubunda ona sabırlı olmasını ve onlara karşı bir ordu teçhiz edip askerlerin başına da Kinâne b. Bişr'i getirmesini emretti. Bunun üzerine Muhammed, Hz. Ali'nin talimatı doğrultusunda Kinâne b. Bişr kumandasında iki bin kişilik bir öncü kuvveti Amr üzerine sevk ettikten sonra kendisi de iki bin kişilik bir kuvvetle yola çıktı. Amr, Kinâne'nin üzerine geldiğini haber alınca ordusunu birliklere ayırdı. Bu birlikler Kinâne karşısında tutunamayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Bu durumu gören Amr, Muâviye b. Hudeyc'ten yardım istedi. Muâviye b. Hudeyc liderliğindeki Muâviye taraftarları gelerek Şam ordusuna katıldılar. Kuşatma altına alınan Kinâne ve askerlerinin tamamı kılıçtan geçirildi. Bu durumu öğrenen Mısırlılar Muhammed'in etrafından dağılıp gittiler. Bunun üzerine Mısır valisinin yanındaki askerler de dağıldılar. Şamlılardan kaçmaya çalışan Muhammed yol üzerinde bulunan bir harabeye sığındı. Ancak Muâviye b. Hudeyc onu bu harabede yakaladı. Daha sonra Muâviye, Muhammed'i öldürerek bir eşeğin karnına koyup ateşe verdi. Böylece Mısır Muâviye'nin hâkimiyeti altına girmiş oldu.[1005]

4.41. Ziyâd b. Hasefe

Ziyâd b. Hasefe ile biyografisi ilgili siyer ve tabakât kitapları taranmış olup hayatı hakkında bir malumat bulunamamıştır. Bu başlık altında sadece askeri faaliyetlerine yer verilecektir. Hz. Ali, Nehrevân'dan sonra da Hâricîlerin küçük çaplı isyanlarıyla karşı karşıya kaldı. Bunlardan ilki Hırrît b. Râşid'in üç yüz kişiyle başlattığı isyandır. Hırrît b. Râşid, Cemel, Sıffîn ve Nehrevan savaşlarında Hz. Ali'nin yanında yer aldı. Hakem Olayı'ndan sonra Halife ile Kûfe'ye döndükten sonra hilâfet meselesinin hakemlere tevdi edilmesine karşı çıkarak adamlarıyla gece Kûfe'den ayrıldı. Bunun üzerine Ziyâd b. Hasafa, Hz. Ali'ye gelerek Hırrît ve adamlarının fitne

[1003] Taberî, *Târih,* 5/95-96; Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 1/153; Ahmed b. Alî b. Ahmed el-Fezârî Kalkaşendî, *Me'âsirü'l-İnâfe fî Me'âlimi'l-Hilâfe*, thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc (Kuveyt: Kuveyt Hükümeti Matbaası, 1985), 1/103.

[1004] Belâzürî*, Ensâbü'l-Eşrâf*, 2/402; Taberî, *Târih*, 5/100; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/150.

[1005] Taberî*, Târih*, 5/103-105; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/150-151; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/559-561; Ebû Abdillah Muhammed b. Yahya Endelüsî, *et-Temhîd ve'l-Beyân fi Makteliş Şehid Osman*, thk. Mahmûd Yûsuf Zâyed (Doha: Dâru's-Sekâfe, 1405), 219.

çıkaracağını, itaat eden bir topluluğu aldatabileceğini söyleyerek takip edilip geri getirilmesini önerdi. Bunun üzerine Hz. Ali, Ziyâd'ı onları takip etmesi için gönderdi. Harekete geçen Ziyâd, Bekir b. Vâil kabilesinden yüz otuz kişiyi yanına alarak yola çıktı. Mezar denilen yerde Hırrît'e yetişen Ziyâd, onları yeniden Hz. Ali'ye itaate çağırdıysa da Hâricî grup bunu kabul etmedi. Ziyâd, daha sonra ondan Niffer taraflarında öldürülen dihkânın katillerini kendisine teslim edilmesini istedi. Ancak Hırrît bunu kabul etmeyince savaş kaçınılmaz oldu. İki taraf arasında çetin bir mücadele meydana geldi. Hırrît ve adamları gece olunca karanlıktan yararlanarak savaş meydanını terk edip Ahvaz'a kaçtı. Ziyâd da birlikleriyle Basra'ya döndü.[1006]

4.42. Sa'd b. Mes'ûd

Sa'd b. Mes'ûd ile ilgili siyer, megâzi ve tabakât kitapları taranmış olup hayatı hakkında bir malumat bulunamamıştır. Bu başlık altında sadece askeri faaliyetlerine yer verilecektir. Teymullah (Neccâr) b. Sa'lebe kabilesinden Sa'îd b. Kifl et-Teymî liderliğindeki iki yüz Hâricî ayaklanarak Derzîcânda toplandı. Hz. Ali, Sa'd b. Mes'ûd'u isyancılar üzerine gönderdi. İki taraf 38/658 Recep ayında karşılaştı. Savaşta Hâricîlerin hepsi öldürülerek isyan bastırıldı.[1007]

4.43. Şureyh b. Hânî

Şureyh b. Hânî ile ilgili siyer, megâzi ve tabakât kitapları taranmış olup hayatı hakkında bir malumat bulunamamıştır. Nehrevan'dan kaçarak kurtulmayı başaran Ebû Meryem es-Sa'dî, Hz. Ali'ye karşı isyan etti. Şehrezûr şehrinde topladığı yalnız altı Arap hariç mevâlîden oluşan iki yüz diğer bir rivayete göre dört yüz kişilik kuvvetle Kûfe'ye yaklaşınca Hz. Ali kendisine elçi gönderip biate çağırdı. Ancak o bu teklifi reddedince Halife, Şureyh b. Hânî komutasında yedi yüz kişilik bir birliği Hâricîlerin üzerine gönderdi. Ancak Şureyh, Hâricîler karşısında tutunamayıp geri çekilmek zorunda kaldı. Ardından Halife, Câriye b. Kudâme es-Sa'dî komutasında bir orduyu bölgeye sevk etti. İkinci ordu da Hâricîler karşısında başarısız olunca Hz. Ali bizzat kendisi harekete geçerek onlarla savaşa girişti. Eman verilen elli kişi hariç Hâricîlerin tamamı öldürüldü. (Ramazan 38 / Şubat 659).[1008]

4.44. Ebraş b. Hassân

Ebraş b. Hassân ile ilgili siyer, megâzi ve tabakât kitapları taranmış olup hayatı hakkında bir malumat bulunamamıştır. Bu başlık altında sadece askeri faaliyetlerine yer verilecektir. Nehrevan Savaşından sonra Eşres b. Afv eş-Şeybânî, Hz. Ali'ye karşı Cezire bölgesinde bulunan Deskere'de iki yüz kişilik bir grupla birlikte isyan edip Enbâr'a hareket etti. Bunun üzerine Hz. Ali, Ebraş b. Hassân komutanlığında üç yüz kişilik bir kuvveti Hâricîler üzerine sevk etti. İki taraf arasında meydana gelen savaşta Hâricîler bertaraf edildi.[1009]

[1006] Taberî, *Târih*, 5/113-120; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/197-198.

[1007] Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2/484.

[1008] Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İ'htilâfü'l-Musallîn*, thk. Ne'îm Zerzor (y.y: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 1/113.İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/227; Nüveyri, *Nihayetü`l-Ereb*, 20/181.

[1009] Nüveyri, *Nihâyetü`l-Ereb*, 20/180.

4.45. Mâlik b. Ka'b

Mâlik b. Ka'b ile ilgili siyer, megâzi ve tabakât kitapları taranmış olup hayatı hakkında bir malumat bulunamamıştır. Bu başlık altında askeri faaliyetlerine yer verilecektir. Basra'yı ele geçirme girişimi başarısızlıkla sonuçlanan Muâviye, başkent Kûfe vilayetine yöneldi. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra Numan b. Beşîr'i 1000 kişilik kuvvetle (diğer rivayetlerde 2000) Aynüttemr'e gönderdi. Şamlılara karşı Mâlik b. Ka'b kumandasındaki Hz. Ali'nin askeri birlikleri şehrin kale duvarlarına yaslanarak çarpışmaya başladı. Çarpışmanın devam ettiği sırada Halife'nin ordusuna yardımcı birlik gelince, Numân geri çekilmek zorunda kaldı.[1010]

Aynı yıl içinde Muâviye, Hicaz-Suriye kervan yolu üzerinde bulunan Dûmetü'l-Cendel'e Müslim b. Ukbe'yi sevk etti. Buranın halkı ne Hz. Ali'ye ne de Muâviye'ye biat etmişlerdi. Müslim b. Ukbe buraya geldiğinde onlara Muâviye'ye biat etmeleri için çağrıda bulundu. Ancak onlar bu çağrıya olumsuz cevap verdiler. Gelişmeyi haber alan Hz. Ali, Mâlik b. Ka'b'ı bir grup askerle bölgeye yolladı. Mâlik, ansızın Ukbe'ye baskın yaptı. İki taraf arasında mücadele gün boyu aralıksız devam etti. Günün sonunda Şam tarafı mağlup olarak geri çekildi.[1011]

4.46. Müseyyeb b. Necebe

Tam adı Müseyyeb b. Necebe b. Rebi'a b. Riyâh b. Avf b. Hilal b. Şemh b. Fezâre şeklindedir. Kâdisiye savaşına katıldı. Hz. Ali'nin yanında bütün savaşlara iştirak etti. Muâviye b. Ebî Süfyân, Hz. Ali'nin idaresi altında bulunan Irak ve Cezîre bölgesine gerçekleştirdiği saldırılardan sonra yönünü Hicaz topraklarına kaydırdı. Bunun için Abdullah b. Mes'ade'yi 1700 kişilik bir kuvvetle Teyma'ya sevk etti. Bu durum Hz. Ali'ye bildirilince Abdullah'a karşı Müseyyeb b. Necebe'yi görevlendirdi. İki taraf Teyma'da karşılaşmış ve aralarında şiddetli çatışmalar meydana gelmişti. Halife'nin kuvvetleri karşısında tutunamayan Abdullah b. Mes'ade bir grup askerle şehrin kalesine sığındı. Diğer askerler ise Şam taraflarına çekildiler. Müseyyeb onları burada üç gün kuşattı. Ancak Şam'dan yardım birliği geldiğini haber alan Müseyyeb muhasarayı kaldırdı. Müseyyeb, Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet edip yalnız bıraktıklarından dolayı pişman olup tövbe eden ve intikamını almak için isyan eden Tevvâbûn zümresinin öne çıkan simalarındandır. Müseyyebin de içinde olduğu bu grup Emevî kuvvetleriyle Aynülverde de karşılaştı. Bu savaşta Müseyyeb b. Necebe dahil olmak üzere Tevvâbûn hareketinden pek çok kişi öldürüldü. Zaferin bir nişanesi olarak Husayn b. Nümeyr, Müseyyeb b. Necebe'nin kesik başını ordu komutanlarından Edhem b. Muhriz el-Bâhilî refakatinde Ubeydullah b. Ziyâd'a gönderdi. Ubeydullah b. Ziyad da onun başını Emevî halifesi Mervân b. Hakem'e gönderdi. Mervân onun başını Şam'da teşhir etti.[1012]

[1010] Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2/446; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/157; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/674-675.

[1011] Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf,* 2/467; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/234-235.

[1012] İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/326; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2/449-450; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/158-159.

4.47. Şebîb b. Âmir

Şebîb b. Âmir ile biyografisi ilgili siyer, megâzi ve tabakât kitapları taranmış olup hayatı hakkında bir malumat bulunamamıştır. Bu başlık altında askeri faaliyetlerine yer verilecektir. Muâviye, Cezîre'yi tamamen kontrol altına almak için Hâris b. Nimr komutasında bir birliği bölgeye sevk etti. Hâris liderliğindeki Şam ordusu Dâra'ya kadar ilerledi. Burada bulunan Tağliboğulları'ndan olan Hz. Ali taraftarını esir alarak Şam'a geri döndü. Muâviye, hicretin 39. yılında Hz. Ali taraftarlarını baskı altında tutmak ve bertaraf etmek için Abdurrahman b. Kâbas b. Eşyem kumandasında başka bir birliği Cezîre bölgesine sevk etti. Halife'nin komutanlarından Şebîb b. Âmir, Abdurrahman'ın üzerine gelmekte olduğunu haber alınca Hît kentinde bulunan Kümeyl b. Ziyâd'a haber göndererek yardım istedi. Bunun üzerine Kümeyl altı yüz kişilik destek kuvvetiyle Şebîb'in yanına gitmek için harekete geçti. Yolda Abdurrahman ve Maan b. Yezid es-Sûlemi ile karşılaşan Kümeyl, her iki Şam birliğini mağlup etmeyi başardı.[1013] Şebîb b. Amir, Nusaybin'den ayrılıp olay yerine geldiğinde Kumeyl'in Şamlılara karşı giriştiği mücadeleden galip ayrıldığını görünce kendisini kutladı. Ardından Şebîb, kaçan Şam askerlerin izini sürdüyse de onlara yetişemedi. Yoluna devam eden Şebîb, Fırat nehri'nin karşı tarafına geçerek Baalbek'e kadar bulunan yerlere baskınlar düzenledi. Bu sırada bölgede bulunan Hz. Osman taraftarlarının hayvan sürüleri, silahları ve atlarına el koyup Nusaybin'e geri döndü.[1014] Muâviye'nin 38/658 yılı ortalarında başlayıp 39/659 yılına kadar süren Irak ve Cezire bölgesi saldırıları, askerî anlamda beklediği neticeyi vermemiş olmakla birlikte bu girişimin Iraklıları ve Halife'yi savunma konumuna getirdiği de unutulmamalıdır.

[1013] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/233; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 20/256.

[1014] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/233.

SONUÇ

Hz. Ebû Bekir döneminde İslam toplumunun karşı karşıya kaldığı en büyük tehlike ridde hareketleri idi. İslam'a yeni boyun eğmiş kabilelerin isyan hareketlerinin esas ve talî derecede birçok sebebi vardı. Her şeyden önce birçok Arap Kabilesi Kureyş'in hakimiyetini zorunlu olarak kabul etmişlerdi. Kabile taassubundan ötürü, Hz. Peygamber'den sonra halifenin de bu kabileden seçilmesini hazmedememişlerdi. Bedevî hayat süren bu insanlar, kanun ve nizam tanımayan, kendilerine hükmedenlere husumet besleyen, İslamiyet'in kendilerine yüklediği sorumluluğu özümseyememişlerdi. Zekât bu sorumlulukların başında gelir. Aslında bu hareket İslam'ın belli ilkelerine bir başkaldırıdır. Hz. Ebû Bekir gönderdiği askeri birliklerle bu isyanlar bastırılmıştır. İslam dini ve Müslümanlar için büyük tehlike arz eden ridde hareketlerini bastıran komutanların mahareti ve mücadelesi zaferlerde tetikleyici ana etken olmuştur. Ridde hareketlerinin başarılı bir şekilde bastırılmasıyla İslam'ın önü açılmıştır. Hz. Ebû Bekir irtidat hareketlerini bastırdıktan sonra Irak ve Suriye topraklarına yöneldi. Sâsânîler'in elinde bulunan Fırat'ın aşağı taraflarındaki bölgelere ordu göndermeye karar verdi. Bekir b. Vâil kabilesinin önemli bir kolu olan Şeybânîler'in reisi Müsennâ b. Hârise'nin Medine'ye gelerek İranlılar'la savaşmak üzere kabilesine kumandan tayin edilmesini istemesi üzerine Hâlid b. Velîd'i Sâsânîler'le yapılacak savaşa başkumandan tayin etti ve Müsennâ'ya destek vermesini istedi. Hâlid b. Velîd Basra körfezindeki önemli yerleşim merkezlerini fethedip daha sonra aldığı bir emirle Suriye cephesine geçti. Hz. Ebû Bekir, Yezîd b. Ebû Süfyân, Şürahbîl b. Hasene ve Amr b. el-Âs komutasında üç birliği Suriye topraklarına gönderdi. Böylece Halife, iki büyük imparatorluğu hedef alan fetih harekâtı başlattı. Hz. Ebû Bekir, genel olarak fetihlere gönderdiği ordu komutanlarını, fethedecekleri bölgelere vali olarak atamıştır.

Hz. Ömer kendisinden önceki halife Hz. Ebû Bekir'in politikalarını devam ettirmiş, ancak bu politikaları mevcut komutanlar ile değil, kendi atadığı komutan veya idarecilerle sürdürmek istemiştir. Ayrıca Hz. Ömer komutanlarını İslâm'ı kabul ve ona hizmetteki önceliği olan muhacir ve ensar arasından seçmeye özen göstermiştir. Bundan dolayıdır ki, Irak-İran ve Suriye cephesinde görevlendirdiği komutanları Ridde olaylarına karışanlar arasından seçmemiştir. O, komutanlık makamına daima sahabîleri getirmiştir. Fakat zaman zaman rütbesiz bir neferi bile komutan tayin ettiği de vakî olmuştur. Hz. Ömer'in isabetli komutan atamaları, komutanlarıyla gelişmeler ve taktiklerle ilgili sürekli irtibat halinde olması, İslâm tarihinde önemli başarılar kazanmasını sağlamıştır. Cesur ve güçlü komutanlar İslâm ordularının başında Hz. Ömer devrinde Sâsânî İmparatorluğu'na bağlı Irak, İran ve Azerbaycan ile Bizans İmparatorluğu'na bağlı Suriye, el-Cezîre, Filistin ve Mısır'ı İslâm coğrafyasına kattılar.

Hz. Ömer'den sonra iktidara gelen Hz. Osman, devlet idaresinde önemli değişiklikler yaptı. Kendi akrabalarını devlet yönetiminden uzak tutan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in aksine, Hz. Osman önemli vali ve komutanları kendi ailesinden yani Ümeyyeoğullarından seçti. Tayin

edilen valiler gittikleri yerlerde başarılı fetihlerde bulundular. Her ne kadar Hz. Osman dönemi denilince ilk akla gelen iç karışıklıklar olsa da aslında bu tam olarak doğru değildir. Bu dönem fetihler anlamında Hz. Ömer'in başlatmış olduğu fetih hareketlerini daha ileri noktalara götürdü. Bu döneme kadar ki fetihlerin yanı sıra denizlerde de Müslümanlar kendisini gösterdi. Onun halifeliğinin 31/652 veya 34/655 yılında Şam valisi Muâviye b. Ebî Süfyân ve Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh kumandasındaki Müslümanlar ile Bizans donanması arasında deniz savaşı yapılmış ve "Zâtüssavârî Zaferi" kazanılmıştır. Bu savaşla Bizans'ın Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetine son verilmiştir. Yine bu dönemde Halife'nin Basra valisi Abdullah b. Âmir kumandasında veya onun görevlendirdiği komutanlar vasıtasıyla Hint sınırlarına kadar olan alanda fetihler gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan Çin'e sefer düzenleme girişimlerinde bulunulmuştur. Yine bu dönemde Fars, Ermenistan ve Azerbaycan yanında, bugünkü Türkmenistan, Afganistan ve İran coğrafyasında yer alan Horasan gibi geniş alanlarda fetihler gerçekleştirilmiştir. Habîb b. Mesleme kumandasındaki Müslümanlar tarafından Malatya ve Erzurum ele geçirilmiştir. Diğer taraftan Hz. Osman'ın Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh kumandasındaki Müslümanlar Nûbe üzerine yürüyüp bugünkü Sudan içlerine kadar ilerledi. Batıya doğru da hem Sahra'dan ve hem de sahillerden Müslümanların etki alanı Cezayir sınırlarına kadar ulaşmıştır. Hz. Osman'ın Şam valisi Muâviye b. Ebî Süfyân kumandasındaki donanma Kıbrıs ve Rodos gibi adalara çıkarma yaparak buraları ele geçirmeyi başardı. Bütün bunlarla birlikte bu dönemde Müslümanlar deniz seferleriyle Akdeniz'de önemli bir güç haline geldi.

Hz. Osman asiler tarafından şehit edilince Medine'de bulunan Müslümanlar, Hz. Ali'ye biat etti. Ancak Müslümanlar arasında yeni Halife'ye biat etmeyenler vardı. Zira Hz. Ali büyük bir meşruiyet krizi ile karşı karşıya kaldı. Gerek Ümeyyeoğulları idarecileri gerek muhâcir ve ensardan bazı ileri gelen Müslümanlar ona biat etmedi. Hz. Aişe'nin liderliğinde Talha ve Zübeyr Mekke'de bir araya gelen Cemel ashabı ona karşı harekete geçti. Aynı zamanda Şam valisi Muâviye b. Ebî Süfyân ise Halife'yi tanımadığını ilan ederek yönetime karşı harekete geçti. Hz. Ali Basra'da toplanan Cemel ashabı üzerine yürüdü. Burada meydana gelen savaşta Hz. Ali'nin ordusu galip gelmiştir. Bu savaştan bir müddet sonra hazırlıklarının tamamlayan Hz. Ali, Şam üzerine yürüdü. İki taraf Sıffin'de karşılaştı. Uzun çarpışmalar sonunda Muâviye'nin ordusu yenilmek üzere iken Amr b. el-Âs onun imdadına yetişerek Kur'an'ın hakemliğine başvurulmasını önerdi. Hz. Ali hakeme razı olmak zorunda kaldı. Tahkîm'i kabul etmesinden dolayı Hz. Ali'nin ordusunda anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Neticede ilerleyen dönemlerde Hâricîler adını alacak bir topluluk Halife'nin ordusundan ayrılarak bağımsız hareket etmeye başladı. Bu dönemde görevlendirilen komutanların daha önceki dönemlerde ön plana çıkmış olmadıkları görülmektedir. Nitekim bu komutanların tecrübesi ve liderlik yapabilme hususları nispeten zayıftır.

KAYNAKÇA

Abbâs, İhsân. *Şi'rü'l-Havâric*. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 3. Basım, 1974.

Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam b. Nafi' el- Hımyeri es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. 12 Cilt. Hindistan: el-Meclisu'l-İlmi, 2. Basım, 1983.

Ağırman, Mustafa. "Debâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/61. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnavut-Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetür-Risale, 1. Basım, 2001.

Algül, Hüseyin. "Ebû Eyyûb el-Ensârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/123-125. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Algül, Hüseyin. "Hadramut". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/65-68. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Apak, Adem. *Amr b. El-As Hayatı, Şahsiyeti, Devlet Adamlığı*. Bursa: Bursa Uludag Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999.

Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 2*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 13. basım., 2015.

Apak, Adem. "Kuzey Afrika'da İlk İslâm Fetihleri". *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 159-173.

Apak, Adem. "Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/518. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Arı, Mehmet Salih. "Üsâme b. Zeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/361-363. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Avcı, Casim. "Muhammed b. Ebû Huzeyfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/519. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Ayar, Kenan. "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (01 Şubat 2005), 37-93.

Aycan, İrfan. "Muâviye b. Ebû Süfyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/332-334. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Aydınlı, Abdullah. "İkrime b. Ebû Cehil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/42-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Azimli, Mehmet. *Diyarbakır ve Çevresinin Müslümanlaşma Süreci*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2010.

Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebû Bekir*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 7. Basım, 2020.

Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 6. Basım, 2019.

Bâ Mahreme, Ebû Muhammed Abdullāh et-Tayyib b. Abdillâh b. Ahmed. *Kılâdetü'n-Nahr fî Vefeyâti A'yâni'd-Dehr*. thk. Bû Cum'a Mükrî - Hâlid Zevârî. 6 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1. Basım, 2008.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşâr 'Avâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2002.

Balcı, İsrafil. "İran Sömürgesine Karşı Arap Aşiretleri Direnişinin Önderi Müsennâ b. Hârise ve Siyasî Faaliyetleri". *EKEV Akademi Dergisi* VIII/19 (2004), 177-194.

Bekrî, Abdullah b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî. *Mu'cemü Me'sta'cem min Esmâ'i'l-Bilâd ve'l-Mevâzi'*. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1983.

Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Fütûhu'l-Büldân*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2013.

Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbü'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyad Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1996.

Bilge, Mustafa L. "Ahvaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/192-193. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Bilinir, Sedat. "Lazkiye'de İslâm Fethinden Haçlı Kontrolüne Kadar Geçen Hâkimiyet Süreci (636-1098)" 4/3 (30 Eylül 2018), 116-131. https://doi.org/10.30613/curesosc.448473

Bostan, İdris. "Ba'lebek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/9-11. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Cevâd, Ali. *el-Mufassal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm*. 20 Cilt. Beyrut: Dârüs-Sâk, 4. Basım, 2001.

Cumahî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm. *Tabakâtü Fuhûli'ş-Şu'arâ'*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.

Çubukcu, Asri. "Eş'as b. Kays". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/455-456. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Dahlân, Ahmed b. Zeynî. *el-Fütûḥâtü'l-İslâmiyye ba'de Mudiyyi'l-Fütûhâti'n-Nebeviyye*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1817.

Demircan, Adnan. "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Tomlumunda Siyaset". *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (Aralık 2013), 173-190.

Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd. *el-Ahbâru't-Tıvâl*. çev. Zekeriya Akman - Hüseyin Siyabend Aytemür. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2017.

Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen. *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.

Ebû Ubeyd, Kāsım b. Sellâm. *Kitâbü'l-Emvâl*. thk. Halîl Muhammed Herrâs. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî. *Kitâbü'l-Harâc*. çev. Ali Özek. thk. Melih Oktay. 1 Cilt. İstanbul: Albaraka Yayınları, 1. Basım, 2019.

Ebu'l-Fidâ, İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî. *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*. 4 Cilt. Kahire: el-Matbbatü'l-Hüseyniyetü'l-Mısriyyetü, 1. Basım, ts.

Ekrem Ziyâ el-Ömerî. *Asru'l-Hilâfeti'r-Raşide*. Riyad: Mektebetu'l-Ubeykân, 1. Basım, 2009.

Endelüsî, Ebû Abdillah Muhammed b. Yahya. *et-Temhîd ve'l-Beyân fi Makteliş Şehid Osman*. thk. Mahmûd Yûsuf Zâyed. Doha: Dâru's-Sekâfe, 1. Basım, 1405.

Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İ'htilâfü'l-Musallîn*. thk. Ne'îm Zerzor. 2 Cilt. y.y: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1. Basım, 2005.

Fahreddin, Rumbeyoğlu - Nabi, - Mehmed. "Hadramut Meselesi". *Tarih Okulu Dergisi* 6/XVI (01 Ocak 2013), 757-760. https://doi.org/10.14225/Joh413

Fayda, Mustafa. "Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/130-131. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Fayda, Mustafa. *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*. İstanbul: İFAV, 7. bs., 2020.

Fayda, Mustafa. "Ammâr b. Yâsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/75-76. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Fayda, Mustafa. "Busrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/470-472. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Fayda, Mustafa. "Câbiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/538. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Fayda, Mustafa. "Yermük Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/485-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kūb b. Süfyân. *el-Ma'rife ve't-Târîh*. thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. 3 Cilt. Bağdat: Matbaatu İrşâd, 1. Basım, 1974.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/89. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Cemel Vak'ası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/320-321. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâricîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Gül, Muammer. "Müslümanların Kudüs'ü Fethi". *Harran Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (01 Aralık 2001), 47-58.

Güzel, Ahmet - Bahadir, Ali Rıza. "Hulefâ-i Râşidîn Dönemi'inde Halifelerin Halkla İlişkileri". *İstem* 6 (01 Aralık 2005), 245-264.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım., 1990.

Halebî, Alî b. Burhâniddîn. *es-Sîretü'l-Halebiyye (İnsânü'l-ʿuyûn fî sîreti'l-emîni'l-meʾmûn)*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1997.

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî. *Kitâbü't-Tabakât*. thk. Süheyl Zekkâr. y.y: Dâru'l-Fikr, 1993.

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî. *Târîh*. çev. Ömer Sabuncu - Mahmut Sabuncu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2019.

Halîl, İmâdüddin. "Irak (Tarih)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/87-91. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Hamîdullah, Muhammed. *Mecmûʿatü'l-vesâ'ikı's-siyâsiyye li'l-ʿahdi'n-nebevî ve'l-hilâfeti'r-râşide*. Beyrut: Daru'n-Nefâis, 6. Basım, 1987.

Hamidullah, Muhammed. İslâm Peygamberi. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 5. Basım, 2015.

Hasan, Hasan İbrâhim. *Târîhu Amr b. Âs*. Kahire: Madbouly Kütüphanesi, 1996.

Hattâb, Mahmûd Şît. *Beyne'l-ʿAkîde ve'l-Kıyâde*. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1. Basım, 1998.

Himyerî, İbn Abdilmünʿim el-. *er-Ravzü'l-Miʿtâr fî Haberi'l-Aktâr*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Müessesetü Nâsır, 2. Basım, 1980.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İstîʿâb fî Maʿrifeti'l-Ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ceyl, 1. Basım, 1412.

İbn Abdilhakem, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh. *Fütûhu Mısr ve'l-Mağrib*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1415.

İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-ʿİkdü'l-Ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1404.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen. *Târîhu Medîneti Dımaşk*. thk. Muhibbiddîn Ebî Saʿîd Ömer b. Garâme el-ʿAmravî. 80 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1995.

İbn Aʿsem, Ebû Muhammed Ahmed. *el-Fütûh*. ed. Mehmet Azimli. çev. Mehmet Cevher Caduk. 2 Cilt. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2020.

İbn Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek. *Kenzü'd-Dürer ve Câmiʿu'l-Gurer*. thk. İsa el-Babî el-Halebî. 9 Cilt. y.y, 1981.

İbn Düreyd, Muhammed b. Hasan. *el-İştikâk*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-cîl, 1. Basım, 1991.

İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe Ebû Bekr el-ʿAbsî el-Kûfî (ö. 235/849). *el-Musannef fi'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Beyrut: Dâru't-Tâc, 1. Basım, 1989.

İbn Habîb, Ebû Caʿfer Muhammed. *El-Muhabber*. ed. Mehmet Azimli. çev. Adem Apak - İsmail Güler. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2018.

İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvid. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415.

İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Haydarâbat: Dâiratü'l-Maârifi'n-Nizâmiyyeti, 1. Basım, 1326.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Kitâbü'l-'İber ve Dîvânü'l-Mübtede' ve'l-Haber*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1981.

İbn Havkal, Muhammed b. Havkal el-Bağdâdî el-Mevsılî. *Sûretü'l-Arz*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1938.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî. *Resâ'ilü İbn Hazm el-Endelüsî*. thk. İhsan Abbas. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Arabî, 4. Basım, 1980.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî. *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Mısır: Dâru'l-Maârif, 1962.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî. *Cevâmi'u's-Sîre*. thk. İhsan Abbas. Mısır: Dâru'l-Maârif, 1. Basım, 1900.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtim. *Es-Siretü'n - Nebeviyye ve Ahbâru'l - Hulefâ*. ed. Mehmet Azimli. çev. Harun Bekiroğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2020.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. çev. Abdülvehhab Öztürk. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2021.

İbn Hurdâzbih, Ebü'l-Kāsım Ubeydullāh b. Abdillah. *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1889.

İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed. *Sîretü İbn İshâk*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, 1978.

İbn İzârî, Merâkeşî. *Kitâbu'l-Beyâni'l-Muğrib fî Ahbâri Endelüs ve'l-Mağrib*. thk. G. S. Colin - I. Lewi Prowençal. 2 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sekâfeti, 3. Basım, 1983.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî. *Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-'İbâd*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetür-Risale, 27. Basım, 1994.

İbn Kesîr, İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 21 Cilt. y.y: Dâru Hicr, 1. Basım, 1997.

İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec el-Bağdâdî Kudâme b. Ca'fer. *Kitâbü'l-Harâc ve sınâ'at(san'at)i'l-kitâbe*. Bağdat: Dâru'r-Reşid, 1. Basım, 1981.

İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *el-İmâme ve's-Siyâse*. ed. Mehmet Azimli. çev. Cemalettin Saylık. 2 Cilt. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2020.

İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: Mısır Genel Kitap Kurumu, 2. Basım, 1992.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *'Uyûnü'l-Ahbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 1418.

İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Alî b. Hibetillâh. *el-İkmâl fî Refʿi'l-İrtiyâb ʿani'l-Mü'telif ve'l-Muhtelif mine'l-Esmâ' ve'l-Künâ ve'l-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî. 7 Cilt. Hindistan: Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1962.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem. *Muhtasaru Târîhi Dımaşk*. thk. Ravhiyye en-Nahhâs. 29 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1984.

İbn Saʿd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. ed. Adnan Demircan. 10 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 3. Basım, 2019.

İbn Seyyidinnâs, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Yaʿmerî. *ʿUyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve'ş-Şemâ'il ve's-Siyer*. thk. İbrahim Muhammed Rıdvan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1993.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer. *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*. thk. Fehim Muhammed Şeltût. Cidde, 1973.

İbn Şeddâd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali. *el-Aʿlâku'l- Hatîre fi Zikri Ümerâiş-Şâm ve'l-Cezire*. thk. Yahya ʿAbbârâ. Dımaşk: Vizâratü's-Sekâfeti's-Suriyye, 1991.

İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf İbn. *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, ts.

İbn Yûnus, Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed. *Târîhu İbn Yûnus el-Mısrî*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1421.

İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Sıfatü's-Safve*. thk. Ahmed b. Ali. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2000.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Câmiʿu'l-Mesânîd*. thk. Alî Hüseyn el-Bevvâb. 8 Cilt. Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1. Basım, 2005.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkādir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1992.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-Gâbe*. thk. Ali Muhammed el-Muavviz - Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.

İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Alî b. Muhammed. *el-Kâmil Fi't-Târîh*. çev. Beşir Eryarsoy - Ahmet Ağırakça. thk. Mertol Tulun. 10 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 1. Basım, 2019.

İbnü'l-Fakîh, Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî. *Kitâbü'l-Büldân*. thk. Yûsuf el-Hâdî. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1996.

İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr. *Kitâbü'l-Esnâm*. thk. Ahmed Zekî Paşa. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 4. Basım, 2000.

İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer. *Târîhu İbni'l-Verdî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1996.

İbnü't-Tıktakâ, Ebû Ca'fer Safiyyüddîn Muhammed b. Alî b. Tabâtabâ. *el-Fahrî fî Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*. thk. Abdülkadir M. Mâyu. Beyrut: Dâru'l-Kalem el-Arabî, 1. Basım, 1997.

İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Fârisî. *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 2004.

Kalkaşendî, Ahmed b. Alî b. Ahmed el-Fezârî. *Me'âsirü'l-inâfe fî me'âlimi'l-hilâfe*. thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc. 13 Cilt. Kuveyt: Kuveyt Hükümeti Matbaası, 2. Basım, 1985.

Kandemir, M. Yaşar. "Ebû Mûsâ el-Eş'arî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/190-192. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Kazancı, Ahmet Lütfi. "Akra' b. Hâbis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/285. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Kelâî, Süleyman b. Mûsâ. *el-İktifâ' fî Megâzî Resûlillâh ve's-Selâseti'l-Hulefâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2000.

Kelpetin, Mahmut. *Hulefâ'yi Râşidîn Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2012.

Kelpetin, Mahmut. "Hz. Ebû Bekir Döneminde Irak Fetihleri". *EKEV Akademi Dergisi* 14/43 (Bahar 2010), 267-288.

Kermilî, Enistâs Mârî el-Elyâvî - Avvâd, -Petrûs b. Cebrâil Yûsuf. *Mecelletü lügati'l-Arabi'l-İrâkiye*. thk. Kâzım ed-Decîlî. Bağdat: Matbaatü'l-Âdâb, ts.

Kettânî, Muhammed Abdülhay. *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*. thk. Abdullah el-Hâlidî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Erkam, 2. Basım, ts.

Kürd Ali, Muhammed b. Abdurrezzak b. Muhammed. *Hıtatü'ş-Şâm*. Dımaşk: Mektebetü en-Nûrî, 3. Basım, 1983.

Makdisî, el-Mutahhar b. Tâhir. *Kitâbü'l-Bed' ve't-Târîh*. 6 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1919.

Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed. *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-(fî) Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418. Hıtat

Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir. *İmtâ'u'l-Esmâ'*. thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.

Makrîzî, Takıyyüddîn. *el-Mukaffa'l-Kebîr*. thk. Muhammed el-Ya'lâvî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâm, 2. Basım, 2006.

Mâverdî, Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed. *el-Hâvi'l-Kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.

Merzübânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân. *Mu'cemü'ş-Şu'arâ'*. thk. Fritz Krenkow. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1982.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*. ed. Mehmet Azimli. çev. Mithat Eser. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2020.

Minkarî, Ebu'l-Fadl Nasr b. Müzâhim b. Seyyâr. *Vak'atu Sıffîn*. ed. Mehmet Azimli. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2017.

Mizzî, Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl.* thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetür-Risale, 1. Basım, 1413.

Muhammed Rızâ. *Ebû Bekir es-Sıddîk Evvelü'l-Hulefâ'i'r-Râşidîn*. thk. Şeyh Halîl Şîcâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 2004.

Muhammed Rızâ. *Osmân b. Affân Zinnureyn*. y.y, ts.

Müberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd. *el-Kâmil fi'l Lüğa ve'l Edeb ve'n-Nahv ve't-Tasrîf*. thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dârül-Fikril-Arabi, 3. Basım, 1417.

Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb. *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dârul-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1. Basım, 1993.

Önkal, Ahmet. "Câriye b. Kudâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/158. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Önkal, Ahmet. "Ebû Ubeyde b. Cerrâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/249-250. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Önkal, Ahmet. "Müseylimetülkezzâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/90-91. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Özaydın, Abdülkerim. "Aynülverde Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/283. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Parlak, Nizamettin. "Hz. Ömer'in Şurasındaki Halife Adayları". *İSTEM Akademi Dergisi* 20 (01 Aralık 2012), 75-92.

Poyraz, Mevlüt. "Alâ' b. el-Hadramî'nin İslâm Tarihindeki Yeri". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 52 (31 Aralık 2019), 311-333. https://doi.org/10.29288/ilted.539830

Râfiî, Abdülkerîm b. Muhammed el-Kazvînî. *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*. 4 Cilt. y.y: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

Râfiî, Mustafâ Sâdık b. Abdirrezzâk b. Saîd b. Ahmed b. Abdilkadir. *Vahyü'l-Kalem*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2000.

Rençber, Akif. "İslam Fethinden Irak Selçuklularının Yıkılışına Kadar Kazvîn'in Siyasî Tarihi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2012), 225-265.

Saîd Havvâ. *el-Esâs fi's-Sünne ve Fıkhihâ*. 4 Cilt. y.y: Dâru's-Selâm, 3. Basım, 1995.

Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Büldâniyyât*. thk. Hüsâm b. Muhammed el-Kattân. Riyad: Dârü'l-Ata, 1. Basım, 2001.

Selâvî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Hâlid b. Hammâd en-Nâsırî. *Kitâbü'l-İstiksâ li-Ahbâri Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ*. thk. Muhammed en-Nâsırî - Ca'fer en-Nâsırî. 3 Cilt. Dârülbeyzâ: Dârü'l-Kitâb, ts.

Sem'ânî, Ebû Sa'd 'Abdulkerîm b. Muhammed et-Temîmî. *el-Ensâb*. thk. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî. 13 Cilt. Haydarâbat: Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmaniyye, 1. Basım, 1962.

-Semhûdî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî. *Vefâ'ü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419.

Shoufany, Elias - Yüksel, Ahmet Turan. "Hz. Ebû Bekir Döneminde Elde Edilen Başarılar". *İstem* 6 (2005), 281-290.

Süheylî, Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed. *er-Ravzü'l-Ünüf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye Li'bni Hişâm*. thk. Ömer Abdusselam es-Selâmî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai'tTürasi'l-Arabi, 1. Basım, 2000.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Dürrü'l-Mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Hüsnü'l-Muhâdara fi Ahbâri Mısr ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1. Basım, 1967.

Şâmî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî. *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*. thk. Âdil Abdülmevcûd - Ali Muhammed. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1993.

Şevkî Dayf. *Târihü'l-Edebi'l-Arabi*. 10 Cilt. Mısır: Dâru'l-Maârif, 1. Basım, 1995.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târihu't-Taberî*. ed. Mehmet Azimli. çev. Cemalettin Saylık. 11 Cilt. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2020.

Takkûş, Muhammed Suheyl. *Târîhu'l-Hulefâi'r-Râşidîn el-Fütûhât ve'l-İncâzât es-Siyâsiyye*. y.y: Daru'n-Nefâis, 1. Basım, 1424.

Uçar, İlyas. *Orta Çağ Kara Belası Amvâs Vebası İslâm Tarihi'nde İlk Salgın*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.

Uleymî, Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Târîhu'l-Mu'teber fî Enbâ'i men 'Aber*. thk. Heyet. 3 Cilt. Suriye: Daru'n-Nevâdir, 1. Basım, 2011.

Üçok, Bahriye. *İslâmdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1967.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Fütûhu'ş-Şâm*. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 3. Basım, 1989.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'r-Ridde*. thk. Yahya el-Caburî. Beyrut: Dâru'l-Garbu'l İslâmî, 1. Basım, 1990.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Târîhu Fütûhi'l-Cezîre ve'l-Hâbur ve Diyâr-i Bekr ve'l-Irak*. thk. Abdülaziz Feyyâd Harfûş. Dımaşk: Dârü'l-Beşâir, 1996.

Welhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.

Yâfiî, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullah b. Es‘ad b. Alî b. Süleymân. *Mir’âtü’l-Cenân ve ‘İbretü’l-Yakzân fî Ma‘rifeti Havâdisi’z-Zamân*. thk. Halil Mansur. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.

Ya‘kûbî, Ahmed b. Ebî Ya‘kûb. *Kitâbü’l-Büldân*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1992.

Ya‘kûbî, Ahmed b. Ebî Ya‘kūb İshâk b. Ca‘fer b. Vehb. *Târîhu’l-Ya‘kûbî*. Beyrut: Dâru’s-Sadr, 6. Basım, 1995.

Yâkût, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh er-Rûmî el-Hamevî. *Mu‘cemü’l-Büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’s-Sadr, 2. Basım, 1995.

Yazıcı, Tahsin. “Cûzcân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/96-97. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Yücesoy, Hayrettin. “Kâdisiye Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/136-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ’*. thk. Şuayb el-Arnaût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetür-Risale, 3. Basım, 1985.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtu’l-Meşâhîr ve’l-A’lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-Arabî, 2. Basım, 1993. Târîhu'l-İslâm

Zehranî, Merzûk b. Hayâs el-Marzûk. *Nisbetün ve Mensûbun*. y.y, 1. Basım, 2013.

Ziriklî, Hayruddin Mahmud b. Muhammed ed-Dımaşkî (ö. 1396/1976). *el-A‘lâm*. Beyrut: Dâru’l-İlm lil-melâyîn, 15. Basım, 2002.

Zübeyrî, Mus‘ab b. Abdillâh b. Mus‘ab b. Sâbit b. Abdillah. *Kitâbü Nesebi Kureyş*. thk. E. Levi-Provençal. Kahire: Dâru’l-Maârif, 3. Basım, ts.